

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURT

Doktora Tezi

Hazırlayan
Berna KOLOT
17810701019

Danışman
Doç. Dr. Selçuk PEKER

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Berna KOLOT		
	Numarası	17810701019		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURT		

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

BERNA KOLOT

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Adı Soyadı	Berna KOLOT		
Numarası	17810701019		
Programı	Tezli Yüksek Lisans		
	Doktora	X	
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Selçuk PEKER		
Tezin Adı	Türk Boylarının Destanlarında Kurt		

Tarihin karanlık dönemlerinden itibaren yaşamlarını devam ettiren Türkler, dünyanın farklı coğrafyalarına yayılarak bugün dünya üzerinde Türk adıyla varlığını sürdüren iki yüz milyona yakın bir millettir. Kadim dönemlerde göçerli hayat şartlarının gerektirdiği şekillerde yaşamlarını sürdüren Türkler, bu gereklilikte tabiat unsurlarıyla birlikte yaşamayı öğrenmiştir. Bilhassa yüksek ova ve yaylaların oluşturduğu bozkır yaşantısında ekonomik hayatlarını çobanlık ve hayvancılık üzerine kuran Türkler, pek çok hayvanla iç içe bir yaşam sürmüştür. Ekonomik yaşamın sürdürülmesinin yanında Türklerin sosyo-kültürel hayatlarında da bu hayvanlar önemli bir konuma gelmiş, Türk kültürü, edebiyat ve mitolojisinde kendilerine yer bulmuştur.

“Türk Boylarının Destanlarında Kurt” başlıklı bu çalışmada, Türk kültür hayatına etki eden vahşi hayvanlardan biri olan kurdun; Türklerin tarihî serüvenlerini, kahramanlarını ve kahramanlıklarını, başlarına gelen çeşitli savaş, göç, kıtlık gibi afet durumlarını ve aşk hikâyelerini konu edinen destanlardaki varlığı üzerinde durulmuştur. Bu amaç doğrultusunda Türkiye Türkçesine aktarılmış Türk boylarına ait toplamda 274 destan taranmış, bu destanların 147’sinde kurt motifine yer verildiği geri kalan 127 destanda kurt motifinin bulunmadığı görülmüştür. Tarama sonucu elde edilen metinlerden hareketle kurdun destanlardaki varlığının nedenleri işlevsel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Böylelikle Türk destanlarında kurdun varlığı yalnızca türeyişi sağlayan, yol gösteren ve savaş kılavuzluğu yapan kutsal-tanrısal bir hayvan olmasının yanında dokuz farklı işlevinin daha olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu işlevlerde kurdun ve kurt uzuvlarının destanın yaratıldığı toplumun mitolojisinde, halk inanışları ve uygulamalarında, günlük araç-gereçlerinde nasıl yer tuttuğu ve destanlara nasıl yansıtıldığı gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk boyları, destan, kurt.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Berna KOLOT		
	Student Number	17810701019		
	Department	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Doç. Dr. Selçuk PEKER		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Wolf in the Epics of the Turkic Tribes		

The Turks, who have continued their lives from the dark periods of the history until today, have spread to many geographical areas of the world, and nowadays they are a nation of nearly two hundred million that continues its existence under the name of Turk in the world. The Turks, who lived in the ways required by the living conditions of nomadic life in ancient times, learned to live together with the elements of nature under these conditions. Especially in the steppe life formed by the high plains and plateaus, Turks basing their economic lives on shepherding and animal husbandry had a life intertwined with many types of animals. In addition to the maintenance of economic life, these animals have gained an important position in the socio-cultural lives of the Turks, and they have found a place in Turkish culture, literature and mythology.

In this study titled “The Wolf in the Epics of the Turkic Tribes”, it is emphasized the existence of the wolf, one of the wild animals influencing the Turkic cultural life, in the epics which mention the historical adventures of the Turks, their heroes and heroism, various disasters such as war, migration, famine, and their love stories. For this purpose, a total of 274 epics belonging to Turkish tribes transferred to Turkey Turkish were scanned, it was seen that 147 of these epics included the wolf motif and the remaining 127 epics did not have the wolf motif. For this purpose, the epics of the Turkic tribes who were translated into Turkish were screened. Then, based on the texts obtained as a result of the screening, the reasons for the existence of the wolf in epics were tried to be explained functionally.

In this way, it is presented the existence of the wolf in the Turkic epics not only in terms of a sacred-divine animal that provides breeding, takes the lead and guides war but also in terms of how the wolves and wolf limbs take place in the mythology, folk beliefs, folk practices and utensils of the society where the epic was created, and how the wolf is reflected in the epics.

Keywords: Turkic Tribes, epic, wolf.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	VIII
ÖN SÖZ	IX
GİRİŞ.....	1
1. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler	2
1.1. Konu.....	3
1.2. Kuramsal Çerçeve.....	3
1.3. Amaç	5
1.4. Önem.....	5
1.5. Yöntem.....	6
2. Sözlü Edebiyat Ürünlerinden Destanlar	6
2.1. Destan Terimi ve Tanımı	6
2.2. Türk Destanlarının Oluşumu	9
2.3. Türk Destanlarını Tasnif ve Sınıflandırma Çalışmaları.....	11
2.4. Türk Destanlarında Dil, Üslup ve Yapısal Özellikler.....	14
2.5. İncelenen Türk Destanları	16
2.5.1. Kuzey Doğu (Sibirya) Grubu Türk Boylarının Destanları	17
2.5.1.1. Altay Türklerinin Destanları.....	17
2.5.1.2. Hakas Türklerinin Destanları.....	17
2.5.1.3. Şor Türklerinin Destanları.....	18
2.5.1.4. Tuva Türklerinin Destanları	18
2.5.1.5. Yakut/Saha Türklerinin Destanları	19
2.5.2. Kuzey Batı (Kıpçak) Grubu Türk Boylarının Destanları	19
2.5.2.1. Başkurt Türklerinin Destanları	19
2.5.2.2. Kazak Türklerinin Destanları	20
2.5.2.3. Kırgız Türklerinin Destanları.....	21
2.5.2.4. Karaçay-Malkar Türklerinin Destanları	22

2.5.2.5. Karakalpak Türklerinin Destanları.....	22
2.5.2.6. Nogay Türklerinin Destanları	22
2.5.2.7. Tatar Türklerinin Destanları	23
2.5.3. Güney Doğu (Karluk-Uygur) Grubu Türk Boylarının Destanları	23
2.5.3.1. Özbek Türklerinin Destanları	23
2.5.3.2. Uygur Türklerinin Destanları	24
2.5.4. Güney Batı (Oğuz) Grubu Türk Boylarının Destanları	24
2.5.4.1. Azerbaycan Türklerinin Destanları	25
2.5.4.2. Türkmen Destanları.....	25
2.5.5. Çuvaş Destanları	25
3. Türk Kültür ve Mitolojisinde Kurt	25
3.1. Türk Boylarında Kurt Kelimesi.....	25
3.2. Türk Kültür ve Mitolojisinde Kurt Motifine Genel Bir Bakış	29

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURDUN MİTOLOJİK VARLIĞI

1. Türeyişin Sembölü Hayvan Ana – Hayvan Ata Kurt-Bozkurt	39
1.1. Soy Veren Kurt.....	42
1.2. Kahramanı Emziren ve Yetiştiren Kurt	55
1.3. Yol Gösteren Kılavuz Kurt	61
2. Don Değiştirmede Kurt	75
3. Haber Sormada Kurt “Tilki mi, Kurt mu?”	90

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURDUN REALİST VARLIĞI

1. Ad Almada ve Ad Olmada Kurt	99
2. Başlık Parasında Kurt	109
3. Oyunlarda Kurt	117
4. Kahramanların Mücadele Ettiği Hayvanlarda Kurt.....	128

5. Hayvanlardan Yararlanmada Kurt	144
5.1. Aşerme	149
5.1.1. Kurt Yüreği.....	149
5.2. Kahramanı İyileştirme	150
5.2.1. Kurt Ayağı.....	151
5.2.2. Kurt Bağırsağı	152
5.3. Malzeme Sağlama	153
5.3.1. Ev Eşyası	153
5.3.1.1. Kurt Derisi	153
5.3.2. Süs Eşyası	154
5.3.2.1. Kurt Başı.....	154
5.3.2.2. Kurt Derisi/Postu	156
5.3.3. Savaş Aletleri	159
5.3.3.1. Kurt Dili	159
5.3.3.2. Kurt Derisi/Yelesı	161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURDUN BENZETME VE TASVİR UNSURU OLARAK VARLIĞI

1. Benzetme Unsuru Olarak Kurt	163
1.1. Kahramanın Kurda Benzetilmesi	166
1.2. Kahramanın Kendisini Kurda Benzetmesi.....	190
1.3. Düşmanın / Düşmanların Kurda Benzetilmesi.....	195
1.4. Askerlerin/Alpların Kurda Benzetilmesi	203
1.5. Halkın Kurda Benzetilmesi	207
1.6. Hayvanların Kurda Benzetilmesi	209
1.7. Benzetmelerde Kurdun Dolaylı Kullanılması	211
2. Tasvir Unsuru Olarak Kurt	217
2.1. Kahramanları Tasvir Etmede Kurt	217
2.2. Kahramanların Çıktığı Zorlu Yolların Tasvirinde Kurt.....	223

2.3. Mekân Tasvirinde Kurt	228
SONUÇ	233
KAYNAKÇA	240
1. Yazılı Kaynaklar	240
2. Elektronik Kaynaklar	266
EKLER	267
EK 1: Taranan Destanlar Listesi	267
EK 2: İncelenen Türk Destanlarında Yer Alan Kurt Motifleri	273
EK 3: Tablolar	282
ÖZGEÇMİŞ	290

KISALTMALAR

akt.	aktaran
bk.	bakınız
BK	Bilge Kağan
çev.	çeviren
ed.	Editör
e.t.	erişim tarihi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	vesaire
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
haz.	hazırlayan
H.	Hazreti
KT	Kül Tigin
KTS	Kazak Türkçesi Sözlüğü
MGT	Moğolların Gizli Tarihi
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
TAD	Türk Atasözleri ve Deyimler
TS	Türkçe Sözlük
URL	APA Tekdüzen Kaynak Bulucu (Uniform Resource Loader)
Ü	Üniversite

ÖN SÖZ

Dünyanın bütün milletlerinin edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatının da ilk ürünlerini destanlar oluşturur. İnsan tahayyüllerinin ilk ürünleri olan destanlarda milletlerin tarihi, medeniyet seviyesi, coğrafi konumları, yaşayış şekilleri, sosyo-kültürel unsurları ve ekonomileri hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Doğayla iç içe bir yaşam, halk tahayyülünde yaratılan bu metinlerde çeşitli tabiat unsurlarının yer almasına vesile olmuştur. Yaşanılan coğrafi mekânlardaki dağlar, tepeler, ovalar, ormanlar ve ağaçlar gibi pek çok doğa unsurunun yanında bin bir çeşit hayvanın da destan unsurları arasında varlığı tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde bilhassa ayı, kurt, geyik, at, öküz, koç, koyun, kartal, şahin gibi hayvanların varlığı dikkat çeker. Kurt, kartal, inek vb. hayvanlardan türediklerine inanan bazı Türk boyları, bu hayvanların doğuştan gelen vahşi, yırtıcı ve güçlü yapılarına sahip olduklarına inanmış, onlar gibi davranmaya çalışarak yeri geldiğinde onların şekline bürünmüş ve sürekli hayvanlardan faydalanma yoluna gitmiştir.

“Türk Boylarının Destanlarında Kurt” adlı bu çalışmada Türk dünyası destanlarında sıklıkla karşılaşılan kurt-bozkurt motifinin bu metinlerdeki varlığı üzerine bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Çalışma, *Giriş*, çalışmanın ana konusunun incelendiği üç ayrı bölüm, *Sonuç*, *Kaynakça* ve *Taranan Destanlar Listesi*, Türk destanlarında geçen kurt motiflerinin hangi sayfalarda olduğunu belirten *İncelenen Türk Destanlarında Yer Alan Kurt Motifleri* adlı bölüm ile kurt motifinin destanlardaki işlevlerini özetleyen tablolardan oluşan *Ekler* adı verilen kısımlardan oluşmaktadır.

Çalışmanın *Giriş* kısmı üç alt başlıkta incelenmiştir. İlk alt başlık *Araştırma Hakkında Genel Bilgiler* adını taşımakta ve burada çalışmanın konusu, yöntemi, amacı ve kuramsal çerçevesi kısa cümlelerle net şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır. *Sözlü Edebiyat Ürünlerinden Destanlar* adlı ikinci alt başlıkta çalışmanın araştırma konusunu oluşturan metinlerin tarandığı destanlar hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda destan terimi ve tanımı, Türk destanlarının oluşumu, Türk destanlarını tasnif ve sınıflandırma çalışmaları ile Türk destanlarının dil, üslup ve yapısal özellikleri hakkında tekrara düşmeden kısa ve öz açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca bu kısımda

Çalışma için incelenen Türk destanlarının adları beş destan sahasına ayrılarak aktarılmıştır. Bu kısımda önce içerisinde kurt motifinin tespit edildiği destanlar sıralandıktan sonra kurt motifinin yer almadığı destanların adları da verilmiş, böylelikle destanlarda kurt motifiyle ilgili araştırma yapmak isteyen araştırıcıların doğrudan bakacağı destan kaynaklarına yönelmesi sağlanmıştır. *Türk Kültür ve Mitolojisinde Kurt* adlı son alt başlıkta ise çalışmanın ana konusunu oluşturan kurt motifinin Türk kültür ve mitolojisindeki yeri ile Türk boylarında kurt kelimesinin çeşitlenmesi hakkında tekrara düşmemek adına kısa ve öz bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üç alt başlıktan oluşan *Birinci Bölüm*’ *Türk Boylarının Destanlarında Kurdun Mitolojik Varlığı* adını taşımaktadır. Alt başlıklar Türk destanları içerisinde tespit edilen kurt motifinin, metinlerdeki var olma nedeni üzerine oluşturulmuştur. *Türeyişin Sembolü Hayvan Ana – Hayvan Ata Kurt-Bozkurt* adıyla verilen birinci alt başlıkta kurdun soy vermesi, kahramanları yetiştirmesi, onları yedirmesi ve hayatta kalmalarına yardımcı olması üzerinde durulmuştur. Kahramanlara ve onların ordularına yol gösterip savaş kılavuzluğu yapan kurt-bozkurt örneklerine bu başlık altında yer verilmiştir. İkinci alt başlık kurdun destanlarda görülen don değiştirme olgusu içerisinde tespit edilen örneklerinin incelendiği *Don Değiştirmede Kurt* adını taşımaktadır. Burada kurdun insana dönüşümü ya da başka bir hayvana dönüşümü ile insanın kurda dönüşümüne dair tespit edilen örnekler incelenmiştir. Bölümün nc alt başlığı ise *Haber Sormada Kurt* “*Tilki mi, Kurt mu?*” adını taşımaktadır. Bu başlık altında insanların herhangi bir nedenden ötürü haber sormak için kullandığı soru kalıpları içerisinde geçen kurt motifi örnekleri incelenmiştir.

Çalışmanın *İkinci Bölüm*’ *Türk Boylarının Destanlarında Kurdun Realist Varlığı* adı altında beş alt başlıkta incelenmiştir. Bölümün *Ad Almada ve Ad Olmada Kurt* adını taşıyan birinci alt başlığında Türk destanlarında kurdun kahramanlara ad vermesi gibi örneklerin yanı sıra Türk destanları içerisinde kurt adını, lakabını ya da sıfatını taşıyan destan kahramanları incelenmiştir. *Başlık Parasında Kurt* adlı ikinci alt başlıkta sevdiğini eş almak isteyen kahramanın karşısına çıkan ilk şart olan başlık parası/kalın adına istenen kurt vb. hayvan örnekleri üzerinde durulmuştur. İkinci

bölümün üçüncü alt başlığı *Oyunlarda Kurt* adıyla verilen üçüncü alt başlıkta Türk destanlarında geçen oyunların içerisinde varlığı tespit edilen kurt motifi örnekleri üzerinde durulmuştur. Bölümün dördüncü alt başlığına *Kahramanların Mücadele Ettikleri Hayvanlarda Kurt* adını taşımaktadır. Bu başlık altında kahramanların eşlerini/sevgililerini aramak ya da düşmanlarından intikam almak için çıktıkları zorlu yolculuklarda veyahut yeraltı dünyasına yaptıkları yolculuklarda karşılaştığı kurtlarla girdikleri mücadele örneklerine yer verilmiştir. *Hayvanlardan Yararlanmada Kurt* adını taşıyan beşinci ve son alt başlıkta ise Türk destanlarında varlığı tespit edilen halk hekimliği uygulamalarında, savaş aletlerinde, ev ve süs eşyalarında kullanılan kurdun uzuvları incelenmiştir. Burada kurdun çeşitli amaçlar için kullanılan derisi, yüreği, ayağı, başı, bağırsağı vs. gibi uzuvlarının Türk destanlarında nerelerde kullanıldığına dair örnekler üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın *Üçüncü Bölüm*'ü *Türk Boylarının Destanlarında Kurdun Benzetme ve Tasvir unsuru Olarak Varlığı* adını taşımaktadır ve bölüm iki alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlık *Benzetme unsuru Olarak Kurt* adıyla yedi ayrı alt başlık hâlinde ele alınmıştır. Burada, Türk destanlarında kurt motifinin en çok kullanım alanının benzetme unsuru olduğu tespit edilmiştir. Destanlarda çoğunlukla kahramanlar kurda benzetilirken kahramanların da kendilerini kurt olarak gördüğü örnekler mevcuttur. Türk halklarının da kurda benzetilmesi örneklerinin yanında kahramanların sürekli mücadele hâlinde olduğu düşmanları, hatta bazen düşman halkların/kavimlerin de kurda benzetildiği görülmüştür. Orhun Yazıtlarında en eski örneklerine rastlanan askerlerin kurt gibi olması ifadesine Türk destanlarında da rastlanmaktadır. Bu örneklerin yanı sıra kurdun dolaylı şekilde benzetme unsuru olarak kullanıldığı örneklere de tesadüf edilmiştir. Bu örneklerde genellikle esas benzetme unsuru kartal, koyun, kuzu, oğlak gibi hayvanlarken kurt dolaylı yollardan kullanılan benzetme aracı olarak karşımıza çıkmıştır. Bölümün ikinci ve son alt başlığı *Tasvir unsuru Olarak Kurt* adını taşımaktadır. Bu başlıkta, kahramanların dış görünüşlerinin ya da güç-kuvvetlerinin anlatılmasında, kahramanların çıktıkları zorlu yolculuklarda ve son olarak destanlarda bazen adı ile bazen de adsız şekilde geçen mekânların anlatılmasında kurdun tasvir unsuru olarak kullanılması örnekleri incelenmiştir.

Çalışmanın üç ayrı başlıkta ele alınan inceleme bölümünün ardından çıkarım ve değerlendirmelerin yapıldığı *Sonuç* kısmı, çalışmanın ortaya çıkarılmasında kullanılan kaynakların yer aldığı *Kaynakça* kısmı verilmiştir. *Ekler* kısmında kurt motifinin geçtiği destanların adlarının alfabetik sıraya göre dizildiği *Taranan Destanlar Listesi*, hangi destanın hangi sayfasında kurt motifinin geçtiğini gösteren *İncelenen Türk Destanlarında Yer Alan Kurt Motifleri* bölümü ile kurt motifinin destanlardaki işlevlerini özetleyen *Tablolar* yer almaktadır.

2011 senesinde başlayan Türk Dili ve Edebiyatı serüvenimde ilk halk bilimi bilgilerini öğreten, yüksek lisansta danışmanlığımı üstlenerek bu yolda devam etmemi sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Sinan Gönen'e; yüksek lisans ve doktora sürecinde bilgi ve tecrübesinden faydalandığım Dr. Öğr. Üyesi Aziz Ayva'ya; bana her zaman destek olan kıymetli hocam Arş. Gör. Dr. Nilgün Aydın'a; bilgisine ve tecrübesine başvurduğum ağabeyim Arş. Gör. Sezai Demirtaş'a teşekkürlerimi sunarım.

Akademik süreçte bilgisi ve tecrübesiyle bana destek olan, her soruma cevap veren, her konuda bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Kürşat Öncül'e; akademik sürecin yanında hayatın her alanında manevi desteğini benden esirgemeyen ve her daim yardımcı olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Nagihan Çetin'e; çalışmam için kaynak bulmamda bana yardımcı olan hocam Dr. Öğr. Üyesi Harun Akçam'a; hem hayatımın hem de çalışmamın her aşamasında bana destek olan dostlarım Cansu İrmak, Fatma Berber ve Yunus Emre Can'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasına vesile olan ve “Emekli olmadan bir öğrencimin kurt çalıştığını görmek isterim” diyerek bu konuyu bana veren, senelerce engin bilgisinden ve tecrübesinden faydalanma imkânı bulduğum kıymetli danışmanım (merhum) Prof. Dr. Ali Berat Alptekin'e teşekkürlerimi sunarak anısını yâd ederim. Çalışmanın şekillenmesinde büyük emek harcayan saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Selçuk Peker'e teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca maddi-manevi her türlü desteği bana sunan, beni her koşulda destekleyip bu uzun ve zorlu süreçte daima sabrederek arkamda duran değerli aileme; bilhassa çalışmanın ortaya çıkarılma aşamasında sürekli yardımına

başvurduğum ağabeyim Dr. Burak Kolot'a ve benimle birlikte uykusuz kalan benimle heyecanlanıp benimle hüzünlenen kıymetli annem Zeliha Aysel Kolot'a yürekten teşekkürlerimi sunarım...

Berna KOLOT
TRABZON / 2021

GİRİŞ

Türkler, tarihlerinin en ilkel dönemlerinden en modern dönemlerine kadar coğrafyalarının, dünya görüşlerinin ve göçrevli yaşam şekillerinin etkisiyle hayvanlarla iç içe bir yaşam sürmüş ve kendilerini sürekli bir mücadelenin içerisinde bulmuşlardır. Göçrevli Türkler, yaşamlarını sürdürebilmek için hayvan sürüleri beslemiş, hem sürülerini hem de kendilerini koruyabilmek için yabani hayvanlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Sürülerine saldıran yaban hayvanları ile mücadele eden Türklerin hayvanlarla münasebeti bunlarla sınırlı kalmamış, av ve avcılık da bu iki yönlü mücadelenin üçüncü bir yönü olarak Türk toplum hayatının vazgeçilmezlerinden olarak yaşamaya devam etmiştir. Göçrevli hayat tarzını yavaş yavaş terk ederek yerleşik hayata geçen Türkler, ekip biçtikleri ürünlerinin ve hayvan sürülerinin yaban hayvanlarından zarar görmemesi için mücadeleye devam etmişlerdir. Günümüze gelindiğinde nüfusun ezici çoğunluğunun şehirlerde yaşadığı, köylerdeki geleneksel tarım ve hayvancılık uygulamalarıyla az sayıda nüfusun iştiğal ettiği; kanatlı, büyük ve küçükbaş hayvan yetiştirme işinin endüstriyel bir sektöre dönüştüğü görülmektedir. Günümüzde avcılık da şehir insanının belli kanuni yükümlülükler altında yalnızca belirlenen mevsimlerde ve sınırlı günlerde gerçekleştirdiği sportif bir eyleme dönüşmüştür.

Türklerin kadim dönemlerinde oluşan ve toplum hayatındaki derin etkisi ile günümüze kadar gelen kültürler içerisinde hayvan kültürleri de yer almaktadır. Bunlar, yeri geldiğinde hayvan ana / hayvan ata, yeri geldiğinde saygı veya korku duyulan hayvanlar olarak toplum hayatına yerleşmiş, bir sonraki aşamada da edebî metinler içinde estetik bir şekilde kendilerine yer bulmuşlardır. 24 Oğuz boyunun çeşitli amblem ve ongunlarında yer verilen, kutsal kabul edilen, saygısızlık yapılmayan ya da dokunulmayan, bazen de türemenin ana-ata fonksiyonu gibi görülen hayvanlar hakkında Türk mitolojisinde oldukça fazla metin ve bilgi yer almaktadır. Türk kültür ve mitolojisinde kutsal kabul edilen önemli hayvan motiflerinden biri kurttur. Bunun en belirgin sebebi, kurdun bazı Türk boylarının tahayyülünde hayvan ana-hayvan ata şeklinde türemeyi gerçekleştirmiş olmasıdır. Türkler tarih boyunca kurttan hem korkmuş hem de onu kutsal bir varlık olarak değerlendirip yeri geldiğinde tanrısal bir kisveye sokarak ona saygı duymuşlardır. Türk mitolojisinde de kurt çeşitli şekillerde

tasvir edilmiş ve önemli motiflerde karşımıza çıkmıştır. Türeyiş mitleri bu konuda oldukça önem arz etmektedir.

Türk mitolojisindeki önemli sembollerden bir tanesi olan kurt, hayvan besleyen toplulukların her türlü tehlikeye karşı kendilerini korumaya çalıştıkları ve bu sebeple en çok mücadele içerisine girerek içli dışlı olduğu hayvandır. Sürülerin büyük düşmanlarından biri kurttur ve kurtlar sürü hâlinde dolaşp planlı şekilde avlanan tehlikeli varlıklardır. Bu sürünün başında ihtiyar bir kurt olur ve tüm kurtları nereye giderse oraya götürür. Türkler işte bu sürünün başındaki ihtiyar kurttan korkarlardı. Ayrıca renklerine göre *Bozkurt (Gök Börü)*, *Ak Kurt* ve *Kızıl Kurt*, *Kara Kurt*, *Sarı Kurt* olarak adlandırılan kurt; cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek için çıktığı maceralı yolculukta Oğuz Kağan'a, Ergenekon'dan çıkıp ata yurtlarını bulmaya çalışan Türklere, İslam'ı yaymak üzere Hz. Muhammed'in gönderdiği üç adama *yol gösterici* olmuş, yeri geldiğinde de kurtarıcı rolüne girerek onları kurtarmıştır. Bunların yanı sıra Hiyung-nuların hakanlarından birinin kızına *koca*, Göktürk efsanelerinde *ana*, Cengiz'e ise *baba* olmuştur. Çuvaşlara göre kurtların Bihambar adında hükümdarları vardır. Türk boylarının efsanelerinde kurt; *Börü*, *Börte*, *Börcü*, *Assena*, *Sina*, *Cina*, *Cine*, *Cino*, *Yaşkar* gibi adlarla anılmaktadır. İslam öncesi inançlarda kurdu oldukça sık görürken İslamiyet'le birlikte kurdun yerini yavaş yavaş köpek, geyik gibi hayvanların devraldığı görülmektedir. Ama bu durum İslamiyet'te kurda dair bir inanın olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, İslami inanca göre kurt, Hz. Ali'nin köpeğidir ve onu öldüren zarar görür. Aynı zamanda kurdun öldürdüğü hayvan leş sayılmaz, eti yenir. Çünkü kurt, hayvanı önce boğazlar daha sonra yer, bu da kurdun murdar ettiği hayvanın yenilebilir olmasını sağlar. Kısacası kurtla ilgili Türk kültüründe oldukça ilginç inanışlar bulunmakta ve bu inanışlar yazılı ürünlerin içerisinde kurdun da yer almasına vesile olmaktadır.

1. Araştırma Hakkında Genel Bilgiler

Kurt, Türk kültür ve mitolojisinde kendisine güçlü bir yer edinmeyi başarmış hayvanlardan biridir. Kurdun, sözlü kültür unsurlarından yazılı kültür unsurlarına, destan devrinden elektronik devre kadar pek çok halk bilimi ürünü içerisinde çeşitli formlarda ve farklı işlevlerde yer aldığı görülmektedir. Sözlü kültür ortamının en önemli yaratılarından biri olan destanlar da kurt motifinin farklı işlevleriyle

içerisinde yer edindiği kültürel yaratmalardan bir tanesidir. Türk boylarının millî kimliğini yansıtan Türk destanları içerisinde yer alan genelinde kurt özelinde ise bozkurt, Türk kültürel hayatını araştırmacılara aktarabilecek araçlardan bir tanesidir. Bu durum, bizleri Türk boylarının destanlarında yer alan kurdu araştırmaya sevk etmiştir.

1.1. Konu

Kadim Türk inanışlarından beri süregelen, yeri geldiğinde kutsal kabul edilen, korkuyla karışık bir saygı durumunu ortaya çıkaran çeşitli hayvanlar bulunmaktadır. Bu hayvanlar, bazen coğrafyanın etkisiyle bazen de yeni kabul edilen dinlerin tesiriyle farklı dönemlerde çeşitlilik arz etmektedir. Türk kültürünün ana kaynaklarında kendine yer edinen bu hayvanlar edebiyat ürünlerinde *motif* olarak karşımıza çıkmakta ve çeşitli görev, fonksiyon ya da işlevlerle metnin temasını şekillendirmektedir. Bu hayvan motiflerinden bir tanesi, özellikle İslamiyet'in Türk kültürünü şekillendirmeye başlamadığı dönemdeki kadim Türklerin inanış ve uygulamaları içerisinde kutsal kabul edilen, yeri geldiğinde boyun kökenini oluşturan hayvan-ana/hayvan-atalardan biri de kurttur. Buradan hareketle çalışmanın konusu; Türk kültür hayatını yansıtan, Türk boylarının her birinde farklı olağanüstü motiflerle bezenen, Türk mitolojisi ve edebiyatı hatta tarihi hakkında araştırma yapılmasına imkân tanıyan destanlarda, Türk boylarının dünyasında bu denli önemli kabul edilen kurt motifinin Türk destanlarındaki varlığını, bu varlığın hangi fonksiyon ve durumlarda sunulduğu konusunda araştırma yapmaktır.

1.2. Kuramsal Çerçeve

Kurt motifi bu zamana kadar pek çok kitap, tez, makale, bildiri gibi çalışmalarda doğrudan ya da dolaylı şekillerde zikredilmiş, doğrudan kurt başlıklı eserler de yayımlanmıştır. Ancak destan, masal, efsane vb. halk edebiyatı ürünleri içerisinde rastlanılan kurt-bozkurt motifine dair daha özele indirgenmiş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu vesile ile araştırmada Türk boylarının Türkiye Türkçesine aktarılmış destanlarından erişilebilen her türlü kitap, tez, makale ve bildiri yayımları taranarak bu destan metinlerinde ana kahraman, yardımcı kahraman ya da üçüncü dereceden kahramanlardan biri olan kurdun olay içerisindeki varlığının

nedeni ve hangi şekillerde dinleyiciye/okuyucuya sunulduğu ayrıntılı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ana konusunu oluşturan kurt motifine dair destanlar haricinde Türkoloji alanında yayımlanmış doğrudan kurt başlıklı eserler şunlardır:

Ünal, Tahsin (2001), *Türk'lüğün Sembolü Bozkurt*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kalafat, Yaşar (2007), *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları-I, Türk Halk İrfanında Kurt*, Ankara: Lalezar Kitabevi.

Kalafat, Yaşar (2009), *Türk Halk Tefekküründe Kurt-2*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Deliorman, Altan (2009), *Türk Kültüründe Bozkurt*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım.

Hekimov, Mürsel (2012), *Efsaneden Gerçeğe Mitolojiden Kültüre Bozkurt*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi.

Kalafat, Yaşar (2012), *Türk Mitolojisinde Kurt*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Yegorova, Ludmila I. (2013), *Saha Kültüründe Kurt Kültü*, (çev. A. Alper Altıncaynak), Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.

Çelik, Tuğrul (2015), *Türk Kültüründe Kurt İzleri*, İstanbul: İleri Yayınları.

Sarı, İbrahim (2017), *Türk Tarihinde Bozkurt*, Antalya: Nokta E-Kitap.

Yonar, Gönül (2019), *Kıyamet Mitolojileri-Kurtla Kıyamete Kalmak*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Öncül, Kürşat (2020), *Türklerin Avatarı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Yukarıda sayılan eserlerin dışında Türk tarihi alanında hazırlanmış bazı kurt-bozkurt başlıklı doktora tezlerinden, doğrudan ya da dolaylı şekilde kurt hakkında hazırlanmış pek çok makale, bildiri, kitap bölümünden ve yayımlanan kaynaklarda kurt-bozkurt motifine dair çıkarımlarda bulunulmuş her türlü eserden faydalanarak araştırma tamamlanmaya çalışılmıştır.

1.3. Amaç

Çalışmanın amacı; sözlü kültür ortamlarından bugüne Türk dünyasını ve Türklerin millî kimliğini en iyi yansıtan halk edebiyatı ürünlerinden biri olan destanların içerisinde yine Türk kültür ve mitolojisinde kendisine önemli bir yer edinmeyi başarmış kurt motifinin ne şekilde destan metinlerinin içerisinde yer aldığını tespit etmek, taranan metinlerden çıkarılan sonuçtan hareketle Türk boylarının destanlarında varlığına rastlanılan kurdun hangi fonksiyonlarda olayların içerisinde yer aldığını detaylı şekilde açıklamaya çalışarak Türk kültür ve edebiyatında geçmişten bugüne önemli kabul edilen kurda dair kapsamlı bir motif çalışması hazırlamaktadır.

1.4. Önem

Türk kültür hayatından izler taşıyan pek çok halk yaratmasında, inanışlarda ve uygulamalarda çeşitli hayvanlara rastlamak mümkündür. Bu metinler, inanışlar ya da uygulamalarda karşılaşılan pek çok hayvandan biri de kurttur. Metinlerde içerisinde sıklıkla kurt motifiyle karşılaşılmasından dolayı kurt motifine dair genel bir tarama yapmak oldukça güçtür. Bu konu üzerinde kurtla ilgili derin bir çalışma yapılmadığı ve *“kurdun Türk kültüründe sıklıkla karşılaşıldığı”* olgusunun hangi kaynaklar için geçerli olduğunu ortaya çıkarmanın gerekliliği aşîkârdır ancak böyle bir çalışma oldukça hacimli eserlerin oluşturulmasını sağlayacak yılların alacağı bir çalışma olacaktır. Biz de pek çok metinde rastlanılan kurdun halk yaratılarından yalnızca biri olan destan metinleri içerisindeki varlığına bakarak kurdun genel metinler üzerinden değil masal, efsane, fıkra vb. ayrı ayrı türler hâlinde detaylı incelendiğinde önemli sonuçların çıkacağını göstermeye çalıştık. Türk dünyası destanlarında kurt, bu zamana kadar türeyiş ve yol göstermekle anılmıştır, ancak metinlerin çoğu incelendiğinde kurdun yalnızca türeyişi sağlayan bir hayvan-ana/hayvan-ata, yol gösteren kılavuz olmadığı görülmüştür. Bu da bizlere diğer türlere bakıldığında kurt motifinin pek çok farklı işlevinin ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Aynı zamanda güncel metodolojik araştırmalarla da kurt motifine pek çok farklı bakış açılarıyla yaklaşılmaları gerektiğini de göstermiştir.

1.5. Yöntem

Araştırmaya, ilk olarak Türk dünyasına kazandırılmış ve Türkiye Türkçesine aktarılmış destan konulu eserlerin tespit edilmesiyle başlanmıştır. Devamında Türk halk bilimi alanında yayımlanmış ana kaynaklar, sahada derlenmiş malzemelerden oluşan kitaplar, tezler, makaleler ve bildiriler ardından maddi ve elektronik kaynaklar taranmıştır. Kaynak taraması tamamlandıktan sonra Türkiye Türkçesine aktarılmış Türk dünyası destanları okunmuş ve destanlar içerisinde yer alan kurt motifleri tespit edilmiştir. Tarama neticesinde elde edilen kurt motiflerinin, bu metinlerin içerisinde hangi işlevlerde yer aldığı tespit edilmiş, bulunan örnekler hangi işlevi taşıyorsa o başlık altına yerleştirilmiştir. Daha sonra elde edilen örnekler incelenerek Türk boylarının destanlarında yer alan kurdun, metinlerde hangi fonksiyonlarda yer alıp destanın varlığına ve olayların akışına nasıl etki ettiği ortaya çıkarılmıştır. Bu işlemlerle aynı zamanda Türk kültüründe yer alan kurdun destanlar içerisinde başlangıçtan günümüze kadar nasıl ulaştığı, kutsallık-tanrısallık vasıflarının destalara nasıl yansıdığı gözler önüne serilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kullanılan alıntı metinler olduğu gibi verilmiş, yazım, imla ve noktalama açısından bir müdahalede bulunulmamıştır.

Metin tarama işlemi sırasında özellikle Türk Dil Kurumu tarafından gerçekleştirilen destan projesi kapsamında Türkoloji alanına kazandırılan ve Türkçesine aktarılan kitaplar esas alınmış, bunlara ek olarak Akçağ, Kömen gibi yayınevlerinin ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, TÜRKSOY, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü gibi kuruluşların destan konulu yayınları da incelemeye tabi tutulmuştur.

2. Sözlü Edebiyat Ürünlerinden Destanlar

2.1. Destan Terimi ve Tanımı

Millî benlik, kimlik ve kültürün en eski kaynaklarından biri olan destanlar, güncel Türkçe Sözlük'te "*Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope*" (Türkçe Sözlük, 2011: 641) şeklinde açıklanırken Osmanlıca-Türkçe sözlükte destân şeklinde verilen kelime "*hikâye, kıssa*" (Devellioğlu, 2010: 202) şeklinde yer almaktadır.

İslamiyet'in kabulünden sonra Farsça dâstân (Kaya, 2014: 241) kelimesinden Türk diline geçen destan kelimesi “*efsane, mesel, hikâyet-i güzeşteğân*” (Oğuz, 2004: 5) anlamlarında kullanılmıştır. Ait olduğu toplumun yaşam şeklini, hayat tarzını, ekonomi, siyaset, dil, coğrafya, tarih vb. pek çok unsurunu, gelenek-göreneğini, uygulama ve pratiklerini kısacası her şeyini yansıtan destan için pek çok tanım yer almaktadır. Şükrü Elçin'e göre destanın tanımı şöyledir;

“Bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir.” (Elçin, 2014: 72).

Şakir İbrayev'in (1998: 143) tarihî gereklilik olarak değil de manevi bir miras olarak açıkladığı destan kavramını Özkul Çobanoğlu “epik destan” olarak ele alır ve şu açıklamayı yapar:

“Yeryüzünün ve kâinatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşen sürecine dair geleneksel dünya görüşlerinin ilk verileri olarak tanımlanabilecek olan mitlerden sonra ve çoğunlukla onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanlarının ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öykülerini “epik destanlar” olarak adlandırıyoruz.” (Çobanoğlu, 2011: 16).

Özkul Çobanoğlu'nun, mitlerin devamı olup mitlerden izler taşıyan epik anlatılar olarak açıkladığı destan kavramını Öcal Oğuz ise şu şekilde açıklamaktadır:

“Terimlerden ve tanımlarından anlaşılacağı gibi, Türkçe'deki ifadesiyle “destan”, ilkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağan üstü ve mitolojik kahramanların maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından

yaratılan fakat, şairin maceranın içinde duygu veya eylem olarak yer almadığı “edebiyat eseri” olarak karşımıza çıkmaktadır.” (Oğuz, 2004: 6).

Karl Reichl ise destan tanımı yaparken destanın yapısı üzerinde durur ve destanı “Şiir halinde veya nazım ve nesir karışık halde, birden fazla epizotu içine alacak bir uzunluğa sahip ve de şahsi sahneleri ayrıntılı olarak anlatmaya izin veren bir anlatıdır. Bu şekil özelliklerinden daha önemli olan bir özellik ise ölçüdür.” şeklinde tanımlar¹ (Reichl, 2002, 130).

Yukarıda görüldüğü üzere birçok tanımı bulunan destanlar, kronolojik olarak bakıldığında mitlerden sonra yaratılan ancak mitlerden izler taşıyan, onlardan beslenen ve aralarında sıkı bir bağ bulunan halk yaratmalarıdır. Tarihin kadim dönemlerinde yaşamın önemli unsuru olan avlanma ve avcılık gibi sosyal platformlarda, toplulukların özel gün ve gecelerinde sıklıkla başvurduğu ozan, baksı, kam gibi olağanüstü özelliklerle bezenmiş sıradan olmayan insanlar tarafından anlatılan destanlar manzum anlatı türlerinden bir tanesidir. Coğrafi koşullar göz önüne alındığında bölgeden bölgeye çeşitlilik arz eden destanlar her zaman aynı içeriği taşımaları da fonksiyonel olarak benzer işlevlere sahiptir. Konusu bakımından kahramanlık, aşk ya da hem kahramanlık hem aşk içerikli destanlar, bir anlatı türü olmasının yanı sıra topluma yol göstermesi, içeriğindeki olağanüstü güçlü kahramanların toplumdaki insanlara örnek teşkil etmesi, millî bilinci, dayanışmayı ve ortak hareket etmeyi öğütlemesi gibi pek çok sosyal öğüdü barındıran destanların yüklendiği çeşitli misyonları bulunmaktadır.

¹ Destan kavramının tanımlarına dair detaylı bilgi için bakınız: Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, 2011, S.18; Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları*, 2017, s. 124-133; Şakir İbrayev, *Destanın Yapısı*, 1998, S.63-76; Hasan Köksal, *Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*, 1985, s.15-17; Doğan Kaya, *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, 2014, s.241-253; Mehmet Aça vd. (2015), “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (ed. M. Öcal Oğuz vd.), Ankara: Grafiker Yayınları, s. 160-163; Öcal Oğuz vd.) *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 2016, s.160-163; Emine Gürsoy Naskali, “Destanın Tanımı”, 1995, s.1; Hamide Demirel, *Türk Destanlarının Ana Unsurları*, 2015, s. 23-25; Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, 2014, s.41; Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 2015, s. 203-204; Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2015, s. 30.

2.2. Türk Destanlarının Oluşumu

Toplumun bütün bireylerini derinden etkileyen olayların, bir destancının/ozanın/baksının gelip farklı müzik aletlerinin yardımıyla bu olayı destan formuna dönüştürüp sözlü şekilde nesilden nesle aktarılmasını sağladıktan sonra yazıya geçirilen destanların oluşumları çeşitli aşamalardan sonra gerçekleşmektedir. Bu konuda öncelikle bilinmesi gereken şey destanların oluşması için gerekli şartların neler olduğudur. Konuyu detaylı şekilde açıklayan M. Fuad Köprülü (2016: 73), bir milletin destanının oluşması için öncelikle o kavmin medeniyet bakımından oldukça aşağı bir seviyede yani tarihin en eski devirlerini görmüş olması ve kavmin hayatının onları derinden sarsacak kadar büyük olayları başından geçirmiş olması gerektiğini ifade eder. Tarihsel süreçlerine bakıldığında belirtilen bu şartları taşıyan milletlerin kendi uluslarına dair destanlarının oluştuğu görülmektedir.

Destanlar oluşumları bakımından ikiye ayrılır; *doğal destanlar* ve *yapma destanlar*. Doğal destanlar, tarihin en eski devirlerini yaşamış ve büyük sarsıntılar geçirmiş bir milletin, henüz yazının ve yazı kültürünün olmadığı bir dönemde yaratılan destanlarıdır. Yapma destanlar ise anonim olmayan, yani yazarı belli olan; bir kişinin, milletin başından geçmiş çarpıcı bir olayı nazmetmesiyle oluşturulan destanlardır (Artun, 2016: 78). Doğal destana sahip olan milletlerin destanlarının oluşması için üç aşamadan geçmesi gerekir. Bu aşamalar; *çekirdek*, *oluş* ve *tespit* safhası olarak açıklanmaktadır. Bir destanın oluşmasındaki ilk aşama olan çekirdek safhası, tarihin oldukça eski devirlerinde milletin hayatında onları etkileyecek derin bir tarihi olayın oluşması demektir. İlk aşamada yaşanan olayın destanlaşması için ayrıca bir kahraman da gerekmektedir. Zor şartlara ve tarihsel olaylara rağmen millet hayatını yaşamaya devam ederken oluşan ilk çekirdek yeni olaylarla beslenir. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra halk şairleri adı verilen kişilerin sazlarıyla birlikte yaşanan bu olayları terennüm etmesi ikinci aşama olan oluş safhasıdır. Son aşama ise tespit safhasıdır ve bu aşama daha önce yaratılan sözlü malzemenin yazıya geçirilmesini oluşturmaktadır. Milletin, sazıyla sözüyle iyi olan bir şairi gelir, çekirdek ve oluş safhalarını tamamlayan olayları toparlayarak nazma çeker. Bu aşamada şair, oluşturulan yeni şekle kendisinden bir şeyler ilave etmeyi de ihmal etmez (Kaya, 2014: 242-243). Böylelikle bu safhaları başarıyla tamamlayan

milletlerin millî destanları yaratılmış olur. Şurası unutulmamalıdır ki her milletin destanı yoktur, bu yüzden destanlar evrensel değil millî nitelik taşımaktadır.

Destan konusu, tıpkı diğer konular gibi halk bilimcilerin üzerinde çalışıp yeni görüşler ileri sürmeye devam ettikleri bir konudur. Söz gelimi Öcal Oğuz (2004: 7), bir destanın ortaya çıkabilmesi ve günümüze ulaşabilmesi için gerekli safhaların beş aşamada gerçekleştiğini ifade eder. Bu aşamalar: *Destan devri, sözlü gelenek, vak'a, ozanlar* ve *tespittir*. Toplumun bir destanının olması için öncelikle mitolojik unsurların yaşam üzerinde oldukça etkili olduğu destan devrini yaşaması gerekir. Aynı zamanda yine toplumun bir destanı olması için kültürel unsurları nesilden nesle aktardığı bir sözlü gelenek ortamının da bulunması gereklidir. Bu iki şartı sağlayan kavim daha sonra destanın çekirdek aşamasını oluşturacak bir vak'a, toplumu derin etkileyip sarsıntı yaratacak tarihî bir olay yaşaması gerekir. Daha sonra milletin bir ozanı gelip toplumu etkileyen bu olayı edebî metin hâline getirmelidir. Son olarak da destan devri tamamlanmadan sözlü gelenekte yaşatılmaya devam eden ozanın oluşturduğu metin tespit edilmeli ve yazıya geçirilmelidir.

Gerekli şartları sağladıktan sonra aşamaları tamamlayan toplumların destanlarının çeşitli şekillerde yazıya geçirilmeleri söz konusudur. Çekirdek aşama adı verilen ilk safhada toplumu derinden etkileyen olayın yaşanması sonrasında destan geleneğini bilen güçlü ve millî bir şair, halk tahayyülünde yaratılan bu sözlü destan parçalarını kendi üslubuyla kaleme alır. Destancının gerçekleştirmiş olduğu destan anlatımı, ya destancının kendisi tarafından ya da başka bir kişinin aracılığıyla fazla değişime uğratılmadan yazıya geçirilir. Destan geleneği yaşatılmaya ve destan anlatılmaya devam ederken yerli ya da yabancı araştırmacıların, yazarların destancıların anlattığı bu destanları kaleme almasıyla da destanlar yazıya geçirilmiş olur. Aynı zamanda bir milletin tahayyülünde oluşmuş destanların aradan geçen uzun zaman sonrasında geride kalan kırıntılarının derlenip, toplanıp bir araya getirilmesiyle de destanlar yazıya geçirilmiş olur (Boratav, 2015: 44-45). Görünen o ki sözlü kültürün en eski unsurlarından biri olan destanlar, tarihsel süreç içerisinde durağan bir dönem geçirmeden devamlı yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmiştir.

2.3. Türk Destanlarını Tasnif ve Sınıflandırma Çalışmaları

Bir milletin akla gelebilecek her türlü tarihsel, mitsel, dinsel, siyasal unsurlarına yer verilen destanlar, oluşturuldukları en eski dönemlerden günümüze kadar önce sözlü daha sonra yazılı şekilde aktarılmış, günümüze ulaşmayı başaran destanlar çeşitli sınıfama ve tasniflere tabi tutulmuştur. Tasnif ve sınıflama çalışmalarının anlaşılır olması için öncelikle konu bakımından yapılmış sınıflandırılmalara bakılması yerinde olacaktır. Pertev Naili Boratav (2015: 41-42), Türk destanlarını konularına göre ikiye ayırmaktadır: 1. Kozmogoni ve mitoloji konuları (bu maddeye Tanrıların, evrenin, insanın yaradılışını konu alan, içerisinde olağanüstü motifleri barındıran destanları yerleştirir), 2. Milletin geçmişte yaşadığı büyük ve sarsıcı olaylar, halka önderlik eden güçlü kahramanlar ve onların düşmanlarla mücadelesini konu alıp millî bir amaç taşıyan destanlar.

Türk destanlarını konularına göre ayıran bir başka araştırmacı Kazım Yetiş (1994: 203) destanları *millî, dinî, kahramanlık, halk* destanları olmak üzere dört başlığa ayırır. Yetiş'in sınıflandırmasına göre birinci sırada millî destanlar yer alır ve bu destanları Türk milletin tarihini en eski dönemlerini yaşadığı zamanlarda din, erdem, kahramanlık gibi olayların etrafında teşekkül eden destanlar olarak açıklar. İkinci sırada ise dinî destanlar yer alır. Yetiş, Türklerin çok eski dönemlerinde değil de İslam dinini kabullenip benimsedikten sonra yaratılan destanları dinî destanlar olarak açıklar. İslamiyet'ten önce ve sonra, Türk milletin onu koruyan, daha ileriye taşıyan, çeşitli mücadelelere giren ve ülküsü halkı ile topraklarını korumak olan kahramanların etrafında oluşan destanlar ise üçüncü sırada yer alan kahramanlık destanlarıdır². Doğal afetleri, mizahi olayları, çeşitli savaşları ve maceraları, yergi, taşlama ya da öğüt verme amacı taşıyan pek çok türde konu içeren ve ezgi eşliğinde terennüm edilen halkın duygu ve düşüncesini yansıtan destanlar ise Yetiş tarafından halk destanları olarak açıklanmaktadır.

M. Fuad Köprülü (2016: 75), Türk destanlarını yaratıldığı coğrafi sahalarına, meydana geldiği milletin medeniyet seviyesine ve hayat şartlarına göre;

1. Altay- Yeniseyi,

² Türk kahramanlık destanları konusunda detaylı bir araştırma için bakınız: Dursun Yıldırım, "Türk Kahramanlık Destanları", *Türk Biliği Araştırma/İnceleme Yazıları*, 2016, s. 216-227.

2. Bozkırlar,
3. Tarım-Sır Derya şeklinde sınıflandırır.

Aynı araştırmacı Türk destanlarının tasnifini bir de tarihî ve kavmî dairelere göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma ise şu şekildedir:

1. Eski Türk veya Hiyung-Nu
2. Göktürk veya Tu-Kiie
3. Uygur (2016: 77).

Hüseyin Nihal Atsız (2015: 31), Türk destanlarına dair yaptığı sınıflandırmada İslamiyet öncesi Türk destanlarını maddeler hâlinde şu şekilde sıralar:

1. Yaratılış Destanı
2. Saka Destanı
3. Kun-Oğuz Destanı
4. Siyenpi Destanı
5. Göktürk Destanı
6. Uygur Destanı

Atsız, Saka sahası içerisinde Alp Er Tunga ve Şu destanlarını, Kun (Hun) sahası içerisinde Oğuz Kağan Destanı'nın hem İslamiyet öncesi hem İslamiyet sonrası şekillerini, Göktürk sahası içerisinde de Bozkurt ve Ergenekon destanlarını incelemektedir. Dönemlerine ve coğrafi konumlarına göre İslamiyet öncesi-İslamiyet sonrası Türk destanları şeklinde gerçekleştirilen tasnif ise şu şekildedir:

- 1. Altay Destanları**
 - a. Yaratılış Destanları (Mitleri)
 - b. Ural Batur Destanı
 - c. Maaday-Kara Destanı
- 2. Saka Destanları**
 - a. Alp Er Tunga Destanı
 - b. Şu Destanı
- 3. Hun-Oğuz Destanı**
- 4. Göktürk Destanları**
 - a. Bozkurt Destanı
 - b. Ergenekon Destanı

c. Köroğlu Destanı

5. Siyenpi Destanı

6. Uygur Destanları

a. Türeyiş Destanı

b. Mani Dininin Kabulü Parçası

c. Göç Destanı (Artun, 2016: 99-100).

Türk destanlarını sınıflandırma ve tasnif çalışmalarının, bu zamana kadar gerçekleştirilmiş olan en kapsamlı çalışması Özkul Çobanoğlu'na aittir. Çobanoğlu (2011: 49-55), Türk destanlarını eski ve yeni şeklinde temelde iki ana başlığa ayırmış ve destanları türlerine göre alt başlıklar hâlinde ana maddelerin altına yerleştirmiştir. Bu oldukça detaylı ve güncel sınıflandırma şu şekildedir:

A. Eski Destanlar

1. Alp Er Tunga Destanı
2. Şu Destanı
3. Oğuz Kağan Destanı
4. Atilla Destanı
5. Bozkurt Destanı
6. Mani Dininin Kabulü Destanı
7. Göç Destanı
8. Ergenekon Destanı
9. Türeyiş Destanı³

B. Yeni Destanlar

1. Arkaik Destanlar
2. Kahramanlık Destanları
3. Tarihî Destanlar

Destan tanımını yapabilmek için çeşitli kavramların aydınlığa kavuşturulması gerektiğini düşünen Metin Ekici (2020: 23-36), açıkladığı bu kavramlarla destanların çeşitleri hakkında açıklayıcı bilgiler vermekte, konusuna göre destanların daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Ekici'nin çalışmasında açıkladığı kavramlar şunlardır:

1. Epos, Epope, Epik	9. Millî Destan
2. Sözlü Destan	10. Tarihî Destan
3. Yazılı Destan	11. Arkayık-Arkaik Destan; Mitik Destan
4. Temel-Asıl Destan	12. Manzum Destan
5. İkincil Destan	13. Mensur Destan

³ Detaylı sınıflandırmanın tamamı için bakınız: (Çobanoğlu, 2011: 49-55).

6. Doğal Destan	14. Ölçülü Nesir (Prosimetrik) Destan
7. Yapay (Suni) Destan	15. Büyük Destan – Küçük Destan
8. Halk Destanı	16. Destancı

Metin Ekici'nin detaylarıyla birlikte açıkladığı yukarıda sayılan kavramlar, destanların konuları, hacimleri ve şekil özellikleri hakkında bilgiler içermekte, ayrıca bu çalışma ile Türk destanlarını çalışmak isteyen kişilerin destanları hangi yol ve yöntemlerle incelemesi gerektiğine dair bilgiler vermektedir. Destanları türsel özelliklerine göre tasnif eden Fuzuli Bayat (2020: 45) bu konuda üç madde sunar:

1. Türk destan sahası
2. Destan tipi
3. Poetik yapı bakımından tasnif.

Diğer tasnif çalışmalarına göre Fuzuli Bayat'ın literatüre kattığı bu sınıflandırma daha geniş manada pek çok destan türünü içine alacak nitelikte görünmektedir.

2.4. Türk Destanlarında Dil, Üslup ve Yapısal Özellikler

Türk dünyası destan geleneğine bakıldığında hem şiir dilinden hem de nesir dilinden faydalandığı görülmektedir. Araştırmacılar tarafından Türk dünyasında iki bin civarı destan tespiti yapılmış, bu destanların birçok benzer metinleri de bulunmuştur. Bu yüzden ana hatlarıyla tam olarak bir gruplandırma yapılması mümkün olmasa da Türk dünyası destanları anlatım tekniklerine/söylenişlerine göre üç ana grupta toplanabilir:

1. **Manzum destanlar:** Altay, Hakas, Tıva destanlarının neredeyse tamamı ve Manas Destanı bu grupta incelenebilir.
2. **Manzum-mensur destanlar:** Özbek ve Saha Türklerinin bazı destanları, Köroğlu'nun Türkiye ve Azerbaycan varyantları, ayrıca Dede Korkut destanı anlatıları bu grupta ele alınabilir.
3. **Mensur destanlar:** Çuvaş Türklerinin meşhur alp hikâyeleri bu grubun içerisinde değerlendirilir (Yıldız, 2015: 250-251).

Manzum olarak icra edilen destanlarda genellikle hece ölçüsünün 7, 8 ve 11'li şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak, bu durum kesin bir kural olarak karşımıza çıkmaz, çünkü bu belirtilen hece kalıpları dışında daha uzun ya da daha

kısa hece kalıplarıyla da oluşturulmuş manzum destanlarla karşılaşmak mümkündür. Şiir şeklinde yaratılmış olan destanların yapısı dörtlükler hâlinde işlenebileceği gibi mısraların peş peşe dizilmesiyle bir bütün hâlinde tamamlanması şeklinde de görülmektedir. Bütünlük içerisinde dinleyiciye sunulan mısralar arasındaki ahenk ve musiki redif, kafiye, aliterasyon ve assonanslar aracılığı ile sağlanmaktadır. Nesir diliyle yaratılmış ya da kaleme alınmış mensur şeklindeki destanlarda ise nazım şeklinde icra edilmiş destanlarda karşılaşılan özelliklerin pek çoğunu bulmak mümkündür. Mensur destanlarda kullanılan nesir dili, ritmik bir yapı içerisinde oluşturularak günlük konuşma dilinden uzaklaştırılmıştır. Destanı anlatan sanatçı/icracı nesir diliyle yazılan destanlarda nazım şeklindeki destanlarda görüldüğü gibi belirli kalıplara bağlı kalmak zorunda değildir. Mensur destanlarda sanatçı, anlatıma ahenk ve hareket kazandırmak için genellikle sentaktik tekrarlardan yararlanmaktadır. Destanın anlatımında kullanılan bir başka şekil ise nazım ve nesir dilinin bir arada kullanılarak oluşturulduğu destan şekilleridir. Her iki dilin bir arada kullandığı bu karışık yapıdaki destanlarda, olayların geçtiği kısımlar genellikle nesir diliyle ifade edilirken kahramanların konuşmaları nazım diliyle ifade edilmektedir (Yıldırım, 2016: 225-226). Türk dünyası destanlarında karşılaşılan nazım-nesir karışımı destanlar, Türk boylarının edebî yaratmalarında oldukça eski bir geçmişe sahiptir, ancak bu şekil yaratılan destanlar yalnızca Türk boylarına mahsus nitelikte destan şekilleri değildir, başka milletlerde de görülür. Türk boylarının destanlarında karşılaşılan nazım-nesir karışımı destanlar, birçok açıdan hem Sanskrit champularına hem de eski İrlanda sagalarına benzemektedir (Reichl, 2017: 133-134).

Türk destanlarında ister nazım ister nesir diliyle yazılmış olsun dilin son derece açık, akıcı ve işlek bir ifade biçiminin olduğu görülmektedir. Gramer açısından incelendiğinde art arda sıralanan mısraların dizilişi Türk dilinin gramer yapısıyla uygunluk göstermektedir. Destanın dili; benzetme, mübalağa ve tezat gibi edebî unsurlarla süslenmiş zengin bir üsluba sahiptir. Bu üslup tarzı incelendiğinde ise en sık kullanılan unsurun mübalağa sanatı olduğu görülmektedir. Destanlara hâkim olan mübalağa sanatı görünenin aksine destanı gerçeklikten uzaklaştırmak değildir. Mübalağa sanatı destanda verilmek istenen gerçekleri daha detaylı şekilde açarak anlaşılabilirliğini arttırmak için kullanılmaktadır (Yıldırım, 2016: 226-227).

Sözlü kültür ortamlarında yaratılan destanların günümüze ulaşmasının en önemli araçlarından biri destan anlatıcılarıdır. Destan anlatıcısı, toplumun sözcüsü konumunda kültürel bellekten istifade ederek destanı her anlatışında yeniden var eder. Destancı; dinleyicilere, destanın icra edildiği ortama ve kendi psikolojik-fizyolojik durumuna göre her seferinde yeniden anlattığı destana farklı bir şekil verir. Bu yüzden destan anlatıcıları, destanların hatırlanmasında önemli bir unsurdur. İcra edilen destan, yalnızca olayların akışı içerisinde adı geçen kahramanlarla değil, onu aktaran destancının adıyla da birlikte anılmalıdır (Akyüz, 2011: 16).

Destan anlatıcıları destanı anlatırken aradaki geçişleri dengeli gerçekleştirmek ve bütünlüğü sağlamak adına destan boyunca kalıp ifadelere başvurmaktadır. Bu kalıp ifadeler, hem destan akışı içerisine renk ve ahenk katarken hem de dinleyicinin kahramanla kendisini kolay bir şekilde özdeşleştirmesi adına kullanılmaktadır. Anlatıcı, bu kalıp ifadeleri kullanırken gündelik hayatta kahramanın karışacağı her türlü olayı gelenekselleştirmeye çalışarak dinleyiciye sunar ve dinleyici de bu anlaşılır kalıp ifadeleriyle kahramanla arasında bir bağ bir benzeşim gerçekleştirir. Kalıp ifadeleri kullanması gerektiği yerde kullanan ve zengin bir repertuvara sahip olan anlatıcı ‘söze nakış vurma’ anlamında hünerli, gerçek bir anlatıcı olarak dinleyici tarafından kabul edilmektedir. Kalıp ifadelerin yanı sıra Türk dünyası epik destan geleneğinde çeşitli benzetmeler de kullanılmaktadır. Anlatıcı bu benzetmeleri kullanarak dinleyici karşısında kahramanın portresini çizmek, destan boyunca gerçekleşen olayları dinleyicilerin gözü önüne sererek destan kahramanlarının yaşadıkları olayları âdeta yaşıyormuşçasına hissini verebilmek için de sık sık benzetmelere başvurduğu görülmektedir (Çobanoğlu, 2011: 94-96).

2.5. İncelenen Türk Destanları

Türk Boylarının Destanlarında Kurt adını taşıyan bu çalışmada yer verilen destanlar, Naciye Yıldız Ata’nın Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar (2015) adlı kitabında yer alan sınıflandırma şekline göre incelenmiştir. Yıldız’ın eserinde yer verdiği Türk boylarının destanlarına dair sınıflandırma Kuzey Doğu (Sibirya) Grubu, Kuzey Batı (Kıpçak) Grubu, Güney Doğu (Karluk-Uygur) Grubu, Güney Batı (Oğuz) Grubu, Çuvaş Destanları şeklindedir.

Çalışmada ilk olarak İslamiyet'ten önceki Türk destanları adı altında **Alp Er Tunga, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt** ve **Ergenekon** destanları ile **Türeyiş Destanı** incelenmiştir. İslamiyet sonrası Türk destanlarında ise **Manas, Dede Korkut, Köroğlu ve Battal Gazi** destanları incelenmiştir⁴.

2.5.1. Kuzey Doğu (Sibirya) Grubu Türk Boylarının Destanları

Altay, Hakas, Şor, Tuva ve Saha/Yakut Türklerine ait destanlar bu grup altında incelenmiştir.

2.5.1.1. Altay Türklerinin Destanları

Altay Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Ak Tayçı Destanı

Ak-Biy Destanı

Altay Buuçay Destanı

Erke-Koo Destanı

Katan-Kökşin ile Katan Mergen Destanı

Kozın Erkeş Destanı

Köziyke Destanı

Malcı Mergen Destanı

Ölöstöy Destanı

Altayca Almış Kaan Destanı

Altın Arığ Destanı

Maaday-Kara Destanı

Altay Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Altın Ergek Destanı

Er Samır Destanı

Kan Kapçıgay Destanı

Kökin Erkey Destanı

Şulmus-şunı Destanı

Üç Kulaktu Ay Kara At Destanı

2.5.1.2. Hakas Türklerinin Destanları

Hakas Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Altın Çüs Destanı

Altın Taycı Destanı

Ay Huucın Destanı

⁴ İslamiyet sonrası destanlarında *Danışmendname, Sarı Saltık, Satuk Buğra Han* gibi destanlar da incelenmiş ancak kurt motifi tespit edilememiştir.

Han Orba Destanı

Huban Arığ

Kara Kuzgun Destanı

Hakas Türklerine ait olan Ak Çibek Arığ Destanı da incelenmiş ancak içerisinde kurt motifi tespit edilememiştir.

2.5.1.3. şor Türklerinin Destanları

şor Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Ak Kan Destanı

Kān ArĖo Peçelig Kan Mergen Destanı

Karattu Pergen Destanı

şor Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Ak Öleñ-Me Kır Öleñ

Altın Ergek

Al Tın Sırık

Altın Tayçı

Aran Taycı

Ay Möğö

Kān Kes

Kan Pergen

Kara Kan

Kartığa Pergen

Oğlak

Öleñ Tayçı

2.5.1.4. Tuva Türklerinin Destanları

Tuva Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Alday-Buuçı

Aldın-Çaagay

Arı-Haan

Arzılan Kara Attığ Çeçen Kara Möğe

Bayan-Toolay

Boktu-Kiriş, Bora-şeeley

Haan Töğöldür

Erelzey-Mergen,Haragalzay-Mergen

Alışkılar

Han-şilgi Attığ Han-Hülük

Kaņıvay-Mergen

Möğaa şagaan Toolay

şöögün Bora Attığ şöögün-Köögün

Tuva Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Aldın-Kurgulday

Tanaa-Herel

Ton-Aralçın Haan

2.5.1.5. Yakut/Saha Türklerinin Destanları

Saha/Yakut Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Er Sogotoh Destanı

Ehe Khara Atlı Eles Bootur

Culuruyar Nurgun Bootur Destanı

2.5.2. Kuzey Batı (Kıpçak) Grubu Türk Boylarının Destanları

Başkurt, Kazak, Kırgız, Karaçay-Malkar, Karakalpak, Nogay, Tatar Türklerinin destanları bu grup altında incelenmiştir.

2.5.2.1. Başkurt Türklerinin Destanları

Başkurt Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Akay Yavı (Savaşı) Destanı

Akbozat Destanı

Aksak Timur Destanı

Akşam Batır Destanı

Alpamişa Destanı

Cengizname Destanı

İdege Destanı

İdige ile Muradım Destanı

Karagülumbet ile Akkülumbet Destanı

Kinyekey

Kara At

Karasakal

Konur Boğa Destanı

Mergen ile Mayanhılıv Destanı

Miney Batır ile Şülgen Padişah Destanı

Son Hartay Destanı

Sura Batır Destanı

Tülle Membet Destanı

Ural Batır Destanı

Yalık Bey, Karmasan İle Sermesen Destanı

Yusuf Kitabı Destanı

Zayatülele ile Hıvhlıv Destanı

Zühre ile Aldar Destanı

İdigey ile Moradım (İzeükey Minen Moradım) Destanı

Kıssa-yı Yusuf Destanı

Yulay ile Salavat

Kuzıykürpes Destanı

Başkurt Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Akhak Kula	Kerte Mergen
Akşam Batır	Kıpçak Yiğidi ile Başkurt Kızı
Aktaş Han	Koblan Batır
Alasabır	Köbek Batır
Alıp Batır	Kuzıykürpes ile Mayanhılıv
Babsak Bey ile Karagölömbet	Kübelek-Tilev Batırları
Bayazit Batır	Küsek Bey
Bey Tuksaba Oğlu Möyten Bey	Maktımhılıv
Bikyen Mergen (Batır)	Mamay Han Hikâyesi
Bilal ile Düsen	Möyten Bey
Burangol Kaşka	Muradım ile Bukhın
Eberey Batır ile Albirmes Alasabır	Perovskiyy Yaylası
Ebreypatır	Salavat Batır
El-Kıssa Bozyiğit	Seyfölmölük
Gaysa Oğlu Emet	Sökem Batır
Han Kızı Altınses	Tahir İle Zühre
İdige, Keyle, Yayık Batırlar	Targın Batır
İdil ile Yayık	Targın ile Kucak
Kanzafari Bey Zamanı	Teteges Bey
Kara Yurga	Teves Mergen
Karas ile Akşa	Tölgen Batır
Kıpçak Soylu Yamgırsı Bey ile Kuskar	Uzak ile Tuzak Balabeşnek Parçası
Bey'in Yeni İl Bulduğu	Yek Mergen

2.5.2.2. Kazak Türklerinin Destanları

Kazak Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Akböpe – Savıtbek Destanı

Kambar Batır Destanı

Akkenje Destanı

Karabek Batır Destanı

Alankay Batır Destanı

Alpamis Batır Destanı

Avez Batır Destanı

Barak Batır Destanı

Bazar Batır Destanı

Dotan Batır Destanı

Dotan Batır Destanı

Dürligüv Destanı

Er Kosay Destanı

Er Tokımbet Destanı

Kabıkul Destanı

Karaşas Kız Destanı

Kırım'ın Kırk Batırı

Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları

Kulamergen-Joyamergen Destanı

Mırkı Batır

Nurgayşa

Oljabay Jene Kırık Batır Destanı

Savırık Batır Destanı

Suranşı Batır Destanı

Şora Batır

Toksan Üyli Tobır Destanı

Kazak Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Akbiykeş-Karabala Destanı

Bozcigit Destanı

Bögenbay Destanı

Er Begzat Destanı

Er Töstik Destanı

Ermek Batır Destanı

Makpal-Segiz Destanı

Manas Ulı Tuyakbay Destanı

Nur Batır Destanı

Ötegen Batır Destanı

2.5.2.3. Kırgız Türklerinin Destanları

Kırgız Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Askazan Batır Destanı

Bagış Destanı Destanı

Boston Destanı

Cañıl Mirza Destanı

Canış Bayış Destanı

Coodarbeşim Destanı

Er Eşim Destanı

Er Soltonoy Destanı

Eşimkul Menen Zuura Destanı

Güldana Destanı

Kozuke ve Bayan Destanı

Kurmanbek Destanı

Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı)

Manas Destanı

Manas Destanı Cusup Mamay Varyantı

Mendirman Destanı

Seyitbek Destanı

Muhambetnecip Aliakbaruli Varyantı

Kıssa-i Narik Oğlu Şora Batur

Kırgız Türklerine ait olan Munduk ve Zarlık Destanı da incelenmiş ancak içerisinde kurt motifi tespit edilememiştir.

2.5.2.4. Karaçay-Malkar Türklerinin Destanları

Ufuk Tavkul tarafından Karaçay-Malkar Destanları adıyla yayımlanan esere ulaşılammıştır, ancak aynı yazar tarafından hazırlanan *Nartlar Karaçay-Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları*'nda yer alan **Örüzmek Destanı**'ndaki kahramanın doğuş mitinde görülen kurt motifine çalışma içerisinde yer verilmiştir.

2.5.2.5. Karakalpak Türklerinin Destanları

Karakalpak Türklerine ait olan **Kırk Kız Destanı** incelenmiş ve içerisinde tespit edilen kurt motifleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

2.5.2.6. Nogay Türklerinin Destanları

Nogay Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Aysılın Oğlu Ahmet Destanı

Bozyiğit Destanı

Çora Batır Destanı

Edige Destanı

Edil Sultan Destanı

Koplanlı Batır Destanı

Mamay Destanı

Nogay Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Arslan Bey Dastanı

Azavnur Destanı

Er Çoban Destanı

Genç ile Kız Destanı (Yas pan Kız)

İstanbul'a Göçüş

Karaydar ile Kızıl Gül Destanı

Nogay'ın Kırk Batırı

Tölegen ile Kız Yibek Destanı

Tahir İle Zühre Destanı

2.5.2.7. Tatar Türklerinin Destanları

Tatar Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Alpamşa Destanı

Çura Batır Hikeyeti (Çura Batır Hikâyesi)

Kuzı Kürpeç Bilen Bayansılı Destanı

Mişek Alıp Destanı

Tülek Kitabı

Yosıf Kitabı

Zayatülek Birle Susulu (Zayatülek ile Susulu)

Tatar Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Ak Köbök Destanı

Kara Kükil (Kara Kükül)

Ak Kübik Destanı

Kür Ulı Destanı

Altayın Sayın Süme Destanı

Leyla Bilen Mecnün(3 varyant)

Büz Yiğit Destanı

Seyfilmölik Destanı

Cık Mergen Destanı

Şahsenem Hem Garip

Hikeyeti Gıysa Uğlı Amet

Tahir Bilen Zühre(3 varyant)

Hurluga Hem Hemra Destanı

Yestey Mönki Destanı

Kadış Mergen Destanı

Yirtöşlik Destanı

Kamber Destanı

2.5.3. Güney Doğu (Karluk-Uygur) Grubu Türk Boylarının Destanları

Özbek ve Uygur Türklerine ait destanlar bu grup altında incelenmiştir.

2.5.3.1. Özbek Türklerinin Destanları

Özbek Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Ayçınar Destanı

Belagerdan Destanı

Dalli Destanı

Erali ve Şirali Destanı

Huškeldi Destanı

Melike Ayyar Destanı

Özbek Türklerine ait olan Rüstem Han Destanı da incelenmiş ancak içerisinde kurt motifi tespit edilememiştir.

2.5.3.2. Uygur Türklerinin Destanları

Uygur Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde kurt motifinin varlığının tespit edildiği destanlar şu şekildedir:

Abdurahman Ğoca Destanı

Çın Tömür Batur Destanı

Emir Göroğlı Destanı

Ğerip Senem Destanı

Kızıl Ğülüm Destanı

Nozugum Destanı

Seyit Noçi Destanı

Şah Adilhan Destanı

Uygur Türklerinin destanları içerisinde kurt motifinin yer almadığı destanlar ise şu şekildedir:

Hörlüka-Hemrecan Destanı

Ğemerşah ve Şemsi Canan Destanı

Senuber Destanı

Seyit Noçi Destanı (1.kitaptaki varyant)

Tahir-Zohra Destanı

2.5.4. Güney Batı (Oğuz) Grubu Türk Boylarının Destanları

Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türklerine ait destanlar bu grup altında incelenmiştir⁵. Ancak incelenen sekiz adet Gagavuz Türklerinin destanları içerisinde kurt motifi yer almadığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

⁵ 15. yüzyıl civarlarında destanlardan halk hikâyelerine doğru gerçekleşen bir değişim ve çeşitli göç hareketlerinden dolayı farklı kültürlerden etkinlenme, 19.yüzyılda ise masala dönüşme şeklinde bir değişim söz konusu olduğundan Türkiye Türklerine ait destanlarda genellikle kahramanlık konulu

2.5.4.1. Azerbaycan Türklerinin Destanları

İran Azerbaycanı Âşık Destanları adıyla yayımlanan *Şikâri Destanı*'nda kurt motifi tespit edilirken Tufarganlı Abbas ile Gülgez Destanı'nda kurt motifi tespit edilmemiştir.

2.5.4.2. Türkmen Destanları

Türkmen destanları içerisinde yalnızca *Ali Bey-Balı Bey Destanı*'nda kurt motifi tespit edilmiştir. Bu destanın dışında incelenen aşağıdaki destanlarda kurt motifine yer verilmemiştir:

Gül-Senuber Destanı

Şah Senem-Garip Destanı

Tulum Hoca Destanı

Türkmen Halk Destanı Necep Oğlan

2.5.5. Çuvaş Destanları

Çuvaş Türklerine ait Türkiye Türkçesine aktarılan tek destan *Çuvaş Kahramanlık Destanı Ulup*'tır. Bunun yanı sıra Çuvaş Türklerinin alpları hakkında anlatılan *Çuvaş Alp Hikâyeleri* ile *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları* adlı çalışmalar da incelenmiş ve içerisinde kurt motifi barındıran metinler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bu bilgilerden hareketle Türk Boylarının Destanlarında Kurt adlı çalışma için Türkiye Türkçesi'ne aktarılan toplamda *iki yüz yetmiş dört* adet destan taranmıştır. Taranan bu destanlar içerisinde *yüz kırk yedi* destanda kurt motifi bulunurken *yüz yirmi yedi* destanda kurt motifinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

3. Türk Kültür ve Mitolojisinde Kurt

3.1. Türk Boylarında Kurt Kelimesi

Tarihin karanlık dönemlerinden bugüne değin yaşamlarını sürdürmeye devam eden Türkler, dünyanın pek çok coğrafi alanına yayılmıştır. Türkerin bu yayılmaları her ne kadar ortak özellikler barındırsa da pek çok Türk lehçesinin ortaya çıkmasına

destanların pek bulunmadığı görülmektedir. Bu sebeple tez içerisinde Türkiye Türklerine ait kahramanlık konulu destan incelemesi bulunmamaktadır.

neden olmuştur. Türk lehçeleri içerisinde ortak kelimeler farklı şekillerde görülen kelimeler de mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de çalışmanın esas konusunu oluşturan vahşi, yırtıcı bir hayvan türünün cins adı olan kurt ve börü kelimeleridir. Kadim Türkler, yırtıcı ve vahşi hayvan olan kurdu *böri* şeklinde adlandırmıştır. Ancak günümüze bakıldığında bugün hem yırtıcı ve korkunç olan vahşi hayvana hem de küçük böceklere kurt dendiği görülmektedir. Güncel Türkçe Sözlükte (2011: 1533) kurt “*Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan*” şeklinde açıklanırken kurt ile aynı anlamda kullanılan börü kelimesi ise Derleme Sözlüğünde (1993: 772) “*böcü, böcek*” şeklinde açıklanmaktadır. Türkiye Türkçesinde kurt şeklinde kullanılan bu kelime, diğer Türk boylarının lehçelerinde bazen aynı şekilde bazen de farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Türk boyları arasında yalnızca Oğuzların börüye **kurt** dediği bilgisini aktarmaktadır (DLT, (2015): 749). Çuvaş Türklerinin ise kurda **kaşgar** veya **tukmak** dedikleri bilinmektedir (Bayat, 2015a: 174). Kırgız Türkleri kurt için esas olarak **börü** kelimesini kullanmakta ancak bunun yanı sıra **böörü**, **karışkır** ve **kurt** kelimelerini kullandıkları da görülmektedir. Aynı zamanda kurdun cinslerine göre börü kelimesinden türetilerek yapılan *kök börü*, *çiye börü*, *kögönçü börü*, *şagal börü*, *çöö börü*, *kızıl börü*, *deñ börü*, *kök cal börü*, *tamakçı (börü)* gibi adlandırmalar da mevcuttur (Orozobayev ve Moldaliev, 2020: 26-35). Kazak ve Karakalpak Türklerinin börü yerine **kaskır** kelimesini, Çuvaş Türklerinin de **kaşkär** kelimesini kullandıkları bilinmektedir (Eren, 1999: 269). Uygur, Özbek ve Azerbaycan Türklerinin kullanım şekillerine bakıldığında Uygur Türklerinin **börü**, Özbek Türklerinin **börü ve böri**, Azerbaycan Türklerinin ise **gurt** kelimelerini kurt kelimesinin karşılığı olarak kullandıkları görülmektedir (Türktaş, 2013: 1096). Sibirya sahasından Tuva Türklerinin söz varlığında kurdun **börü**, erkek kurdun **askır börü**, dişi kurdun **diji börü** ya da **kıs börü** ifadeleri ile kullanıldığı bilinmektedir (Tosun, 2020: 590, 592).

Türkmenlerde kurt adı ‘**gurt**’ şeklinde kullanılmakta ve terimin bu şekilde kullanılmasının sebebinin eski Oğuz boylarının kullanımından ötürü olduğu tahmin edilmektedir. Başkurt Türklerinin adını oluşturan mevcut kullanım ise baş ve kurt

kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş, bu adın oluşmasında da Başkurt Türklerinin göç ettikleri bir zaman diliminde yola ilk olarak kurdun çıkıp halka önderlik etmesinden kaynaklandığına inanılmaktadır (Karataev, 2002: 676). Kurt ve börü kelimelerinin yanı sıra Türk kültür ve mitolojisinde önemli bir işleve sahip olan ve inanışlarda yer bulan bozkurdun da Türk lehçelerinde farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Oğuz boylarının bozkurt olarak adlandırdığı bu hayvana Sibirya Türkleri ile Türkistan coğrafyasında **kök börü**, Başkurt Türklerinde **ak börü**, Hunlar döneminde ise **ak tuğan** denildiği bilinmektedir (Bayat, 2015a: 178). Bahaeddin Ögel'e (2010a: 42) göre Türk halkının herhangi bir şeyin önüne kök-gök sıfatını getirmesi, o şeyi kutsal kabul ettikleri ya da Tanrı ile o nesne arasında bir bağ kurmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Anlaşılan o ki kök, kadim Türklerde Tanrı ya da Tanrı'yla ilişki varlıkların sıfatı olarak karşımıza çıkar. Böri kelimesinin kök ile birlikte kullanılması da Türklerin kurda yüklediği kutsal-tanrısal misyon hakkında bilgi vermektedir.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde kullanılan kurt kelimesinin örtmece/tabu olması dolayısıyla börü şeklinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kullanımdaki amaç, olumsuz ya da korku duyulan bir anlam ifade eden kurdun anıldığında başa gelecek her türlü kötü musibetlerden korunmaktır. Örnek vermek gerekirse Hakas Türkleri kurdun adını anmak yerine *katı boyun, kuru (katı) yanak, uzun kuyruk, kahverengi palto, gerilmiş* gibi örtmece adlar kullanmakta, Altay Türkleri de kurdun adını anıp kötülüklerin gelmesini engellemek adına ona *grimsi* adını vermektedir (akt. Killi, 2006: 56-57). Çuvaş Türklerinde kaşkır, kurdun gerçek adıdır ancak tabu olduğu için bu ad zikredilmez onun yerine *tutmak (tokmak)* örtmece sözünü kullanılmaktadır (akt. Bağcı, 2016: 13). Türkiye Türkçesinde ise kurt kelimesinin yerine *börü* ya da “*uzun kuyruk, bozkurt, canavar, dağdaki, dağda gezen, dikar, dik kulak, gök gözlü, guri, garakurt, kaşkır, kızıl göz, kurt*” (Çelik, 2011: 71) gibi örtmece adların kullanıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra *sözüm ona* (Çabuk, 2014: 9) ifadesinin de kurdun adını anmamak için kullanıldığı bilinmektedir. Abdulkadir İnan'a (1998b: 625) göre örtmece olarak kullanılan sözler bazen sanki o kavramın adı hâline gelmiş gibi düşünülür ve bu yüzden yeni bir örtmece söze ihtiyaç duyulur. Örneğin, asıl adı börü olan hayvan için örtmece bir söz

olarak kurt adlandırması kullanılmış ancak zamanla bu ifadenin örtmece olduğu unutulup onun yerine farklı örtmece adlar kullanılmaya başlanmıştır. Yani, İnan'a göre kurt kelimesi börü adının kullanılmaması için yaratılan bir örtmece sözdür, ancak zaman içinde örtmece sözden ziyade bu hayvan cinsinin adı olmuştur. Bu bilgilerden ve incelenen destanlardan hareketle Türkiye Türkçesinde kurt olarak kullanılan kelimenin diğer Türk boylarındaki kullanım şekilleri şöyledir:

Kuzey Batı (Kıpçak) Sahası Türk Boyları

Başkurt	<i>kurt, büri</i>
Kazak	<i>qurt, böri, qasqır</i>
Kırgız	<i>karışkır, börü</i>
Kırım	<i>börü, kurt, kaçkır</i>
Karaçay-Malkar	<i>börü, callı</i>
Karakalpak	<i>qasqır, qısqır</i>
Kumuk	<i>börü</i>
Nogay	<i>böri</i>
Tatar	<i>kaçkır</i>

Güney Batı (Oğuz) Sahası Türk Boyları

Azerbaycan	<i>qurt</i>
Türkmen	<i>böri, börü, gurt, möjek</i>
Makedonya ve Kosova Türkleri	<i>kurt</i>

Güney Doğu (Karluk-Uygur) Sahası Türk Boyları

Özbek	<i>böri, böri, canıvar</i>
Uygur	<i>böri</i>

Kuzey Doğu (Sibirya) Sahası Türk Boyları

Altay	<i>böri, börü, kurt</i>
Hakas	<i>püür</i>
Şor	<i>pltrü, pörü, pör</i>
Tuva	<i>börü</i>
Yakut/Saha	<i>börö</i>

Çuvaş Türkleri

kaçkır

3.2. Türk Kültür ve Mitolojisinde Kurt Motifine Genel Bir Bakış⁶

İnsanlar, doğada aynı ortamları paylaştığı doğuştan savunma araçlarına sahip olan yırtıcı hayvanlara karşı; akıl, gözlem yeteneği ve donanma tekniklerini geliştirerek hayvanlara karşı koymayı başarmış, bu yeteneğiyle insanoğlu vahşi doğa üzerinde kısmen egemen konuma gelmiştir (Aça, 2009: 61). Bu durum, yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanların hayatlarının her anında hayvanların yer edinmesine vesile olmuş ve pek çok tarihi kalıntıda hayvanlara yer verildiği görülen hayvan üslubunun gelişmesini sağlamıştır. Yeryüzünün geniş bir coğrafi alanını oluşturan bozkırlarda ortaya çıkan hayvan üslûbu, bozkır yaşantısında hüküm süren Türk topluluklarının tarih, kültür, sanat ve mitolojilerinde etkili olan motiflerden birisidir. Türk halk inanışları ve edebiyat numuneleri içerisinde her devrin sanatını ve sanatçısını etkileyen hayvan üslûbu, savaş âletlerinden hayvan koşumlarına ve yurtların içini süsleyen ev eşyalarına varıncaya kadar her alanda kullanılmıştır.

Hayvan üslubunun kendisine yaygın bir kullanım alanı bulduğu Türkler, yaşantıları gereği tarihin eski dönemlerinden beri pek çok türde hayvanla karşılaşmış, karşılaştıkları bu hayvanlar üzerinden derin bilgilere sahip olmuşlardır. Türkler avlanma, araç-gereç vb. ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra sürekli kendilerini korumak zorunda oldukları hayvanlara sembolik anlamlar yüklemiştir. Bozkır kültür hayatından yerleşik düzene geçişte hayvanlara yüklenen sembolik anlamlarda değişiklikler görülmüş, ancak esas değişiklik İslam dininin kabul edilmesiyle meydana gelmiştir (Çatalbaş, 2011: 57). İnsanların hayvanları taklit etmeye başlamasıyla değişen yaşamsal süreç Türklerin bazı hayvanlara sembolik anlamlar yüklemesine neden olmuştur. Türk halklarının sembolik anlamlar yükleyerek

⁶ Bu zamana kadar Türk kültüründe kurt motifi ile ilgili kitap, makale, bildiri gibi bilimsel araştırmalarda pek çok bilgi Türkoloji alanına kazandırılmıştır. Bu başlıktaki amacımız kurt motifi ile ilgili bugüne kadar yazılmış bilgileri alıntılararak bir bölüm oluşturmak değil, çalışmanın inceleme kısmına geçmeden evvel ana tema olan kurt motifi ile ilgili kısa bilgilerle bir giriş yapmaktır. Zira çalışmanın destanlarda kurt motifinin incelenmesine yer verildiği kısımlarda halk edebiyatı verilerinden halk inanışlarına, memoralardan menakıpnamelere, halk hekimliği uygulama ve pratiklerinden kullanılan araç gereçlere kurdun yer aldığı çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Türk edebiyatının ilk yazılı kaynaklarından Orhun Yazıtları ile Dîvânü Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig gibi büyük eserlerin içerisinde yer alan kurt motifine dair unsurlar da gerekli ve ilgili yerlerde kullanıldığından bu başlık altında tekrara düşmemek adına yer verilmemiştir.

kutsallık atfettikleri hayvanlar at, ayı, boğa, kartal, kurt-bozkurt gibi doğada egemen konumda olan vahşi ve yırtıcı hayvanlar olduğu görülmektedir. Kurt-bozkurt, Türk kültür tarihinde başlangıçtan itibaren yer alan ve günümüzde Avrasya'nın en uç bölgelerine kadar yayılmış pek çok Türk boyunun kültürel unsurlarında derin izler bırakan önemli hayvanlardan bir tanesidir. Aynı zamanda Türk halklarının bu denli önemli görüp kutsallık atfettiği kurt-bozkurt, diğer dünya milletlerinin tarihî belgelerinde ona evrensel bir nitelik kazandırmış ve bilhassa Türkler kurtla özdeşleştirilmiştir. Tarihi kaynaklara bakıldığında Avrupa Hunlarından “Kuzey Kurtları” şeklinde bahsedilmekte, Tabgaç hükümdarı T'ai-wu'nun lakabının “Fu-li” veya “Fo-li” yani Böri olduğu, Göktürklerin hassa ordusu mensuplarına da “Fu-li” denildiği bilinmektedir (Kafesoğlu, 2019: 316-317). Ayrıca eski Türk devletlerinde kağanı korumak için oluşturulmuş özel muhafız birliğinin adına da “Börüler” dendiği tarihi kayıtlarda yer almaktadır (Gömeç, 2006: 59). Bunların yanı sıra Fuad Köprülü (2016: 113), Huei-Hular, Talaslar, Kanklılar, Oğuzlar ve Göktürklerin seslerinin kurt sesini andırdığını iddia ederek kurt sesi çıkarmaya çalıştıkları bilgisini aktarıp bunun nedenin de kendilerinin kurt soylu olduğuna inanmalarından kaynaklandığını belirtir. Hasan Köksal (1985: 47) da kurdun Türkiye Türklerinde orduyu temsil eden Mehmetçik sembolünün eski Türkler tarafından tanrılaştırılmış bir benzeri olduğunu ifade ederek Mehmetçik'in *Allah Allah* naralarıyla eski Türklerin *bozkurt sesleriyle* düşman üzerine saldırılarını birlik, beraberlik ve imanın tek noktada toplanmasının işareti olarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder.

Namık Aslan (2010: 87), kurt motifinin evrensel, bozkurt motifininse Türklerin köken efsaneleri ve destanlarına özgü bir motif olduğunu aktarır. Moğollar ve diğer Asya kavimleri haricinde Avrupa, Amerika, Hindistan vb. halkların mit, destan, masal ve efsanelerinde de kurt motifiyle karşılaşılması onun evrensel bir motif olduğunu göstermektedir. Bilhassa eski Roma halkının kuruluşunun anlatıldığı Romus ve Romulus efsanesi ile Orta Çağ İtalya'sında anlatılagelen Lupus efsaneleri kurt motifinin önemli unsur olarak kabul edildiği metinlerdir. Aynı zamanda araştırmacılar Prehistorik çağlarda, köpek mitolojisinden çok daha eski olan kurt mitolojisinin Orta Asya'dan dünyaya yayıldığı kanaatine varmıştır (Kafesoğlu, 2019: 319). Kurt, uzun yıllar Amerika, Avrupa ve İskandinav ülkelerinde kişisel güvenlik

ve hayvancılık için tehdit olarak algılanmış, ilerleme ve medeniyet için engel bir varlık olarak düşünülmüştür. Bu sebeple *kırmızı başlıklı kız*, *üç küçük domuz* ve *kurt* gibi birçok anlatıda ve filmlerde kurt kötü karakterli olarak gösterilmiştir. Özellikle 1960 yılından sonra bu ülkelerin genç, şehirli ve yüksek eğitilmiş insanları arasında kurt algısı ile ilgili olumlu yönde kazanımlar gelişmiş, böylece bu sosyal tabakada korku ile saygı, sevgi ile nefret arasında gidip gelen bir ikilem ortaya çıkmıştır (akt. Topsakal ve Topsakal, 2019: 78). Jean-Paul Roux'ya göre (2005: 17) bir hayvan evrensel nitelik kazanıyorsa bunda ona ilgi duyan toplumun/toplumların siyasi alanda gösterdiği başarımın da katkısı vardır. Kurt, evrensel nitelik kazanan hayvanlardan biridir ve bunda Tu-kiie'lerin katkısı yadsınamaz büyüklüktedir. Eğer Tu-kiie'ler kendilerinin kurttan değil de tavşandan türediğini söylemiş olsalardı, bugün kurt yerine tavşan konuşuluyor olurdu. Aynı zamanda kurdun evrensel bir nitelik kazanmasında vahşi doğasına ait özelliklerinin de pek çok mitolojik unsura ayak uyduracak nitelikte olması önemli bir etken olmuştur.

Ekosistemin devamlılığında önemli canlılardan biri olan ve Türklerin tarih sahnesinde oynadıkları rolde kutsal bir sembol olarak kabul edilen kurt, halk inanışları açısından da Türk kültüründe önemli görülen unsurlardan biri olmuştur. Renklerine göre boz/gök, ak ve kırmızı olarak adlandırılan kurt, Oğuz Kağan'a, Ergenekon'dan çıkan Türklere, Hz. Muhammed'in gönderdiği üç adama *yol gösterici* olmuş, yeri geldiğinde kurtarıcı rolüne girerek Türk boylarını yok olmaktan kurtarmıştır. Kutsal kurt, Hiyung-nuların hakanlarından birinin kızına *koca*, Göktürklerin son kalan ferdine *kadın*, Cengiz'e *baba* olmuştur. Türk boylarında ve onların efsanelerinde *Börü*, *Börte*, *Börcü*, *Assena*, *Sina*, *Cina*, *Cine*, *Cino*, *Yaşkar* gibi adlarla anılan kurt bilhassa İslam öncesi inançlarda sıklıkla karşılaşılan hayvan motiflerinden bir tanesidir (Uraz, 1994: 144). Türk din tarihine bakıldığında Gök Tengri'nin doğrudan her şeye müdahale etmeyen, aracılar kullanan bir Tanrı olduğu bilinmektedir. Türk kağanlık sisteminde kağanların gücünü ve yetkisini Tanrı'dan aldığı ve kağanların her birinin Tanrı adına hareket ettiği düşünülmüştür. Burada kağan, Tanrı için olaylara müdahale etmede kullanılan bir araç niteliğindedir. Kağanın yanı sıra savaşlar, doğal afetler, semavi ışıklar, kartal ve bozkurt gibi

hayvanlar, Tanrı'nın olaylara müdahale etmesinde kullandığı araçlar, temsilciler olmuşlardır (Güngör, 2019: 57).

Kadim Türklerle ilgili tarihî belgelerden hareketle her Türk boyunun bir ongunu olduğu bilinmektedir. Kurban ya da totem olarak kabul edilen hayvanlar içerisinde boyların kendilerine ongun olarak at, geyik, dağ keçisi, boğa, kaplan, su kuşu, yırtıcı kuş gibi hayvanlar seçtiği görülmektedir. Vahşi kurt da Türk boylarına ait ongun kabul edilen hayvanlardan bir tanesidir (Gülensoy, 1989: 15). Yazılı kaynaklara göre kendisine kurt ongununu seçen Türk boyu, Wusunların hükümdar soylarına, Göktürk, Uygur ve Kağnılı boyların kağan sülalesine atfedilmektedir⁷ (Gülensoy, 1989: 34) Türkistan ve Sibirya halk inanışları içerisinde ongun olarak karşılaşılan bu kutsal hayvanların insanlara iyilik getirebileceği gibi kötülük de getireceği şeklinde çeşitli inanışlar mevcuttur. İnsanlara bulaşan hastalıkların ortaya çıkmasına ongun hayvanların sebep olduğuna inanılmaktadır (Ögel, 2010a: 35).

Fiziksel ve ruhsal açıdan sıra dışı özellikler taşıyan şamanlara göre tabiatta bulunan her şey canlıdır ve hepsinin bir ruhu vardır. Şaman, sıradan insanların aksine ruhlarla irtibata geçebilir hatta ruhlar dünyasına hükmedebilir. Onun çeşitli törenlerde farklı sebeplerde kullandığı yardımcı ruhları vardır. Örneğin Sibirya Şamanları ayı, kurt, tavşan, baykuş gibi hayvanlarla irtibat hâlinde iken Yakut Şamanları boğa, kartal, ayı ile irtibat hâlinindedir ve bu hayvanlardan yardım alırlar (Buffalo ve Firedancer, 2007: 15). Şamanizm inanç sistemi içerisinde önemli bir misyonu olan şamanlara insanlar güvenmiş ve bilhassa zor durumlarda onların bilgi ve tekniklerine başvurmuştur. Altay, Hakas ve Tuva Türklerinin halk inanışlarında bazı ruhların *bozkurt*, *kara köpek*, *yedi kuğular*, *porsuk* vb. hayvanların şeklinde var olduğuna inanılmaktadır. Bu hayvanların büyük çoğunluğunun kişiöğluna bulaşan hastalıklarda şamanlara yardım ettiğine inanılmaktadır. (Potapov, 2012: 172-173). İnsanlar, hastalıkları tedavi etmesinin yanı sıra ava çıkmadan önce avın bereketli olması ve sürülerini aç kurtların saldırısından korumak için de şamanlara/kamlara başvurmaktadır (Güngör, 2012: 35). Görülen o ki şaman, kişileri tedavi etmek için

⁷ Türk boylarının ongunları arasında yer alan kurt figürlerinin resimleri için bakınız: Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları Damgalar, İmler, Enler*, 1989, s.36-38. Ayrıca devlet sembollerinde kullanılan hayvan tözleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Hatice Şirin User, *"Eski Türk Çağında Hayvan Tözlerinden Devlet Sembollerine"*, 2007, s. 843 – 856.

yine hastalıklara sebep olduğuna inanılan bu hayvanlara başvuruyor, yani kutsal hayvanlar hem şifa hem hastalık aracı olarak kabul görüyordu.

Şamanların tedavi amaçlı kullandıkları kurt derisi, Türk halklarından Yakutların kozmolojik inançlarında karşımıza çıkmaktadır. Yakut Türklerine göre gökte Ülker adlı bir yıldız vardır ve bu yıldızın açtığı delikten soğuk rüzgârlar eserek yeryüzündeki her şeyi dondurur. Günün birinde güçlü ve büyük bir bahadır, esen bu soğuk rüzgârdan dolayı ellerim donmasın diye otuz çift kurt derisinden eldiven yapar ve gökyüzüne çıkararak Ülker yıldızının açtığı deliği kapatır. Bahadırın bu hareketinden sonra yeryüzünde yaşayan tüm canlılar rahata ve sığa kavuşur (Ögel, 2010a: 48). Altay Türkleri ise Ülker yıldızının çok eskiden devasa boyutlarda bir kurt olduğuna inanıyorlardı (Bayat, 2015b: 285). Astral kültler içerisinde yer alan kurtla ilgili bir başka rivayet ise bozkırda yaşayan Türkler arasında anlatılmaktadır. İnanca göre “*Küçük ayı burcu bir arabayı çeken iki at, Büyük ayı burcu ise bu iki atı kovalayan yedi kurttur*” (Bayat, 2015a: 288). Burada Büyük ve Küçük ayı burçlarının sembolik olarak at ve kurtlarla özdeşleştirildiği görülmektedir. Dikkat edildiğinde kurt ile ilgili kozmolojik, astral inanışların daha çok Altay, Yakut gibi Türk boylarının arasında gezdiği görülmektedir. Anadolu Türk halk inanışları içerisinde de kurtla ilgili çeşitli inanmalar mevcuttur. Bir rivayete göre kurt, üç kardeşi olan bir insanmış. Bu dört kardeşin en küçük olanı daima diğer kardeşlerine kılavuzluk edermiş. Bir gün diğer kardeşler avladıkları hayvan sürülerini aralarında paylaşmış ancak en küçük kardeşe pay vermemişler. Bu duruma üzülen en küçük kardeş “her rastladığım yerde hayvanlarınızı öldüreğim” diye ahdetmiş.

Kurdun kendi varlığının yanı sıra tüylerinin rengine dair de çeşitli halk inanışları mevcuttur. Kurdun sarı, kara ve boz olmak üzere üç çeşidi olduğuna inanılır. Bunlardan sarı ve kara kurtların eşeklerle atlara, boz kurdun ise yalnızca koyunlara saldırdığına inanılır (Boratav, 1994: 57-58). Mevsimler hakkındaki inanışlarda da kurt karşımıza çıkmaktadır. “*Bir kış vardır kurt gibi girer, kuzu gibi çıkar. Bir kış vardır kuzu gibi girer kurt gibi çıkar*” deyimini kış mevsiminin canlı bir varlık olarak düşünülmesi ve hayvancı toplumların sosyo-kültürel dokusu hakkında bilgi verir (Bayat, 2015a: 104). Kurt, bazı Türk boylarının inançlarında ise kötü ruhları kovan, Altaylıların Umay’ı Yakutların Ayıtsın’ı gibi çocukları himaye eden

bir varlık olarak karşımıza çıkar. Gagavuzlar da ise kurt bayramı adında bir bayram kutlanmaktadır. Bu bayramda kurda yalvarıp dualar ederek kurttan kendilerini kötü ruhlarla karşı korumasını istedikleri görülür (Bayat, 2015b: 176).

Bir halkı yok olmaktan kurtararak türeyişi sağlayan, soyların yaratılış mitlerinde karşılaşılan kurt-bozkurt motifine kıyamet mitolojilerinde de rastlanmaktadır. Yaratılışta aktif bir rol oynayıp hayatı devam ettirici bir rol üstlenen kurt, eskatolojide bu güçleri elinden alınmış ve yok oluşa sürüklenmiş bir kurda dönüşmüştür. Kıyamete ilişkin inanışlara göre evrenin yakılıp yıkıldığı bir zamanda etleri lime lime olmuş bir kurt bütün bunlara şahitlik edecektir (Yonar, 2019: 149-153). Yani insanlığın türeyişinde varlığına rastlanan kurda, dünyanın yok olmasında da rastlanmaktadır. Kurtla kıyamete kalmak, bugün Anadolu halk inançları içerisinde yaşamaya devam eden bir deyimdir.⁸ M. Öcal Oğuz'un (2009: 54), kurtla kalmak deyimini üzerine derlediği bir rivayete göre insanların ahlaktan yoksun bir hâle geldiği, sevgi ve saygının tükendiği, zinanın arttığı, kadınların edebi unuttuğu bir dönemde İsrail Sûr'a üfleyecek ve her şey yerle bir olacaktır. İnsanoğlunun izi yeryüzünden tamamen silindiğinde geriye yalnızca acuze bir kadın kalacak ancak onu da bir kurt yiyecektir. Bazı Türk boylarının türeyişinde aracı olan kurt, bu rivayette yeryüzünde tek kalmış son kişiğini de yiyerek insanlığın sonunu getirdiği görülmektedir.

Türk halk inanışlarında farklı formlarda sıklıkla karşılaşılan kurt motifinin asırlar önce dikilerek günümüze ulaşmayı başaran Türk yazıtları içerisinde de varlığına rastlanmaktadır. Türk tarihinin ilk yazılı kaynakları olarak literatüre geçen Orhun Yazıtlarında *“babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş”*⁹ (KT D12, Tekin, 2010: 27) ifadesinde görülen kurt motifi, Türk kültüründe kurt mitolojisinin ne kadar eski dönemlerde olduğunu kanıtlayan yazılı belgelerdendir. Orhun Yazıtlarının yanı sıra Altın-Köl adıyla bilinen küçük gölün

⁸ Bu deyim yalnızca inanışlarda değil türk, semah gibi türlerde de karşımıza çıktığı görülmektedir. Tolga Sağ'ın Leyli Gülüm Semah'ında geçen *“Ali bindi Düldül ata / Can dayanmaz bu firkata / Bozkurt ile kıyamete / Kalan dünya değil misin?”* sözleri bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir (URL-9).

⁹ Aynı ifade Bilge Kağan Yazıtının Doğu yüzeyinde de yer almaktadır, bakınız: (BK (D11): Tekin, 2010: 55).

yakınlarında bulunan Altın-Köl Yazıtının ön yüzeyinin ikinci satırında geçen *“at aşan kahraman idiniz; et (?) öküz aşan güç idiniz yavru kurt, [uç a ?] bars ayrılma ey!”* (Orkun, 1940: 102) ifadesinde de kurt motifinin varlığı görülmektedir. Ayrıca Begre dolaylarında bulunan ve on satırdan meydana gelen Begre Yazıtında geçen *“yedi kurt öldürdüm. Barsı yükmeği öldürmedim (?)”* (Orkun, 1940: 69) ifadesinde de kurt motifine tesadüf edilmektedir. Taşa kazılan ifadelerde geçen kurt motifinin varlığının yanı sıra Göktürklerin 572-580 yılları arasına ışık tutan Bugut Yazıtının üst kısmındaki kabartmada rastlanan belden yukarısı kurt olan varlığa dair bir figür de tespit edilmiştir (Tezcan ve Çağatay, 1976: 246). Kurdun mitsel düşüncedeki yeri ve önemi milattan binlerce yıl önce yaşamış Proto-Türklerle ait olduğu tespit edilen bazı petrogliflere (kaya resimleri) de yansımıştır. Kırgızistan’ın Saymalı-Taş bölgesinde bulunan 6020 petroglifin 249’unda kurt ve köpek resimleri yer almaktadır (Orozobayev ve Moldalieva, 2020: 28). Halk tahayyülünde kendine önemli bir yer edinen kurt-bozkurt motifi, günümüze ulaşmayı başaran arkeolojik kazılardan elde edilen eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin MÖ 1000 yıllarına ait tunçtan yapılmış kurt başlı bayrak direği tepesi, taştan ve tahtadan yapılmış çeşitli kurt başları, kurt tasvirlerinin yer aldığı mezar taşları, Uygur kağanı tarafından diktirilen kitabenin başlığında yer alan kurt tasvirleri, Budist tapınaklarındaki duvar resimlerinde karşılaşılan kurt başlı bayrak tutan hükümdar resimleri, Kâbil ve Gazze hükümdarlarının kestirdiği sikkelerde yer alan kurt başı tasvirleri vb. pek çok arkeolojik bulguda kurt ve kurt başı tasvirlerine rastlanmaktadır. Arkeolojik bulgulardan hareketle araştırmacılar, kazılarda tesadüf edilen kurt figürlerinin MÖ 1000 yıllarından itibaren rastlanmaya başladığını ve MS 9. yüzyıla kadar devam ettiğini açıklamaktadır (Deliorman, 2009: 46-54). Doğu Türkistan’da keşfedilen 7. ve 13. yüzyıllara ait Türk freskolarında kurt başlı bayrak tasvirlerine yer verildiğini aktaran Yaşar Çoruhlu (2013: 167), bu tarz tasvirlerle İslamiyet’ten sonra oluşturulan minyatürlerde de rastlandığını belirtmektedir.

Kurt, Türk halk anlatıları içerisinde merkezi konumda olan hayvanlardan bir tanesidir. Emel Esin’e göre en eski Türk bayrakları motiflerinden biri kurt/böridir (akt. User, 2007: 845). Yeri geldiğinde ata yeri geldiğinde ana olan kurt, devlet sistemi içerisinde hükümdarlık sembollerinden biri olmuş, bilhassa Göktürkler altın

kurt başlı sancaklar dikmiştir. Dikilen bu kurt başlı sancak (tuğ), Türklerin birliğini, dirliğini, töresini ve devlette düzen içinde yaşamayı temsil etmiştir (Kafesoğlu 2014: 206). Göktürklerin sürekli mücadele hâlinde olduğu Çinliler, Göktürk prenslerini hükümdar olarak tanıdıklarını bildirmek için onlara kurt başlı sancak ve davul göndermişlerdir (Taşağıl, 2016b: 179). Bahaeddin Ögel'e (2000: 309) göre Göktürklerin amblemleri arasında altından yapılmış kurt başlı bayrakların bulunması kurttan türediklerine inandıkları içindir. Göktürk çağında ve Göktürklerin yıkılışından sonra kurt başlı bayrağın memuriyet, komutanlık, hatta bağımsızlık verme alameti olarak kabul edildiği bilinmektedir. Örneğin Batı Göktürklerin idarecisi Tardu'nun kurt başlı sancağı aldıktan sonra bağımsızlığı ilan ederek Batı Göktürk Devleti'ni kurduğu tarihî kayıtlar arasında yer almaktadır (Taşağıl, 2016b: 139). Türkistan (Orta Asya) tarihinde önem taşıyan kurt başlı sancağı Göktürklerden sonra Türk kavimlerini tesirleri altında tutmak için Çinlilerin kullandığı bilinmektedir. Ancak sonradan bu sembol birden bire kaybolmuştur (Ögel, 2000: 206). Savaşçı bir yapıya sahip olan Türk milletinin savaş stratejilerinde de kurttan faydalandığı görülmektedir. Türkler, savaşa başlamadan önce saldırı gücü yüksek birlikleri saklayarak yedek güç ayırmaya önem vermişlerdir. Bu saldırı sistemi "Kurt Kapanı", "Kaz Ayağı" veya "Turan Taktiği" adlarıyla tarihî belgelerde yer alan savaş stratejisidir (Gömeç, 2006: 81). Burada kendilerini kurda benzeten, seslerini kurt uluması gibi çıkaran bir milletin savaş stratejisinde de hayvan üslubundan yararlanması ve savaş taktiklerinin adını hayvan adlarından oluşturması doğal bir oluşum olarak algılanmalıdır.

Türk kültür ve mitolojisinde kutsal kabul edilen kurt-bozkurdun, Türk tarihinde derin izler bırakan han, kağan, hükümdar ya da komutanlar için benzetme unsuru olarak kullanıldığı da görülmektedir. Kurt, bozkurt ya da kurt çocukları olarak aktarılan tarihî şahsiyetler Atilla'dan Börü Kağan'a, Kül Tigin'den Alp Arslan'a, Osman Gazi'den Enver Paşa'ya ve Mustafa Kemal Atatürk'ten Rauf Denktaş'a kadar pek çok şahsiyeti içerisinde barındırmaktadır¹⁰. Bu tarihî

¹⁰ Tarihî şahsiyetleri kurt, bozkurt ya da kurt çocukları olarak tasvir eden çalışmalar için bakınız: Mürsel Hekimov, *Efsaneden Gerçeğe Mitolojiden Kültüre Bozkurt*, 2012; Saadettin Gömeç, *Dişi Kurtun Çocukları Türk Tarihinin Kahramanları*, 2012; Tuğrul Çelik, *Türk Kültüründe Kurt İzleri*, 2015.

şahsiyetlerde bilhassa Atilla, dünya tarihinde kurtla özdeşleştirilen bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Örneğin, İzlandalılara göre Atilla'nın Gurdun adlı İzlandalı bir eşi vardır. Efsaneye göre Gurdun, Atilla'dan intikam almak için çocuklarının kafatası ile ona şarap içirmiştir. Bu efsaneye göre Atilla, kötü ruhların ve şeytanların kralıdır (Ögel, 2010a: 51).

Tarihin karanlık dönemlerinden günümüze kadar varlığını devam ettiren kurt, yakın zamandaki tarihî kararlarda, kuruluşlarda, heykel vb. sanat eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, 1. emisyon grubu banknotlar arasında ilk kağıt paralar olan 5 ile 10 liralık kâğıt paralara bozkurt resmini bastırmıştır (URL-4) Yine İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi)'nda 1924 yılında kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün amblemi de meşale tutan bir bozkurttan oluşmaktadır (URL-5). 1912 senesinde kurulan Türk Ocakları Genel Merkezi'nin ambleminin seçiminde de yine bozkurt motifinin kullanıldığı görülmektedir (URL-6). Ayrıca 1941 yılında Ankara'da faaliyete giren Petrol Ofisi'nin ambleminin de ağzından alev çıkaran dişi bir kurt olduğu görülmektedir (URL-8).

Bu bilgilerden hareketle evrensel bir motif olarak kabul edilen kurt motifi, Türk kültür tarihi, edebiyatı ve mitolojisinde derin akisler uyandırmış, bozkurt şekliyle Türklere özgü bir motif olmuştur. Bazı Türk boylarının yaratılışında sembol hâline gelen ve türeyişi sağlayan kurt, dünyanın sonuyla ilgili anlatılan rivayetlerde de varlığını devam ettirmiştir. Türk devlet teşkilatından sanatına, ilk yazılı metinlerinden halk tahayyülünde yaratılan sözlü anlatımlara kadar akla gelebilecek her unsurda kurt motifine rastlanması, kurdun millet olma bilincindeki önemi üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir. Bu zamana kadar pek çok çalışmada değerlendirilen kurt motifinin bu denli üzerine düşülmesi, Türk kültürü açısından kurdun Türklükle ve Türk olma bilinciyle manevi anlamda değer kazandığını göstermektedir. İslamiyet'ten önce önemli bir kültürel obje olarak karşımıza çıkan kurt, yeni dinle beraber yavaş yavaş unutulmaya başlanmıştır. İslamiyet'ten sonraki inanış, uygulama ve pratiklerde kurda gösterilen önemin azalması farklı kültürlerle etkileşime girildiğinde eski unsurların göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Hun tarihinden Türkiye Cumhuriyeti tarihine kadar varlığını sürdüren kurt, bilhassa bozkurt, Türk kültürü için yalnızca bir motif değil Türk halklarının yaşayışını, millî

birlik ve beraberliğini, millet olma bilincini yansıtan kültürel değerlerden yalnızca bir tanesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURDUN MİTOLOJİK VARLIĞI

Dünyanın doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine pek çok coğrafyaya yayılmış olan Türk boylarının tarihî serüvenleri, bu serüvenlere önderlik eden nitelikli kahramanları, başlarından geçen her türlü savaş, göç, kıtlık, doğal âfet vb. durumları hatta büyük aşk hikâyelerini konu edinen destanlar içerisinde kurt-bozkurt motifi kendine önemli bir misyon yüklenmiş ve çeşitli işlevlerde destanların içerisinde yer almıştır. Çalışmanın ana konusunu oluşturan kurt motifinin destanlar içerisinde yüklendiği önemli işlevlerinden bazılarında mitolojik vasıflar taşıdığı görülmektedir.

1. Türeyişin Sembolü Hayvan Ana – Hayvan Ata Kurt-Bozkurt

İnsanların yaratılışı, soyların türeyişi ile ilgili anlatılar Türk mitolojisinde antropogoni/türeyiş mitleri içerisinde ele alınır. Türeyiş mitleri; insan topluluklarının, soylarının ortaya çıkmasıyla genişler ve kutsal atalar ile onlardan türeyen boyların ortaya çıkmasını konu edinir (Bayat, 2013a: 15). Soyların türeyişini ele alan bu mitler, daha çok ağaç ana-ata, dağ ana-ata, hayvan ata-ana başlıkları altında değerlendirilirken bunlara kahramanların olağanüstü doğumlarını niteleyen babasız türeme/babasız gebelik mitlerinin de eklendiği görülmektedir. Türk halk kültüründe türemenin sembolü hâline gelen kurt-bozkurt, hayvan ana-ata grubu içerisinde ele alınmaktadır. Türeyişin hayvan soyuna dayandırıldığı hayvan ana-ata mitleri “soy kaynağı olarak algılanan ve ezelden beridir var olduğuna inanılan, ata tapımı konusu, hayvanla simgelenen ana ruhu/ata ruhu” (Korkmaz, 2008: 79) şeklinde açıklanmaktadır. Türk boylarının türeyiş mitlerine bakıldığında kurdun yanı sıra at, ayı, inek, atmaca, doğan, kartal, şahin gibi hayvanların da hayvan ata/hayvan ana grubu içerisinde yer aldığı görülmektedir. Jean-Paul Roux’ya (2011: 189) göre Türklerin ve Moğolların ata konumunda kendilerine hayvanları tercih etmelerinde hayvanların kendilerinden daha üstün yeteneklerle donatılmış olduklarını farkına varmalarından ötürü olduğu düşünülebilir. Bu sebeple bu inanışın hâkim olduğu bir dünyada hayvanların ata fonksiyonunda karşımıza çıkmasına şaşılmalıdır. Ayrıca, kadının aktif olmadığı ve toplumdaki ekonomik iş bölümünde herhangi bir görev

üstlenmediği, gerçekleştirilen ritüellerin genellikle eril bir yapıya sahip olması gibi sebepler dölleyici unsurların (ışık, bitki, hayvan vs.) da eril bir yapıda olması gerektiği inancından kaynaklanmaktadır.

Türeyişin sembolü hâline gelen ve hayvan ana-ata olarak anılan kurt-bozkurdun, totem olup olmadığı konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Geçmişten günümüze ulaşmayı başaran halk yaratmalarında karşılaşılan kurt-bozkurt, kimi araştırmacılar tarafından totem olarak kabul edilirken kimi araştırmacılar tarafından kurdun totem olmadığı, yalnızca saygı duyulan bir simge-sembol olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Kurt-bozkurt üzerinden bir tartışma yaratan totemizm, “*bir grubun ya da bir klanın, bir hayvan, bir bitki türüne ya da bir nesneye mistik, majik ve akrabalık duyguları ile bağlantısı; bu bağlantıdan doğan görevler, kaçınmalar, ritler ve törenler*” olarak açıklanmaktadır (Örnek, 2014: 41). Totemizme göre totem, bir hayvan ya da bitki olabilir, ancak totemin daha çok hayvanlardan oluştuğu düşünülmektedir. Totemi olan halk; totemiyle aynı atadan gelmiş olma, o toteme dair bir işaret, amblem ya da herhangi bir nesneyi üzerinde taşıma, totemi öldürmeme, yememe, totemi taklit etme gibi inançlarının yanı sıra totemin kendilerine yardımcı olma ve onları tehlikelerden koruma vasfına sahip olduğunu düşünmektedir (Örnek, 2014: 42-48). Avcılık ve hayvancılıkla geçinen

¹¹ Bahaeddin Ögel (2010a: 46), Nihad Sâmî Banarlı (2016: 32), Abdülkadir İnan (1976: 147), Mehmet Fuad Köprülü (2016: 92-93), Emel Esin (1978: 11) , Zeki Velidi Togan (2002: 981), Ali Osman Öztürk (2011: 77), Yaşar Çoruhlu (2014: 69) gibi araştırmacılar kurt-bozkurt motifinin Türklerde totem olduğunu düşünen araştırmacılarıdır. Onların düşüncesine göre bozkurt, Türklerin totemidir. Kurdun totem olarak kabul edilmesindeki en büyük etken, onun ata-ana olarak türemede yer alması, zor durumlarda Türk milletini koruyan ve yol gösteren millî bir kılavuz olması ve ata-ecdad olarak kabul gören eski Türk kültüründe ongun inanışları etkili olmuştur. Hatta Banarlı (2016: 32), kurdun Türkler tarafından bir tanrı olarak görülüp ona tapıldığı bilgisini de vermektedir. F. Köprülü ise Tukiie’lerin, yer-su ruhlarının atası olarak gördükleri kurda yılda bir defa kurban vermesini (2016: 42) kurdu bir ongun-totem olarak gördüklerine bağlamaktadır (2016: 92). Kurt-bozkurdun totem olmadığını savunan araştırmacıların başında ise İbrahim Kafesoğlu gelmektedir. Kafesoğlu’na göre Türklerde totem inanışı olmamıştır, kurt saygıdeğer bir simge olarak sayılmış, lakin ata olarak bilinmesine rağmen ona tapılmamıştır. Ayrıca totemizm ana hukukuna ve totem bağına dayanırken Türkler ata hukukuna bağlıdır ve aralarında kan bağı esastır (2019: 285-287). Konuyla ilgili olarak Namık Aslan da kurdun totem kabul edilmesinin bir yanılgı olduğunu söyleyerek kurdun Tanrı’nın tecelli ettiği bir varlık olup bunun Türk düşünce sisteminde Tanrı’yı somutlaştırma algısıyla ilgili olduğunu dile getirir (2010: 75). Yaşar Kalafat ve Abdulselam Arvas da kurdun totem, tös ve ongun bağlantısı itibarıyla önem kazandığını belirtir (Kalafat ve Arvas, 2017: 7). Ayrıca Kalafat, kurdun totem değil etrafında kült oluşturulmuş saygı gösterilen bir varlık olduğunu kabul ettiğini belirtir (Kalafat, 2012c: 320).

Türk halkının en sık karşılaştığı ve hayat mücadelesi verdiği bir hayvan olan kurdun özelliklerine bakıldığında soy verme ve bir halkı yok oluştan kurtarma, zorlu durumlarda imdada yetişip yol gösterme, cihan hâkimiyeti için savaş kılavuzluğu yapma, Tanrı'nın yeryüzündeki bir simgesi hatta bazı inançlara göre bizzat Tanrı'nın kendisi¹² olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler, çeşitli dinleri ya da inanç sistemlerini kabul ederken eski inanç unsurlarından tamamıyla kopmamış, eski inançlarından bazılarını yeni inanç unsurlarına uygun hâle getirerek yaşatmaya devam etmişlerdir. Totem devri yaşayan Türk halkı doğrudan ya da dolaylı yollarla Totemizmle etkileşime geçmiş ve inanç özelliklerini benimsemiş, kendi inanç özelliklerine aykırı düşeni de uygun hâle getirmeye çalışarak yaşatmaya devam etmiştir. Türk kültüründe türeyişin sembolü olan kurdun, totemizm inancındaki özelliklerin birebir aynısını taşıması ancak pek çoğu ile de benzerlik göstermesi bu durumu açıklıyor gibi gözükmektedir.

Hayvan ana-ata kültü adı altında değerlendirilen kurt-bozkurt, bir halkı yok oluşun eşiğinden kurtarıp soy vermesinden dolayı ata olarak kabul görmüştür. Genellikle hayvan ana-ata kültü adı altında değerlendirilen kurt-bozkurt, bazı Türk boylarının atası-anası olmasından dolayı atalar kültü içerisinde de değerlendirilmesi gerekmektedir. Kültler içerisinde pek çoğunun kökeninde kendisinin arandığı atalar kültünün yaratılmasında ise ölümlerin canlı olması düşüncesinin yattığı söylenebilir (Peker, 2015: 123). Bu bağlamda atalar kültü “*ata ruhlarına saygı veya onlardan çekinme merkezli bir düşüncenin etrafında atalar için yapılan anma törenlerinin geneli*”¹³ (Peker, 2015: 125) olarak açıklanabilir. Ölen kişilere duyulan saygı; onun evin, obanın, kavmin vs. çevresinde gezindiği ve daima kendilerini izlediği, yaptıkları kötü davranışlar neticesinde kendilerine ceza vereceği gibi korkular ile

¹² Türeyiş mitlerinde karşılaşılan kurt-bozkurdun, tanrısal olmasının yanı sıra bizzat Tanrı olarak düşünülmesi olgusunu, Tanrı'nın gökte olduğu inancından hareketle kurdun doğrudan gökten ışık içinde inmesi gibi olgular pekiştirmiş olabilir.

¹³ Selçuk Peker, *Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği)* adlı çalışmada diğer kültürlerle iç içe geçmiş ata özelliklerini şu şekilde sıralar: *Atalar canlıdır, atalar olağanüstü özellikler taşır, atalar mükâfatlandırılır, atalar şifa dağıtır, atalar ibadetlerini aksatmaz, atalar cezalandırır, atalar iyi birer savaşçıdır, atalar yardım ister, atalar birbirleriyle akraba veya arkadaşdır* (Peker, 2015: 130). Türk kültüründe atalar kültüne dair hazırlanmış derin ve kapsamlı bir çalışma için bakınız: Kübra Yıldız Altın, *Türk Kültüründe Atalar Kültü*, 2020, Ankara: Gazi Kitabevi.

daha pek çok şey atalar kültünün yaratılmasına zemin hazırlamış gibi gözükmektedir. Ata¹⁴ olarak kabul edilen kurda duyulan saygı, Türk halkı içerisinde yazıtlarda, tuğ ve sancaklarda, günümüze ulaşmayı başarmış pek çok arkeolojik bulgularda ve sanat eserlerinde yaşatılmaya devam etmiş, bu sayede Türkler, ata-ana olarak gördükleri kurt-bozkurdu unutmadıklarını ve saygı göstermeye devam ettiklerini kanıtlamışlardır. Aynı zamanda Türk boylarının efsane, destan, masal vb. yaratmalarında kurt-bozkurt genellikle güçlü, çevik, kurnaz, korkusuz ve zeki olmasından dolayı kutsal kabul edilerek halk inançları içerisinde birer simge hâline getirilmiştir.

Hayvan ana-ata olarak kabul görmüş hayvan figürlerinin sıklıkla ve değişik formlarda kullanıldığı Türk halk yaratmalarından bir tanesi destanlardır. Hayvan ana-ata olarak kabul edilen kurt-bozkurt motifinin tarihî serüvenine bakıldığında bu metinlerin en eski formlarının Türk boylarına ait destanlarda yer aldığı görülmektedir. Türk boylarının destanları içerisinde hayvan ana-ata kurt, soy verip türeyişin sembolü hâline gelme, olağanüstü özelliklerle dünyaya gelmiş kahramanı emzirme, büyütme ve zorlu durumlar içerisinde sıkışıp kalmış bir halkı kurtararak onlara yol gösterme gibi fonksiyonlarda karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Soy Veren Kurt

Türk kültür ve mitolojisinde önemli hakan, kağan ya da kahramanlardan türemenin yanı sıra hayvanlardan da türemenin türeyiş mitlerinde önemli bir vasfı olduğu bilinmektedir. En eski dönemlerden bugüne kadar gelebilmiş olan türeyiş mitlerine bakıldığında türemenin sembolü hâline gelen hayvanlardan birinin kurt (bilhassa bozkurt) olduğu görülmektedir. Türk milleti tarafından tanrısal bir varlık olarak kabul edilen kurt, çeşitli anlatılarda ve inanışlarda Türk halklarının yaradılışında bazen ana bazen ata fonksiyonunda karşımıza çıkmaktadır. Hayvan ata-hayvan ana olarak türeyişte karşımıza çıkan kurt zamanla önderlik etme, savaş kılavuzluğu yapma, yol gösterme, halkı kurtarma ve koruma gibi çeşitli fonksiyonlar

¹⁴ Tuncer Baykara'ya (2001: 32) göre Çin tarihlerinde karşılaşılan kurdun ata olması gibi olgularda, Çin'in komşu devletlerin kökenlerini pek çok kez bir hayvana (böcek, sürüngen vs.) dayandırması ve Türklerin türeyiş mitlerinde yer alan kurda dair rivayeti de biliyor olmalarından ötürü Türklerin kökeni için en uygun hayvanın kurt olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.

yüklenmiş, aradan geçen zaman kurdun bu kutsal-tanrısal fonksiyonlarının zayıflaması üzerine kendini uygulama ve pratiklerde kurttan faydalanma yoluyla kalıcılığını sağlamaya devam ettirmiştir. Görünen o ki kurt, Türk milletinin var oluşundan yok oluşuna kadar her anlamda kutsal kabul edilmiş, bu durum kültürel kodlar içerisinde ve temelinde atalar kültüne dayanan bir kurt ana-kurt ata kültürünü meydana getirmiştir.

Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresinin dünyaya egemen olmak, dünyayı korumak olduğu ve bunu bir görev olarak gören Türklerin bu görevi kendilerine Tanrı'nın verdiğini düşündükleri görülmektedir. Bu inanış bizi Türklerdeki kut inancına götürmektedir. Dünya hâkimiyetiyle görevlendirilen bir milletin türeyişi, sıradan milletlerin türeyişine benzememelidir. Bu cihetle bakıldığında Türklerin türemesi kutsal, Tanrı katında, hatta bizzat Tanrı'dan olmalıdır. Bu nedenle Türkler, yaradılışlarının Tanrı katında bir olgu olduğuna inanmış ve kendilerine bazı araçlar seçmiştir. İşte türemelerine vesile olan tanrısal araçlardan bir tanesi de kurt, özelinde gök kurt/bozkurttur ve birçok Türk boyu kurdu ataları olarak görmüştür. Örneğin Kıpçak boyunun kutsal hayvanı; aklın, gücün, sertliğin simgesi olan börü/kurttur. Kıpçakların inanışlarına göre insanla dişi kurdun birleşmelerinden Kıpçak boyu türemiş ve bu birleşmeden dünyaya gelen on beş çocuk Kıpçakların on beş atasını oluşturmuştur (Kalafat ve Güven, 2011: 66). Aynı zamanda Kırım Karay Türkleri de kurttan türediklerine inanmaktadır (Kalafat, 2012: 173-174). Başkurt Türkleri ise soylarının avcıyla evlenen dişi bir kurttan geldiğine inanmaktadır (Çoruhlu, 2013: 73). Bahaeddin Ögel (2010a: 36, 44), Çin kaynaklarından hareketle Tarduş Türklerinin atasının kurt başlı bir insan şeklinde tasavvur edildiğini, ayrıca Altay dağlarının doğusunda yaşayan Bersit kabilesinin ve Kuzey Doğu Sibirya'da yaşayan bazı kavimlerin atalarının da erkek kurt olduğunu aktarır. Hakas Türklerinin türeyiş mitlerinde de kurdun özel bir önemi vardır. Sagay soylarından biri olan Çiti pür-yedi kurt'un, bir kurt tarafından beslenen erkek çocuktan türediğine inanılmaktadır (akt. Killi, 2006: 56-57). Özbek Türklerinin halk inançları içerisinde de kurttan olmayla ilgili efsaneler mevcuttur. Efsaneye göre tulum içinde doğan doksan iki çocuğun babası kurttur ve doksan iki kabile bu kurttan olma çocuklardan dağılmıştır (akt. Juraev ve Nurmuradova, 2010: 147). Kurttan türeme inanışının günümüz Alevi

kültüründe yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Anadolu’da Amasya, Balıkesir, Muğla, Tokat ve Tunceli’de yaşayan Türkmen Alevileri içerisinde kurt soylu olma, kurttan türeme ile ilgili inanışlar bulunmaktadır (Türkdoğan, 2019: 62). Boyların türeyişinde önemli bir unsur olan kurt-bozkurt, kadim dönemlerde kutsal vasıflar taşıdığına inanılan şamanların kökenlerinde de karşımıza çıkmaktadır. G. Ksenefontov’a göre şamanlığın kökeni yarı kurt, yarı boğa, yarı at gibi tasavvur edilen tanrısal insanlardır (Bayat, 2015a: 102). Çuvaşların epik anlatımlarında da kurt soyundan türemiş bir nesil olduklarına dair inanışlar görülmektedir (Bayram, 2006: 26). Kurttan türeme, kurt soylu olma inanışları Moğolların halk inanışlarına da yansımış, Moğolların Gizli Tarihi adlı eserden edinilen bilgilere göre imparatorları Cengiz Han’ın atasını Tanrı’nın takdiriyle yaratılmış olan bir bozkurda ve onun eşi beyaz dişi bir geyiğe dayandırmışlardır (Demir, 1986: 3). Örneklerden anlaşılacağı üzere Türk boylarının pek çoğunda kurt soyundan gelme, dolayısıyla atalarının ya da analarının kişiöğlü ile evlenen bir kurttan olduğu inancının mevcut olduğu görülmektedir.¹⁵

Kurttan türeyiş mitinin Türkistan (Orta Asya) coğrafyasında yaşayan Türk devletleri arasındaki rivayetlerinin en eski örneğinin Kao-Ch’e¹⁶ boylarına ait olduğu düşünülmektedir. Kao-Ch’e boyunun¹⁷ türeyişine dair anlatılan rivayete göre Kao-Ch’e kağanının çok akıllı iki kızı vardır ve kağan, kızlarını insanlarla evlendirmek yerine Tanrı ile evlendirmek ister. Bir tepenin başına kule gibi bina yapıp kızlarını oraya koyar. Aradan zaman geçmesine rağmen Tanrı bir türlü gelmez, kızların annesi

¹⁵ Kurtla evlenme konusunda günümüze ulaşmayı başarmış su ve hayvan kültürünün bir arada yer aldığı **Kurt ve Su** adlı mit kısaca şöyledir: Oğuz’un oğlu ile karşılaşan kurt ona “Dün avcılar kızımın karnını paramparça ettiler. Sabah erkenden buz pınarının suyundan alıp onun yarasına döksen iyileşir” der. Oğuz’un oğlu, kurt ne derse onu yapar ve pınardan getirdiği kutsal su ile kızı yıkayıp iyileştirir, sonrasında da oğlan kurdun kızıyla evlenir (akt. Pirverdioğlu, 2002: 72). Bu mitte Oğuz’un evlendiği kız kurt soylu, sıradan olmayan bir kızdır. Türk dünyasına ait inanış ve rivayetlerde hayvanlarla evlenme; destan, masal, efsane vb. halk yaratılarında rastlanılan bir durumdur. Bu durum da hayvan soylu olmanın, hayvanların kutsal kabul edilmesinin ve totemistik inançların baskın olduğunu gösterir. Hayvanlarla evlenme hususunda detaylı bilgi için bakınız: İbrahim Dilek, “*Sibirya Türk Masallarında Hayvanlarla Evlenme*”, 2007, s.207-218.

¹⁶ Bahaeddin Ögel, boyun diğer adını Töles olarak zikretmektedir.

¹⁷ Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre Kao-Ch’e boyunun tarihi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ahmet Taşağıl, *Eski Türk Boyları Çin Kaynaklarına Göre (MÖ III. – MS X. Asır)*, 2016, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 42-55.

onları geri almak istese de kağan dönmelerine izin vermez. Aradan bir yıl geçer ve yaşlı bir kurt kulenin önünde peyda olur. Kulenin etrafında dolaşmaya başlayan yaşlı kurdun küçük kız görür, ablasının onu engellemesine rağmen kurdun yanına varır. Küçük kız, bu kurt Tanrı'nın kendisidir diyerek onunla evlenir ve Kao-Ch'e halkı bu hükümdar kız ile kurttan türer (Ögel, 2010a: 17-18; Taşağıl, 2016a: 53-54)¹⁸.

Tarih sürecinde kurttan türeyişin görüldüğü bir başka Türk boyu ise Göktürklerdir. Bahaeddin Ögel, Göktürklerin türeyişine dair üç önemli rivayet aktarır. Çin'deki Chou Sülalesi ile Sui Sülalesinin tarihlerinden öğrenilen iki rivayet birbirinin aynısı gibidir. Chou Sülalesinin tarihinden edinilen bilgilere göre Göktürklerin *Bozkurt Destanı* kısaca şöyledir: A-si-na (A-shih-na) adlı bir aileden türeyen Göktürkler, Hunların soyundandır ve onların bir koludur. Çoğalmaya başladıktan sonra ayrı oymaklar hâlinde yaşamaya başlayan Göktürkler, Lin askerleri tarafından mağlup edilir, mağlubiyetten geriye on yaşındaki bir çocuk kalır. Bu çocuğu öldürmeye kıyamayan askerler onun ayaklarını keser ve otların arasına bırakıp gider. Zor durumda kalan çocuğun etrafında bir dişi kurt peyda olur ve bu dişi kurt, çocuğu etle besleyip büyütür. Çocuk büyüdüktan sonra dişi kurtla ilişki

¹⁸ Türk mü değil mi sorusunun tartışılmaya devam ettiği Etrüsklerin de kurttan türeme ile ilgili mitleri bulunmaktadır. Rivayete göre ölmek üzere olan Etrüsk hükümdarı yerini büyük oğluna bırakır ancak küçük oğlan bu durumu kabullenemez ve zor kullanıp ağabeyini tutuklatarak hükümdarlıktan alıkoymaz. Küçük oğlan daha da ileriye giderek ağabeyimin kızı evlenir de çocuk doğurur, doğan çocuk büyüdüğünde taht üzerinde hak iddia eder diye kızı hapseder. Bir gece, kız odasında iken ansızın odaya kurt girer ve kızla evlenir. Aradan geçen zaman sonrasında kız iki oğlan çocuğu doğurur, ancak hain amca, bu çocukların Tiber Nehri'ne atılmasını emreder. Görevi yerine getiren adamlar nehrin taşmış olduğunu görünce bebekleri kıyıya bırakır. Sular çekildikten sonra bir kurt bebeklerin yanlarına gelir, onları emzirir, besler. Kurdun emzirip beslediği bu çocuklar Roma'nın kurucuları olan Romus ve Romulus kardeşlerdir (Ayda, 1992: 103). Etrüsklere ait olduğu beyan edilen kurttan türeme miti Göktürklerin kurttan türeme mitinden ziyade daha çok Kao-Ch'e boyunun türeyiş mitine benzemektedir. Birbirine çok yakın olan bu iki türeyiş mitindeki önemli bir fark birinde kurtla evlenen kızın babasının istediği üzerine kızların küçüğünün 'bu Tanrı'dır' deyip kurtla evlenirken diğerinde amcasının zoruyla hapsedilen kızın odasına gelen kurtla evlenmesiyle gerçekleşir. Anlaşılan o ki Etrüsklerin, türeyiş mitinin Türk boylarının türeyiş mitine oldukça benzediği görülmektedir. Özellikle kurdun erkek olması ve kızla evlenmesi Kao-Ch'e boyunun kurttan türeme mitini andırırken rivayetin sonuna doğru bebekleri emziren bir dişi kurdun ortaya çıkması da Göktürklerin kurttan türeme mitinin aynısı gibi gözükmemektedir. Zor durumda olan başkahramanların yardımına koşan, onları emzirip hayata döndüren dişi kurt ile soylarının devamını sağlayan erkek kurt tek rivayette bir araya getirilmiş gibi gözükmemektedir. Etrüskler ve onların kurt Tanrı kültü hakkında daha detaylı bilgiler edinmek için bakınız: Adile Ayda, *Etrüskler Türk mü İdi?*, 1974; G. Ahmetcan Asena, *Turkanlarda (Etrüsk) Tanrı, Ruh ve Ölüm*, 2019, s.30-38.

yaşamaya başlar ve dişi kurt çocuktan gebe kalır. Lin memleketinin kralı bu durumu öğrenince askerlerine çocuğu öldürmeleri için emir verir. Ancak dişi kurt çocuğu askerlerin elinden kurtararak Turfan'ın kuzeyindeki bir dağın içinde yer alan mağaraya saklar ve kurt bu mağarada on çocuk doğurur. Bu on çocuğun her birinden bir soy türer (Ögel, 2010a: 20-21)¹⁹.

Kao-Ch'e ve Göktürk boylarının türeyişine dair anlatılan bu rivayetlerin ilkinde türeyiş erkek kurt ile Türk kızı arasındaki birleşmeden meydana gelirken ikinci örnekte Türk erkeği ile dişi bir kurdun birleşmesinden meydana gelmektedir. Bu rivayetlerde yer alan dişi kurt, kurtarıcı fonksiyonda kutsal-tanrısal bir özellik yüklenmiştir. Kao-Ch'e boyunun türeyiş mitinin yaratılma tarihi net olarak bilinmese de boyun, MS 300'lü yıllarda Tabgaçlar ve Juan-juanlarla aralarındaki münasebetlerle tarih sahnesinde yerini aldığı bilinmektedir (Ögel, 2010a: 14-17; Taşağıl, 2016a: 42-55). Hatta Bahaeddin Ögel'in ifadesine göre MS 552 senesinde ortaya çıkan Göktürkler, Kao-Ch'e boyundan meydana gelmiştir (2010a: 16). Hâl böyle olunca kurttan türeyiş mitinin ilk olarak Kao-Ch'e boyunda ardından da ondan meydana geldiği düşünülen Göktürk boyunda yer alması doğal karşılanmalıdır. Burada dikkat çeken husus kurdun, Kao-Ch'e boyunun türeyiş mitinde ata²⁰ fonksiyonunda iken Göktürk boyunun türeyişinde ana fonksiyonunda karşımıza çıkmasıdır. Kutsal-tanrısal bir fonksiyon taşıyan kurdun, bir türemede dişi iken diğerinde erkek olması dikkat çekicidir. Görünen o ki Kao-Ch'e boyu, türeyişinde doğrudan kurda yönelmiş ve erkek bir kurttan türemeyi tercih ederek kurdu ata fonksiyonuna kızı ise ana fonksiyonuna yerleştirmiştir. Göktürklerde ise durum bunun tam aksidir, tahminimizce Göktürkler, kan bağı yoluyla bir türemeyi tercih

¹⁹ Çin'deki Chou Sülalesi ile Sui Sülalesinin tarihlerinden edinilen bilgilerden hareketle Göktürklerin Bozkurt Destanı'nın diğer kaynaklardaki metinleri için bakınız: Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, 2011, s. 129-130; Bilgehan Atsız Gökdağ,- Kemal Üçüncü, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, 2015, s. 41-42; Ali Öztürk, *Çağlar İçinde Türk Destanları*, 2011, s. 331-334; Saim Sakaoğlu, - Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, 2011, s. 205-207; Naciye Yıldız, *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, 2015, s. 424-428.

²⁰ Zeki Velidi Togan'ın aktardığı bilgilere göre Marquart, Uygur Türklerinin atası erkek kurdun İslamiyet etkisiyle bazı kaynaklara aslan şeklinde geçtiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Mısır Memlûklerinden Aybek oğlu Abdullah, Türk ve Moğolların kökenlerine dair naklettiği rivayetlerde dişi kurt yerine dişi aslan kullanmıştır, fakat rivayetin Moğolca ve Çağatayca asıllarında aslan değil dişi kurttan türeme söz konusudur (Togan, 2003: 982).

ederek ata-baba fonksiyonuna doğrudan kendileri gibi bir erkek insanı oturtmuş ana fonksiyonuna kutsal-tanrısal dışı kurdu koymayı tercih ederek kurdu yalnızca doğumun gerçekleşmesini gerektiren bir unsur olmasını tercih etmişlerdir. Bu durum bizlere Göktürklerin ataerkil bir yapıya sahip olduğunu ve kurdun ana olarak seçilmesinin bu ataerkil yapıdan dolayı kaynaklandığını düşündürmektedir. Yaşam şekilleri göz önüne alındığında Gök Tanrı inancına sahip olan ve atlı göçebe bir boy olan Göktürklerin türeyiş mitinde ataerkil bir yapıya sahip olmasının etkisi var gibi gözükmektedir. Kurdun dışı olarak aktarıldığı Göktürklerin türeyiş rivayetlerinde ataerkil toplum yapısının etkisi olduğu düşünüldüğü gibi tarihî ve kültürel olarak haklarında fazla bir bilgi, belge bulunmayan Kao-Ch'elerin türeyiş mitinde görülen erkek kurt ile kızın birleşmesi ve soyun bu birleşmeden gelmesi de anaerkil toplum yapısını çağrıştırmaktadır.

Göktürklerin kurttan türeyişine dair var olan üç rivayetten daha önce bahsedilip ikisinin aynı olduğu belirtilmişti. Birbirine benzeyen rivayetlerden farklı olan üçüncü rivayet ise kısaca şu şekildedir: Sou ülkesinden çıkan Göktürklerin atalarının A Pang-pu adında bir reisi bu reisin de on yedi tane büyük ve küçük kardeşleri vardır. A Pang-pu'nun büyük kardeşlerinden bir tanesi kurttan doğmuştur ve yağmur yağdırma, rüzgâr estirme vb. gibi olağanüstü özelliklere sahip olan bu kardeşinin adı İ-ci Ni-su-tu'dur. İ-ci Ni-su-tu'nun yaz ve kış tanrıalarının kızları olan iki tane karısı vardır ve bu kadınlardan birinden dört tane çocuğu vardır. Bu çocuklardan birisi sonradan beyaz bir leylek olur²¹ (Ögel, 2010a: 27-28). Görünen o ki Göktürklerin üçüncü menşe mitinde kurdun hem fonksiyon bakımından hem de kutsallık ve olağanüstülük bakımından kendisine yüklenen anlamları azalmış, hatta belki de yavaş yavaş unutulmaya başlanmış gibi durmaktadır. Bu mitte İ-ci Ni-su-tu'yu diğer kardeşlerinden ayıran fark onun bir kurttan doğmuş olmasıdır. Kurttan doğan İ-ci Ni-su-tu'ya bu kutsal doğumla olağanüstü özellikler aktarılmış ve o; yağmur yağdırma, rüzgâr estirme gibi tabiat olaylarına hükmetme olanağını elde etmiştir. İ-ci Ni-su-tu'ya bahsedilen bu özelliklerin, hatırlanacağı üzere İslam inancındaki dört büyük melekten birinde olması, İ-ci Ni-su-tu'nun bu vasıflarla ne

²¹ Bu anlatının başka bir versiyonu için bakınız: Zeki Velidi Togan, "Bozkurt Efsanesi", 2003, s.983-984.

derece üstün bir noktada kabul edildiğini de görülmektedir. Ancak kurdun İ-ci Ni-su-tu'yu hangi şekillerde doğurduğu, nereden geldiği, doğumun nerede ve nasıl gerçekleştiğine dair diğer rivayetlerde detaylıca işlenen bilgiler bu rivayette yer almamakta, sadece çocuğun kurttan doğduğundan bahsedilmektedir. Aynı zamanda rivayette, kurttan doğan İ-ci Ni-su-tu'nun evlendiği eşleri tıpkı Oğuz Kağan Destanı'nda karşılaştığı gibi normal insanlar değildir, onlar yaz ve kış tanrılarının kızları olan olağanüstü varlıklardır. Anlaşılan o ki burada da kahramanın kurttan doğması, onun normal şekilde doğduğu varsayılan diğer kardeşlerinden hem doğumu hem üstün yetenekleri hem de eşleri aracılığıyla farklı yaratılmasına vesile olmuştur. Kurttan doğan İ-ci Ni-su-tu, sıradan bir insan değil Tanrı kutu taşıyan bir kahramandır. Bu yüzden onun eşleri de yeryüzündeki kadınlardan ziyade Tanrı'nın kızları olarak İ-ci Ni-su-tu'nun karşısına çıkarılmaktadır denilebilir. Metin içerisinde yer alan kurt önemli bir işlev üstlenmemiş gözükmesine rağmen aslında kahramanın hayattaki yolculuğunda kurttan doğmuş olması ona bir avantaj sağlamış, doğrudan olmasa bile kutsallığı sayesinde kurt dolaylı yolla kahramanın hayatında önemli bir rol oynamıştır.

Kao-Ch'e ve Göktürk boylarının türeyişlerinde karşılaşılan kurt motifinin, aynı ya da daha sonraki tarihlerde yaratılan ve yaratıldığı süreçten sonra herhangi bir değişime uğramayan destanlarda (en azından eldeki metinlerden hareketle) doğrudan yer almadığı görülmektedir. İncelenen destanlar içerisinde ana kahramanın dişi ya da erkek kurttan türediğine dair doğrudan örnekler yok denecek kadar azdır. Dinamik yapıya sahip kültür unsurlarından biri olan destanlar, farklı milletlerle etkileşim sonrasında ya da coğrafi, dini, siyasi sebeplerden değişime uğrayabilir. Kadim dönemlerde karşılaşılan kurttan türeyiş mitlerinde kurdun yerini zamanla -özellikle İslamiyet sonrası dönemde- geyik vb. hayvanların almış olması bu durumu açıklayıcı niteliktedir.

Kurttan türeme-kurt soylu olma Başkurt Türklerinin destanları arasında yer alan Cengizname'de de karşımıza çıkmaktadır. Cengiz'in kurt soylu olmasını ifade eden kısım destanda kısaca şöyle yer alır: Duyın Bayan'ın karısı Alangu'nun hamile olmasına oğulları çok kızar, çünkü babaları ölmüştür. Bu yüzden annelerini kötü ahlaklı olmakla suçlarlar. Alangu ise bunu ispatlamak için "imdi inanmazsan sözüm

odur, bir, iki, üç kişi pusuya yatın! Bilgisi odur ki; “*Gün olup yanar, kurt olup çıkar*” der. Alangu’nun söylediklerini yapan üç kişi gerçekten de yılık yeleli gök bir kurdun geldiğini ve *Çingiz* diye bağırıp ormana gittiğini görür. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Alangu bir oğlan doğurur. Çocuk tıpkı kurt omuzlu, erkek suratlıdır ve adını kurdun verdiği gibi *Çingiz* (Cengiz) koyarlar²² (Ergun vd. 2014c: 79-80). Genellikle erkek kurt ve dişi geyik soylu olmasıyla ilgili rivayetlerin bulunduğu Cengiz’in soyu, Başkurt Türklerinin destanlarına babasız gebelik şeklinde kurttan olma yoluyla yansıtılmıştır. Destanda Alangu, hiçbir cinsel temasta bulunmadan hamile kalır ve bu onu zor bir duruma sokar. Onu düştüğü bu zor durumdan Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan ve hamile kalmasına vesile olan erkek kurt kurtarır. Yani Tanrı, yardımını Alangu’ya kurt aracılığı ile ulaştırarak onu hem oğullarına hem de halk karşı düştüğü zor durumdan kurtarır. Başkurt Türklerine göre ise Cengiz bu kurttan değildir ve adını da yine bu kurt koymuştur. Bu yüzden Cengiz, sıradan bir kahraman değildir, o tanrısal-kutsal vasıflara sahip kurdun aracılığıyla dünyaya gelen olağanüstü özelliklerle bezenmiş bir kahramandır. Onun bu niteliklere sahip olmasındaki ilk neden kurt soylu olması, atasının kurt olmasından ileri gelmektedir. Cengizname’de dikkat edilmesi gereken bir başka husus da Cengiz’in babasız doğmuş olmasıdır. Halk yaratmalarında karşılaşılan babasız gebelik motifi, okur-yazar olmayan/ilkel kabilelerin anaerki döneminde kadının doğurmasındaki gizemin bir ürünüdür. Doğum hadisesinde erkeğin bu doğumdaki rolünü bilmemesi kadına farklı bir statü kazandırmış ve sosyal yaşantıda bu doğurganlığı sayesinde birinci derecede söz sahibi olmuştur. Kadın doğumundaki gizemi çözemeyen insanlar doğuma olağanüstü bir durum olarak yaklaşmış ve kutsallık atfetmişlerdir (Danık, 2006: 33-34). Babasız gebelik ya da bakire doğum, özellikle bir kurtarıcıya ihtiyaç duyan toplumlarda önem taşımaktadır (Yolcu, 2014: 76). Cengizname’de de kocası öldüğü için hamile kalması mümkün görülmeyen Alangu, ışık içinde gelen kurdun aracılığıyla hamile kalmış ve kurtarıcı, olağanüstü özelliklerle bezenmiş bir

²² Başkurtların *Cengizname* adlı destanında yer alan bu kısmın başka bir versiyonu için bakınız: (Ögel, 2010b: 114).

kahraman dünyaya getirmiştir²³. Bu kahraman Cengiz, zaman içerisinde dünyadaki halklara korku salmış ve pek çoğunu hâkimiyeti altına almıştır.

İslam öncesi dönemden İslami döneme geçişte yaratılmış önemli eserlerden biri olan Dede Korkut Kitabı'nda yer alan destani anlatımlarda da doğrudan olmamakla birlikte kurt soylu olma ifadelerine rastlanmaktadır. *Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Destan*'da Kazan Bey şöyle soylar:

“Aķ kayanuñ kaplanınuñ irkeginde bir köküim var

Ortaç kırda sizüñ geyiklerüñüz turgurmaya

Aķ sazuñ aşlanında bir köküim var

Ķaz alaca yunduñı turgurmaya

Azvay Ķurt enügi irkeginde bir köküim var

Ağca yuñlu tümen koyunuñ gezdürmeye

Ağ şunķur Ķuşı irkeginde bir köküim var

Ala ördek Ķara Ķazuñ uçurmaya...” (Ergin, 2011: 238).

Destanda güçlü, çevik ve yırtıcılığı ile değer gören bu hayvanların kahramanlarla anılması Mehmet Özkartal'a göre Oğuzların doğaya verdiği önemi ve alplara/kahramanlara duydukları güveni yansıtır (2012: 61)²⁴. Kazan Bey'in ifadesinden anlaşılacağı üzere onun kaplanda, aslanda, kurtta ve sungur kuşunda kökü bulunmaktadır. Tabiatıta yer alan hiyerarşik düzene bakıldığında sayılan bu hayvanların hepsi vahşi ve tehlike yaratan hayvanlardır. Salur Kazan'ın 'köküim var' diye belirttiği bu hayvanları kullanmasındaki amacının, kendisinin sıradan bir alp değil olağanüstü güçte bir savaşçı olduğunu, bu hayvanların gücünü kendisinde barındırdığını ve korkulması gereken bir kişi olduğunu ön plana çıkarmak olduğu

²³ Halk anlatıları içerisindeki diğer babasız gebelik örnekleri için bakınız: Selahaddin Bekki, *“Bazı Halk Anlatıları ve Dinî Metinlere Göre Kahramanın Mucizevi (Babasız) Doğumu”*, 2011, s. 111-130.

²⁴ Dede Korkut Kitabı'nda yer alan destani anlatımlardaki hayvanlarla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Servet Karçıga, *“Dede Korkut Kitabı'nda Hayvanla İlgili Kelimelerin Tasnifi”*, 2016, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 5/1, s. 12-33; Mehmet Özkartal, *“Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler)”*, Millî Folklor, 2012, Yıl 24, Sayı 94, s.58-71; Turgay Kabak, *“Dede Korkut Kitabı Türkmen Sahra Nüshasında Hayvanlar Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme”*, 2020, s.81-96; Halil Bahadır, *Oğuznamelerde Hayvan Kültü ve İşlevleri*, 2015, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

düşünülebilir. Anlaşılan o ki İslamiyet öncesi dönemde bazı Türk boylarının ana-ata olarak kabul ettiği ve kült hâline getirdiği kutsal-tanrısal kurt, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan bu destani anlatıda da ata fonksiyonunda karşımıza çıkmakta, aradan yıllar geçmesine rağmen hayvan ata kültürünün ve kurdun tanrısal fonksiyonunun önemli kahramanlar üzerinden yaşatılmaya devam edildiğini göstermektedir.

Türk dünyası atasözlerinde rastlanılan 'kurt yavrusu kurt olur' ifadesine Kazak Türklerinin *Alpamıs Batır Destanı*'nda rastlanmaktadır. Kurttan doğanın kurt olduğunu, onun gibi kurt olacağını ve ne olursa olsun başka kılıklara sokulamayacağını ifade eden bu atasözü destanda şu şekilde geçer: Alpamıs'ın düşmanı Ultan onun öldüğünü sandığı için karısını kendisine eş yapmak ister ve düğün toyunun kurulması için emir verir. O sırada Alpamıs'ın küçük oğlu Jadiger de hayatta, anasının yanındadır. Ultan bir gün olur da Alpamıs'ın oğlu bana zarar verir diye bir korkuya kapılır ve **“Kurdun eniği kurtluğunu kılacakmış**; anasıyla yatarken bir gün beni öldürebilir” diye düşünüp Alpamıs'ın kız kardeşi Karlıgaş'a yetim Jadiger'i getirmesini emreder, amacı onu öldürmek, böylelikle gelecekte yaşanması muhtemel tehlikelerden kurtulmaktadır. Ancak Alpamıs'ın ortaya çıkmasıyla Ultan hiçbir hedefine ulaşamaz (Türkmen ve Arıkan, 2011: 152).

Destanda görülen **“Kurdun eniği kurtluğunu kılacakmış”** ifadesi kurda benzetilen Alpamıs'ın, oğlu Jadiger'in de kendisi gibi kurt olacağı inancıyla bağlantılıdır. Öldü sanılan Alpamıs'ın karısını koynuna almak isteyen zalim Ultan, küçük olmasını fırsat bilerek Jadiger'e türlü işkenceler etmektedir. Burada Ultan'ın Jadiger'e karşı gösterdiği olumsuz tavırda *kurttan doğanın kurt olacağı*, babası gibi kuvvetli olacağı endişenin yattığı düşünülebilir. Türk töresi ve Türk dünyasında kadına verilen önem göz önüne alındığında Ultan'ın Alpamıs'ın karısını kendine eş olarak almak istemesi kadını sevdiği için değil, öldü sanılan Alpamıs'ın onurunu, gururunu ayaklar altına almak, hayattaki oğlu Jadiger'i de toplum içinde değersizleştirmek hâliyle Alpamıs'ın mirasına saygısızlık etmek içindir. Türk toplumunda bu durum kabul edilemez bir ihanet hatta savaş sebebi dahi olabilir, ancak Jadiger Ultan'a karşı koymak için oldukça küçüktür. Hatta düğün toyunda kökbörü oyununda oğlak yapıp ayaklar altında ezdirilecek kadar küçüktür. Ultan,

Jadiger'in büyüyüp bir er, babası gibi yiğit bir kurt olduğunda bunun intikamını alacağından emin olduğu için onu öldürmek ister, lakin destandaki asıl kurdun yani Alpamış'ın divane kılığına bürünerek ortaya çıkmasıyla bu kötü amacını gerçekleştiremez.²⁵

Kurttan doğanın kurt olması olgusuna yer veren bir başka destan ise Kırgız Türklerinin *Seyitbek Destanı*'dır. Destanda Akkan ile Zayırbek arasında geçen bir sohbette Akkan düşüncelerini ifade ederken şu cümleleri kullanır:

“Düşmanın malı mal olmaz,

Dost edinen hor olmaz,

Düşmanın parası para olmaz,

Düşmandan ölürse, dava olmaz.

Kurt yavrusu köpek olmaz,

Bedava mal alırsan boşa gider.

Ucuzun parası çoğalmaz” (Mukasov vd. 2013: 111).

Örnekte görüleceği üzere atasözü mahiyeti taşıyan hatta bazıları doğrudan atasözlerinde karşımıza çıkan bu ifadeler sözlü edebiyat ürünlerinin birbirlerinden bağımsız olmadığının bir göstergesidir. Toplum hafızasında yer edinmiş olay, olgu ve durumlar toplum içerisinde zamanla farklı şekillerde ortaya çıkar, ancak hiçbir zaman kaybolmaz. Bu durumu kanıtlayıcı nitelikteki olgulardan birisi de destanda yer alan ***Kurt yavrusu köpek olmaz***²⁶ ifadesidir. Burada benzetme unsuru olarak kurt

²⁵ Destanda Alpamış'ın divane kılığında düğün toyuna gelmesi Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek'in ozan kılığında ortaya çıkmasına benzemektedir. Çünkü Kazak, Kırgız Türklerinin Alpamış, Alpamış ile Başkurt Türklerinin Alıp Batır, Alpamış, Alpamışa, Alpamışa adlı destanları Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek destani anlatısının çeşitli Türk coğrafyalarında karşımıza çıkan varyantlarındandır. Anlatılar için bakınız: Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı-1*, 2011, s.116-153; *Kazak Destanları-8* (haz. Fikret Türkmen ve Metin Arıkan), s. 37-173; *Başkurt Destanları-1* (haz. Metin Ergun vd.), s. 327, 331, 355, 361.

²⁶ Bu atasözlerinin Anadolu sahasından derlenen şekilleri için bakınız: Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 2009, s. 293, 679, 680, 681; *Bölge ve Yöre Ağzlarında Derlenen Atasözleri ve Deyimler*, 2016, s.75 (3); *Türk Atasözleri ve Deyimleri C2*, 2001, s.79. Türkiye Türkçesinde görülen “Kurt eniği yine kurt olur” ve “Kurdun oğlu kuzu olmaz” atasözlerinin Kıpçak, Altay, Oğuz, Türkmen, Kazak, Kırgız, Karaçay, Altay, Başkurt, Bulgar, Çuvaş ve daha pek çok Türk boyunun atasözlerindeki şekillerini Özkul Çobanoğlu *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* adlı yapıtında sıralı şekilde vermiştir (2004: 367, 369). Ayrıca Ahmet Keskin *Türk Atasözlerinde Kurt* adlı bildirisinde atasözlerindeki kurt konusuna değinmiştir.

kullanılmakta, kurt doğmuş birinin köpek gibi sahiplenilemeyeceği, esir edilemeyeceği ifade edilmektedir. Destanlarda kahramanı kurda benzetmenin kökeninde kurttan türeme, kurt soylu olma inancının yattığı düşünülebilir. Kurttan türediklerine inanan bazı Türk kavimlerinin, kendi dünyevi isteklerini bir kenara bırakıp ülküsü uğruna hayatını adayan kahramanlarını soy veren kutsal-tanrısal kurda benzetmesi doğal karşılanmalıdır. Çünkü Türklerin kahramanlarına yükledikleri bu kutsal kurtarıcı fonksiyonunu, tarihsel dönemlerin gerilerine bakıldığında kurda yükledikleri görülmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda yol gösteren, savaş kılavuzluğu yapan kutsal kurt, Kao-Ch'e ve Göktürk boylarında halkın türemesini sağlayan ata ve ana olmuş daha sonra Ergenekon'da tekrar belirip zorda kalan Türk halkına önderlik ederek bir bayrak altında öz vatanlarında toplanmasını sağlamıştır. Bu yüzden kutsal-tanrısal kurda benzetilen kahramanın kendinden olan çocukları da kurt olmak, kurt gibi yaşamak zorundadır. Türk destanlarında karşılaşılan bu ifadeler, kadim dönemlerde atalarına önderlik eden/kurtaran/soy veren kutsal-tanrısal kurdu unutmamış, çeşitli varyasyonlarda sözlü ve yazılı ürünlerine dâhil ederek yaşatmaya devam ettirdiklerini düşündürmektedir. Destanlarda karşılaşılan örnekler de bu durumu açıklayıcı mahiyette gözükmektedir.

Tuva Türklerinin *Möгаа Şагаан Toolay* Destanı'nda karşılaşılan kurt soylu olma ile ilgili ilginç bir örnek bulunmaktadır. Destanda kişiöglü olan bir kahramandan ziyade kahramanın ana yardımcılarında biri olan atın kurt soylu olduğu ifade edilmektedir. Bu ifade ediş destanda şu şekilde geçer:

“Tüyleri keçelenmiş tayını

Atların yanına bağlayınca,

Tüyleri keçelenmiş al donlu at tepinmeye başlamış.

-“Böyle kurdun soyundan bir attır

Başka atların yanında duramaz, deyip.

Tunç at direğine götürüp bağlamış.” (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 117).

“Kurt eniği kurt olur” şeklindeki ifadelerin yalnızca atasözlerine değil âşıkların şiirlerine de yansıdığı görülmektedir. Örneğin 17.yy âşıklarından Karacaoğlu'nın bir şiirinde yer alan dörtlükte benzer ifadeye rastlanmaktadır:

“Sana derim sana ey Osman Paşa / Düşmanlara karşı duran mert olur / Şahin kocasa da vermez avını / Tâ ezelden kurt eniği kurt olur” (Karaer, 2013: 256).

Örnekte görüldüğü üzere kahramanın atını kurttan doğma, kurt soylu olmaya bağlama dikkat çeken bir husustur. Kurtların yaratılış şekliyle ilgili herhangi bir rivayet, mit vb. anlatılara pek rastlanmamasına rağmen atların yaratılışına²⁷ dair çeşitli rivayetler varken neden atın soyunun kurda bağlandığı tam olarak kestirilememektedir²⁸. Gerçek anlamda kurtların yalnız gezmesi, avının peşine düşmesi, kaçırdığı avlarının nadir olması vb. güçlü özellikleri düşünüldüğünde kahramanın kendisi gibi sıradan olmayan atı da tıpkı kahraman gibi kurtla özdeşleştirilmiş, hatta atın kurt soylu olarak düşünülmesine neden olmuştur.

İncelenen destanlarda karşılaşılan kurttan türeme ya da kurt soylu olma, kahramanların normal insanlar gibi olmadıklarını, kutsal vasıflara ve olağanüstü özelliklere sahip olduklarını göstermek amacıyla yaratılan bir olgu gibi durmaktadır. Türkler, doğayla iç içe sürdürülen bir yaşam tarzının gereği üzerine hayvanları keşfetme imkânı bulmuşlardır. Zamanla keşfedilen bu hayvanlar, kendi üstün özelliklerini başka milletlere göstermede kullandıkları bir araç hâline gelmiştir. Bu hayvani araçlardan bir tanesi de kurt olmuştur. Çünkü kurt hem kendilerine hem de sürülerine tehlike saçan en çok korktukları vahşi hayvanlardan bir tanesidir. Bu denli korkutucu ve tehlikeli bir hayvanla daima burun buruna olma onu keşfedebilme imkânını doğurmuş, bu keşfediş önce onu kutsamaya sonra da kendisiyle özdeşleştirmeye neden olmuştur. Zamanla bu iç içe geçme durumu, Oğuz Kağan Destanı'nda kendilerine savaş kılavuzluğu yaparak dünyayı fethetme imkânı sunan kurdun Türk kültüründe türemenin sembolü hâline gelmesini sağlamıştır. Türk tarihi ve milli benliği hakkında bilgiler edinilmesini sağlayan destanlar, kurdun bu

²⁷Türk kültür ve mitolojisinde at ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Ahmet Caferoğlu, *“Türk Onomastiğinde «At» Kültü”*, Türkiyat Mecmuası, 1953, s.201-212; İlhan Durmuş, *“Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”*, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1997, 1(2), s. 13-19; Orhan Doğan, *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*, 2006, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara; Emine Gürsoy Naskali (ed.), *At Kitabı*, 2018, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

²⁸ Kırgız Türklerinin cins ve güzel atlar için “Gök Kurt” (Kök Börü) nitelendirmesini kullandığı bilinmektedir (Ögel, 2010a: 49). Tuva Türklerinin destanlarında karşılaşılan atın kurt soylu olması ile Kırgız Türklerinin yaşantısında değerli atlar için Gök Kurt adının kullanılması arasında doğrudan bir bağlantı kurulamasa da kurdun, hayvanlar âlemine dair inanışlar içerisinde üstün bir konuma sahip olduğu anlamı çıkarılabilir. Burada kişinin, soyun hatta bir hayvanın kurt soylu olması ya da üstün vasıflarla bezenmiş olmasından dolayı kurt adını taşıması bu anlamı düşündürmekte yardımcı olgulardır.

niteliğini günümüzde dahi öğrenebilme imkânı sunan halk yaratmaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Kahramanı Emziren ve Yetiştiren Kurt

Hayvan ana/hayvan ata olarak Türk kültür ve mitolojisinde önemli misyon yüklenmiş kurt-bozkurdun bu misyonu içerisinde değerlendirilmesi gereken bir başka işlevi de destan kahramanını (ki bu kahraman ilerde halkını kurtaracak önemli bir liderdir) kaldığı zor durumdan kurtararak sütüyle onu besleyip yetiştirmesidir. Kurt-bozkurt, genellikle soyu-kavmi için olağanüstü özelliklerle bezenmiş bir kurtarıcı olan kahramanı sütüyle besleyerek onu hayata bağlamakta ve yetişmesini sağlayarak kurt gibi bir er olup halkını kurtarmasına yardımcı olmaktadır. Burada kurdun kahramanı kurtarmasının yanı sıra sütüyle de onu beslemesi, Türkeçâre olarak adlandırılan halk hekimliği uygulamalarında kurt sütüne de atıfta bulunmakta ve kurt sütünün besleyici yanını ortaya çıkarmaktadır.

Zeki Velidi Togan’a göre kurt-bozkurt tarafından beslenen ilk Türk’e ‘Böri Tekin’ yani ‘Kurt Prensi’ adı verilmiştir (2002: 982). Tarihsel verilerden tahmin edileceği üzere Türkistan (Orta Asya) coğrafyasında kurt-bozkurdun kahramanı emzirmesiyle ilgili en eski anlatılar Çin yıllıklarından elde edilen Wu-sun halkına ait rivayetlerdir. Bahaeddin Ögel’in Çin yıllıklarından naklettiği ve günümüze kadar ulaşmayı başaran rivayet şöyledir: Wu-sun Kralı Kun-mo’nun Hunların batı sınırında küçük bir devleti vardır. Hun hükümdarı Wu-sun’lara saldırıp Kun-mo’nun babasını öldürür, küçük Kun-mo’ya kıyamaz ve onun çöle atılıp kendi kaderine terkedilmesini emreder. Çocuk bu şekilde çölde iken bir gün ağzında et olan karga ona yaklaşır etini yedirir. Aradan biraz zaman geçtikten sonra çocuğun yanında dişi bir kurt peyda olur ve kurt da çocuğu emzirip oradan uzaklaşır. Hun hükümdarı ise çocuğun başına gelen bu olayları uzaktan seyreder ve çocuğun kutsal biri olduğunu anlayıp onu yanına aldırır, en iyi şekilde büyütülmesini emreder. Çocuk büyüdüğünde ise önce onu ordularından birine komutan yapar sonrasında da babasının devletini ona vererek Wu-sun’ların kralı yapar²⁹ (2010a: 14).

²⁹ Wu-Sun kralını emziren dişi kurda dair anlatılan rivayet Ahmet Taşağıl (2016a: 31) tarafından şöyle aktarılır: Wu-Sun boyunun kurttan türediğini anlatan rivayete göre Yüe-chih’lar Wu-Sun’lara saldırıp onları yenilgiye uğratırlar. Wu-Sun kralının yeni doğmuş bir oğlunu hocası Pu-chiou Yabgu çocuğu

Wu-sunlara ait olan bu rivayette dişi kurda yüklenen görev yalnızca kahramanı sütüyle beslemesidir. Dişi kurtla birlikte burada kahramana et taşıyan karga da önemli bir unsurdur. Halk, kahramanlarını besleyerek kurtarma işlevini yaşadıkları coğrafi unsurlar gereği içli dışlı oldukları hayvanlara yüklemiş, karga ve dişi kurttan yardım almıştır. Anlatıda yalnızca dişi kurda değil, kargaya da ilahi bir özellik kazandırıldığı görülmektedir. Her iki hayvan da Tanrı'nın isteği üzerine kahramanı bulmuş, ona yardım etmiş ve Hun hükümdarının onun sıradan değil kutsal-tanrısal özelliklere sahip olduğunu anlamasını sağlayarak çocuğun geleceğin kahramanı olmasını sağlamışlardır.

Kurt-bozkurdun, kahramanı emzirme ve büyütüp yetiştirme fonksiyonlarının bir arada kullanıldığı diğer destan Kuzey Doğu (Sibirya) Türklerinden olan Altaylılara ait. Altay Türklerinin Ak Tayçı adlı destanında kahramanı emziren ve büyüten kurt-bozkurdun varlığını ifade eden olay örgüsü kısaca şöyledir: Ak Bökö eşi Altın Tayçı bir oğlan doğurur, ancak oğlan er olmak üzereyken Erlik Biy gelir, oğlanı kaçıır ve Ak Bökö, Erlik Biy'le mücadele edecek gücü kendinde bulamayacağından üzüntü içinde kalır. Aradan aylar yıllar geçer ve Altın Tayçı yeniden bir erkek evlat doğurur. Ak Bökö bunun sevinciyle ava çıkar, bir ay avlanır. Avdan döneceği sırada kara ormandan altmış kulaç kuyruklu Ak Börü çıkıp gelir ve Ak Bökö'yü atından devirir. Ak Börü dile gelir ve kurtulmak için ne istersin diye Ak Bökö'ye sorduğunda Ak Bökö malını, atını hatta karısını bile vermek ister ama Ak Börü kabul etmeyip tek oğlunu ister. Ak Bökö de tek oğlundan canı için vazgeçer. Ak Bökö döner, yuvasına gelir, başından geçenleri eşine ve halkına anlatır, Ak Börü'ye gücünün yetmeyeceklerini söyler. Ancak buna kimse ikna olmaz ve hazırlıklar yapıp kurdun geleceği yola karşı altmış kulunlu kısıraklar koyulur. Altı büyük azı dişli Ak Börü çıkagelir ve karşısına çıkan herkesi sağa sola saçar. Uzun Kıdat ne kadar ok atsa da kurdun altın tüyüne bile zarar gelmez. Ak Börü herkesi yıkıp geçtikten sonra kutsanmış bebeği alıp gider. Ak Börü, iki maral bulup bebeği

kaçırıp çalılarının arasına koyar ve onun karnını doyurmak için yiyecek aramaya gider. Geri döndüğünde ise oğlanı dişi bir kurdun emzirdiğini, gagasında et parçası tutan bir karganın (kara kuş) da oğlanın etrafında dolaşıp durduğunu görür. Yabgu, oğlanın kutlu biri olduğunu anlayınca onu alıp Hun hükümdarına götürür ve hükümdar da oğlanı sevip, ağırlayarak büyütür, büyüdüğünde de oğlanı orduya general yapar.

emzirmeleri için marallara emreder, çocuk iki günde anam, altı günde babam der. Ak Börü ormandan çocuğa iki tilki getirip gider, döndüğünde tilkilerin ölmek üzere olduğunu görür. Tilkileri geyik etiyle besleyen Ak Börü onları iyileştirip salar, sonra çocukla oynasın diye iki kurt getirir, tekrar eve döndüğünde onların da tanınmaz hâlde olduğunu görür, kurtları da besleyip salar. Daha sonra iki ayı getirir, ayıların çığlık seslerini duyup geldiğinde ayıların da tanınmayacak hâlde olduklarını görür ve çocuğun bahadır çağına gelmiş olduğunu anlar. Bu duruma sevinen Ak Börü, Altay’a gider, Ak Boro atı çocuğa getirir ve adını da Altın Tayçı koyar (Dilek, 2002: 114-122).

Destan, görüldüğü üzere içerisinde pek çok mitolojik ve olağanüstü unsurlar barındırmaktadır. Destanda göze çarpan ilk husus babanın kendi canını karşılık oğlunun canını feda etmesi yani ‘yerine can bulma’ motifidir³⁰. Burada Ak Bökö, kurdun elinden canını kurtarabilmek için elinde kalan son oğlunu feda eder ve kurt vakti geldiğinde Ak Bökö’nün yaşayan tek oğlunu kaçıır. Bu destanda kurt, kahramanı zor bir durumdan kurtarmamış aksine kahramanı, büyümesi gereken anne babasının yanından alıkoyarak kaçırmıştır. Çünkü çocuk ailesinin yanında kalırsa Erlik gibi mücadele edilemez bir varlıkla yarışacak güçte kahraman olamayacak, sadece kurdun yanında yetişirse öyle bir güce erişebilecek olduğu düşünüldüğünden bu şekilde kurgulanmış olabilir. Kurt, (ki burada Ak Börü yani Ak Kurt) çocuğu kaçırdıktan sonra onu kendi himayesine alarak büyötmeye başlar, ancak çocuğu kendi emzirmez onun yerine marallara emzirir. Bu durum, tarihsel süreç içerisinde yaratılan masal, efsane gibi halk yaratmalarında çocukları emziren geyik, keçi gibi hayvanların kurdun yerini aldığı metinleri hatırlatmaktadır³¹. Halk anlatıları

³⁰ Ak Tayçı Destanı’ndakine benzer şekilde yerine can bulma örneği Er Töştük Destanı’nın Kazak Türklerine ait olan varyantlarından birinde de görölmektedir. Destan kahramanı Ernazar, onu öldürmek isteyen peri kızı Bektör’ya (kocakarı görünümündedir) hayatını kurtarmak için önce mallarını sonra sekiz oğlunu teklif eder, ancak Bektör bunların hiçbirisini kabul etmez. Bunun üzerine çaresiz kalan Ernazar, son oğlu (dokuzuncu) Er Töştük’ü vermeyi teklif edince hayatını peri kızı Bektör’yadan ancak bu yolla kurtarır (Aça 2002: 133-134). Ancak yerine can bulma motifi Türk destan ve hikâyelerinde sıklıkla karşılaşılan motiflerden biri değildir (Öncöl, 2018: 162).

³¹ Zor durumda kalmış kahramanı bulup onu sütüyle besleyen dişi kurt motifinin yerini zamanla aslan, geyik, koyun, keçi vb. hayvanların aldığı görölmektedir. Destanlar gibi içerisinde pek çok olağanüstü motif barındıran masallarda ve efsanelerde bu konuya dair örnekler bulmak mümkündür. Örneğin, Saim Sakaoğlu’nun (1973: 421) Gümüşhane’den derlediği "Padişahın Rüyası" adlı masalın başlangıç

içerisinde örneklerine rastlanılan aslan, geyik, keçi vb. hayvanların yolda düşürülmüş çocukları emzirdiği metinler, kadim devirlerde karşımıza çıkan dişi kurdun zamanla - özellikle İslamiyet etkisiyle- unutulmaya başladığını göstermektedir. Destanların pek çoğunun yaratılma tarihleri bilinmediğinden Ak Tayçı Destanı'nda çocuğu marallara emziren kurdun unutulmaya başladığı dönemlerde mi yoksa daha eski dönemlerde mi var olduğu sorusuna kesin bir yanıt verilememektedir. Ancak bu destanda kurdun asıl vasfının kahramanı emzirmek yerine onu güçlü bir er gibi yetiştirip Erlik'in karşısına çıkma maharetini kazanabilmesini sağlamak olduğundan emzirme işlevini kurt kadar önemli bir misyon yüklenmiş geyiğin aldığı düşünülebilir. Destanın ilerleyen olay örgüsünde çocuğun aslında doğuştan yetenekli bir kahraman olduğu görülmektedir. İki günde anam, altı günde babam diyen ve ak kurdun oynasın diye getirdiği hayvanları canından bezdiren çocuk âdeta Oğuz Kağan'ı andırmaktadır. Tam da bu kısımda dikkat çeken bir husus da ak kurdun, çocuğa oynaması için getirdiği ancak çocuğun çok güçlü olduğu için onlara zarar verdiği hayvanların

bölümünde kurdun yetiştiren ve koruyan fonksiyonun bir keçiye aktarıldığı görülmektedir. Masalda olayın geçtiği kısım kısaca şöyledir: Padişahın biri, rüyasında bir çobanın oğlunun kendi kızını alacağını görür. Padişah, gelecekte yaşanacak olsa da bu rüya üzerine bir endişeye kapılır ve rüyasındaki çobanın köyünü bulur, para vererek çocuğunu satın alır. Çocuğun ölmesini isteyen padişah, onu bir dağ başına bırakır. Padişahın dağda sürüsünü otlatan bir çobanı vardır. Bir gün yaşlı bir kadın, tek keçisinin her gün sağılmış olarak evine geldiğini söyleyerek çobandan şikâyetçi olur. Yaşlı kadının keçisini takip eden çoban, onun arkasından bir mağaraya girer ve keçinin içerideki bir çocuğu emzirmekte olduğunu görür.

Dişi kurdun yerine farklı bir hayvanın çocuğu emzirmesine dair anlatılara efsanelerde de rastlamak mümkündür. Örneğin: Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde derlenen bir efsaneye göre kocasını ve bir oğlunu kaybeden kadın, ikinci oğlunu da kaybetmemek için onu bir ağaç kovuğuna bırakır. Kadın, aradan zaman geçtikten sonra ölmüş olabileceğini düşündüğü bebeğini görmeye gittiğinde oğlunu bir elik keçisinin (geyiğin) emzirdiğini görür. Bu olay, yaşanan yere Geyikli beldesi denmesine vesile olur (Kaya, 2015: 163). Bu masal ve efsane örneklerinde tarihsel süreç içerisinde dişi kurdun yerini geyik ve keçinin aldığı görülmektedir. Ancak çocuğu emziren dişi kurt arkaik motifinin tamamen kaybolmadığını ortaya çıkaran efsaneler de mevcuttur. Sivas'ın Yıldızeli ilçesindeki "Kurt Çamı" efsanesini bu durma örnek olarak vermek mümkündür. Efsaneye göre köylüler Kala-Kıpçak'ta cem-cemaat yapmak için bir tepeye çıkarlar. O zamanlar, gelinlerin âdetler gereği çocuklarını büyüklerinin yanlarında kucaklarına almadıkları eski zamanlardır. Böyle bir zamanda gelinin biri çocuğunu çam ağacının dibine bırakıp işlerini yapmaya koyulur. Cem bitip köylüler köylerine döndüğü vakit çocuk çam ağacının altında unutulur. Çocuğun ağacın altında kaldığını fark eden karı koca hemen cem tepesine dönerler ve gittiklerinde çocuklarını dişi bir kurdun emzirdiğini görürler. Bu olay da o çamın adının Kurt Çamı olarak anılmasına vesile olur (Özen, 2001: 301). Bu efsane ve benzerleri, dişi kurdun tarihsel süreç içerisinde zor zamanlarda çocukların imdadına yetişip sütüyle onları beslemesi olgusunun unutulmadığını ve çeşitli anlatılarda farklı formlarda yaşatılmaya devam ettiğini göstermektedir.

iyileştirilmesidir. Ak Kurt, zarar gören hayvanları kendi hâllerine bırakıp doğaya öylece salmak yerine daha önce çocuğun sütünü emzirttiği geyiğin etini kullanıp onları besleyerek eski güçlerine kavuşmasını sağlayıp onları tedavi etmektedir. Aynı zamanda zarar gören hayvanlar, çocuğun artık bahadırılık çağına girdiğinin de habercisidir. Çünkü Ak Börü, bu hayvanları iyileştirip doğaya saldıktan sonra çocuğa Altın Tayçı adını vermekte, onu bir savaşçı gibi giyindirip Ak Boro atı takdim etmektedir. Bu, çocuğun karşısına çıkan her düşmanla mücadele edebilecek güce erdiğini, ayrıca kurda verilen görevin de başarıyla tamamlandığını göstermektedir. Destanda sırasıyla meydana gelen olaylarda Ak Börü kahramanı takip etmekte ve zorlandığı zamanlarda onun imdadına yetişip birlikte düşmana karşı mücadele etmektedir. Destanın sonunda ise Ak Börü tüm görevlerini yerine getirmiş olmanın verdiği huzurla silkelenip asıl hâline yani insana dönüşmektedir. Yani destandaki Ak Börü aslında don değiştirmiş bir insandır. Destanı ilginç yapan kısım da buradadır. Kahramanı kaçırıp büyüten ve güçlü bir er yapan insan olmasına rağmen kişi donuyla değil bir hayvan donuyla bu görevi yerine getirmektedir. Bu görev için seçilen hayvan donu da kutsal-tanrısal vasıflara sahip olduğuna inanılan kurt-bozkurt, destandaki adıyla Ak Börü'dür.

Türk boylarının destanları içerisinde genellikle lider olma vasfına sahip kahramanların doğuşunda ve hayatta kalmasında rastlanan dişi kurdun emzirmesi motifi Kuzey Batı (Kıpçak) grubu Türklerinden Karaçay-Malkarların *Örüzmek Destanı* 'nda da mevcuttur. Çocuğu emziren dişi kurt motifinin yer aldığı kısım destanda kısaca şöyledir: Nart adlı destan kahramanı demir taşlar toplamak için dağlara gider. Gece vakti mağarada yatarken hayret verici mavi bir ışık belirir, dışarı çıkıp baktığında büyük uzun bir kuyruklu yıldızın uzaktaki iki büyük dağın arasına düştüğünü görür. Debet, merakına yenik düşüp üç gün üç gecede o yere varır. Gittiğinde derin bir çukurun ortasında ikiye yarılmış büyük mavi bir taşın içinde gürbüz erkek çocuğun kurdu boynundan tutup emdiğini görür. Bu olayı seyreden hayvanlardan kartal dile gelip çocuğun kurdu nasıl yakalayıp emdiğini anlatır. Çünkü Debet, o çocuğun yanına gidene kadar çocuk üç yaşına gelmiştir. Debet çocuğu alıp Nart'a doğru yola çıkar, bu süreçte çocuk yedi yaşına gelir. Nartlar bu çocuğa 'Kurt

Yavrusu' derler ve büyüyüp Nart olduğunda adını Örüzmek koyarlar (Tavkul, 2011: 55).

Karaçay-Malkar Türklerine ait olan bu destanın kahramanın doğuşunu ele aldığı kısım Uygurların türeyişini konu edinen destana benzemektedir. Birinde gökten gelen ışık iki dağın arasına düşerken diğerinde iki ağacın arasına düşmekte ve çocuklara rahim ya da anne karnı görevi görmektedir. Destanda ışığın ağaçların arasına düşmesiyle kahraman dünyaya gelmektedir. Bu da kahramanın gökle yani Tanrı'yla ilişkisi olduğunu dolayısıyla kutsanmış ve olağanüstü özelliklere sahip bir kişi olduğunu göstermektedir. Destan kahramanı Örüzmek, önce mavi bir ışık içinde iki ağacın arasına düşmekte, ardından ışığın taşa dönüşmesiyle âdeti anne karnından çıkar gibi taşın içinden çıkıp dünyaya gelmektedir. Çocuğun dünyaya gelmesinin yanı sıra büyümesi de olağanüstü özellikler göstermektedir. Çünkü onu bulan Debet yanına gidene kadar o çoktan vahşi bir hayvanı tutup sütünü emerek beslenecek kadar büyümüştür. Burada Örüzmek'in zorla alıkoyup sütünü emdiği hayvan ise görüldüğü üzere dişi bir kurttur. Diğer destan metinlerinde ya da farklı türlerde karşılaşılan kurttan süt emmeler, genellikle kurdun kendisinin çocukların etrafında peyda olup emzirmesiyle gerçekleşirken burada çocuğun güç kullanıp kurdu alıkoymasıyla gerçekleşmektedir. Bu olay örgüsü de yine kahramanların ileriki yaşlarında iyi birer alp, halkları için lider ve kurtarıcı olacağının habercisidir. Kurdun Örüzmek'in hayatına etkisi bunlarla sınırlı değildir. Caşteğin Turgunbayer'in (2007: 100) aktardığına göre Örüzmek'in bir kurt kürkü vardır ve inanışlara göre bu kürk Örüzmek'i her türlü beladan koruyup şeytan vb. varlıkların dahi ona kötülük yapmasını engellemektedir.

İncelenen örneklerden hareketle kurttan süt emme motifinde öncelikle bir kutsallık, tanrısallık aranması gerektiği düşünülmektedir. Her ne kadar yaşanan coğrafi alan kurtların çokça olduğu bir mekân olsa da bu gerçekliğin anlatılara tanrısallık-kutsallık-olağanüstülük katılarak aktarıldığı görülmektedir. Tanrı'nın inayetiyle dişi kurt, zor durumda kalmış aç bir çocuğu beslemek için ansızın peyda olur. Burada kahramanın zor durumda kalması da ayrı bir çıkarımdır. Çünkü kurttan süt emmenin karşımıza çıktığı metinlerde çocuklar genellikle kendi kaderlerine terkedilerek ölüme mahkûm edilmiş ya da unutulmuş çocuklardır ve en önemlisi

karınları açtır. Dişi kurdun sütü burada çocuklara hem besin hem de şifa kaynağı olarak Tanrı tarafından gönderilmektedir. Bu da kurttan süt emen çocukların diğer çocuklardan daha üstün vasıflara sahip olacağının habercisidir. Görüldüğü üzere bu şekildeki metinlerde kurt daha çok hayvan ana fonksiyonunda karşımıza çıkmakta ve sütüyle kahramanlara çare olmaktadır.

1.3. Yol Gösteren Kılavuz Kurt

Hayvan ana-ata kültü içerisinde değerlendirilen kurt-bozkurdun yüklendiği bu misyonda soy vermesinin, kahramanı emzirmesinin, büyütmesinin yanı sıra yol göstermesi, savaş kılavuzluğu yapması ve halkı zor durumlardan kurtarması gibi işlevleri de yer almaktadır. Destanlarda karşımıza çıkan kurdun yol göstericiliği, gerçek hayatta kurdun insanlar üzerindeki vasfına ters düşmektedir, çünkü kurt yaşanan ortamda tehlike vasfı taşıyan en vahşi hayvanlardan bir tanesidir ve bu durum insanlara korku vermektedir. Lakin kurt, korkuyla da olsa saygı duyulan ve Türk boylarının kendileriyle özdeşleştirdikleri bir hayvan olmasından dolayı halk tahayyülünde kutsal bir varlık olmayı başarmıştır. Coğrafi koşullar gereği kendilerine en çok zorluk çıkartan ve tehlike yaratan kurt; *boz*, *gök* gibi sıfatlarla kutsallaştırılmış ve yaratmalarda kurtarıcı, yol gösterici, zor anlarda karşılaşılan âdeti bir ‘hızır’ fonksiyonu yüklenmiştir. Hatta kurtarıcı misyonu yüklenmiş kurdun Türk topluluklarına ateş yakmayı, silah düzeltmeyi, çadır kurmayı öğretip rehberlik yaptığına inanılmaktadır (Bayat, 2015a: 170). Bu inanışlar bozkırın zorlu şartlarında hayatta kalmaya çalışan Türk topluluklarının, kurdu kendileri için bir kurtarıcı seçtiklerini göstermekte ve kurdun üstlendiği bu işlevler bizi hayvan ana-ata kültüne götürmektedir.

Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tunga Destanı’ndan sonra gelen eski Türk dairesine mensup en eski menkıbevi parçalardan bir tanesidir ve destanda, Türklerin hâkimiyetini dünya üzerinde yaşayan diğer kavimlere yayarak fetihler yapan olağanüstü bir hükümdarın fetihleri anlatılmaktadır (Köprülü, 2016: 81). Türk dünyası inanışları içerisinde yol gösteren kurt-bozkurt motifinin de en eski örneği Oğuz Kağan Destanı’nda bulunmaktadır. Kutsal bir hayvanla kutsal bir kahramanın, Tanrı’nın isteği ile yolları kesişerek Türklerin cihan hâkimiyeti idealini gerçekleştirdiği bu destanda kurdun yol gösterdiği kısımların özeti kısaca şöyledir:

Dünyayı hâkimiyet altına almak ve cihanı nizama getirmek isteyen Oğuz Kağan herkesin kendisine biat etmesini ister. Urum Kağan, Oğuz Kağan'ın emirlerine karşı gelip saygı duymayınca Oğuz Kağan onun üzerine hücum etme kararı alır. Muz Dağ denilen dağın eteklerine geldikleri sırada dinlenmek üzere çadır kurulur ve Oğuz Kağan uyur. Sabah vakti gelince Oğuz'un çadırına güneş gibi parlak bir ışık girer ve o ışıktan gök tüylü, gök yeleli bir kurt belirir. Ardından kurt dile gelir ve Oğuz Kağan'a şöyle seslenir:

“Ey Oğuz! Urum

(Kağanın) üzerine hücum etmelisin.

Ey Oğuz! (ben de) senin önünde

yürüyeyim” (Ağca, 2016: 112).

Bundan sonra kurt önde, Oğuz Kağan ve ordusu kurdun arkasında onu takip ederek ilerler. Birkaç gün gittikten sonra kurt durur. Kurt durunca Oğuz Kağan ve ordusu da durur. Durdukları bu yer İdil Müren'in kenarındaki kara dağın önüdür ve burada da bir savaş gerçekleşir. Oğuz Kağan bu savaşta yine galip gelir. Aradan zaman geçtikten sonra kurt, Oğuz Kağan'a yine görünür ve şöyle der:

“Şimdi

Ordu ile hücum et! Oğuz!

Hücum edip halkı (ve onların) beylerini getir,

Ben sana rehber olup yolu gösteririm.” (Ağca, 2016: 116).

Böylece yola revan olduktan birkaç gün sonra gök tüylü gök yeleli kurt, Çürçet adlı yerde durur. Çürçet Kağanı, Oğuz'a karşı gelince savaş başlar ve Oğuz bu savaşta da galip gelir. Oğuz Kağan bu gök tüylü gök yeleli erkek kurt ile Hint, Tangut ve Şam taraflarına hücum eder, buraları alıp kendi ülkesinin topraklarına katar (Ağca, 2016: 116-119).

Destanda incelenmesi gereken ilk unsur Oğuz Kağan'ın kendisidir. Oğuz Kağan, sıradan bir hükümdar ya da kahraman değildir, o olağanüstü özelliklerle bezenerek Tanrı tarafından dünyaya gönderilmiş, bizzat Tanrı'nın görevlendirdiği bir Türk hükümdarıdır. Hatta bazı araştırmacılar Oğuz'un dünyaya gönderilen ilk insan olduğunu düşünürken bazıları Alp Er Tunga olduğunu düşünmektedir. Halkın büyük hükümdarı Oğuz Kağan'ın asıl amacı, Tanrı'dan aldığı kutla birlikte Türk cihan

hâkimiyeti idealini gerçekleştirip bu uğurda durmadan savaşmak, kendi gücü aracılığıyla Tanrı'nın hükümrانlığını dünyadaki diğer bütün kavimlere yaymaktır. Bu gücü ve görevi doğrudan Tanrı'dan almasını düşündüren noktalardan ilki Türklerdeki kut inancı diğeri ise destanın sonunda yer alan Oğuz'un ülkeyi oğullarına paylaştırdıktan sonra *“Ey oğullar(ım), ben çok yaşlandım, çok savaş gördüm, mızrak ile çok ok attım, at ile çok yürüdüm, düşmanları ağılattım, dostlarımı güldürdüm. Tanrıya (borcumu) ödedim”* (Ağca, 2016: 123) demesidir. Eski Türk devletlerinde siyasi hâkimiyet kutla sağlanmaktaydı, yani kut sahibi kişi devletin de sahibi olurdu. Kut, Türk hükümdarlara Tanrı tarafından bahşedilirdi (Gömeç, 2006: 39). Destanda da görüleceği üzere Oğuz Kağan, Tanrı'ya borcumu ödedim diyerek Tanrı'nın kendisine bahşettiği kutu, yani cihan hâkimiyeti görevini başarıyla yerine getirmiştir. Uygarlaşma süreci bakımından Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nı inceleyen Mehmet Aça, Oğuz Kağan için şu açıklamaları yapar:

“Uygur harfli “Oğuz Kağan” destanının başkahramanı, doğaüstü kültür Medeniyet kahramanları vasıtasıyla “uygarlaştırılan” bir kişilikten çok, kendi çabalarıyla uygarlaşan ve “uygarlaştıran” bir kişiliğe sahiptir. Uygarlaşma sürecini Tanrı'nın himayesinin yanı sıra, aklı, zekâsı ve donanımı sayesinde hızlı bir şekilde tamamlayan Oğuz, devlet kuran ve belli bir ideoloji doğrultusunda bütün dünyayı egemenlik altına almayı amaçlayan büyük bir devlet başkanı konumuna gelmiştir.” (2009: 70).

Tanrı'dan aldığı kutla birlikte aklını ve zekâsını savaş stratejilerinde doğru şekillerde kullanan Oğuz Kağan, dünyanın dört bir tarafına seferler yaparak hepsini kazanmış ve cihan hâkimiyeti idealini gerçekleştirerek dünyanın hükümdarı olmayı başarmıştır. Oğuz Kağan'ın sıradan bir insan, hükümdar değil tabiatüstü özelliklerle donanmış güçlü bir kahraman olduğunu destandaki pek çok unsurdan anlamak mümkündür. Oğuz Kağan'ın kutsal-göksel bir kahraman olmasını vücut hatlarının hayvani olması, hızlı büyümesi, eşlerinin tabiatüstü varlıklar olması ve dünyaya nizam vermek için atıldığı serüvende ona kutsal-tanrısal-göksel bir hayvan olan bozkurdun önderlik etmesi açıklamaktadır. Tanrı, dünyaya hükmetmek ve Türk'ün gücünü dünyaya salmak için gönderdiği Oğuz'a bir de bu kutlu yolda yardımcı olması için gök tüylü gök yeleli bir erkek kurt gönderir. Hem Oğuz hem erkek kurt

Tanrı'nın bu dileğini yerine getirmek için görevlendirilmiş kutsal-tanrısall varlıklardır ve bu destanda yan yana gelip bir ideali gerçekleştirmek üzere harekete geçmişlerdir.

Destanda yer alan kurdun gök tüylü gök yeleli olması iki önemli ipucu içermektedir. Birinci ipucu olan gök tüylü gök yeleli ifadesi kurdun rengiyle ve yaşıyla alakalı gözükmeştir. Gök tüylü gök yeleli kurt ifadesi bize kurdun yaşlı, yani bilge ve tecrübeli vasıflara sahip olduğunu düşündürmektedir. Sürü hâlinde gezen kurtların yaşlı bir kurdun önderliğinde ilerlemesi göz önüne alınırsa burada da Oğuz Kağan'a yol gösteren kurdun; bilge, tecrübeli, yaşlı bir kurt olduğu anlaşılmaktadır. Diğer ipucu ise 'gök' sıfatıdır ve Gök Tanrı dini ile yaşayış biçimine dair ipuçları vermektedir. Destanın sonunda Oğuz Kağan'ın 'Tanrıya borcunu ödedim' demesi de bu olguyu desteklemektedir. Gök sıfatını alan kurt tanrısallaştırılmış ve Tanrı tarafından Türklere, özelinde Oğuz Kağan'a gönderilmiştir. Gök rengi, kurdun Tanrı'yla bir bağının olduğunu dolayısıyla sıradan bir kurt değil kutsal-tanrısall bir kurt olduğunun kanıtıdır³². Kutsal-tanrısall kurt, kendisi gibi güçlü ve olağanüstü nitelikler taşıyan, Tanrı'nın kutuyla taçlandırılmış bir kahramanı yani Oğuz'u bulmuş, onunla ikili bir düzen kurmuş ve onu cihan hâkimiyeti idealini kolaylaştırması için yönlendirerek Türk milletine yardımcı olmuştur. Burada kurt, hem Tanrı ile Oğuz arasındaki göksel bir aracı hem de Oğuz ile ideali arasındaki kutsal aracıdır. Kısacası göksel-kutsal-tanrısall kurt ve Oğuz Kağan, bir olup orduyu komuta ederek Türk halkının başarılarına imza atmasını sağlamıştır. Kurdu takip eden Oğuz ve ordusu, kurdu dinlemenin mükâfatını cihana hükmetme idealini gerçekleştirerek almıştır.

Destanda yer alan kılavuz kurt-bozkurt için araştırmacılar çeşitli görüşler öne sürmüştür. Muharrem Ergin'e (1988: 15-16) göre Oğuz'a ve ordusuna yol göstermek için gökten ışık içinde inen bozkurt, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki bir tecellisidir. Yılmaz Yeşil de (2015: 241) kurdun, Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisi olabileceğini ifade eder ve bunun Türkler için Tanrı'nın; kendilerini yaratan ve bütün

³² Destanda Oğuz Kağan'ın yalnız olduğu ve onun bu yalnızlığına kurdun yol gösterici bir vasıfla destek olduğu görülmektedir. Şakir İbrayev'in (1998: 259) "Medeni kahramanın yalnızlığı Tanrısal tipe yaklaşmanın veya Tanrı yerine geçmesinin ifadesidir." yaklaşımı, medeni kahraman olan ve Türk uygarlığının gelişmesi, medeniyetleşmesi hususunda önemli bir işlev üstlenen Oğuz Kağan'ın yalnızlığını açıklamaktadır. Kürşat Öncül (2020: 81) ise İbrayev'in bu açıklamasının Oğuz Kağan ile bozkurt arasındaki Tanrısal bağ/kutsiyeti açıkladığını düşünmektedir.

hayatlarını denetleyen, onları dünya üzerindeki aksilik ve adaletsizlikleri çözmesi için görevlendiren bir yüce varlık olarak anlamlandırıldığını ifade eder. Mehmet Kaplan (1979: 35), atalarını kurt olarak kabul eden eski Türklerden hareketle Oğuz’a yol gösteren kurdun, bu ataların ruhu (cedlerin ruhu) olabileceğini belirtir. Mustafa Duman (2012: 193), Türk halk anlatıları içerisinde zor durumda kalan insanlara yardımcı olan iyelerin bu destanda bozkurt şeklinde tezahür ettiğini dile getirir. Kılavuz bozkurt hakkında detaylı bir açıklama yapan Özkul Çobanoğlu (1997: 168) ise kurdun, Tanrı’nın şekil değiştirmiş dileğini yansıttığını belirtir. Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki Oğuz Kağan Destanı’nda ı ışık içinde gökten inen gök tüylü gök yeleli erkek kurt, ihtiyaç duyulduğu bir anda Türk halkına yardım eden, Tanrı’nın ya da yardımcı iyelerin kurt donunda tezahür etmesiyle maddileştirilmiştir.

Destanda dikkat çeken hususlardan bir tanesi de Oğuz’a ve ordusuna önderlik eden gök tüylü gök yeleli erkek kurdun sadece Oğuz’a gözükmesi ve sadece onunla konuşuyor olmasıdır. Fuzuli Bayat’a (2015a: 175) göre Türk mitolojisinde bu durum önderlerin kurt kompleksinden çıktığını göstermektedir. Bozkurt, her seferinde yeni bir önderin, kahramanın simasında yeryüzüne inen ve Türklerin herhangi bir yere çağırarak yardım isteyebilecekleri ebedî kurtarıcı varlıktır. Oğuz Kağan’ın mitolojik varlığındaki esas bölünmeyi gösteren bozkurt, “*onun ruhsal gelişiminin tohumu niteliğindeki iç benlik arketipidir ve ruhsal yapısının merkezinde onu harekete geçiren en büyük gizli güç olan kahramanlık düşüncesinin simgesidir*” (Özcan, 2003: 79). Destanda Oğuz Kağan’ın kahramanlığını ispat etmek ve cihana hükmetmek amacıyla çıkacağı zorlu yolculukta Tanrı tarafından ona kılavuzluk yapması için kurtarıcı bir varlık olan bozkurt gönderilir, çünkü Tanrı da Oğuz’un çıktığı bu yolda onu desteklemekte ve Türklerin cihana hâkim olmasını istemektedir. Tanrı’nın bu arzusu, Oğuz’a bir bozkurt şeklinde ulaşarak yol göstermiş, Oğuz da bozkurdu takip ederek istediği başarıyı elde etmiştir. Çünkü hem kılavuz kurdun hem de Oğuz Kağan’ın amaçları, istekleri aynı doğrultudadır.

Gökten ı ışık içinde inen gök tüylü gök yeleli kurt, Tanrıoğlu motifiyle ilişkilidir ve onun esas işlevi kurtarmak, kurtarıcılık etmektir. Erlik’ten, kötü ruhlardan ve türevlerinden insanları koruyan kurt, Oğuz Kağan Destanı’nda yer alan Tanrıoğlu motiflerinden bir tanesidir. Destanda Tanrıoğlu motifinin kurtarma

işlevinin bir tanesini kurt yerine getirirken diğerini de Oğuz yerine getirmektedir. Yani Oğuz ile kurt, Tanrıoğlu motifinin destandaki yansımalarıdır ve bozkurt, Oğuz'un simasında yeniden doğup dünyanın dört bir tarafını bayrak altında birleştirmektedir. Destanda Oğuz'un işlevi devlet kurmak, dünyaya hükmederek kağanlık sistemini oluşturmakken kurdun görevi de bu uğurda Oğuz'a ve ordusuna yol göstermek, savaş kılavuzluğu yapmaktır. Oğuz'un kurtla benzer özellikler taşıması da ataların eski zamanlarda kurtla aynı işlevleri gerçekleştirdiğini göstermektedir. Anlaşılan o ki Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan gök tüylü gök yeleli erkek kurt, devlet kuran medeni kahraman Oğuz'un simasında tezahür etmiştir. Zamanla Oğuz'un bu fonksiyonu, İslami unsurlar taşıyan diğer varyantlarda kurttan ziyade dini yayan bir veli, fatih konumuna getirilmiş, kurda dair tüm unsurlar silinmiştir (Bayat, 2013b: 68-70).

Türk kültür ve edebiyat tarihi içerisinde birbirinden farklı inanç sistemleri yer almış ve her geçiş sürecinde bir adaptasyon ya da yeni eklemelerle kutsal olduğuna inanılan varlıkların biçim değiştirdiğine şahit olunmuştur (Duman, 2012: 192). Oğuz Kağan Destanı'nda karşımıza çıkan yol gösterici kurdun yerini zamanla Hızır'ın alması bu duruma verilebilecek örneklerden bir tanesidir. İnsanların zihninde kurguladığı yardımcı, kurtarıcı kahraman motifi, İslam dininden önce korkuyla karışık saygı duyulup kutsallaştırılan bozkurtta somut bir hâlde yaşatılmakta iken İslam sonrası inanışlarda değişime uğramış ve Hızır şeklinde tasavvur edilmeye başlanmıştır (Duman, 2012: 197). İslamiyet öncesi dönemde yaratılan metinlerde karşımıza çıkan yol gösterici kurt motifinin İslamiyet sonrasında 'Boz Atlı Hızır' motifine dönüşerek kurdun yol gösteren, kılavuzluk eden misyonunun devam ettirildiği düşünülmektedir (Oğuz, 2002: 83). İslami dönemdeki Oğuz Kağan metinlerine bakıldığında da kurdun yerini Yuşı Hoca'nın alması kılavuz bozkurdun İslam dini ile beraber Hızır'a dönüşmesini açıklayıcı mahiyettedir. Oğuz Kağan Destanı'ndaki kılavuz kurdun işlevinin İslamiyet sonrası yerini Yuşı Hoca'ya ya da Hızır'a bırakmasını metinlerarası ilişkiler bağlamında değerlendiren Mehmet Emin Bars (2013: 189), metinlerarası ilişkilerde bu değişimin "indirgeme" olarak tabir edildiğini belirtir. İslamiyet etkisiyle yazılan metinlerde kurdun olmamasını, yeni bir inanış unsurunun etkisiyle eski inanışların ya da eski inanışlara ait bazı parçaların

ana metne alınmamasından kaynakladığını ifade ederek bunun indirgeme yapılmış metinlerde biçimsel dönüşüm yollarından biri olduğunun bilgisini verir. Ancak dinî inanışların değişmesiyle birlikte yol gösteren kurt-bozkurt motifinin yerini Hızır inancı almış olsa da her ikisinin amacının insanların zor anında bir kurtarıcıya muhtaç olduğu dönemlerde ortaya çıkması ve insanları bu zorlu durumlardan kurtarmaları, her iki yol göstericinin de gökle dolayısıyla Tanrı ile ilişkili olup göksel varlıklar olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Kısacası ister İslamiyet öncesi kurt (genelinde bir hayvan) ister İslamiyet sonrası Hızır olsun amaç, muhtaç duyulan bir anda insanları kurtarma ve onlara yol gösterme görevini yerine getirmektir.

Oğuz Kağan Destanı'nda en eski örneğine rastlanılan kılavuz kurt motifi Özkul Çobanoğlu'na göre (1997: 165-173) farklı mekân ve işlevlerde halk inanışları içerisinde hâlâ yaşatılmaya devam etmektedir. Çobanoğlu tarafından derlenen bir memoratta (2003: 162-163) kurdun Türk askerine kılavuzluk edişi anlatılır. Hakkâri kırsalındaki bir operasyon sırasında askerler, komutanlarının emriyle Şeytan Boğazı adı verilen tehlikeli bir geçide girmek zorunda kalır, ancak bu geçide teröristler tarafından pusu kurulmuştur. Köşeye sıkışan askerler ne yapacaklarını bilemezken hepsi burada şehit olacaklarını düşündükleri sırada gözlerine gri renkli bir kurt görünür. Kurt, biraz yürüyüp geriye dönerek askerlere bakınca askerler bunun bir kurtuluş çağrısı olduğunu anlar ve peşi sıra kurdu takip etmeye başlar. Kurt, çalılık ve kayalıkların arasından geçerek askerleri Şeytan Boğazı'ndan çıkarır, göğe bakıp uluduktan sonra da gözden kaybolur³³. Bu ve benzeri anlatıların varlığı, kurdun yol gösterici işlevinin tamamen kaybolmadığını, yerini tamamen Hızır'a bırakmadığını hâlâ farklı formlarda çeşitli şekillerde halk inanışları ve edebî yaratmalarda yaşatılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Çuvaş Türkleri arasında yaygın olan alp hikâyelerinde Oğuz Kağan Destanı ile oldukça benzerlik gösteren bir anlatma yer almaktadır. *Alp'ı Kurt Götürüyor* adlı anlatmanın özeti kısaca şu şekildedir: Çuvaş Türklerinin atalarının zamanında milletiyle birlikte yaşayan Alp adlı bir yiğit vardır. Bulundukları mekân bereketli

³³ TRT Arşiv'in YouTube kanalındaki bir videoda Başkomutan Meydan Muharebesi sırasında Tınaztepe mevkiinde bulunan Gazi Mehmet Ali Soy, 26 Ağustos gecesinde ilk hareketleri sırasında sancaklarına 20m kala önlerinden bir kurt geçtiğini ve orada bulunan Mehmetçiğin kurdu gördükten sonra "Zafer bizim!" naraları attığına dair savaş anılarını anlatmaktadır (URL-7).

topraklar üzerine kurulu olsa da Alp yiğit bir gün göç etmeye karar verir ve gerçekleştirilen bir kengeşte bu kararını boyların yöneticileri ile paylaşır. O gece Alp, kafasına koyduğu bu göçü gerçekleştirmeden önce tanrılarla konuşmak için dağa çıkar ve dualarını bitirdiği sırada Alp'ın olduğu yere aniden bir kurt çıkagelip ona *"Büyük Alp, büyük Tanrı'nın emriyle ben seni arkamdan batıya doğru götüreceğim. Sen endişelenme! Benim peşimden korkmadan yürü. Ben hep seninle birlikte, senin önünde olacağım. Senin hayvanlarını. Halkını koruyacağım"* der. Bunun üzerine sabah olduğunda Alp, halkını toplayarak erkenden batıya doğru göç yoluna koyulur. O sırada önünde durup durup uluyan mavi bir kurt belirir. Kurdun vücudu gece olduğunda apaydınlık görünür, kurdun uluması ise halka şarkı gibi gelir. Büyüklerin belirttiğine göre bu kurt, Alp'ı ve onunla gelen halkını Aramaşi adlı bir dağa doğru götürüp orada yerleşmesini sağlar³⁴ (Bayram, 2006: 21). Anlatmada görüleceği üzere kahraman Alp, halkını da peşine alarak zorlu bir yolculuğa çıkmayı planlamakta öncesinde ise inandığı, güvendiği tanrılarına bu yolculukta kendisine yardımcı olmaları için dua etmektedir. Alp, duasını gerçekleştirmek için yüksekliği, haşmetli görüntüleri, tanrılara yakın olduğuna inanılması neticesinde kudretli, kutsal ve tanrılarının mekânı olarak kabul edilen dağlardan birine çıkar. Zor bir kararın eşliğinde olan kahraman, tanrılarına dua ederken metinden anlaşılabileceği üzere tanrılar onun dualarına cevap niteliğinde bir kurt gönderir. Kurdun gelişi, kahramanın duasının tanrılar tarafından kabul edildiğini gösteren somut bir delildir. Bu kurt, tıpkı Oğuz Kağan Destanı'ndaki ışık içinde gökten inen gök tüylü gök yeleli erkek kurtla aynı amaç için kahramanın etrafında belirmekte ve tıpkı Oğuz da olduğu gibi dile gelip tanrılarının buyruklarını kahramana ileterek bir nevi aracılık yapmaktadır. Alp'ın ne yapacağını ona söyleyen kurdun yol boyunca uluması, tahminimizce gökteki tanrılarla haberleşmek, onlarla iletişim kurmak ya da kat edilen yolu haberdar etmek içindir. Aynı zamanda gece olduğunda kurdun ay gibi parlaması, renginin mavi olması da yine onun göksel bir varlık olduğunu ve Tanrı aracılığıyla kahramana yardımcı unsur olarak gönderildiğini kanıtlamaktadır.

³⁴ Anlatmanın farklı bir versiyonu için bakınız: Feyzi Ersoy, Çuvaş Alp Hikâyeleri Ulöp Halap□sem, 2009, *"Alp'ı Kurt İdare Ediyor"*, s. 59.

Başkurt Türklerinin halk inanışları arasında kendisine yurt arayan bir beyin kılavuz kurt yardımıyla bulduğu yurdu tutup yerleşmesine dair rivayetler anlatılmaktadır. Bir rivayete göre kabilenin reisi bir gün ava giderken ansızın önünde bir kurt belirir ve reise yol gösterir. Reis, kurdun gösterdiği yolları takip ederek bereketli toprakları olan Ural dağlarına kadar gelir ve o an kurt kaybolur. Kabilesine geri dönen reis, halkını toplayarak kurdun yol gösterip buldurduğu bu mekâna yerleşir ve kabileye de kurdun baş olup getirdiği kavim anlamında Başkurt adı verilir (İnan, 1998a: 74). İslami dönemde yaratılan bir başka rivayet ise peygamberin İslam'ı öğretmeleri için Ural dağlarına gönderdiği üç kişiye bir bozkurdun rehberlik ettiği şeklinde anlatılmaktadır (İnan, 1998a: 74). Her iki örnekte de görüleceği üzere kılavuz kurt motifi Başkurt Türkleri arasında hem İslamiyet'ten önceki inanışlarda hem de İslami dönemdeki halk inanışlarında yaşatılmaya devam etmiştir. İlk örnekte kabile reisine kılavuzluk eden kurt, reisin yeni bir mekân bulmasını sağlarken ikinci örnekte İslam dinini yaymak isteyen üç kişiye yolu buldurarak bu görevlerini yerine getirmelerini sağlamaya çalışmaktadır. Anlatılarda kurdun kime, nasıl yardım ettiği çeşitlilik arz etse de nihayetinde amaç tektir ve o da yol gösterip kılavuzluk etmektir. Bu rivayetlerin önemli bir yanı da kutsal kurdun kahramanlara yol göstermesinin yanı sıra boyun adına kurt kökenli bir adın verilmesinin nedenini açıklıyor olmasıdır. Göktürklerde türeyişi gerçekleştirip halkı yok olmaktan kurtaran ve yolunu kaybetmiş halka yolunu bulduran ata kurdun bayraklarında yer alması gibi Başkurtlar da kendilerine toprak tutmakta yardım eden kurda karşı kayıtsız kalmayarak kurdun adını boylarına vermiş ve kurda saygılarını bu şekilde ifade etmeyi tercih etmişlerdir denilebilir.

Göktürklerin ata yurtlarından kaçmak zorunda kalıp asırlar sonra tekrar kutsal ata topraklarına gelişini anlatan Ergenekon Destanı'nda da kılavuz kurt motifi bulunmaktadır. Destanda yol gösteren kurt motifinin yer aldığı kısım kısaca şu şekildedir³⁵: Düşmandan kaçarak sığındıkları Ergenekon'a dört yüz sene sonra

³⁵ Ergenekon Destanı'nı nazma çeken Ziya Gökalp, kurdun ortaya çıkışını ve kurdu takip eden halkı şu mısralarda dile getirir:

“Kurt bir delik buldu, gitti; / Bir demirci takip etti; / Ocak yaktı, taş eritti; / Açıldı yol kapağımız!”

Devamında ise Türk milletinin âdeta bir sloganı hâline gelen şu mısraları söyler:

“Börteçine kurdun adı, / Ergenekon yurdun adı; / Dört yüz sene durdun, hadi, / Çık, ey yüz bin mızrağımız!” (Ziya Gökalp, 2016: 137).

sıgırmaz olan halk, bir kurultay yapmaya karar verir ve kurultayın olduğu yere gök renkli, kurt başlı bayraklarını dikerler. Böylelikle atalarını ve kutsal, koruyucu kurdu unutmadıklarını göstermiş olurlar. Yapılan kurultayda bir demircinin verdiği fikirler öncülüğünde demirlerin bulunduğu madeni eritmeye karar verirler. Herkes üzerine düşen görevi yapar ve sonunda ilk ateşi Tanrı'ya en çok yalvaran, yaşlı ve dürüst kişi yakar. Böylelikle Ergenekon'dan çıkarlar ancak ne tarafa gideceklerini bilemedikleri için şaşırıp kalırlar ve o esnada atalarını buraya getiren kutsal kurt yeniden belirir. Onlara kendilerini takip etmelerini söyler ve hepsini atalarının yaşadığı yere ulaştırır. Bu sırada kağanları da Börteçine'dir ve bütün illere elçi göndererek diğer Türk boylarını kendi bayrağı altına çağırır. Börteçine, halkı ve ordusuyla beraber atalarının düşmanlarından birer birer intikamını alır, Ötüken'de hâkimiyet kurar (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: 45-48). Destan metninde Türklere önderlik eden Börteçine'nin adının anlamı gök kurt demektir. Destanda, düşmandan kaçan iki kadınla iki erkek, kaldıkları bu zor durumdan kurtulmak için karşılarna çıkan kurdu takip ederek Ergenekon adlı yere gelir. Dört Türk'ün toprak bulup yerleşmesini sağlayan kurt, asırlar sonra çoğalarak Ergenekon'a sığmayan halkın buradan çıkıp yollarını kaybettikleri bir anda yeniden belirerek atalarına yardım ettiği gibi çoğalan nesline de kılavuzluk ederek onların ata topraklarını bulmasını ve oraya yerleşmelerini sağlar. Destanda bu görevi gerçekleştiren iki kahraman vardır, bunlardan biri kişiöğlü Börteçine diğeri ise Tanrı'nın Türklere yardım etmesi için görevlendirdiği kurttur. Her iki kahramanın da amacı Türk milletini düştüğü zor durumdan kurtarmak, yol gösterip yeni bir devlet teşkilatı sisteminin kurulmasını sağlayarak halkı refaha kavuşturmadır. Börteçine bu görevi yerine getiren hükümdar-kağan misyonundaki kahraman, kurt ise hükümdara bu görevinde destek olan yardımcı unsurdur. Aynı zamanda destanda kurultayın toplandığı yerde gök renkli, kurt başlı bayraklarını asmaları Göktürklerin kurdu devlet sembolü olarak kabul ettiğini ve soylarını kurda dayandırdıklarından dolayı ona saygı duymaya devam ettiklerini göstermektedir.

Kurdun halka yol göstererek onları yaşanabilir bir yere ulaştırması hususunda Ergenekon Destanı'yla benzerlik kurulabilecek bir rivayet de Uygur Türkleri arasında anlatılmaktadır. Rivayete göre Uygur Türkleri, kurtulma ümitlerini

yitirdikleri bir anda ansızın beliren kurdun, bulundukları dağın iç kısımlarına doğru ilerlediğini görür ve Uygur hakani askerlerine kurdu takip etmelerini emreder. Kurt bir süre ilerledikten sonra mağaranın içerisine girer, onu takip eden askerler kurdun çıkmadığını görünce onlar da mağaranın içine girer. Mağaranın sonuna kadar giden askerler daha sonra bir çıkış yolu bulur. Mağaradan çıktıklarında ise karşısına yemyeşil otlarla kaplı, suyu bol, pek çok hayvanın barındığı güzel bir yayla çıkar (akt. Duman, 2012: 195). Kılavuz kurdun karşımıza çıktığı Oğuz Kağan Destanı'yla da benzerlik gösteren bu anlatma, kurdun Türk kültüründeki önemli işlevlerinden birinin Türk milletini sıkıntıya düştüğü zamanlarda kurtararak onlara yardımcı olma olduğu gözükmemektedir. Kurt, bu amaçla Tanrı tarafından yeryüzüne indirilir ve Türk milletinin yardıma muhtaç olduğu en zor anlarda ansızın belirerek Türk milletini refaha erdirip geleceğini kurtarır. Türeyişin sembolü olup soylarının devam etmesini hatta bir halkı yok olmaktan kurtarmasının yanı sıra Türk kültüründe yardımcı unsur olarak zorlu anlarda meydana çıkıp insanlara yol göstermesi, toprak bulup halkı yerleştirmesi hatta savaş kılavuzluğu gibi pek çok işlevi yerine getirmesi Türk kültüründe kurda verilen değerini açıkça göstermektedir. Türk milleti için kurt, hayati tehlikenin olduğu en zor anlarda kendilerine arka çıktığını düşündükleri Tanrı'nın emriyle hatta bazen doğrudan Tanrı'nın kendisi olarak onlara yardımcı olmakta ve bir milletin tarih sahnesinden silinmesini engellemektedir. Kurt; basit, sıradan, gündelik hayat şartlarını yerine getirmede değil oldukça zorlu yaşam koşullarında Türk milletinin karşısına çıkmaktadır. Çünkü kurt, Türk halkının tahayyülünde millî fonksiyon yüklenmiş kurtarıcı bir kahramandır. Bu ister Tanrı'nın emriyle gerçek anlamda kurt ister ışığın don değiştirerek kurt donunda ya da Tanrı'nın don değiştirerek kurt donunda yeryüzüne inmesi şeklinde olsun herhangi bir fark yaratmamaktadır.

Azerbaycan Türklerinin âşık destanlarından biri olan Şikâri Destanı'nda da kurdun kahramana yol göstermesi örneğine rastlanmaktadır. Padişah Şah-ı Dârâ'nın Şikâri ve Erçe adında iki oğlu vardır. Erçe bir gece rüyasında Hz. Süleyman'ın kendisine bir yay, bir yüzük ve bir levha vererek yola çıkmasını söylediğini görür. Uyandığında Şebâheng Ayyar ile yola çıkar ve sırasıyla önce balıkları tutup balıkların karnındaki ok ve levhayı alır, daha sonra kalededeki tavus kuşunu vurur.

Birden bir kapı açılır ve karşılarında fil görürler. Erçe bu fili öldürünce ikisi birden bayılır ve ayıldıklarında etraflarının hayvanlarla çevrili olduğunu görürler. Erçe, levhayı hayvanlara gösterince hayvanlar geriler. Hayvanlar içinden bir ejderha çıkar, ancak yüzük karşısında o da geri çekilir. Ejderhadan sonra karşılarına bir kurt çıkar ve levhada kurdun onlara yol göstereceği yazar. Erçe yüzüğü ve levhayı kurda gösterince kurt onları dağın eteğindeki büyük bir bağa götürür. Bağın içinde bir saray, sarayın içinde de yaşlı bir kadın vardır. Erçe, yaşlı kadına kardeşini tılsımdan çıkarmak için geldiğini anlatır. Yaşlı kadın da Erçe'ye çaresinin kendinde olduğunu söyler (Kobotarian, 2013: 385). Destanda görüldüğü üzere Erçe'nin yolculuğu bir rüya üzerine başlar. Rüyada Hz. Süleyman'ı gören Erçe, onun dediklerini bir bir uygular. Erçe'nin yol boyunca sürekli hayvanlarla karşılaştığı ve onları alt ederek bir şeyler elde ettiği görülür. Burada rüyada görülen kişinin Hz. Süleyman olması, Erçe'nin yol boyunca sürekli hayvanlarla karşılaşması Hz. Süleyman'ın hayvanlara hükmedebilen bir peygamber olduğu inancını akıllara getirmektedir. Hz. Süleyman'ın verdiği bilgilere göre hareket eden Erçe önce levhaya ardından da ona yol gösterecek olan kurda ulaşır. Levhada yazana bakan kurt, aslında levhadaki yazılara değil Hz. Süleyman'ın emrine göre hareket ediyor olabilir. Çünkü levhayı Erçe'ye veren aslında Hz. Süleyman'dır ve kurt onun emriyle Erçe'ye yol gösteriyor gibi gözükmemektedir. Kurt, iki kahramanı emellerini gerçekleştirmek üzere gitmeleri gereken saraya ve saraydaki yaşlı kadına götürür, böylece Erçe, istediği şekilde tılsımı kırdırmayı başarır.

Türk edebiyatının şaheserlerinden biri olarak kabul edilen, İslamiyet öncesi dönemden İslami döneme geçişi yansıtan Dede Korkut Kitabı'ndaki destani anlatılarda da kurdun yol gösterme işlevine rastlamak mümkündür. Salur Kazan'ın evinin yağmalanmasını anlatan destanda Salur Kazan ve diğer Oğuz beyleri ava çıkar. Bunu fırsat ilen düşman Şökli Melik, Kazan'ın yurduna baskın yapar, evini barkını yağmalayıp herkesi esir alır. Bu olayların yaşandığı gece Salur Kazan korkunç bir rüya görür ve rüyasını yordurur. Kötü şeyler olduğunu sezen Salur Kazan atına atlar ve yurduna gider. Yolda giderken sudan, köpekten ve kurt yüzü mübarektir deyip kurttan haber sorar. Salur Kazan'ın kurttan haber sorması destanda şu şekilde yer alır:

*“Karanķu aķşam olanda ğuni ıogan
Kar ile yağmur yağanda er gibi ıuran
Kara koķ atlar ğordüğinde kişneşdüren
Kızıl deve ğordüğinde buzlaşduran
Ağça koyun ğordüğinde kıyruk çarpup kamaçılayan
Arkasını urup berk ağıluñ ardın söken
Karma ögeç semüzin alup ıtutan
Kanlu kıyruk üzüp çap çap yudan
Avazı kaba köpeklere ğavęa şalan
Çakmakluça çobanları dün-ile yüğürden
Ordumuñ haberin bilür-müsün digil maña
Kara başum kurban olsun kurdum saña”* (Ergin, 2011: 101-102).

Metinde ğörüleceği üzere Salur Kazan’ın kurt yüzü mübarektir deyip kurttan haber sorması, Oğuz Kağan Destanı’ndaki ğök tüylü ğök yelesi erkek kurttaki kadar etkili bir ğöksel-tanrısal hüviyette olmasa da eski inanç sistemi içerisinde yer alan kurdun kutsal varlığının devamı olarak oğuzname niteliği taşıyan Dede Korkut destani anlatılarında yeniden karşımıza çıkmaktadır (Aça, 2013: 155). Salur Kazan, ğördüğü kötü rüyanın etkisiyle atlanıp yola düşer ve yolda tabiat unsurlarından haber sorar. Bu durum eski Türk inanış sistemindeki her şeyin bir ruhu olduğu kabul edilip canlı sayıldığı animistik inançlarla benzerlik göstermektedir. Salur Kazan, kendisine bilgi vereceğini düşündüğü sudan haber sorarken onun canlı olduğunu düşünmüş olmalıdır ki kendisine bilgi vereceğine inanarak sudan haber sormaktadır. Kurttan haber sorup ondan medet umması ise Oğuz Kağan Destanı’nda ortaya çıkan kılavuz kurt motifinin İslami dönem anlatıları içerisinde yaratılmış metinlerde yaşatılmaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca burada Salur Kazan’ın kurtlar vb. hayvanlarla konuşuyor/konuşabiliyor olduğu ğörülmektedir³⁶. Jean-Paul Roux (2005: 76), Dede

³⁶ Ahmet Bican Ercilasun (2002: 25), *Salur Kazan Kimdir?* adlı makalesinde Salur Kazan’ın Oğuzname’deki Tuman Han olduğunu ileri sürer ve bu fikrine deliller sunar. Bu delillerden bir tanesi Oğuzname’de Tuman Han’ın hayvanların dilini biliyor olması ve kurtların kaçırdığı koyunlarını köpeği Kara Barak yardımıyla kurtarması; Dede Korkut Kitabı’nda ise Salur Kazan’ın yurt, su, kurt ve Karaçuk Çoban’ın Kara Köpek’i ile konuşması ve bu köpek yardımıyla çobana ulaşmasıdır. Arıca Ercilasun bu makalesinde Salur Kazan’ın tarihteki İslamiyet’i kabul etmemiş olan Türgişlerin hakanı Sulu Kağan olduğunu öne sürmektedir.

Korkut destani anlatısında yer alan kurttan haber sorulması motifini Türk-Moğol halklarının kurt tapımının bir kalıntısı olarak görmektedir. Biz bu durumun kurda tapmaktan ziyade kadim dönemlerde Tanrı ile ilişkilendirilen göksel-kutsal ve tanrısal olma özelliklerinden kaynaklandığını ve İslami dönem metinlerine ‘mübarek’ şeklinde yansıtıldığını düşünmekteyiz. Bizim de ihtimaller arasında değerlendirdiğimiz bazı araştırmacıların ışık içinde gökten inen kurdun Tanrı’nın don değiştirmiş olması ihtimalini belirtmesi, Türk milletinin kurdu Tanrı olarak gördüğüne ya da kurda taptığına dair bir kanıt niteliği taşımamaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında kılavuz kurt, sıradan insanların değil Tanrı tarafından görevlendirilmiş ve kut verilmiş kahramanların önünde yer almaktadır. Çünkü kurt da kahraman da ilahi³⁷ menşelidir, yani doğrudan Tanrı ile bağlantılıdır. Aynı zamanda kurt sıradan bir haberci ya da kurtarıcı değildir o, kutsal-tanrısal-göksel vasıflar yüklenmiş, olağanüstü özelliklerle bezenmiş kurtarıcı bir kahramandır. Kurdun kılavuzluk işlevini yerine getirmesi de gündelik, sıradan yaşam unsurlarında değil, en çok zorda kalınan ve yardıma muhtaç olduğu zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Böylelikle kurt, kılavuz ve yol gösteren işlevini yerine getirirken kişiöğlunu ya da bir halkı yok oluşa sürüklenmekten kurtarıp yaşamlarına devam etmelerini sağlamaktadır.

Kurdun Türk sosyo-kültürel hayatına bu kadar tesir etmesindeki önemli unsur onun ata olarak görülmesidir. Kurda tapılmamış, ona saygı duyulmuş ve inanışlarda ona önemli bir yer verilmiştir. Kurdun tabiatı Türk insanına çekici gelmiş, Türkler karakter ve yaşam şekillerini kurda benzetmek istemiş, bunun sonucunda kurt soylu olma inanışı doğmuştur. Türemenin sembolü hâline gelen kurt zamanla farklı fonksiyonlar da yüklenmiş, Türk halkının inanış, uygulama, pratik ve her türlü yaşam biçiminde etkin rol oynamıştır. Kurt-ata kültü ya da kurt-ana kültü oluşturan bu durum yaşam biçiminin ve coğrafi konumun etken olduğu inanışlar içerisinde korkunun da körüklediği bir saygı durumuyla Türk kültür hayatında önemli bir fenomen hâline gelmiştir.

³⁷ Bozkurda yüklenen ilahi olma vasfı, Kürşat Öncül “..bir anlamda Türk milletinin kökenlerine yönelik ilahiliğin kabulüne önemli bir atıftır” (2020: 18) şeklinde açıklamaktadır.

2. Don Değiştirmede Kurt

Türk halk anlatmalarının önemli motiflerden bir tanesi don/şekil değiştirmedir. Pertev Naili Boratav’a (1994: 62) göre “İnsanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesine: cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde hâline gelmesi olaylarına **dönüşüm** (biçim değiştirme, metamorphose)” adı verilir. Sözlü anlatılardan olan efsanelerde şekil değiştirme motifi üzerine araştırmalar yapan Saim Sakaoğlu (1980: 29) ise şekil değiştirme için “Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felaketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir. Değişikliğin temel sebebi cezadır; felaketten veya sonu felakete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır.” açıklamasını yapar.

Türk efsaneleri içerisindeki şekil değiştirme motiflerini 11 madde hâlinde okuyucuya sunan Metin Ergun (1997: 174-175), şekil değiştirmenin sadece efsanelerde görölmediğini, masal ve destanlarda da sıklıkla karşılaşılan bir motif olduğunu belirtmektedir. Ergun’a göre masal ve destanlarda görölün şekil değiştirmeler efsanelerde karşılaşılan şekil değiştirmelerden geçici olması bakımından farklılık göstermektedir. Masal ve destanlarda kahramanlar eski hâline dönebilirken efsanelerde eski hâline dönemez ve dönüştüğü şekil içerisinde kalır. Aynı zamanda masallarda karşılaşılan şekil değiştirmelerde büyü-sihir söz konudur ve bunlar ders verme amacı taşımazlar. Ancak efsanelerdeki şekil değiştirmelerde daha çok eğitme, ders ve terbiye verme amacı vardır. Büyü ve sihrin söz konusu olduğu şekil değiştirmelerde dönüşüme uğrayan kahramanlar; hayvana, herhangi bir tabiat unsuruna ya da nesneye dönüşmeden önceki hâlinden oldukça farklı bir görünüme sahip olurlar (Yeşil, 2015: 56).

Türk halk anlatılarının pek çok türünde sıkça işlenen “şekil değiştirme” motifi, ya kahramanın iradesine bağlı bir meziyet, olağanüstü güç, keramet olarak ya da kahramanın iradesi dışında daha çok sihirli nesneler vasıtasıyla gerçekleştirilmek suretiyle iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Namık Aslan’a (2004: 43) göre uluslararası olma özelliği taşıyan şekil değiştirme motifinin kaynağını Türk mitolojisine kadar getirmek mümkündür. Hatta motifin halk anlatılarının her türünde

sıkça işlenmesi ve inanç boyutunun olması onun Türk kaynağından çıkmış olabileceği ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Yılmaz Yeşil'e (2015: 55) göre ise şekil/don değiştirme motifi arkaik toplumların dinî inançlarından beslenmektedir.

Anlatılarda karşımıza çıkan kahramanların şekil değiştirmesi, Türk milletinin tarihi, düşünce yapısı ve inanç sistemlerinden bağımsız olmadığını göstermektedir. Türk milletinin Tanrı-devlet-kağan anlayışıyla halk anlatılarında karşılaşılan kahramanların maceraları birbirine paraleldir, yani anlatılarda var olan Tanrı-devlet-kağan anlayışları, destanlardaki kahramanların düşüncesiyle benzerlik göstermektedir. Bu anlayış, şekil değiştirme gücüne sahip olan kahramanın/evliyanın/dervişin ya da başka birinin aslında tanrı tarafından kutsanmış olduğunu, bu kutsayışın da hem şekil değiştirebilenin kendisine hem de çevresine bir ayrıcalık olanağı sağladığını düşündürmektedir (Yeşil, 2015: 81). Örnek vermek gerekirse Şamanizm inancının yaygın olduğu dönemlerde şamanlar halk arasında önemli bir ayrıcalığa sahiptir. Toplum gözünde belli bir kutsallık atfedilmiş olan şamanlar, ayin sırasında çeşitli şekillere bürünerek gezinti yapabilen insanlardır. Onların sıradan olmayan bu gücü elde etmelerini sağlayanlar ise yardımcı ruhlardır. Şekil değiştirme gibi üstün bir gücü şamanlara sağlayan yardımcı ruhlar arasında *ayı, kurt, sığır, geyik, tavşan, kaz, karga, kartal, baykuş* gibi hayvanların yanı sıra atalar, ölüler, ocak, orman ve yer-su ruhlarını da saymak mümkündür (akt. Türkan, 2008: 137; Güngör, 2012: 65).

Don değiştirme destan, masal³⁸, efsane ile menkabelerde çeşitli şekillerde ve sebeplerde (ceza, ödül, dua vb.) sıklıkla karşılaşılan bir motiftir. Şamanlarda ve evliyalarda görülen don değiştirme 'keramet' adıyla anılmaktadır. Velilerin, evliyaların olağanüstü hâl ve hareketlerini tanımlamada kullanılan keramet olgusu,

³⁸ Stith Thompson, *Motif-Index of Folk-Literature* adlı eserinin ikinci cildinin D maddesine *Magic* (sihir/büyü) adı vererek D0'dan D700'e kadar numaralandırdığı maddelerin tamamı *Transformation* (dönüşüm/şekil değiştirme) ile ilgilidir ve burada Thompson, masallarda insanların çeşitli hayvanlara, nesnelere ya da hayvanların insanlara, nesnelere dönüşümüyle ilgili detaylı bir tasnif yapmıştır (1955-1958: 8-80). Ayrıca Kadriye Türkan *Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler* adlı makalesinde Türk dünyasının farklı boylarından verdiği masal örnekleriyle ayı, geyik, köpek, kurt, tavşan, yılan, balık ve kuş donuna girmeye ilgili bilgiler vermiş, devamında bunların şamanların don değiştirmesiyle arasındaki benzerliklerini incelemiştir (2008: 136-154)

Fuzuli Bayat’a (2015a: 163) göre Şamanist olgunun dönüşümünden başka bir şey değildir ve şamanların don değiştirmesi de bir keramet olarak düşünülmelidir. Şamanların don değiştirebilme özelliğinin hayvan ana tasarımıyla bağlantılı olduğunu savunan Bayat, şamanın hayvan anasının³⁹ donuna girerek aslında kurtulmayı hedeflediğini, aynı şekilde zor durumda kalan bir velinin de İslam inancından önce hayvan anası olarak bildiği hayvanın donuna girip kurtulmayı amaçladığını ifade etmektedir.

Şamanların koruyucu ruhlarını aynı zamanda “samimî ruhlar” olarak nitelendiren Mircea Eliade (2014: 129), bu ruhların genellikle hayvan biçimleri taşıdığını belirterek *ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuş (kaz, kartal, karga, baykuş), iri solucanlar hatta hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhları* gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabileceklerinin bilgisini verir. Şamanların yanı sıra evliyaların, dervişlerin, velilerin don değiştirmesiyle ilgili rivayetleri çeşitli menakıpnameler ve velayetnamelerde de bulmak mümkündür. Bu konuda Ahmet Yaşar Ocak (2013: 206-207), şekil değiştirmeyi “henüz benliğini bütünüyle hazmedememiş, ferdileşme yolunda bir şahsiyetin hüviyet sembolü” olarak açıkladıktan sonra menakıpnamelerde yer alan don/şekil değiştirmenin genellikle hayvan şekline girmeyele gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Türk menkabelerindeki geyik donuna girme motifini Şamanizm inancıyla bağdaştıran Jean-Poul Roux’nun fikrine karşı çıkan Ahmet Yaşar Ocak (2013: 210-211), bu motifin Budizm’le ilişkili olduğunu savunur.⁴⁰ Kısaca belirtmek gerekirse kökeni tartışmalı olan don değiştirme motif, Türk dünyası anlatılarında sıklıkla çıkmaktadır ve dönüşüm çoğunlukla bir hayvanın donuna girerek gerçekleşmektedir.

³⁹ Bunlar koruyucu ruhlardır ve genellikle ayı, kurt, kuş vb. hayvanlar olabilirler.

⁴⁰ Ahmet Yaşar Ocak (2013: 210-211) bu düşüncesine, geyik donuna girme konusunda detaylı araştırmalar yapan Saadet Çağatay’ın Budist, Müslüman ve Hristiyan menkabelerinden çokça örnekler sunarak Müslüman ve Hristiyan menkabelerinin temelinde Budha menkabelerinin olduğunu savunan çalışmasını gerekçe göstermekte ve metinlerin karşılaştırıldığında Budist menkabelerinin, Müslüman ve Hristiyan menkabelerinin ilk örneklerinin olabileceğini savunmaktadır. (Çalışmanın tamamı için bk. Saadet Çağatay , “*Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler*”, 1956, Belleten, C.4, s. 153-177.) M. Fuad Köprülü (1976: 33) bu anlamda *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde Müslüman velilere ait bazı mezarların eski Budist hücreleri olduğunu, pek çok evliya menkıbesi ile Budist azizlerinin menkıbeleri arasında büyük benzerlikler görüldüğünü vurgular. Konu hakkında detaylı ve güncel bir çalışma için bakınız: Kürşat Öncül, *Türklerin Avatari*, s. 18-26, 64-89.

Kurdun; türeme-soy verme, yol gösterme, kılavuzluk etme gibi çeşitli fonksiyonlarla ilişkilendirildiği en eski destan metinlerinden biri olan Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda kurdun don değiştirmesine rastlanmaktadır. Destanda kahraman Oğuz, kendisine biat etmeyen Urum Kağanın üzerine gitmeye karar verir, ordusunu toplar ve yola koyulur. Kırk gün sonra Muz Dağ eteklerine geldiğinde dinlenmek için çadır kurdurur ve yatıp uyur. Seher vaktine yakın bir ışık belirir ve o ışıktan gök tüylü gök yeleli büyük bir erkek kurt çıkar. Bu kurt, Oğuz'un önünde yürür, ona ve ordusuna kılavuzluk eder⁴¹(Arat ve Bang, 1936: 18-19). Destanda bir ışık içerisinde beliren ve gök rengini alması sebebiyle gökle yani doğrudan tanrısallıkla ilişkilendirilen kurt motifi görülmektedir. Tanrı tarafından kağanlarına kut verildiğini düşünen Türkler, cihan hâkimiyetini gerçekleştirmeye görevli olduklarını düşünmüşler ve Tanrı'nın daima kendilerini koruduğuna inanmışlardır. Bu düşünce, göksel bir varlık olarak destanda yer alan kurdun kendilerine yol göstermesinde bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda görülen bu gök tüylü gök yeleli erkek kurt Namık Aslan'a (2004: 43) göre Tanrı'nın büründüğü bir biçim, Tanrı'nın şekil değiştirmiş hâlidir ve Tanrı, kurt donuna bürünerek Türk ırkına kendi ruhundan bir parça vermiştir. Yılmaz Yeşil (2015: 270) de gökle ve dolayısıyla Tanrı ile ilişki olan ışığın kurt donuna bürünerek Oğuz'a ve askerlerine yol göstermiş olduğu bilgisini verir. Her iki şekilde de kurt, ister ışığın kurt donuna bürünmesiyle ister Tanrı'nın doğrudan kurt donuna bürünmesiyle olsun dünyayı yönetmekle görevli olduğu düşünülen Türk hakanı Oğuz'a yol göstermek, ona ve ordusuna âdeta savaş kılavuzluğu yapmak gibi fonksiyonlarla destandaki yerini almıştır. Burada ışık, gök ile yer arasında yani iki dünya arasındaki bir kapı, eşik görevini üstlenmiş, göksel ya da göğe ait olduğuna inanılan bir varlık olan kurt, ışık içinde yeryüzüne -kişioğlunun yaşadığı dünyaya- gelerek insanlara yardım etmiştir. Burada gök tüylü gök yeleli kurt donuna bürünme destan kahramanına yardım etme, kılavuzluk yapma ve yol gösterme amacıyla karşımıza çıkmaktadır⁴².

⁴¹ Destanın devamında gök yeleli gök kurt birkaç kez daha belirip Oğuz'un önünde yürür ve onun cihan hâkimiyeti idealini gerçekleştirmesine aracı olur (Arat ve Bang, 1936: 23, 27).

⁴² Kürşat Öncül (2020: 56) Türk motifi olan bozkurdun kurtarıcı misyonuyla yeryüzüne inmesine terminolojik açıdan yaklaşarak onun "*avatar*" olduğu fikrini ortaya atar. Öncül, Hinduizmde karşılaşılan avatar inancının Türk kültüründe ilk ve doğrudan kurt formunda kendini gösterdiğini, bu

Bu durumun bir başka şekli Ergenekon Destanı'nda göze çarpmaktadır. Destanda Sevinç Han'ın yenilgisinden sonra geride kalan iki Türk'ün Ergenekon adlı mekânı kurdun öncülüğünde bulduğuna inanan Türkler, hem atalarını hem de atalarına yol gösteren kurdu unutmadıklarını göstermek adına kurultay düzenledikleri yere gök renkli kurt başlı bayraklarını dikerler. Geçen dört yüzyıl içerisinde bu yere sığmayan Türkler atalarının esas yurtlarına geri dönmek isterler. Bilge demirci önderliğinde demir madeni eritip çıkan Türkler, ne yapacaklarını ne yöne gideceklerini bilemez hâlde şaşırıp kalınca atalarına yol gösterdiklerine inandıkları kurt tekrar belirir ve onlara kendisini takip etmelerini söyler. Kurdun kılavuzluğunda Türkler, atalarının yaşadığı esas vatanlarına geri dönerler (Gökdağ ve Üçüncü: 2015: 44-47). Bilgehan Atsız Gökdağ ve Kemal Üçüncü'nün aktardığı Ergenekon Destanı'nın bu varyantında kurt motifi yine yol gösterici bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Dursun Yıldırım destandaki kurda farklı bir açıdan yaklaşır. Yıldırım (2002: 956-957), Türklerin önünde yürüyen ve onlara dur, kalk vb. emirler veren kurdun; don değiştirme, çeşitli şekil ve kılıklara girebilme yetenekleri olan erkek ve dişi kamlarla ya da kam kağanlarla benzerlik gösterdiğini öne sürerek bu dişi kurdun⁴³ don değiştirmiş olan dişi bir kam olabileceği fikrinin sorgulanması gerektiğini öne sürmüştür. Destanda yer alan kurdun don değiştiren bir kam olmasının yanında yol gösteren ve Türkleri müşkül durumdan kurtaran kurdun Tanrı'nın yeryüzündeki sembolü ya da Tanrı'nın Türk milletine yardım etmek için gönderdiği bir aracı olabileceği de düşünceler arasındadır.

Sibiryasahası Türk boylarının destanlarına bakıldığında iyi-kötü karakterli kahramanların kurt donuna ya da kurdun çeşitli karakterlerin -bu insan ya da başka bir hayvan olabilir- donuna girdiği görülmektedir⁴⁴. Destan kahramanlarından birinin

durumun da Türk kültürünün içinde bulunduğu sosyo-kültürel şartlardan kaynaklandığını belirtir. Öncül'ün bozkurda ve Oğuz Kağan Destanı'na yeni yaklaşımlar ortaya atan detaylı bilgileri için bk. Kürşat Öncül, *Türk Avatari*, s. 52-63.

⁴³ Metinde kurdun cinsiyetine dair bir bilgi tarafımızca bulunamamıştır.

⁴⁴ Yaprak Pelin Uluişik (2015: 107-109), hazırlamış olduğu *Türk Destanlarında Yer Altı Dünyası (Sibiryasahası)* adlı doktora tezinde incelediği Sibiryasahası Türk destanlarındaki şekil değiştirmeye ilgili unsurları üç ana başlıkta toplamıştır. Ana başlıkları 1. Kahramana bağlı şekil değiştirme, 2. Kahramanın atının şekil değiştirmesi, 3. Yeraltı unsurlarının hayvana dönüşmek suretiyle şekil değiştirmesi şeklinde sıralayan Uluişik, bu başlıkları da kendi içerisinde alt başlıklara ayırmıştır.

kurt donuna girmesi, Tuva Türklerine ait *Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı*’nda tespit edilmiştir. Destan kahramanı Tuñ Karatı-Haan, oğluna eş olarak aldığı Bora Şeeley’e, "su", "kaya", "koyun", "börü", "ceylan", "kuzgun", "saksağan" diye adlarının olduğunu söyler ve bunları söylemekten kaçınmasını tembih eder. Aradan biraz zaman geçtikten sonra gelininin ne kadar akıllı, kurnaz biri olduğunu sınamak isteyen Tuñ Karatı-Haan, koyunlarını gelinine verip “Bugün sen güttür” der ve ardından;

“Tuñ-Karatı-Haan,

Dağın sinsi-düşman gök börüsü olup

Dönüşüp

Üstünden aşağıya gizlice gelip

Gelinin koyunundan birini parçalayıp

Yarısını yiyiverip

Uzaklaşmış.

Kağan obasının karşısında

Kendisine dönüşüverip

Büyük güzel otağına girivermiş.

Koyunu ise tam öğle vakti gelmiş.

Kağan gelininin otağına varıp:

"Anlat bakalım, ne gördün, kızım?" (Aça ve Ergun, 2004: 436) diye sorar.

Gelini ise daha önce kaynatasının ona tembihlediği adları unutmaz ve başından geçenleri şu şekilde dile getirmiş:

"Yuvarlanılanın önünde

Akarın yanında

Uluyan gelip

Meleyeni yutuverdi.

Öten ile şıştlayan

Onun yanında dolanıp

Durup gün geçirdiler " diye

Kaçınıp söylemiş." (Aça ve Ergun, 2004: 436).

Kıvrak zekâsını kullanan gelin, böylelikle kaynatasının sınamasından geçmiş, bilge bir kişiliğe sahip olduğunu ispatlamıştır. Burada dikkat çeken husus gelinin,

adlarını söylemekten kaçınması gerektiği durumlarda bu hayvanları tanımlama şeklidir. Gelin; kurt için uluyan, koyun için meleyen, kuzgun için öten ve saksağan için de şıştlayan ifadelerini kullandığı görülmektedir. Gelinin buradaki anlatışı, zikrettiği hayvanların günlük yaşamlarında insanların duyabildiği seslerini ve görebildiği tavırlarını kullanarak aktarması şeklindedir. Ayrıca Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı'nda Tuñ-Karatı-Haan'ın gök börü donuna girdiği görülmektedir. Buradaki don değiştirmede amaç, sınamak ve test etmektir. Gelinini sınamak isteyen Tuñ-Karatı-Haan kurt donuna girer ve kurdun yaşamını devam ettirmek için avlanması durumunu kullanarak kendi koyunlarına saldırıp birini telef eder. Burada dikkat çeken husus don değiştirmede *dağın sinsi-düşman gök börüsü olup* ifadesidir. Dağlar, tepeler ve ormanlık alanlar kurtların mekânlarıdır ve bu durum her şeyin bir ruhu olduğunu düşündüren inanç sisteminde dağların koruyucu ruhlarından birinin kurt donunda olmasına vesile olmuştur.⁴⁵ Bu inanış, destan metinlerinde dağ ve kurdun sık sık yan yana kullanılmasında bu örnekte de olduğu kendini göstermektedir.

Sibirya Türklerinden Hakasların olağanüstü özellikleri içinde barındıran ve arkaik özellikler gösteren destanları içerisinde de şekil/don değiştirme motifine oldukça sık rastlanmaktadır. Destanların genelinde bozkurt-kurt; *kara su, keloğlan, kara tilki, ak ot, kara it, boz şahin, guguk kuşu, uyuz at, yılan, kaz, atmaca, altın yüzül, çiçek, geyik, kırmızı kum, beyaz kartal, sivrisinek*⁴⁶ ve daha pek çok unsura dönüşüm söz konusudur (Aktaş, 2016: 173-176). Bu dönüşümlerden kurt-bozkurt donuna bürünme Altın Çüs, Altın Arığ, Han Orba ve Kara Kuzgun destanlarında tespit edilmiştir.

Altın Çüs'de görülen don değişiminin özeti kısaca şu şekildedir: Alp Möke'nin eşi Hıyan Arığ'ın doğurma zamanı yaklaşınca Kara Sarı Kulun, Hıyan Arığ'ın yanına gelir. Hıyan Arığ, kocası Alp Möke'nin düşmanlarının yeni doğurduğu çocuğa bir şey yapmalarından korktuğu için Kara Sarı Kulun'un çocuğu

⁴⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2 Kutsal Dışı Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji*, 2012, s. 222-242.

⁴⁶ Hakas Türklerinin destanlarında kahramanların, hayvanların ya da çeşitli unsurların şekil-kılık-don değiştirmesiyle ilgili detaylı bilgi için bakınız: (Aktaş, 2016: 171-176).

alıp oradan uzaklaşmasını ister. Kara Sarı Kulun ormanda giderken Pilo Harın Pis Tumzuh onu görür ve bozkurt olup takip etmeye başlar. Kara Sarı Kulun, yoluna devam ederken karşısına Ak Molat ve Gök Molat çıkar. Bunlar Alp Möke'nin dövdüğü çocuklar, bu yüzden ikisi Alp Möke'nin yeni doğmuş çocuğunu öldürmek ister. Tam o anda arkadan gelen bozkurdu görürler ve onu öldürmek için ok atarlar, ancak ok bozkurdu sıyrıp geçer. Ak Molat ve Gök Molat da çocuğu kendi yurtlarına giderler⁴⁷ (Arıkoğlu, 2007: 165-167). Burada kurda dönüşen Pilo Harın Pis Tumzuh, kötü karakterdir ve don değiştirmesinin amacı Kara Sarı Kulun'la ve onun taşıdığı çocuğa zarar vermektir. Aynı zamanda bu değişimi kahraman, kendi iradesiyle gerçekleştirmektedir. Burada her ne kadar kötü bir karakter bozkurt donuna giriyor olsa da değişimdeki amacı gördüğü şeyi yakalayabilmek olan karakterin bozkurt donuna girmesinin sebebi kurdun, avının izini iyi sürebilen ve avının peşini bırakmayan vahşi, korkutucu, güçlü bir hayvan olmasından dolayı olabilir. Karakter, bozkurt donuna bürünerek onun doğada hayatta kalabilmesini sağlayan bütün vahşi özelliklerini sergileyecek ve yakalamak istediği düşmanını, avını ya da herhangi bir nesneyi büründüğü kurt donu sayesinde kolaylıkla yakalayabilecektir.

Kötü bir karakterin kendi iradesiyle don değiştirip kurt donuna bürünmesi Han Orba Destanı'nda da yer almaktadır. Destanda Han Mirgen, yüksek bir tepeden kendisine doğru gelen dokuz kulaç uzunluğundaki kara kurdu görür. Kahramana yaklaşan kurt silkinip Hara Marha'ya dönüşür (Aktaş, 2011: 62-63). Hara Marha, destanda yer alan kötü karakterli kadınlardan bir tanesidir ve kurt donunda yaşadığı gibi çeşitli başka kılıklara da girebilme yeteneğine sahiptir. Han Mirgen ise onun iki ağabeyini öldürmüştür ve Hara Marha ondan intikam almak için süratli, hızlı, çevik olan kurt donuna bürünüp ona saldırmaya çalışmaktadır.

Kara Kuzgun Destanı'nda ise iki zıt karakterin, yani iyiyle kötünün mücadele ettiği bir savaş sahnesinde kötü karakter Kara Alp'ın seslenmesi üzerine dağ sırtından dokuz bozkurt çıkagelip Çıplak Oğul'a saldırır. Çıplak Oğul, bu kurtları yenmek üzereyken bir anda kurtlar şekil değiştirip dokuz kara kadına dönüşürler (İlgin, 2008: 149-151). Destanda mücadele uzun müddet devam ederken kurtlar

⁴⁷ Kötü karakter Pilo Harın Pis Tumzuh'un kurt donuna girerek düşmanlarına zarar vermeye çalıştığı diğer kısımlar için bk. (Arıkoğlu, 2007: 189;193).

sürekli don değiştirip farklı kılıklara girmekte, kahraman Çıplak Oğul da bu kurtların üstesinden gelmektedir. Burada, sürekli don değiştiren kötü amaçlı kurtların kahramanı alt edebilmek için oyunlar oynayarak onun kafasını karıştırmaya çalıştıkları görülmektedir. Yani buradaki don değiştiren kurtların stratejik zekâlarını kullanarak düşmanın kafasını karıştırıp onu öldürmeyi amaçladıkları da düşünülebilir.

Yukarıda her birini birer paragrafla değerlendirdiğimiz üç Hakas destanı birlikte incelendiğinde don değiştirme sahnelerinde ortak olan unsurların ilki don değiştirme yeteneğine sahip olan karakterlerin kötü niyetli olması ikincisi ise bu don değiştirmelerin hepsini karakterlerin kendi irade ve istekleri üzerine gerçekleştiriyor olmasıdır. Altın Çüs’de kötü karakterli kahraman Pilo Harın Pis Tumzuh’un amacı yeni doğan çocuğu ele geçirmek; Han Orba’da kötü karakter Hara Marha’nın amacı kahraman Han Mirge’yi ele geçirip kendisiyle evlenmeye zorlamak, eğer kabul etmezse iki ağabeyinin intikamını almak için onu öldürmek; Kara Kuzgun’da ise birbirinden farklı şekillere giren bozkurtların (buna kişioğlu olma da dâhil) kötü karakter Kara Alp’a yardıma gelip Çıplak Oğul’u öldürmek amacıyla oldukları görülür. Kısacası don değiştirebilen karakterlerin hepsi bu destanlarda kötü niyetlidir ve don değiştirebilme yeteneklerini kötü amaçları uğruna kullanmaktadır.

Destanlarda değişimin anlatıldığı sahnelerdeki kurt-bozkurtlar genellikle “dokuz kulaç uzunluğunda⁴⁸” şeklinde tasvir edilmektedir. Bu uzunluk ölçüsünü belirtmede esas unsur kahramanın mücadele ettiği kurdun devasa büyüklükte olduğunu göstermek olabilir. Destan kahramanı, kendisi güçlü olduğu kadar savaştığı düşmanın da güçlü, gözü pek, savaştan kaçmaması gereken bir bahadır olması gerekir ki kazandığı ya da kaybettiği mücadelelerin bir ehemmiyeti olsun. Bu durum kahramanın mücadele ettiği çeşitli yırtıcı hayvanlar ya da olağanüstü varlıklar için de geçerlidir. Burada kahramanın mücadele ettiği kurtların boyutu ve gücü ne kadar büyükse kahramanın kurtları yenmesinin önemi o kadar değerlidir. Bu uzunluk

⁴⁸ Sibiryâ sahası destanları içerisinde kurt-bozkurt motifinin yer aldığı kısımların genelinde hayvanın dış görünüşüne dair özelliklerinden biri “*üç kulaç uzunluğunda*”, “*dokuz kulaç uzunluğunda*”, “*altmış kulaç kuyruklu*”, “*uzun kuyruk*” şeklinde tasvir edilmektedir. İncelenen destanlar içerisinde kurdun boyutuna dair yapılan bu tasvirlerin yalnızca don değiştirmenin gerçekleştiği kısımlarda değil destanların genelinde bu şekilde yer aldığı tespit edilmiştir.

belirtisinde aynı zamanda bir tabu olma durumu da söz konusu olabilir. Kökeninde korkunun yer aldığı kurda karşı oluşan saygı ve kutsallık onun adının doğrudan anılmasını engellemiştir. Burada da doğrudan kurdu anmak yerine dokuz kulaç uzunluğu (bazı yerlerde uzun kuyruklu) şeklinde anılarak adının söylenmesinden de kaçınılmış olabilir. Aynı zamanda bu destanlarda yer alan kurtların kara renkli olması da dikkat çekmektedir. Metinlerde ya kahramana saldıran kötü niyetli kişiler kurt donuna girmekte ya da kahramanı öldürmek isteyen kötü niyetli kişiye yardıma gelen kurtlar genellikle kara olarak tasvir edilmekte, bu kurtların girebildiği diğer donlar da genellikle kara (kara kadın, kara taş vb.) renklerde metne dâhil edilmektedir. Hayatın her alanında karşılaşılan renkler, metinler içerisine bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak yer alır. Bu destanlarda görülen kara renk de daha çok simgesel bir şekilde yeraltına ve kötülüğe dair unsurları tanımlamak için sembolik olarak kullanılmıştır. Kara kurt, kadim Türk inanışlarında kötülüğü simgeleyen ve yeraltı dünyasıyla bağlantılı bir hayvan olarak bilinmektedir (Korkmaz, 2008: 95). Bu destanlarda görülen kara kurtlar da amaçlarına uygun şekilde kötü niyet barındıran kişilere ya yardımcı olmakta ya da doğrudan kılıklarına girebilmektedir. Bu durum ise Türklerin inanç unsurlarını zamanla unutmadığını, çeşitli şekillerde halk yaratmalarında bu inançları yaşatmaya devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Türk boylarına ait incelenen destanlarda yer alan kurt donuna girme motiflerinde dikkat edilmesi gereken bir başka husus, bu kurtlara genellikle dağ ve tepe gibi yüksek mekânlarda ya da ormanlık alanlarda karşılaşılmasıdır. Türk halk inanışları içerisinde önemli bir yeri olan dağlar ve ormanlar kült olarak kabul edilmiş ve bu mekânlara kutsallık, yücelik atfedilmiştir. Özellikle dağlar, yüksek ve heybetli olmaları açısından birçok kez Tanrı'ya (ya da tanrılara) en yakın olan kutsal yerler olarak kabul edilip Tanrı'ya/tanrılara sunulmak istenen kurbanlar (ıduklar) dağlarda çeşitli ayinler eşliğinde sunulmuştur. Yaratılan ve var olan her şeyin bir ruhu olduğu inancının yaygınlık kazandığı dönemlerde dağ, orman ve tepelerin de bir ruhu/sahibi olduğuna inanılmış ve bu ruhlara saygı duyularak onlar için de kurbanlar sunulmuştur. Dağların koruyucu ruhu olduğuna inanılan varlıklardan bir tanesi de kurttur. Altay-Sayan halklarının inançlarına göre çeşitli şekillerde tasavvur edilen

dağ ruhunun bir başka tasavvur şekli de kurt donunda geziyor olmasıdır (Bayat, 2012: 223). Dağ ruhunun kurtla ilişkisi destanlarda da kendisine yer edinmiştir. Sibiryâ sahası Türklerinden Altayların *Ak Tayçı Destanı*'nda Ak Börü tarafından büyütülen Ak Tayçı, Erlik'le mücadelesinden sağ salim ve başarılı bir şekilde kurtulup Ak Börü ile babasının yurduna döner. Baba Ak Bökö bu durum karşısında çok sevinir ve şu sözleri dile getirir:

"Sönen ateşim alevlendi,

Ölen yurdum dirildi

Altay dağının iyesi

Altmış kulaç kuyruklu

Ak Börü'ye şükür olsun!" (Dilek, 2002: 168-170).

Bu haykırışın üzerine Ak Börü dile gelir ve kendisinin aslında onun ilk oğlu olduğunu, Erlik onu yeraltı dünyasına götürmeden önce elinden kaçtığını ve kurt donunda kardeşini kaçırp onu bir alp olarak yetiştirdiğini anlattıktan sonra silkinir ve yiğit bir delikanlıya dönüşür. Potapov'a (2012: 248) göre destanlarda Altay iyesi ya kurt ya da boğa donunda gösterilmektedir. Destanda görüldüğü üzere Ak Bökö, Erlik karşısında yılmadan mücadele edip savaşı kazanan hatta Erlik'e tokat atan oğlu Ak Tayçı'yı karşısında görünce yanındaki Ak Börü'yü kutsal Altay'ın ruhu/iyesi/sahibi olan kurt zanneder. Bu durum, özellikle Altay-Sayan halklarında karşılaşılan dağ ruhunun kurt donunda gezdiği inancının Altay destanlarında da doğrudan yerini aldığını düşündürmektedir.

Dağ ve kurt ilişkisine Göktürklerin türeyişini anlatan *Bozkurt Destanı*'nda da rastlanmaktadır. Lin askerlerinin geride yaralı bıraktığı çocuğun hayatını kurtaran dişi kurt, askerler tekrar çocuğu öldürmeye geldiklerinde onu alıp bir dağa kaçar ve o dağın içinde bulunan mağarada on çocuk dünyaya getirir (Ögel, 2010a: 21). Dağ ve kurt ilişkisini içeren bir başka destan ise *Köroğlu*'nun varyantları⁴⁹ arasında yer alır. Bu varyanta göre Aldede, Muradbeyli civarında dağ başında bir bozkurdun taştan beşik yapıp çocuk emzirdiğini öğrenince oraya gider, çocuğu alır ve evine getirir. Çocuğun adına da Kurdoğlu denir (Bayat, 2003: 26-27). Görüldüğü üzere mitolojik

⁴⁹ Köroğlu'nun ilk koluna dair Azerbaycan, Doğu Türkistan (Uygur), Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Türklerine ait versiyonlar için bakınız: Metin Ekici, *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler-*, 2004, s. 139-354.

unsurları içerisinde barındıran bu iki destanda dağ birinci derecede rol oynamasa da kurdun yaşadığı, doğum yaptığı ya da bir bebeği büyüüttüğü mekân olarak karşımıza çıkmakta, bu durum da dağ ve kurt ilişkisine dair inançların halk muhayyilesinde yaşatılmaya devam ederek edebî ürünlerine yansıtıldığını bir kez daha göstermektedir.

Hakas Türklerinin destanları içerisinde dört metinde yer alan kurt donuna bürünme, bu destanlar içerisinde yalnızca *Altın Arığ Destanı*'nda iyi bir karakter üzerinde gerçekleşmektedir. Destanda Altay dağının üzerinde koşan üç kulaç boyunda bir bozkurt, güzel yurdunun viran olduğunu, ocaklarının yıkıldığını görüp ulumaya başlar. Bu, bozkurt donunda gezen, yurdunu altmış sene önce bırakıp giden Huu İney'dir ve yurduna gelir gelmez silkelenip kadın donuna girerek yurdunda olup bitenleri öğrenmeye çalışır (Özkan, 1997: 83). Destanda görüldüğü üzere bozkurt donuna giren bir kadındır ve yurdu için her şeyi göze alan yiğit bahadırlardan bir tanesidir. Burada Huu İney'in hem kadın hem de iyi bir karakter olup yurdu için mücadele etmesi Göktürklerin Bozkurt Destanı'ndaki çocuğu askerlerin elinden kurtaran dişi bozkurt karakterini anımsatmaktadır. Bir bakıma Altın Arığ'da bozkurt donunda gezebilen Huu İney, Göktürklerin hayvan-anası olan dişi kurdun Hakas Türklerindeki yansıması gibi gözükmemektedir. Ayrıca yurdunun viran olduğunu görünce acı içinde uluması Tanrı'dan bir yardım çağrısı gibi düşünülebilir. Kurtlar, her zaman değil ancak gerekli gördükleri zamanlarda, özellikle aç olduklarında ulurlar ve onların uluması bilhassa açık arazilerde on ila on beş km arası mesafeden duyulabilir. Destanda da bozkurdun Altay Dağı'nın tepesinde peyda olup uluması hem yukarıda bahsedilen dağ ve kurt ilişkisini açıklamakta hem de dağın tepesinde, Tanrı'ya en yakın olduğu düşünülen yerlerde acı içinde uluyarak bir sitem, haykırış içerisinde bulunduğunu düşündürmektedir.

Kuzey Batı (Kıpçak) grubu Türklerinden Başkurtların önemli destanlarından biri olan Ural Batır'da da kahramanın kurt donuna bürünmesine rastlanmaktadır. Ancak buradaki dönüşüm yukarıda örneklerle açıklanan destanlardan farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu fark ise kahramanın kendi isteğiyle birine zarar vermek ya da kurtarmak için don değiştirmesi yerine kahramanın bilmediği bir şeyi tatması sonucu kendi rızası olmadan bir anda kurt donuna bürünmesidir. Destanda

dönüşümün yer aldığı kısım kısaca şöyledir: Destan kahramanı iki kardeş Şülgen ve Ural'ın babaları ava çıkmadan önce yırtıcı bir canavarın kanından içer. Çünkü o kanı içtiğinde yırtıcı canavarın gücü kanla birlikte babaya geçer. Ancak çocukların bu kana yaklaşımları kesinlikle yasaktır. Günlerden bir gün baba ava çıktığında iki kardeşin yanına çok güzel bir kadın gelir ve çocukları o kandan içmeleri için kandırır. Ural babasının sözünden çıkmaz ancak Şülgen, kadının sözlerine dayanamaz ve kandan içer. Kanı içen Şülgen bir anda ayıya dönüşür. Kadın, Şülgen'in bu durumuyla alay eder ve sonrasında onu kurda, daha sonra alına vurarak aslana çevirir (Ergun vd. 2014a: 148). Destanda görülen kurt donuna bürünme örneğinde kahramanın kendi rızası olmadan bu değişimin gerçekleştiği görülmektedir. Ancak kahramanın kendi rızası olmadan dahi gerçekleşen don değiştirmelerde insanların korktuğu aslan, ayı ve kurt gibi vahşi hayvanların donuna girme durumu dikkat çekmektedir. Özellikle kadim dönemlerde totem olarak kabul edilen ve hayvan-ata/ana olarak saygı duyulan ayı, kurt gibi hayvanların destan içerisinde yer alıyor olması hâlâ bu hayvanlara değer verildiğini göstermektedir. Çocukların babalarının ava çıkmadan önce yırtıcı hayvan kanı içmesi, o hayvanların gücünün kanla beraber kendi vücuduna aktarılması (göçürülmesi) sayesinde hiçbir yırtıcı hayvandan korkmayan ve hiçbir avdan eli boş dönmeyen güçlü bir karakter karşımıza çıkmaktadır.

Kuzey Batı (Kıpçak) grubu sahasından Kırgız Türklerinin üç nesli aktaran meşhur destanı *Manas*'ta da kahramanın kendi rızası ile kurda dönüşümü söz konusudur. Ancak bu dönüşüm dinî bir nitelik taşıması açısından diğer destanlarda görülen dönüşümlerden farklıdır. Destanda dönüşümün yer aldığı kısım kısaca şöyledir: Manas ve Çegebay kuzuları kontrol etmeye gittiklerinde gök kurdun bir kuzuyu ağzına alıp kaçtığını görürler. Henüz dokuz yaşında olan Manas bu duruma sinirlenir ve kuzunun damlayan kan izlerini takip ederek korkusuzca gök kurdun peşine düşer. Gide gide bir mağaraya girer ve burada izlerin bittiğini kuzununsa dipdiri karşısında olduğunu görüp hayretler içerisinde kalır. Mağaranın içinde nereden geldiği belli olmayan kırk kişi vardır. Manas, bu kırk kişiye kurdun ve kuzunun nereye gittiğini sorar. Kırk kişi de kurdun kendileri olduklarını söyleyip Manas'ı Allah'a ve İslam'a yönlendirir. Bunun üzerine Manas, kurdun kendileri olduğunu

görmeden inanmayacağını belirtir. Kırk kişinin içinden biri çıkar, silkinir ve bir anda gök kurda dönüşür⁵⁰ (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 159-169).

Kahramanı İslam'a davet etmek üzere herhangi bir hayvanın donuna girme motifine evliya menakıpnamelelerinde de sıklıkla rastlanmaktadır⁵¹. Örneğin, Abdal Musa geyik donunda gezerken Kaygusuz Abdal'ı peşine takar ve tekkeye kadar getirir. Kaygusuz Abdal tekkeye geldiğinde oradakilere geyiği sorar, sonrasında ise yaraladığı geyiğin aslında Abdal Musa olduğunu öğrenince onun ulu bir zat olduğunu anlayarak onu yaraladığı için bağışlanmayı dileyip mürit olmak ister (Güzel, 1999: 106). Bahaeddin Ögel'e (2010a: 29) göre derviş, evliya gibi ulu zat olarak kabul edilen dinî şahsiyetlerin istedikleri zaman bu şekilde don değiştirip herhangi bir hayvanın şeklini alması kadim dönemlerdeki Şamanizm inancının günümüze yansıtılmasından ibarettir. Manas Destanı'nın Sagınbay Orozbakoğlu varyantında yer alan kurt, kadim dönemlerde totem hayvan olarak kabul edilen, hayvan ata-ana inançlarında kendine yer edinen kurdun İslamlaştırılmış bir şekli gibi görülmektedir. İslam dinini kabul eden Kırgız halkı, olağanüstü güçlerle donatılmış kahramanları Manas'ın İslam dinini bulmasını kadim dönemlerdeki kutsal hayvan kurdun aracılığı ve yol göstericiliği ile gerçekleştirdiğine inanmak istemektedir. Destanda her ne kadar kurt, dinî bir kimliğe büründürülmüş olsa da Oğuz Kağan

⁵⁰ Aynı destan içerisinde kurda dönüşümün söz olduğu yerler için bk. (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 181-183, 207, 371, 373, 387).

⁵¹ Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nde Hacı Bektaş'ın şahin (Gölpınarlı, 1958: 10); Sarı İsmail'in sarı doğan (Gölpınarlı, 1958: 82); Hacım Sultan'ın sığın (Gölpınarlı, 1958: 85); Sultan Şucauddin'in geyik (akt. Ocak, 2013: 208); Dede Korkut Kitabı'nda geçen Deli Dumrul destani anlatısında Azrail'in güvercin donunda görünmesi de bu durumu açıklayıcı örnekler arasında yer alabilir (Ergin, 2010: 179).

Dede Korkut Kitabı'nda görülen Azrail'in, yani bir meleğin hayvan donunda görünmesi Türk edebiyatında sık rastlanılan durumlardan değildir. Buna, başka bir meleğin kurt donunda dünyaya gelmesi de örnek olarak gösterilebilir. Peygamberler zamanına dayanan bir kurt hikâyesinde, çocuğu olmayan bir adam Hz. Musa'dan yardım ister. Hz. Musa ona yardım edeceğini ancak kızını biri almaya geldiğinde ona kızını vermesi için söz ister. Adam da Musa'ya söz verir ve biraz zaman sonra bir kızı olur. Kızı üç-dört yaşlarına gelen adamın gece vakti kapısı çalar. Kapısına gelen bir kurttur ve adamın kızını almaya geldiğini söyleyerek kızını alıp gider. Adam daha sonra dağa, yani kızını alan kurdun yanına gitmeye karar verir ve yolda başına çeşitli şeyler gelir. Adam, kurdu bulduğunda kurt ona başından geçenleri anlatmasını ister ve sonrasında kurt, bu olayları adama tek tek izah ederek kızını alıp evine dönmeye izin verir (Karasoy ve Tombul, 2018: 134-135). Burada kurt, adamın Allah'a verdiği sözü tutup tutmayacağını kontrol etmeye gelen bir melektir. Yani gökten bir melek kurt donunda yeryüzüne inmiştir. Hikâyenin tamamı için bakınız: Yakup Karasoy-Arife Ece Tombul, *"Peygamberler Tarihinde Bir Kurt Hikâyesi"*, 2018, Millî Folklor, S. 117, s.131-135.

Destanı'nda karşılaşılan Oğuz'a yol gösterip ona ve ordusuna savaş kılavuzluğu yapan gök yeleli gök tüylü kurtla aynı fonksiyona sahiptir. Oğuz Kağan Destanı'nda bir ışık huzmesi içinde Tanrı'nın sembolü, simgesi olarak yeryüzüne gelen bozkurt, burada İslam dinini yaymak için mücadele eden eren, derviş, evliya gibi ulu kabul edilen zatların görünümünde Manas'a yol göstermekte ve hak dini bulmasını istemektedir.

Hayvancılık ve avcılıkla yaşamlarını sürdüren Türkler, birbirinden farklı vahşi hayvanlarla daima burun buruna gelmek zorunda kalmıştır. Hem canlarına hem de mallarına saldırabilecek bu güçlü vahşi hayvanlardan bir tanesi de kurttur. Türkler, coğrafya ve iklim koşulları gereği sürekli mücadele etmek zorunda kaldıkları kurtlardan korkmuş, bu korku zamanla kurdun gücünün de etkisiyle ona bir kutsallık kazandırmış, bu kutsallıktan hareketle yarı zorunlu olarak kurda karşı bir saygı oluşturmuştur. Don değiştirme motifinde kurt donuna bürünmenin yer aldığı destanların geneline coğrafi konumlar göz önünde bulundurularak bakıldığında kurdun yüklendiği fonksiyonların farklı olduğu görülmektedir. Öncelikle Kuzey Batı (Kıpçak) grubu Türklerinden olan Başkurt ve Kırgız Türklerinin destanlarındaki don değiştirme motifinde yer alan kurdun olumlu nitelikler taşıdığı görülmektedir. Destanlarda kurt ya doğrudan ya da dolaylı olarak kahramana yardımcı olmaktadır. Başkurt Türklerinin Ural Batır Destanı'nda dönüşüm, kahramanın iradesi dışında gerçekleşirken Kırgız Türklerinin Manas Destanı'nda önemli bir dönüm noktası olan din değiştirme hususunda kahramana aracı olmak için kendi iradeleri ile kurt donunda gezen erenler, dervişler karşımıza çıkmaktadır. Sibirya sahası Türklerinin destanlarına bakıldığında ise kurt donuna bürünmeye ya da kurda genellikle olumsuz anlamlar yüklendiği görülmektedir. Hakas Türklerinin destanları Han Orba, Altın Çüs ve Kara Kuzgun'da kötü niyetli kişiler kahramanı öldürmek için kendi iradeleri doğrultusunda don değiştirirler. Halkın hem kendisi hem de sürüsü adına en çok korktuğu vahşi hayvanlardan birinin kurt olması, kahramanı öldürmek isteyen kötü kişilerin bu vahşi hayvanı kendilerine seçerek gücünü elde etmek istediklerini düşündürmektedir. Aynı zamanda genellikle kurtarıcı, yol gösterici misyonundaki kurdun kötü amaçlı kullanılıyor olması da bir tezat oluşturmaktadır. Şamanizm inancının yaygın olduğu dönemlerde Yakut şamanları, donuna girilecek en kötü

hayvanlardan birinin kurt olduğunu düşünmüşlerdir (Ögel, 2010a: 47). Sibirya halkları içerisinde kendine yer edinmeyi başaran bu inanç Hakas destanlarında kurdun kötü ve olumsuz sahnelerde tasvir edilmesine yol açmış gibi gözükmektedir. Tek bir destanda kadın karakterin bozkurt rolünde olması ise Göktürklerin kutsal hayvan-ana dişi bozkurt inancının bir yansıması olduğunu ve kurdun daima kötü rollerde karşımıza çıkmadığını göstermektedir. Yine Sibirya halklarından olan Tuva Türklerinde de kurt donuna bürünmeye rastlanmakta ve buradaki don değiştirme kurdun bir koyun sürüsüne saldırması şeklinde gerçek hayatta karşılaşılabilecek bir sahne olarak destanda tasvir edilmektedir. İnsanların sürüsüne, malına çok zarar veren hayvanlardan birinin kurt olması destanda kullanılmış ve kayınpeder, kurt donuna bürünerek sürüdeki koyunlardan birine saldırmıştır. Destanlarda kurdun bulunduğu mekânlar ise dağ, orman, tepe gibi kült hâline gelmiş kutsal mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağ ruhunun kurt donunda gezdiği inancı destanlarda mekânsal anlamda kendine yer bulmakta, yalnızca tek bir Altay destanında doğrudan dağ iyesi olarak gösterilmektedir. Bu durum da bizlere animizmin yaygın olduğu dönemlerdeki inançların destanlarda kendine yer edindiğini düşündürmektedir.

3. Haber Sormada Kurt “Tilki mi, Kurt mu?”

11. yüzyılın ikinci yarısında Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan, Türk kültür ve edebiyatının şaheserlerinden biri olarak kabul edilen Dîvânu Lugâtî't Türk'te “*tilkü mü togdı azu böri mü*” ifadesi yer alır. Kaşgarlı Mahmud bu ifadeyi kadınlar doğum yaptığı zaman ebeye sorulan soru şeklinde açıklar ve devamında tilkinin kız çocuğu, kurdun da erkek çocuğu anlamında kinaye olarak kullanıldığını ifade eder (DLT (2015): 186). Geçiş dönemlerinden biri olan doğum, Türk kültüründe önemli kabul edilmiş eşiklerden bir tanesidir ve dünyaya gelen çocuklar, ebeveyn ile bebek arasındaki duygusal bağın yanında soyun devamını sağlaması açısından aile ve toplum için oldukça önemli görülmüştür. Geçmiş dönemlerde bugünü etkisi altına alan teknolojinin olmayışı, doğacak çocukların cinsiyetini belirlemede çeşitli halk inanışlarının oluşmasına vesile olmuştur. Doğacak çocuğun kız mı erkek mi olacağı daima merak konusu olmuş ve bu durum çeşitli soru kalıplarının oluşmasını sağlamıştır. 11. yüzyılda karşımıza çıkan “*Tilkü mü togdı azu böri mü?*” sorusu, doğan bebeğin cinsiyetini öğrenmek için oluşturulmuş soru

kalıplarından bir tanesidir. Doğum gerçekleştikten sonra babanın ya da aile büyüğünün, ebeye yönelttiği tilki mi sorusundan kasıt kız mı, kurt mu sorusundan kasıt erkek mi olduğunu öğrenmek içindir. Türk kültür tarihine bakıldığında aileler içinde çocukların cinsiyeti açısından ayırım yapıldığına dair ya da erkek çocuklarının kız çocuklarından üstün tutulduğuna dair net bir bilgi yoktur. Yalnızca erkek çocukları soyun devamını sağlaması açısından kız çocuklarından ayrılır, ama bu durum ailelerin çocukları arasında herhangi bir ayırım yaptığını akıllara getirmemelidir. Burada cinsiyet konusunda temel alınan nokta, doğan erkekse yeni bir savaşçı, yeni bir alp, kurt gibi güçlü bir erkek kahramanın doğması düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Esat Kormaz (2008: 148), eski Türk inançlarında tilkinin, aldatan ve yaltaklanan bir hayvan olmasından dolayı kızları simgelediği bilgisini verir. Ancak böyle olumsuz bir anlamdan ziyade ayı, kurt gibi vahşi hayvanlara nazaran tilkinin daha ürkek ve küçük bir hayvan olmasından dolayı kız çocuklarıyla arasında bir bağlantı kurulmuş olduğu akla gelmektedir. Aynı zamanda Türk kültür hayatında bilhassa destanlarda kadının ve kız çocuklarının güçlü, erkekler kadar alp, korkusuz tasvir edilmesi bu düşüncemizi daha güçlü kılmaktadır.

Erkek ve kız çocuk varlığının değer açısından ziyade renk simgeciliği ve toplumsal statü açısından yapılan bir ayırım Dede Korkut Kitabı'nda yer almaktadır. Dirse Han oğlu Boğaç Han destani anlatısında, Bayındır Han'ın beylerini bir araya topladığı toyda erkek çocuğu olanları ak otağa, kız çocuğu olanları kızıl otağa, oğlu kızı olmayanları ise kara otağa oturtması (Ergin, 2010: 78) toplum içerisinde çocuklu olanlarla çocuksuz olanlara karşı tavrın netliği hakkında bilgi vermektedir.

Hayvanların çeşitli uzuvlarından yararlanma bahsinde konu edileceği üzere avlarda elde edilen tilki derisi büyük çoğunlukla gelinlere ve kızlara verilirdi. Doğan bebeğin cinsiyetini öğrenme konusunda ebelerle yöneltilen “*Tilki mi doğdu kurt mu?*” sorusunda kız çocuğunun tilki ile benzeştirilmesi bu durumun tesadüfi bir olgu olmadığını göstermektedir. Demek ki destan devrinden bugüne doğru geline yaşam sürecinde tıpkı kurtla erkek çocukları arasında bir bağ kurulması gibi tilki ile kızlar, kadınlar, gelinler arasında bir bağ kurulmuştur. Destanlarda (farklı halk yaratmalarında, inanışlarda vs.) aşeren kadınların genellikle ayı, kurt vb. vahşi hayvanların yüreğine aşermesi, bu yüreği yediklerinde hayvanların gücünün doğacak

çocuğuna geçeceğine inanılması ve böyle aşermelerin sonucunda dünyaya gelen bebeğin genellikle destandaki olayların seyrini değiştirecek olağanüstü güçte bir erkek çocuğu olması da yine aynı bağ ile ilişkilendirilebilir. Hatta ilerleyen süreçlerde benzeşim yapmanın yanı sıra kişilerin hayvan adları alması da yine insanlarla hayvanlar arasında kurulan bağ ile açıklanabilir.

Yaşamın doğumdan sonra gelen diğer bir geçiş dönemi ise evlenmedir. Türk kültüründe evlenme de doğum kadar önemli kabul edilen ve etrafında çeşitli inanış, uygulama, pratikleri barındıran hayatın önemli evrelerinden bir tanesidir. Bu denli önemli kabul edilen evlenme gibi bir olguda da “*Tilkü mü togdı azu böri mü*” şeklindeki bir soru kalıbı karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyası destanları içerisinde evlenmek isteyen karakterler (bu başkahraman, yardımcı kahraman ya da zalim bir kahraman da olabilir) kız tarafına niyetlerini belirtmek için elçi/dünürcü gönderir ve onlardan haber bekler. Bu haberi getiren elçilere/dünürlere sorulan sorular ise destanlar içerisinde “*Kurt mu tilki mi?*” ya da “*Kurt olup mu geldin, tilki olup mu geldin?*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Destan vb. yaratmaların yanı sıra Türk boyları içerisinde var olan düğün geleneklerinde de erkek tarafının kız tarafından gelecek cevabı merakla beklemesi ve elçilerden/dünürçülerden haber sorması geleneği mevcuttur. Örneğin Türkmen düğün geleneklerinde erkek tarafı elçilere/dünürçülere “*Gurtmısuñ, tilki?*” sorusunu yöneltmek kız tarafının ne cevap verdiğini öğrenmek ister (Sağlık, 2006: 84). Eğer aracılardan gelen cevap tilki ise yanıt olumsuz, kurt ise yanıt olumlu şekilde algılanır. Doğum evresinde tilki kızı, kurt erkeği ifade ederken evlenme evresinde tilkinin olumsuzluğu, kurdun ise olumluluğu ifade ettiği görülmektedir. Kadim devirlerden günümüze Türk inanışlarına bakıldığında kurdun; yol gösteren, rehber, kılavuz, Tanrı elçisi (kimine göre Tanrı’nın kendisi) gibi birçok kutsallık barındıran olağanüstü işlevlere sahip olduğu görülür. Ancak tilkinin bazı inanışlar içerisinde uğurlu kabul edilmesi hatta bazı Türk boylarının totem hayvanı olmasına rağmen tilkiye hilekâr, kurnaz, yalancı vb. olumsuz fonksiyonlar da yüklenmiştir⁵². Evlenmek isteyen bir erkeğin arabuluculara yönelttiği

⁵² Bahaeddin Ögel’e (2010a: 560) göre tilki, kahramanların koruyucu ruhu olarak karşımıza çıkar ve koruyucu ruhun ölümü kahramanın da ölümüne sebep olur. Tilkinin önemli kahramanların ruh-arvahi olduğuna dair benzer rivayetleri Abdulkadir İnan (2015: 82) da aktarır. Türk inanışlarında yağmurdan sonra güneş açtığı vakit tilkilerin düğün yaptığına dair inanışlar yer almaktadır. Hatta

Kurt mu tilki mi?” ya da *“Kurt olup mu geldin, tilki olup mu geldin?”* sorularında tilkinin hayırsız-olumsuz olarak algılanması masal, efsane, destan vb. metinler ya da halk inanışları içerisinde tilkiye yüklenen olumsuz fonksiyonlardan kaynaklanmış olabilir.

Türk halk inanışları, gelenek-göreneklere içerisinde rastlanan *“Kurt mu tilki mi?”* ve *“Kurt olup mu geldin, tilki olup mu geldin?”* gibi sorular Türk dünyası destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu ve benzeri soru kalıpları, Özbek Türklerinin *Ayçınar*, *Belagerdan* ve *Dalli* destanlarında; Özbeklerle aynı destan coğrafyası içerisinde incelenen Uygur Türklerinin *Garip ile Senem Destanı*’nda; Kıpçak grubu Türklerinden Tatarların *Alpamşa*’sında ve Kazak Türklerinin *Toksan Üyli Tobır (Kambar Batır) Destanı*’nda tespit edilmiştir. Bu destanlarda karşılaşılan kalıpların sorulma nedenleri ise Ayçınar, Belagerden ve Toksan Üyli Tobır (Kambar Batır)’da kız tarafından verilen yanıtı dünürlerden öğrenmek; Garip ile Senem’de doğan bebeğin cinsiyetini öğrenmek; Alpamşa’da gelen kişinin nasıl biri olduğuna dair bilgi edinmek ve son olarak Dalli’de kahramanın hayatta olup olmadığına dair bir bilgi öğrenmek için sorulduğu görülmektedir.

Doğan bebeğin cinsiyetini öğrenmek için sorulan *“Kurt mu tilki mi?”* ya da *“Kurt olup mu geldin, tilki olup mu geldin?”* soruları Güney Doğu grubu

Yakut Türklerinde *ebekuşağı* tilkinin idrarı olarak görülmüştür. Altay efsanelerinde ise dişi tilkilerin önemli bir yer tuttuğu görülür (Ögel, 2010b: 229-230). Kırgızların Han Şentey adlı masalında tilki, ateş denizini geçmek isteyen oğlana yardım eder ve yol göstericilik yapar (Ögel, 2010b: 402). Ay Mökö adlı bir hikâyede ise tilki, açlıktan ölmek üzere olan iki küçük kardeşi zengin bir eve ulaştırarak kurtarmaktadır (1994: 153). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere kurdun fonksiyonlarından biri olan yol göstericilik bazı dönemlerde ortaya çıkarılan anlatmalarda tilki üzerinden devam ettirilmiştir. Altay/Yakut Türklerinin inanışlarında *sata* adı verilen bir taş vardır ve bu taşın at, inek, geyik gibi memeli hayvanlar ile yabani horozun mide ve karaciğerinde bulunduğu inanılmaktadır. Sata taşıyla ilgili belli kurallara da mevcuttur. Örneğin, *sata* evde tutulmaz, onu çıktığı hayvanın veya tilki ve tavşanın derisine sararak bir ağaç kovuğuna yerleştirmek gerekir. Eğer böyle yapılmazsa taşın gücünü kaybedeceğine inanılır (Dilek, 2014: 157). Abdülkadir İnan (2015: 142), Kırgız ve Kazak baksı dualarında tilki başlı bir evliya bilgisini veren *“tilki başlı evliya”* (satır 113) ifadesinin olduğunu bildirir. Anadolu halk inanışlarında uğursuz kabul edilen tilki bazı yörelerde yolculuk esnasında karşılaşıldığında uğurlu kabul edilmiştir (Kalafat, 2012b: 68). Abdullah Kılıç, yolda rastlanan tilkinin uğurlu kabul edilmesinin kökeninde tilkinin Hızır olduğuna inan Bektaşî inançlarının etkili olabileceğini düşünmektedir (akt. Aslım ve Sinmez, 2017: 214).

Türklerinden Uygurların Garip ile Senem⁵³ adlı destanında karşımıza çıkmaktadır. Destanda Abdullah Şatır, atını sürüp hızlıca Şah Abbashan'ın yanına gelir. Şah, Sultan Ayım'ın doğumu için Abdullah Şatır'a "*Kurt mudur, tilki midir?*" diye sorar, Abdullah Şatır da "Sultan Ayım tilkiden haber verdi!" cevabını verir. Bu sırada başka bir haberci de atını koşturup Hasan Vezir için gelir ve Şah'a "Hoş haber size veziriazam kurttan haber verdi" diye haber getirir (İnayet, 2004: 206). Örnekte görüldüğü üzere 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un Türk boyları arasında karşılaştığı "*Tilkü mü togdı azu böri mü?*" sorusu, Garip ile Senem adlı destanda doğan çocukların cinsiyetinin tilki ve kurtla benzeştirilmesinde karşımıza çıkmaktadır. Sultan Ayım'ın doğurduğu bebek için haberci "*Tilkiden haber verdi.*" derken sultanın kız doğurduğunu, vezirin hanımının doğumu için "*Kurttan haber verdi.*" derken de vezirin hanımının oğlan çocuğu doğurduğunu kastetmektedir. Türk savaşçıların/alplarının kurda benzetilmesi, doğan her erkek çocuğunun da yeni bir savaşçı/alp olacağı düşüncesi doğan erkek bebeklerin kurtla özdeşleştirilmesine neden olmuş olabilir.

Hayatın geçiş dönemlerinin başka bir evresi olan evlenmede de tilki ve kurdun aynı soru kalıbında kullanılması Türk boylarının destanlarında karşımıza çıkmaktadır. Sevdikleri kız için ya da aile büyüğünün oğulları için kız tarafına gönderdikleri elçilere/dünürçülere/arabuluculara karşı tarafın yanıtlarını öğrenmek amacıyla yönelttiği soru kalıplarının arasında "*Kurt mu, tilki mi?*", "*Kurt mu olup döndün tilki mi?*", "*Börü mü olup geldin, yoksa tilki mi olup geldin?*" sorularına rastlanmaktadır. Elçilere/dünürçülere/arabuluculara yöneltilen bu sorular, Özbek Türklerinin destanlarından Ayçınar ile Belagerdan'da ve Kazak Türklerinin Toksan Üyli Tobır (Kambar Batır) adlı destanında tespit edilmiştir. Her biri farklı şekillerde oluşturulan bu soru kalıplarından biri Ayçınar Destanı'nda şu şekildedir: Yaşlı, zalim, zengin Nazarbay, Ayçınar'ı istetmek için Baba Halyar'ın evine gönderdiği dünürçülerden haber bekler. Dünürçüler Nazarbay'ın otağına vardıklarında Nazarbay onlara "Haydi mollalar, gelin, güzelce anlattınız mı? *Kurt mu, tilki mi?*" diye sorar. Bu sorunun üzerine mollalar da "Ak deveyi görmedik, güzel söyledik kurt oldu,

⁵³ **Garip ile Senem Destanı**, Uygur Türklerinin destanlarında bulunmasının yanı sıra Tatar, Türkmen, Kırgız ve Türkiye Türklerine ait destanlar arasında da yer almaktadır (İnayet, 2004: XIII).

kurdun da zoru oldu, küheylanın teri oldu, istediği dağda yatan kurt oldu” cevabını verirler (Solmaz, 2007: 41). Burada elçinin Nazarbay’a verdiği “*Kurt oldu*” cevabı, Ayçınar’ın evlenme isteğine olumlu baktığı şeklinde anlaşılmaktadır. Ancak mollaların “*Kurdun da zoru oldu*” demelerinin bir sebebi vardır. Ayçınar’ın yaşlı Nazarbay’dan kendi isteğiyle kurtulamayacağını anlaması üzerine bizzat kendisi, onun bulamayacağını düşündüğü on kuzu, iki on beş (otuz) aslan, kırk kaplan, elli aygır, altmış beş öküz, seksen teke, doksan deve ve yirmi tane kırdan gezen kurttan oluşan bir kalın ister. Destanın devamında zalim Nazarbay bu istekleri yerine getirmek için türlü hilelere başvurur, başaramayacağını anlayınca da Ayçınar’ı kaçıtır. Kısacası her ne kadar elçi olumlu anlamda “kurt oldu” dese de destandaki olayların gidişatı Nazarbay için olumsuz şekilde devam eder ve elçilerden beklediği kurt oldu cevabı onun istediği şekilde neticelenmez.

Evlenme isteğinin yanıtını öğrenmek için sorulan soruların rastlandığı bir diğer Özbek Türklerine ait destan *Belagerdan Destanı*’dır. Destanda Göroğlu’nun oğlu Avaz Han, annesinden kendisine güzel bir kız bulmasını ister. Avaz’ın annesi, gelin almak istediği Arzıgül’ün yanına gelir. Avaz, kızın yanından dönen annesine “*Anne, nasıl oldu. Kurt mu olup döndün tilki mi?*” diye sorar. Annesi de “*Arzıgül’ün yanına akşam varırsın. Kurt mu tilki mi olduğunu anlarsın*” diye cevap verir (Öztürk, 2011: 443). Destanın devamında iki gencin bir araya gelmesiyle sorunun cevabının kurda yani olumluya dönüştüğü görülür. Yukarıda zikredilen örneklerde olduğu gibi *Belagerdan Destanı*’nda merak edilen soru kurt ve tilkinin kullanılmasıyla öğrenilmeye çalışılmaktadır. İncelenen destanlar içerisinde kurt ve tilkinin aynı soru kalıbı içerisinde kullanıldığı son örnek Kazak Türklerinin *Toksan Üyli Tobır (Kambar Batır)* adlı destanında karşımıza çıkmaktadır. Destan kahramanı Mahtım Han, Kelmembet’le beraber dokuz adamını Âzimbay’ın kızı Lazım’la evlenmek istediğini haber etmesi için elçi olarak gönderir. Ancak kızın ağabeyi Alşıoraz, dokuz Kalmuk’u öldürür, Kelmembet’i öldürmeye kıyamayıp kulağını burnunu kesip Mahtım’a geri gönderir. Mahtım Han, Kelmembet’e “*Ne yapıp geldin? **Börü mü olup geldin, yoksa tilki mi olup geldin?***” diye sorar. Kelmembet de “*Börü olması da, tilki olması da yere batsın! Kulağımdan, burnumdan olup halka maskara olup geldim*” cevabını verir (Aça, 2002: 220-221). Destanda elçi, kendisine yöneltilen

soruya tilki ya da kurt şeklinde herhangi bir cevap vermemektedir, ancak destanın gidişatından anlaşılacağı üzere Mahtım Han için kız tarafından gelen yanıt tilki, yani olumsuzdur. Örnekleri verilen her üç destanda da elçilere yöneltilen soruda iyi ya da kötü aranan cevap kurt ve tilki aracılığı ile sorulmakta, verilen cevap da kurt ve tilki aracılığıyla iletilmektedir.

Doğumda bebeğin cinsiyetini öğrenmek, evlenmede kız tarafından gelen yanıtı öğrenmek için sorulan soruların yanı sıra incelenen destanlar içerisinde “*kurt olsa da, tilki olsa da*” şeklinde bir kalıpla karşılaşmıştır. Özbek Türklerinin *Dalli Destanı*’nda karşılaşılan bu kalıp, kahramanın hayatta olup olmadığına dair endişeyi gidermek adına metin içerisinde yer almış bir kalıptır. Destanda Goroğlibek, oğlu Hasanhan’ı Erzurum’a güzeller güzeli Han Dalli’yi almaya gönderir. Ancak belli bir zaman geçtikten sonra oğlundan bir türlü haber alamaz. Bu durumdan endişe eden Goroğlibek “Eyvah, bu çocuk her ne yapsa da, *kurt olsa da, tilki olsa da*, gelmesi gerekirdi, durumunu bildirmesi gerekirdi, neden böyle?” diyerek endişelenir (Sezer, 2017: 321). Örnekte görüldüğü üzere oğlu için endişelenen baba, oğlunun başına iyi bir şey yani kurt gelmiş olsa da; kötü bir şey yani tilki gelmiş olsa da çoktan yanına dönmesi gerektiğini ifade eder. Diğer örneklerde olduğu gibi bu destanda da kurt olumlu, tilki ise olumsuz anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerle beraber “kurt mu, tilki mi” soru kalıbının yalnızca bebeklerin cinsiyetini öğrenmek ya da evlilik beyanı edilen kız tarafının yanıtını öğrenmek için değil, kahramanın hayatı hakkında endişe duyulduğunda bu endişeyi ifade etmek için de kullanıldığı görülmektedir.

Doğum, evlenme ve endişe gibi olguların yanı sıra incelenen destanlar içerisinde bir de Tatar Türklerinin *Alpamşa* adlı destanında gelen kişinin kim olduğunu anlamaya yönelik bir bilmeceyi andıran tilki ve kurdun yerine ayı ile kurdun kullanıldığı soru kalıbıyla karşılaşmıştır. Destan kahramanı Alpamşa, yolda giderken dostunun yanına uğrar, onu göremeyince seslenmek için bir türkü söyler:

“Tak eden

Tak tak eden

Ayı mısın, kurt musun?

Yoksa benim

Yüz ruble verdiğim

Dostum musun?” (Urmançı, 2007: 229).

Destanın devamında Alpamışa'nın dostunun ona cevap vermesiyle iki dost yan yana gelir. Daha önceki örneklerde karşılaşılan “Kurt mu, tilki mi?”, “Kurt mu olup döndün tilki mi?”, “Börü mü olup geldin, yoksa tilki mi olup geldin?” sorularından farklı olarak bu destanda “Ayı mısın, kurt musun?” şeklinde bir soru ile karşılaşılmaktadır. Sorunun sorulma amacı herhangi bir olumlu ya da olumsuz yanıt almak veyahut bir olayın neticesinin nasıl sonuçlandığını öğrenmek değil, gelen kişinin kim olduğunu belirlemektir. Örnekte görüldüğü üzere burada ayı da kurt da olumsuz bir karakteri ifade etmek için kullanılmıştır. Yani bu zamana kadar destanlarda karşılaşılan soru kalıplarında erkek çocuk ya da olumlu cevap verme üzerine kullanılan kurt motifi burada aranılan iyi kişiden ziyade beklenilmeyen bir düşman ya da tanınmadık karakter için kullanılmaktadır. Bu da kurt motifinin metinlerde yalnızca iyiyi, güzeli çağrıştırmadığını; kötüyü, olumsuzluğu da çağrıştırdığını göstermektedir. Ancak genel olarak bakıldığında soru kalıbı içerisinde kurdun ayı ve tilki ile beraber kullanıldığı ve çoğunlukla olumlu bir anlam taşıdığı görülmektedir.

Sonuç olarak kurt ile tilkinin herhangi bir olayın neticesini öğrenmek için yöneltilen aynı soru kalıbında kullanılmasına Kazak, Özbek, Uygur ve Tatar Türklerinin destanlarında karşılaşılmıştır. Diğer Türk boylarının destanlarına nazaran Özbek Türklerine ait destanlarda bu soru kalıplarına daha fazla rastlanmaktadır. Destanlarda doğan bebeğin cinsiyetini öğrenmek için sorulan soru “*Kurt mudur, tilki midir?*”; evlenme beyanında bulunulan kız tarafının yanıtının ne olduğunu öğrenmek için sorulan sorular “*Kurt mu, tilki mi?*”, “*Kurt mu olup döndün tilki mi?*”, “*Börü mü olup geldin, yoksa tilki mi olup geldin?*” ; kahramanın hayatta olup olmadığına dair yöneltilen soru ise “*Kurt olsa da, tilki olsa da*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu soru kalıplarının yanı sıra bir de diğer destanlarda örneğine ya da benzerine rastlanılmayan, kişinin kim olduğunu anlamaya yönelik sorulan bilmece şeklindeki soru kalıbı da tilki ve kurt birlikteliğinden ziyade “*Ayı mısın, kurt musun?*” şeklindeki ayı ve kurdun kullanılmasından oluşan bir soru kalıbıdır.

Sonuç olarak bakıldığında Türk destanlarında karşılaşılan kurdun mitolojik vasıflarına bilhassa türeyişin sembolü hâline gelerek hayvan ana-hayvan ata konumunda destanlarda kurtla karşılaşılmaktadır. Bu vasıf kurdun, kahramanları kurtarması, onlara yol gösterip liderlik etmesi ve kahramanları yetiştirmesi örneklerinde görülmektedir. Don değiştirme gibi önemli bir doğaüstü güçte de kurdun mitolojik vasfından yararlanıldığı ve kurt donuna girildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra liderlik vasfı taşıyan bilhassa güçlü, olağanüstü özelliklere sahip olan Türk kağanlarına rehberlik edip yol gösteren kurdun bu vasfının insanların gelecekle ilgili meraklarını gidermedeki soru kalıplarında kullanıldığı görülmektedir. Kurdun özellikle Tanrı ile Türk halkı arasındaki aracılık özelliği, beklenen haberlerin alınması için yöneltilen soru kalıplarının olumlu yanıtlarında Türk destanlarına yansdığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURDUN REALİST VARLIĞI

Türk destanlarında kurdun en belirgin özelliği kutsal, ilahi, gökle ilişkili mitolojik vasıflar taşımasıdır. Ancak kurdun kendi doğal özellikleri dolayısıyla destanlara konu olduğu da görülmektedir. Örneğin, *kurt* ve *kurt* anlamında kullanılan *börü*, *kaskır* gibi kelimelerin destan kahramanlarına ad olarak kullanılmasında, başlık parası/kalın âdetinde kurt istenmesinde ya da kurdun kalını belirlemede bir ölçü birimi olarak kullanılmasında, hatta destanlarda yer alan oyunların adlandırmasında ve kurdun bu oyunlarda oyun aracı olarak kullanılmasında kurttan faydalandığı görülmektedir. Aynı zamanda hayatları sürekli bir mücadele içinde geçen Türk destan kahramanlarının hedeflerine ulaşmasını engelleyen unsurlar içerisinde vahşi kurtların da yer aldığı görülmekte ve kahramanların bu kurtlarla mücadele ettiği örneklerle rastlanmaktadır. Bu mücadele sonrasında kahraman, genellikle kurtları yenerek bir erginlenme gerçekleştirme ve yendiği kurdun derisinden, kemiğinden, kafasından, çenesinden vb. uzuvlarından faydalanmaktadır. Bütün bu örneklerde kurdun vahşi tabiatından ötürü destanda gerçek anlamda yer aldığı görülmektedir. Ancak bu örneklerin içerisinde kurdun tamamen realist anlamda değil yine mitolojik ve ilahi vasıflardan izler taşıdığını görmek mümkündür.

1. Ad Almada ve Ad Olmada Kurt

Ad; kişinin varlığını, kimliğini, var olma bilincini yükleyen; kişiyi öncesi ve sonrası olmak üzere bir eşikten başka bir eşığe geçiren önemli unsurlardandır. Ad alan kişi yaşantısında farklı bir boyuta geçer ve bundan sonraki süreçte adının gerektirdiklerine ve yükümlülüklerine uygun şekilde hareket eder. Bu yüzdendir ki Türk kültür hayatında ad alma önemli bir unsur olmuş, kişinin adını soyun büyüğünün veya sözü geçen önemli kişilerin vermesi gerektiği düşünülmüştür. Kültürel unsurlar açısından önemli olan ad, kendine has bilim dallarından birini oluşturmaktadır. Çevrede görülen ve varlığı bilinen her şeyin adıyla ilgilenen bilim dalına ad bilimi⁵⁴ denilmiştir (Sakaoğlu, 2001: 9). Ad bilimi üzerine detaylı

⁵⁴ Ad bilimi, ad bilimin dalları, ad bilimi terimleri ve ad bilimi üzerine yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. (Sakaoğlu, 2001).

çalışmalar yapan Doğan Aksan (1995: 440-442), dünya genelinde ki Türk toplumlarında ad vermeyle ilgili uygulamalarda belli başlı eğilimlerin olduğunu dile getirir. Bu eğilimler; dinle alakalı, dinî içerikli adlar koyma; ünlü, saygın ve önemli kişilerin adlarını koyma; destanlarda, masallarda vs. geçen kahramanların adlarını koyma; yer, kavim ya da boy adlarını koyma şeklindedir. Görüldüğü üzere ad alma ya da kişioğluna ad verme sıradan, alelade bir durum değildir. Çünkü ad, kişinin toplumdaki kimliğini belirlemenin yanı sıra “büyüsel ve gizemsel gücünü”⁵⁵ de belirleyen bir unsurdur (Örnek, 2014: 205). Fransız araştırmacı Lucien Lévy-Bruhl’un (2006: 218) deyimiyle kişiye ad verme ya da kişinin adını keşfetme basit bir olgu, bir etiketleme değil; ad, kişinin temel bileşkelerinden biridir ve ona *bireysellik* kazandırır. Ad verilen kişi ya da adını kazanan kişi, adıyla birlikte toplumda yerini alarak varlığını ve gücünü gösterme fırsatını elde eder.

Ad alma ya da ad verme, Türk toplumunda kültürel açıdan önemli görülen ve kökü eskiye dayanan bir töre olarak kabul edilir (Gülensoy, 2017: 635). Köklü bir geçmişe sahip olan ad verme geleneği ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen ritüeller halk yaratmalarına da yansımıştır. Bünyesinde çeşitli motifleri barındıran ve Türk boylarının millî kimliklerini yansıttığı düşünülen destanlarda ad verme, çeşitli inanışlar ve törenlerle gerçekleştirilmektedir. Çünkü destanlarda ad verme “kahramanın epik biyografisini tamamlayan kutsal mahiyetli bir olgudur” (Bayat, 2013b: 157). Ad, kahramanın statüsünü belirlemede önemli rol oynar. Dedem Korkut’un diliyle “*ol zamanda bir oğlan baş kesmese kan dökmese ad koymazlar-idi*” (Ergin, 2011: 118). Bu düşünceyle destan kahramanları büyük yiğitlik, alplık göstermediği, halkını bir felaketten kurtarmadığı veya kan dökmeyeceği sürece ad alamazdı. Ad verme, zor ve mesuliyet gerektiren bir olgu olduğundan kahramana sıradan bir insanın ad vermesi mümkün değildir. İnanışlara göre kişinin adında insanın ruhu yaşar ve kişinin talihiyle adı arasında bir bağlantı vardır (Bayat, 2013b: 154). İşte bu yüzden destan kahramanlarına adı, İslamiyet öncesi dönemde ya kendi diliyle ya da iyi ruhlar (iyeler), yer-su ruhları vb. gibi kutsal varlıklar tarafından

⁵⁵ Sedat Veyis Örnek, kişinin adını almasını belirleyen etmenleri 15 madde halinde örneklerle açıklamaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. (Örnek, 2014: 207-219).

verilirken İslamiyet'ten sonra peygamberler, evliyalar, pirlar ve aksakallar tarafından verilir olmuştur.

Kadim dönemlerden günümüze Türk kültür tarihinde ad verme olgusuna bakıldığında hayvanların ve bitkilerin ad almada önemli bir unsur olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Türklerin yaşam tarzı, içerisinde bulundukları çevresel faktörler adlarına da yansımış, doğada bitki ve hayvanlarla iç içe yaşayan Türkler onları gözlemleyip çocuklarına ad olarak koyma yoluna gitmiştir. Ad alma hususunda gündelik yaşamda sıklıkla karşılaştıkları *at*, *boğa*, *buğra*, *koç*, *geyik* hatta korktukları bir hayvan olan kurdun da seçenekler arasında olduğu görülmektedir. Burada söz konusu olan, aslında bitki ve hayvan adlarını çocuklarına koymaktan ziyade belirli fonksiyonlara sahip olduğunu düşündükleri bu varlıkların güçlerini çocuklarında görme isteğidir. Yani ad almada, çocuğun adını aldığı hayvan kadar güçlü, cesur, heybetli olacağına dair büyüsel bir düşünce mevcuttur. Ayrıca çocuğu yaşamayan ya da çocuğunun ölmesinden korkan anne babalar, kötü ruhlar ona zarar vermesin diye kötü ruhları aldatmak, kandırmak için çocuklarına anlamları kötü adlar veya çeşitli hayvanların adlarını verme yoluna gitmiş, bu vesileyle çocuklarını kötü ruhlardan korumayı amaçlamışlardır. Ad bilminde, kötü ruhları korkutan, kötü ruhlardan daha güçlü olduğu düşünülen hayvan adları ya da kötü ruhları yarıltan çeşitli adlar 'koruyan adlar' (apotropaeon) olarak sınıflandırılmaktadır (Sakaoğlu, 2001: 11). Çocuklarını kötü ruhlardan korumaya çalışan anne babalar bu adlarla birlikte çocuklarının uzun ömürlü bir hayat süreceğine inanmış ve gelecek kaygısını bir nebze olsun azaltmak için uğraşmışlardır.

Kişilere ad olarak verilen evcil ve vahşi hayvanların türlerinde çeşitlilik görülmektedir. Adından yararlanılan hayvanlardan bir tanesi kişi, yer, kavim, boy vb. adlarda karşılaşılan Türk kültür ve mitolojisinde önemli bir yeri olan kurttur. Türk boylarındaki şahıs adları üzerine yapılan çalışmalarda kurdun da kişi adlarında kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Kazak ve Kırgız Türklerinde *Kurtcebe*, Güney Türkmenistan'da *Börü Han*, *Börü Nisa*, *Börü Nişan*, *Börücan* gibi kız ve *Börü*, *Börübey*, *Börcübek*, *Cinbörü* gibi erkek isimleri (Kalafat; 1999: 100-101); Kırım Tatar ve Kazan Tatar Türklerinde *Kurt*, *Kurtali*, *Kurtmemet*, *Kurtosman*, *Kurtseyit*, *Kurttotay* (Gül, 2006: 188); Kırgız Türklerinde *Börü*, *Börübay*, *Börükul*, *Börübek*

(URL-1); Tatar Türklerinde *Kurt, Kurtay, Kurtaş, Kaşkar, Kaşkarbay, Çan, Çanbay, Çaniş, Büri, Baybüri, Büribay, Bürikey, Bürihan, Büriş* (Alkaya, 2001: 7); Özbek Türklerinde *Börütaş, Börügül* (Gültepe, 2015: 519) gibi şahıs adlarını görmek mümkündür. Aynı zamanda *Kurtalan, Karakurt, Kurt Kale, Kurt Dere* gibi yer adlarında⁵⁶ da kurt adına rastlamak mümkündür (Kalafat, 2009: 68). Hatta İlhanlılar ve Timurlularda *Kök Böri*; Memlûklerde *Kurt*; Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu’da *Kurd, Ak Böri* gibi adların kullanıldığı bilinmektedir (Karadoğan, 2003: 112-113).⁵⁷

Türk boylarının adında kurt kelimesi bulunan Türk topluluğu Başkurtlardır. Onların bu adı alış şekillerine dair çeşitli rivayetler bulunmakta ve bu rivayetlerin her birinin kurtla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi kısaca şöyledir: Kabilenin reisi bir gün ava giderken ansızın önünde bir kurt belirir ve kurt reise yol gösterir. Reis, kurdun gösterdiği yolları takip ederek bereketli toprakları olan Ural dağlarına kadar gelir ve o an kurt kaybolur. Kabilesine geri dönen reis, halkını toplayarak kurdun yol gösterip buldurduğu bu mekâna yerleşir ve kabileye de kurdun baş olup getirdiği kavim anlamında Başkurt adı verilir (İnan, 1998a: 74). Bir başka rivayet ise peygamberin İslam’ı öğretmeleri için Ural dağlarına gönderdiği üç kişiye biz bozkurdun rehberlik ettiği şeklinde anlatılmaktadır⁵⁸ (İnan, 1998a: 74). Bakıldığında Ergenekon Destanı’nı hatırlatan bu rivayetlerde kurt, Türk kültüründe genel kabul edilmiş fonksiyonu olan yol gösterme ve kılavuzluk etme işlevini

⁵⁶ Türk efsaneleri içerisinde yer adlarına bağlı olarak oluşan çeşitli anlatımlar mevcuttur. Anadolu’da hayvan adlarına bağlı olarak oluşan efsaneler içerisinde kurt motifine de rastlanmaktadır. Örneğin Ankara’nın Sincan ilçesine bağlı olan Çiçektepe köyünün adıyla ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır: Vaktiyle o köyle yaşayan bir şeyh, öküzleri ile nadasa çıkar ve dinlenmek için bir ağacın altına oturduğunda kurt gelip öküzün birini yer. Öküzünü yiyen kurdu yakalayan şeyh, kurdu sağ kalan öküzüz yanına bağlayıp tarlayı sürdürür. Bu olaydan sonra şeyhin adı Kurt Şeyh, köyün adı da Kurtşeyh olarak anılır (Gönen, 2004: 180). Yer adlarında kurt adına yer verilen başka bir yerleşim yeri ise Harput’a 20km mesafede yer alan Kurtdere köyüdür. Bu köy, dört tarafı dağlarla çevrili kuytu bir yerdir ve kış vakti kurtlar soğuktan korunmak için buradaki derelere iner, bazen de köy halkına saldırdığı olurmuş. Kurtların çok olmasından dolayı buraya ilk başta “kurt dere”, “kurtlu dere” gibi adlar verilmiş zamanla “Kurtdere” olarak anılagelmiştir (Görkem, 2006: 184). Hayvan adlarından oluşan yerleşim yerlerine dair efsaneleri çoğaltmak mümkündür.

⁵⁷ Türk kültüründe yer, kişi, boy adları ve unvanlarda kullanılan bozkurt kelimesine dair detaylı bilgi için bakınız: Volkan Özkan, *Türk Kültüründe Bozkurtun Yeri ve Önemi*, 2018, s. 82-93; Zafer Altun, *“Türk Kültüründe “Kurt Kavramı” Üzerine Bir İnceleme”*, 2018, s. 98-99.

⁵⁸ Başkurt Türklerinin adını alması konusunda detaylı bilgi için bakınız: (İnan, 1998a: 73-75).

üstlenmiştir. Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kurt, kabile reisine kılavuzluk etmek suretiyle boyu; ormanları, nehirleri, gölleri olan verimli, bereketli topraklara ulaştırır. Burada kurdun kutsiyetinin yanı sıra Başkurt adını alan kavmin de Tanrı tarafından kutsanmış ve koruma altına alınmış olduğu düşünülebilir. Tanrı, kurt aracılığıyla ya da kurt donuyla halka yol göstermiş, onları güçlü kılmış ve cihanda bir yurt edinmelerini sağlayarak millet olmalarına izin vermiştir.

Türk dünyası destanları içerisinde bazı kahramanların adında kurt kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Göktürklerde, Kuzey Doğu (Sibirya) Türklerinden Altay ile Tuvaların, Güney Doğu (Karluk-Uygur) Türklerinden Özbeklerin ve Kuzey Batı (Kıpçak) Türklerinden Başkurt, Kazak, Kırgız Türklerinin destanlarında kurt kelimesinin ad olarak verildiği örneklerle rastlanmaktadır. Bu destanların kimisinde kurt kahramana ad vermekte kimisinde kahraman kendisine kurt adı vermektedir. Bazı kahramanların ise kurt adını kimden nereden aldığı belli olmayan bir şekilde destanlarda doğrudan kurt adını almış şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ancak incelenen bu destanlarda yer alan kurt kelimesiyle ilişkili adların verilmesine dair herhangi bir bilgi, açıklama ya da olay bulunmamaktadır.

Kazak Türklerine ait *Alpamış Batır Destanı* (Türkmen ve Arıkan, 2011: 39-173) ilk olarak Baybörü⁵⁹,nin çocuksuzluğuna ağlamasıyla başlar ve destan boyunca Baybörü adı sıklıkla kullanılır. Alpamış Destanı'nın Batı Türklerindeki farklı bir versiyonu olarak kabul edilen bir anlatma, Dede Korkut hikâyeleri içerisinde yer alan *Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek*⁶⁰ destanıdır. Destanın hikâyeleşmiş bu versiyonunda Bamsı Beyrek'in babasının adının Baybörü Bey antroponimi yerine aynı anlamda Kam-püre/börü sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir (Amanoğlu, 1999: 54). Baybörü adının yer aldığı başka bir destan ise Kırgız Türklerinin kadın kahramanının anlatıldığı *Cañıl Mirza* adlı destandır. Destanda Cañıl'ın düşmanlarından kaçmakta

⁵⁹ Alpamış Destanı'nda yer alan Baybörü adlandırması ve yer adı olan Baysın kelimeleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Oh Eunkyung - Mamatqul Joreyev “*Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi*”, Hacettepe Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2011, s.149-159.

⁶⁰ Dede Korkut hikâyelerinde yer alan Bamsı Beyrek, Türk coğrafyasında olduğu gibi Anadolu sahasında da *Bey Böyrek*, *Bey Böyre*, *Bey Beyri*, *Bengiboz ile Bey Böyrek*, *Bey Böğürek*, *Bey Börü*, *Ak Kavak Kızı*, *Akkavak Kızı ile Beğböğrek* vb. adlandırmalarla çeşitli yaratmalarda anlatılmaya devam etmektedir (Alptekin, 1994: 4; Gülensoy, 1998: 81).

olduğu zor bir zamanında karşısına çıkan bir yiğit için; “*Baybörü’den dünyaya gelen, böyle babayiğit oğuldan*” (Aça, 2004: 102) açıklaması yapılır. Görüldüğü üzere bay ve börü kelimelerinin birleşiminden oluşan Baybörü adında bir yiğitlik, kahramanlık hatta bir kutsallık aranmaktadır. Bu durum adın, kişinin kimliği ve statüsünü belirleme olgusunu bir kez daha karşımıza çıkarmaktadır. Yine Kırgız Türklerinin destanlarından *Seyitbek Destanı*’nda *Börü* (Mukasov, 2013: 57), *Mırkı Batır Destanı*’nda *Akkaskır*⁶¹ (Karaca, 2009: 161) ve Özbek Türklerinin destanlarından olan *Erali ve Şirali*’de *Böyre* (Fedakar, 2009: 103) gibi adlar, şahıs adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Börü kelimesinin herhangi bir şekilde ad olması ya da bir ada eklenmesiyle eski Türk inançlarında önemli bir yer edinen kurdun kutsal mahiyetinin ve gücünün destan kahramanlarına yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu destanların hiçbirinde kahramanın neden kurt adını aldığı ya da kurt adının kahramana nasıl verildiği konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Türk boylarının destanlarında kurdun kahramana ad olmasının yanı sıra doğrudan destan kahramanına ad verdiği de tespit edilmiştir. Bu destanlardan bir tanesi Altay Türklerine ait olan ve içerisinde oldukça olağanüstü motifler barındıran *Ak Tayçı Destanı*’dır. Destanda Ak Börü, Ak Bökö’nün yaşayan ve yeni doğmuş olan tek oğlunu kaçıırır, onu besler büyütür, alp olacak yaşa getirir. Ak Börü, oğlanın canı sıkılmasın, onunla oynasın diye getirdiği ayı, kurt ve tilkileri oğlanın her seferinde tanınmaz hale getirdiğini artık onun bir alp olduğunu ve adını alması gerektiğini düşünerek ona savaş elbiseleriyle birlikte silahlarla donatılmış Ak Boro atını verip adını Altın Tayçı koyar⁶² (Dilek, 2002: 114-122). Kurdun kahramana ad verdiği bir başka destan ise Başkurt Türklerinin destanları arasında yer alan *Cengizname*’de karşımıza çıkmaktadır. Destanda Duyın Bayan’ın karısı Alangu’nun hamile olmasına oğulları çok kızar, çünkü babaları ölmüştür. Bu yüzden annelerini

⁶¹ Kaskır, kurt anlamında kullanılan bir kelimedir. Tıpkı *börü*, *böri* de olduğu gibi kurdun adını söylemekten çekinen halk, kurt için kaskır ifadesini de kullanmıştır.

⁶² Destanda Ak Börü adıyla anılan kurt, aslında Ak Bökö’nün Erlik tarafından kaçırılan ilk oğludur. Erlik, oğlanı yeraltına götürürken oğlan kaçar ve kurt donunda yaşamaya başlar. Daha sonra kardeşi doğduğunda onu kaçıır ve bir alp olarak yetiştirir. Destanın bu kısmı don değiştirme başlığında detaylıca incelendiğinden burada sadece kurt adının varlığıyla ilgili kısım ele alınmıştır.

kötü ahlaklı olmakla suçlarlar. Alangu ise bunu ispatlamak için “imdi inanmazsan sözüm odur, bir, iki, üç kişi pusuya yatın! Bilgisi odur ki; “*Gün olup yanar, kurt olup çıkar*” der. Alangu’nun söylediklerini yapan üç kişi gerçekten de yılkı yeleli gök bir kurdun geldiğini ve *Çingiz* diye bağırıp ormana gittiğini görürler. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Alangu bir oğlan doğurur, çocuk tıpkı kurt omuzlu, erkek suratlıdır ve adını kurdun verdiği gibi *Çingiz* (Cengiz) koyarlar⁶³ (Ergun vd. 2014c: 79-80).

Ak Tayçı Destanı’nda kurt bir karakter olarak karşımıza çıkmakta ve oğlanı alp olarak yetiştirdikten sonra ona adını vermektedir. Burada Ak Börü âdeta kahramanın babası, atası rolünde karşımıza çıkmaktadır. Cengizname’de ise kurt, tıpkı Oğuz Kağan Destanı’nda olduğu gibi *gün olup yanar, kurt olup çıkar* ifadesinden anlaşılabileceği üzere göksel-tanrısal bir varlık olarak ışık içerisinden gelir. Burada ışık, Tanrı’nın bir yansıması olarak düşünülebilir. Işık adeta bir eşik bir kapı mahiyetinde iki dünya arasındaki bağlantıyı kuruyor gibi gözükmemektedir. Işıkla beraber gökten yeryüzüne inen kurt, olağanüstü özelliklere sahip olacak bir kahramanın müjdesini vermektedir. Her iki kahraman da güçlü ve olağanüstü özelliklerle bezenmiş olduğundan onların adını sıradan kişilerin koymasına mümkün değildir. Bu yüzden kahramanların adı, tanrısal bir varlık olarak kut almış kurt tarafından verilir ve böylelikle kurdun bu kutsal gücünün kahramanlara geçtiğine inanılır. Aynı zamanda Cengizname’de yeni doğmuş bebeğin kurt omuzlu, erkek suratlı olarak tasvir edilmesi de Türk kültüründe alp tipi özelliklerinin bir işaretidir. Kahramanların özellikle totemizme yakınlık duyulduğu dönemde kutsal kabul edilen hayvanlara benzetilmesi alp tipinin belirleyici unsurlarındandır. Bunun belki de ilk örneğini Oğuz’un belinin kurt beli gibi tasvir edilmesinde görmek mümkündür.

Destanlarda kahramanın kendi adını kurt olarak belirtmesine de rastlanır. Tuva Türklerinin destanlarından biri olan *Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı*’nda Karatı-Haan, bir gün gelinini sınamak için ona su, kaya, koyun, ceylan, saksağan gibi adlarının yanı sıra “*Börü diye adım da var*” der ve “*Onu kaçınıp söylersin*” diye ekler (Aça ve Ergun, 2004: 436). Destan kahramanı Karatı-Haan, yer-su ruhlarıyla

⁶³ Başkurtların Cengizname adlı destanında yer alan bu kısmın başka bir versiyonu için bk. (MGT, 1986: 3); (İnan, 1998a: 72); (Ögel, 2010b: 114).

bağlantılı olan, Türk kültüründe önem arz eden bu unsurları sayarken onların meziyetlerinin kendisinde olduğunu ve bunları söylerken korkularak söylenmesi gerektiğini belirtir. Burada kaçınarak söylersin ifadesinden tabu olma durumu anlaşılmaktadır. Kadim dönemlerde kendisinden korkulan ancak saygı duyulan bazı unsurlar tabu olarak kabul edilmiş ve adlarının söylenmesinden kaçınılmıştır. Adları söylendiğinde gelip kendisine zarar vereceğine inanılan bu unsurlar destan örneğinden anlaşılacağı üzere güçlü, kuvvetli olmalarından ötürü insan meziyetlerinin sıralanmasında üstün bir güç olarak kabul edilmiştir.

Türk dünyası destanlarına bakıldığında soy/kabile liderlerinin kurtla ya da kurt benzeri vahşi ve kutsal sayılan hayvanlarla özdeşleştirildiği görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere bu durum güç ve kuvvetle ilişkilendirilmekte, bu yüzden kendisinden çokça korkulan hayvanlar destan kahramanlarıyla özdeşleştirilmektedir. Bu durumu açıklayıcı bir örneği Türklerin Ergenekon'dan çıkışını anlatan *Ergenekon Destanı*'nda bulmak mümkündür. Bahaeddin Ögel'in (2010a: 61-63) Reşideddin'in Câmîü't-Tevârih⁶⁴ adlı eserinden aktardığı destanın özeti kısaca şöyledir: Türkleri bir türlü yenemeyen Sevinç Han ile Kırgız Han en sonunda onları hileyle mağlup eder. Bu mağlubiyette Türklerden geriye yalnız iki kadınla iki erkek kalır. Bunlar kimsenin ayak basmadığı bir yere zor koşullar altında gidip yerleşirler ve bu yerin adını Ergenekon koyarlar. Aradan geçen uzun müddetten sonra kaldıkları yere sığamayan halk, demir madeni eritip oradan çıkmayı başarır. Ergenekon'dan çıktıklarında da Börteçine onlara baş olur ve hepsini bir bayrak altında toplar.

Destanda Ergenekon'dan çıkan Türklere baş olan Börteçine'nin adının anlamı gök kurt demektir. Adın, börte (gök) ile çine (kurt) kelimelerinden oluşan Moğolca bir ad olduğu ifade edilmektedir (Ögel, 2010b: 111). Adın etimolojisine bakıldığında kurt kelimesinin varlığı kurt-büyü-demirci üçlüsünü hatırlatır ve Börteçine de ilk demirci ve ilk hükümdardır (Bayat, 2015b: 66). Destanın yukarıda özeti aktarılan varyantına bakıldığında herhangi bir kurt, bozkurt ya da gök yeleli bir kurdun var olmadığı görülmektedir. Ancak Göktürklerin Bozkurt Destanı'nda gökle

⁶⁴ Ergenekon Destanı'yla ilgili yapılmış çalışmalar, yer aldığı kaynaklar ve bu kaynakların çevirileri ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Yıldırım, 2000: 61-149). Destanın başka bir versiyonunu Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserinde bulmak mümkündür (E. B. Han, 2020: 36-38).

ilişkilendirilerek kutsal ve tanrısal varsayılan bozkurt, burada Börteçine adı verilen karakterde maddileştirilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendilerine yol göstermesi ve onları bir çatı altında toplamayı gerektiği düşüncesiyle âdeta bir kurtarıcı arayan halk, kurdun kutsal vazifesini Kıyan soyundan gelen Börteçine'ye yüklemiş, o da bu vazifeyi halkını bir bayrak altında toplamayı başararak yerine getirmiştir. Burada aynı zamanda demircinin üzerinde de durmak gerekir. Çünkü demirci, kurt donunda olmayan ancak kurdun yol gösteren, kurtaran fonksiyonlarını üstlenmiş kutsal bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Demircinin yol göstermesi, mekândan çıkış için yapılması gerekenleri bilmesi ve halkla beraber uygulamaya geçmesi Oğuz Kağan Destanı'nda ışık içinde gelen ve orduya yönlendirip savaş kılavuzluğu yapan bozkurtla aynı işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Destanlarda kurt adının kahramanlara verilmesinin yanı sıra sıfat olarak kullandığı da tespit edilmiştir. Bunun bir örneğini Kırgız Türklerinin köklü destanlarından biri olan *Manas Destanı*'nda görmekteyiz. Destanda Manas'ın adı birçok kez *Kökcal* şeklinde verilmektedir. Kırgız Türkçesinde Kökcal⁶⁵, *gök yeleli bozkurt* anlamında Manas'ın sıfatlarından biri olarak kullanılmakta (İnayet, 2017: 23), aynı zamanda en büyük Kırgız bahadırlarına da unvan olarak verilmektedir (Ögel, 2010a: 42). Ergenekon Destanı'nda olduğu gibi Manas Destanı'nda da halk, doğrudan bir kurdu kendilerine kurtarıcı ve yol gösterici seçmek yerine kurdun meziyetlerini taşıyan olağanüstü bir kahramanı kurtla özdeşleştirme yoluna gitmiştir. Kökcal sıfatının bir başka şekline Kazak Türklerinin destanlarından Dürliğöv (Zor Zaman)'de de rastlanmaktadır. Destanda kahraman Taylak'ın tek kurşunla öldürüldüğünü anlatan mısralarda Taylak'ın tasviri yapılırken kökjal⁶⁶ ifadesine yer verilir (Avespayeva ve Elbekov, 2013: 56). Taylak için kökjal sıfatının kullanılmasının yanı sıra destanın bazı kısımlarında kahramanın adı *Kurt Taylak* olarak da geçmektedir. Bu durum, kahramanın kurtla özdeşleştirilerek bir kurt kadar güçlü ve kurtarıcı olduğuna vurgu yapıldığını düşündürmektedir.

⁶⁵ *Manas Destanı'nın Yusuf Mamay varyantında* (İnayet, 2017) sıklıkla karşılaşılan bu sıfat metinde; 23, 28, 105, 123, 190, 198, 218, 223, 252, 258, 267, 279, 285, 289. sayfalarında yer almaktadır.

⁶⁶ Kazak Türklerinin destanlarında *kökjal*, Kırgız Türklerinin destanlarında *kökcal* şeklinde karşımıza çıkan bu kelime görülen c-y farklılığı, Kırgız Türkçesindeki c'nin Kazak Türkçesindeki y'ye dönüşümünün güzel örneklerinden bir tanesidir.

Kazak ve Kırgız Türklerinin destanlarında görülen kökjal/kökcal ifadesi Karakalpak Türklerine ait olan *Kırk Kız Destanı*’nda görülmektedir. Ancak bu destanda kökjal kelimesi ne kahramanın adı ne de kahramana verilen bir sıfat olarak kullanılmaktadır. Destanda Kel Jurın’ın üç yüz koyunluk sürüsüne beş kurt saldırır ve yüzünü telef eder. Kel Jurın, başına gelen bu olayı anlatırken beş kurt için **“Karanlıkta gelip değdi beş kök jal”** (Uygur, 2007: 117) cümlesini kullanır. Destanda kök jal gök yeleli kurt şeklinde doğrudan vahşi kurdu anlatmak için kullanılmaktadır.

Kurt, destanların şahıs kadrosundaki kahramanların adı olmasının yanı sıra yer adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bunun bir örneğini Kazak Türklerinin *Suranşı Batır Destanı*’nda görmek mümkündür. Destanda kurt kelimesinin yer adı olarak geçtiği kısım şu şekildedir:

“Kaskasu ile Üşkonır’ın

Kızıl güneş gibi yeri var.

Karagaylı, Kurttibas,

Talgar gibi yüksek tepesi var.” (Jumadilova vd. 2015: 268).

Mısralarda yer alan Kurttibas, kurtlu baş anlamına gelen bir tepe adı olarak karşımıza çıkmakta ve tepenin kurt başına benzediğinden ya da bölgenin kurtlarla dolu olmasından dolayı bu adı almış olacağı tahmin edilmektedir (Ergün, 2019: 152). Bu durum, adlandırmada inançların yanı sıra çevresel faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. İnsanların yaşam şartlarını belirleyen çevrenin ve çevresel faktörlerin, yaşanılan yerdeki dağ, tepe, orman gibi bilhassa kutsal kabul edilen mekânların adlandırılmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu durumun sebeplerinden birinin, kutsal kabul edilen bu mekânların bir sahibi/iyesi olduğuna inanılmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Genel olarak bakıldığında boy, kavim, şahıs ve yer adlarında karşılaşılan kurt kelimesinin varlığı, Türk inançlarının totemizm devrindeki inanışlarla benzerlik gösterdiği ve bu inanışların geçmişten bu güne değin varlığını devam ettirdiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Yaşam alanlarının gerektirdiği üzere kurt vb. vahşi hayvanlarla iç içe yaşayan Türkler, bu hayvanların güç ve kuvvetlerinden etkilenecek onları hayatlarına dâhil etmişlerdir. Kurtların sürü hâlinde dolaşmaları, halkın birlik

beraberlik içerisinde yaşamasına; avlarına yaklaşım şekilleri ve stratejileri halklar arasındaki mücadelelere benzetilmiş veya ikisi arasında bir bağ kurulmasını sağlamıştır. Bu bağ, ad alma gibi önemli bir olguda da kendini göstermiş, kutsal kabul edilen ve kurtarıcı, kılavuz, yol gösterici fonksiyonlarında karşımıza çıkan kurdun adı insan hayatına dâhil edilmiştir.

2. Başlık Parasında Kurt

Türk kültür hayatında başlangıçtan günümüze kadar yaşamaya devam etmiş geleneklerden bir tanesi de halk arasında kalın olarak ifade edilen başlık parasıdır. En eski yazılı metinlerden, gelenek-görenek, uygulama ve pratiklerden anlaşılabileceği üzere başlık/kalın Türk kültüründe daima var olmuş avcı-toplayıcı, göçerevli ve yerleşik yaşam kültürünün gerektirdiği koşullara göre şekillenerek günümüze kadar gelebilmeyi başarmıştır. Ekonomik açıdan hayvancılığın önemli olduğu dönemlerde (bilhassa destan devrinde) başlık/kalın daima hayvanlar üzerinden işlemiş, zamanla hayvanların yerini ev, araba, altın vb. unsurlar almıştır. 11. yüzyılda kaleme alınmış önemli şaheserlerden biri olan *Dîvânu Lugâti't Türk*'te *kalın* şeklinde geçen kalın/başlık kelimesinin “Öncül mihr⁶⁷ olarak kadına verilen çeyiz” (DLT IV, (1986): 255) anlamında kullanıldığı görülmektedir. Türkçe Sözlükte başlık parası “*Bazı bölgelerde, evlenirken damadın kaynatasına ödemesi gereken para veya mal, başlık*” (2011: 277); kalın ise “*Gelin olacak kıza erkek tarafından verilecek olan para veya armağan, ağırlık*” (2011: 1279) şeklinde açıklanmaktadır. Kelimenin Türk boyları arasındaki kullanımı Göktürklerde⁶⁸ *kalın*, *kalın*; Oğuzlarda *kalın*, Dede Korkut Oğuzlarında *kalınlık*; Kazaklarda *kalın mal*; Kırgızlarda *kalın*; Özbeklerde *kalın*; Altaylarda *kalın*; Türkmenlerde *kalın*; Osmanlı döneminde ise *kalın, başlık* (Turan, 1991: 39) şeklinde karşımıza çıkar.

⁶⁷ Mihr, Müslüman bir erkeğin nikâh esnasında eşine vermeyi kabullendiği mal veya para (Türkçe Sözlük, 2011: 1680).

⁶⁸ En eski yazılı metinler olarak bilinen Göktürk kitabelerinde *kalın* (BK, D25, s.59) şeklinde geçer ve Talat Tekin bu kelimeyi *baç*, *haraç* şeklinde açıklar (2010: 146). Saim Sakaoğlu (1994: 159), yazıtlarda *kalın* kelimesinin başlık parası yerine *baç*, *haraç* şeklinde kullanılmasını başlık parasının belki de *haraç* olarak düşünülmesinden ötürü olabileceğini ve yazıtlarda başlık parasının yer almamasının karşılıklı kız alıp verme ile ilgili olabileceğini söyleyerek bu tarz kavramların anlam kaymasına uğradığının göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade eder.

Bahaeddin Ögel (2001: 256), kalın için kız ailesine verilen aile malı; babanın oğullara evlenme payı vb. açıklamalar yapar. Ögel'e göre kalın veya başlık, Türk aile hukukunun temelini teşkil eder ve geçmişten günümüze kadar ulaşan tarih kaynaklarında yer alır.⁶⁹ Mahmut Tezcan'a (1979: 415-416) göre başlık parası, evlenilecek olan kızın satın alınması gibi bir olguyu akla getirir de aslında her iki tarafın da kendi aralarında haklarını arttırmasına yönelik bir anlaşma, uzlaşmadır. Bu anlaşmada erkek tarafı para ödedikten sonran gelinin ve çocukların üzerindeki hakka doğrudan sahip olur. Ayrıca ödenen miktar erkeğe, kadının seks ve işgücü gibi özelliklerinden yararlanabilme olanağı da sağlar. Antropolojide gelin fiyatı (bride-price) kavramı kullanılmasına rağmen bu gelinin satın alındığı anlamına gelmez, çünkü gelin, satılık bir mal olarak görülmez, bu sebeple gelin serveti (bride-wealth) kavramı kullanılır.

Kalın/başlık geleneğinin yer aldığı en eski destanlardan biri Uygur Türklerinin *Göç Destanı*'dır. Destanda Çinliler, Türkleri yıkabilmenin yolunun Kutlu Dağ'da bulunan kutlu taşları ele geçirmek olduğunu düşünürler. Bu vesileyle kızlarını Uygur kağanına veren Çinliler “Siz bizden kızlarımızı aldınız, biz de sizden yardım istiyoruz” diyerek kutlu taşları ele geçirirler⁷⁰. Çin kültüründe de varlığı tespit edilen kalın/başlık geleneği (Tezcan, 1979: 415) düşünüldüğünde metinde yer alan “yardım” ifadesinin, Türk kültüründe karşılaşılan kalın-başlık geleneği ile uyduğu görülmektedir. Bu yüzden burada istenen yardım (taşlar), kağanın evlendiği kıza karşılık istenen kalın/başlık parası olarak düşünülebilir. Her ne kadar Çinlilerin niyeti verdikleri kızların karşılığında bir şey istemek ve akrabalık bağlarını güçlendirmek olmasa da kız verme sonrasında Türklerden bir şey talep ediliyor olması akıllara ilk olarak kalın-başlık geleneğini getirmektedir.

Türk dünyası destanları içerisinde Türklerin geleneklerinden biri olan başlık parasında/kalında çeşitli unsurların yanı sıra kurt motifinin de yer aldığı görülmektedir. Destanlarda kurt ya doğrudan kendisi olarak başlıkta kullanılmakta ya

⁶⁹ Bahaeddin Ögel'in “Kalın ve Başlık” adlı detaylı araştırması için bakınız: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2001, s.256-263.

⁷⁰ Destan hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ali Osman Öztürk, *Çağların İçinden Türk Destanları*, 2009, İstanbul: Pozitif Yayınları, s.356-358; Bilgehan Atsız Gökdağ - Kemal Üçüncü, *Başlangıcından Günümüze Türk Destanları*, 2015, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 56-59.

da kurdun başı başlık parasında bir ölçü, belirlenen kriter olarak yer almaktadır. İncelenen destanlar içerisinde Kuzey Doğu (Sibirya) Türklerinden Tuvaların; Güney Doğu (Karluk-Uygur) Türklerinden Özbeklerin ve Kuzey Batı (Kıpçak) Türklerinden Kırgızların destanlarında kurdun doğrudan ya da dolaylı şekillerde başlık parasında yer aldığı tespit edilmiştir.

İstenen kızı alabilmek için ödenen başlık parasında kurdun doğrudan yer aldığı destanlardan biri Güney Doğu (Karluk-Uygur) sahası içerisinde ele alınan Özbek Türklerinin *Ayçınar Destanı*'dır. Destanda yaşlı Nazarbay, güzel ve genç Ayçınar'a göz koyar. Ayçınar'ın babası Halyar her ne kadar kızını zengin, acımasız, yaşlı Nazarbay'a vermemek için direktse de mallarını ve kızını zorla alacağından korkmaktadır. Bunun üzerine zeki Ayçınar, bu belayı başından savabilmek için dünürçüler aracılığıyla Nazarbay'dan başlık ister. Başlık ise on kuzu, iki on beş (otuz) aslan, kırk kaplan, elli aygır, altmış beş öküz, seksen teke, doksan deve ve *yirmi tane kırdan gezen kurttur* (Solmaz, 2007: 35-39).

Destanda dikkati çeken husus kızın babasının başlık istemesi gerekirken doğrudan gelin olacak kızın kendi adına başlık istemesidir. Gelenek açısından bakıldığında başlığı kızın kendi istemesi hoş karşılanmaz, ancak burada babasının tek kızı olan Ayçınar evlenmek istemediği kişiden hem kendisini hem de ailesini kurtarmak için öne atılmak zorunda kalır, baba da kızının fikrine saygı duyar, bu duruma tepki göstermez. Zaten Ayçınar'ın koyun, keçi, altın, gümüş, takı-süs eşyası vb. gibi paha biçilemez değerli şeyler yerine vahşi hayvanlar istemesinin sebebi bunları Nazarbay'ın bulup getiremeyeceğinden emin olmasındandır. Görüleceği üzere Ayçınar'ın diğer hayvanlarla beraber istediği kurt -üstelik kırdan gezen kurt- herhangi bir dinî, mitolojik, kutsiyet özellikleri açısından değil doğrudan tabiattaki vahşi varlığından ötürü destanda yerini almıştır. Kurdun avlanması ve ondan çeşitli şekillerde faydalanılması bilinen bir gerçekliktir lakin kurdun yakalanarak bir ağıla getirilip bağlanması ve orada yaşatılması neredeyse imkânsız bir etkinliktir.

Kurdun doğrudan kendi varlığı ile başlıkta yer aldığı bir başka destan ise Kuzey Batı (Kıpçak) Türklerinden olan Kırgızların *Coodarbeşim Destanı*'dır.⁷¹

⁷¹ Coodarbeşim Destanı, Kırgızların Er Töştük Destanı'nın devamıdır ve Er Töştük Destan dairesinin ikinci halkasıdır (Alimova, 2017: 15).

Ancak burada kurt, başlık parasından ziyade sevdiği kıza kavuşmak isteyen kahramanın sınanmasında kullanılmaktadır. Destan kahramanı Coodarbeşim yolunu kaybeder, atı da ona periler diyarına geldiklerini ve periler hanının kızı Nurperi'nin kendisini bekleyip kendisine rüyasında âşık olduğunu söyler. Coodarbeşim ve Nurperi birlikte periler ülkesine geldiklerinde Peri Hanı, Coodarbeşim'i beğenir ve ikisinin toyu yapılır. Ancak iki sevgili birbirine kavuşmadan kayınbirader Akbilek önderliğinde peri halkı bir araya gelerek Coodarbeşim'i sınamak ister ve istenilenleri yerine getirirse Nurperi'yi alabileceğini söylerler. Coodarbeşim'den peri halkının istedikleri ise destanda şu şekilde sıralanır:

“...Pars, kaplan, arslandan

Dokuz tane yakalayacaksın.

İri koyu al ayıdan

Dokuz tane yakalayacaksın.

Kurt, pars, vaşak

Hepsinden dokuzar tane yakalayacaksın.

Bunları yaparsan,

İstedicine kavuşacaksın.” (Alimova, 2017: 196-197).

Destanda kahramanın tabi tutulduğu sınav, sevgilisine kavuşmak isteyen kahramanların belirli şartları yerine getirerek yiğitliklerini kanıtladıkları sınamalardır. Coodarbeşim Destanı'nda her ne kadar iki sevgilinin toyu yapıldıktan sonra bu imtihan gerçekleştirilmek istense de amaç yine Coodarbeşim'in yiğitliğini görmektir. Ayrıca Coodarbeşim, tabi tutulduğu sınamadan geçemez, bahadırlığını kanıtlayamazsa anne babası ile gelip başlık parasını vererek Nurperi'ye kavuşma imkânı verilir. Mehmet Ali Yolcu'ya (2013: 9-10) göre Türk destanlarının geneline bakıldığında kahramanın sevdiği kız uğruna mücadele etmesi ve çeşitli sınamalara tabi tutulması toplumun sosyal ilişkileri ve sosyal yapısı hakkında bizlere bilgi verir. Toplumların yaşamsal faaliyetleri göz önüne alındığında, Türk toplumunun sosyal ilişkiler yapısında *birbirine kavuşmak isteyen sevgililerin* yiğitliklerinin ve güzelliklerinin önemli olduğu görülmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nda bu tarz yarış ya da sınamaların görülmediğini ifaden eden Yolcu, bunun sebebinin toplumların gelişimleriyle birlikte destan konularının da farklılaşmasından kaynaklı olduğunu belirtir.

Jirmunskiy'e göre evlilik imtihanlarının en arkaik şekli Dede Korkut Kitabı'nda⁷² yer alan Bamsı Beyrek'le ilgili destani anlatısında yer alır. Destanda gerçekleştirilen yarışların kız ve erkek arasında yapıldığını belirten Jirmunskiy, bu imtihanların bahadırın ne kadar güçlü ve maharetli olduğunu öğrenmek için gerçekleştirildiğini ifade eder (akt. Alimova, 2017: 56). Coodarbeşim'e tekrar geri dönüldüğünde örnekte görüldüğü üzere kahramanın sınanması peri halkı tarafından istenir ve bu sinama vahşi hayvanlarla mücadele edip onları ele geçirme üzerine gerçekleştirilir. Coodarbeşim, tüm bu istekleri/şartları yerine getirip yiğitliğini ispatlar ve Nurperi'yi ikinci eşi olarak alıp yurduna getirir.

Sibirya sahası destanları içerisinde incelenen Tuva Türklerinin *Alday-Buuçu*, *Boktu-Kiriş Bora-Şeeley*, *Erelzey-Mergen*, *Haragalzay-Mergen Alışkılar*, *Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge*, *Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün* adlı destanlarında kahramanların başlık alıp vermede belirlediği kıstasların içerisinde “börü başı kadar gümüş” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Yani bu destanlarda kurdun başı bir ölçü birimi olarak kullanılmakta ve istenilen altın, gümüş vs. gibi başlıklar kurt başı kadar olacak şekilde talep edilmektedir. Örneğin⁷³, *Alday-Buuçu* Destanı'nda kahraman

⁷² Dede Korkut Kitabı'nda yer alan evlilik öncesi sinama/imtihan,/yarışlarla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek anlatmasında Banı Çiçek'in Bamsı Beyrek'i sinamak için onunla beraber yarışması (Ergin, 2011: 122-123), Delü Kaçar'ın Dede Korkut'tan istedikleri (Ergin, 2011: 126-127); Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı anlatmasında Kan Turalı'nın Selcen Hatun'u alabilmek için vahşi hayvanlarla mücadele etmesi (Ergin, 2011: 187-193). Bu destani anlatmalarda Bamsı Beyrek'te yer alan kısımlarda kalın ya da başlık parası ifadesi doğrudan yer almamaktadır ancak Kan Turalı'da “*Ol kızun üç canavar kalınlığı kaftanlığı varidi. Her kim ol üç canavarı bassa yense öldürse kızımı ana virürem diyü va'de eylemiş-idi.*” *Basmaşa başın başın keser-idi.*” (Ergin, 2011: 185) ifadesinde kalın doğrudan karşımıza çıkmaktadır.

⁷³ Tuva Türklerinin diğer destanlarında da başlık olarak belirlenen gümüşün “*börü başı kadar*”, “*börü başı gibi*” şeklinde yer aldığı görülmektedir. Bunların her birini bir örnekle şu şekilde sıralamak mümkündür:

Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı'nda:

“*Kağan da atanın önüne*

At başı kadar altını

Börü başı kadar gümüşü

Kaim-başlık olarak koymuş.” (Aça ve Ergun, 2004: 431).

Erelzey-Mergen, Haragalzay-Mergen Alışkılar Destanı'nda:

"Börü başı gibi gümüşü

At başı gibi altını alıp

Ayın yenisinde, günün iyisinde,

Yalnız kızımı vereyim,” (Aça ve Ergun, 2004: 585).

Alday-Buuçu, gençlik yıllarında tanıştığı Uzun-Sarıg Haan ile gelecekte doğacak olan çocuklarını evlendirmek için birbirlerine söz verirler. Alday-Buuçu'nun gelecekteki gelini için sunduğu başlık ise destanda şu şekilde sıralanır:

“Börü başı gibi gümüş sunup

At başı gibi altın sunup

Gelecekte çocuğumuz için deyip

Ayrı renkte ala boz yilkıyı

*Başlık olarak vermiş.”*⁷⁴ (Aça ve Ergun, 2004: 226).

Aradan zaman geçer, Alday-Buuçu'nun oğlu olur ve Haan-Buuday adını alır. Han-Hurbustu'nun göğün üçüncü katında yaşayan en küçük kızını oğlu için kaçırarak Alday-Buuçu son anda eskiden yerle göğün birleştiği yerde yaşayan Uzun-Sarıg Haan ile sözleştiğini hatırlayıp olanları oğluna anlatır. Bir sözlüsü olduğunu öğrenen Han-Buuday da sözlüsünü almak için sefere çıkar ve yanına olağanüstü özelliklere sahip olan falcının oğlu Tölee-Şınar ile bakıcının (büyücünün) oğlu Belee-Şınar'ı alır. Sözlüsünün yerine gelen Han-Buuday, Uzun-Sarıg Haan'ın en küçük kızını evlendirmek için yarışlar düzenlediğini görür. Bu yarışlarda başka adaylar da vardır, lakin Han-Buuday daha çok üst dünya bahadırı Gök oğlu Demir Möge ile yarışır. Çünkü Demir Möge kıza önceden talip olmuş, Uzun-Sarıg da kızı ona vermiştir. Ancak Han-Buuday'ın ortaya çıkması olayları karıştırır ve iki güçlü kahraman âdeta birbiriyle kapışır. Uzun-Sarıg Haan, kızını doğmadan önce sözlediği Han-Buuday'a

Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı'nda:

“Yiyip alıp iki kardeş,

At başı kadar altın,

Börü başı kadar gümüş alıp.

Altay'ın kara ala samurunun,” (Aça ve Ergun, 2005: 338, 341)

Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün Destanı'nda:

“Eskiden benim için,

At başı dek altın verip

Börü başı dek gümüş verip,

Kaim-başlık sunmuş.” (Aça ve Ergun, 2005: 399).

Örneklerde de görüldüğü başlık/kalın olarak verilen gümüşte sunulan ölçü kurt başı kadar olmasıdır ve bu durum Tuva Türklerine ait destanların çoğunda bu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁴ Alday-Buuçu Destanı'nda “*Börü başı kadar gümüş*” ifadelerinin yer aldığı diğer kısımlar için bakınız: (Aça ve Ergun, 2004: 227, 228, 231, 243, 244).

vermek istemez, bu yüzden sınamalarda bahadırı oldukça tehlikeli ve zor görevlere gönderir. Ancak Han-Buuday bütün sınamalardan geçer ve sözlüsüne kavuşur (Aça ve Ergun, 2004: 226-257).

Destanda Alday-Buuçu ve Uzun-Sarıg Haan arasında gerçekleştirilen gelecekteki çocukları evlendirme sözleşmesi, Türk gelenekleri içerisinde önemli bir eşik olarak kabul edilen evlenmenin çeşitli biçimlerinden⁷⁵ bir tanesi olan beşik kertmesi evliliğidir. Beşik kertmesi evlenme, iki ailenin birbiriyle dostluk kurması ve ilişkilerini yakın tutmak istemesi üzerine yeni doğmuş çocuklarını henüz beşikteyken birbirlerine nişanlandırılmalarıyla gerçekleştirilmektedir (Örnek, 2014: 258). Destan devri içerisinde görülen beşik kertmesi evlendirme biçimi, her ne kadar çocuklar doğduktan sonra beşikteyken değil de doğmadan önce gerçekleştirilmiş olsa da bu geleneğin eskiliği hakkında bizlere bilgi vermektedir. Destanda Alday-Buuçu, beşik kertmesi yoluyla oğluna alacağı kız için börü başınca gümüş⁷⁶, at başınca altın verir. Başlık, gümüş ve altındır ancak bunların kurt ve at kafası kadar olması talep edilir. Atın ve kurdun kafasının büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda başlığın azımsanmayacak büyüklükte olduğunu, bunun da evlendirilecek genç kızların kolay bir şekilde başka bir aileye gelin olarak verilmediğini göstermektedir. Destanda evlenme konusunda dikkat çeken diğer hususlardan biri Han-Buuday'ın daha doğmadan sözlendiğini öğrenmesi üzerine sözlüsünü bulmak için sefere çıkması ve yanında ona yardımcı olabilecek kendisi gibi güçlü kişilerin bulunmasıdır. Burada destan kahramanının sefere çıkması, bir sözlüsü olduğunu öğrenmesi üzerine gerçekleşmektedir. Herhangi bir nedenden ötürü sefere çıkan kahramanlar ve onların yanında giden yardımcı kahramanlar, destan ve halk hikâyeleri içerisinde sıklıkla karşılaşılan olgulardan bir tanesidir. Kahramanın yanında ya en yakın arkadaşları ya da kırk baturu veyahut da Alday-Buuçu'da görüldüğü gibi olağanüstü özelliklere

⁷⁵ Türk gelenekleri içerisinde yer alan evlenme biçimleriyle ilgili detaylı bilgi için bakınız: Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, 2014, s. 188-194.

⁷⁶ Günümüzde derlenen halk inanışları içerisinde Hakkâri'nin Uludere nahiyesi çevresinde genç kızların, tokası kurt kafası biçiminde olan gümüş kemer taktıkları tespit edilmiştir. İnanışlara göre bu kuşak, bir nevi namus kuşağıdır ve koruyucu özelliklere sahiptir (Kalafat ve Güven, 2011: 67). Böyle bir inancın destan devri özelliklerini yakın bir zamana kadar yaşatmaya devam eden Tuvaların destanlarında görülen "börü başı kadar gümüş" ifadesiyle bir bağlantısı olduğu kesin olarak bilinmesi de gümüş ve kurt başı arasındaki bağlantının en azından günümüzdeki Anadolu sahası halk inanışları içerisindeki varlığı oldukça dikkat çekicidir.

sahip yardımcı kahramanlar⁷⁷ yer alır. Kahramanların herhangi bir nedenden ötürü sefere ya da gurbete çıkmasının yanı sıra sevdikleri kıza kavuşabilmek için de çeşitli mücadelelere atılmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Tuva kahramanlık destanlarında bahadırlar, kendilerine eş olmalarını istedikleri kızları almak için çeşitli sınavlara/yarışlara/sınamalara tabi tutulurlar. Bu sınamalardan bir tanesi de kızların babaları tarafından düzenlenen yarışlarda kahramanların sınıandığı yarışmalardır (Aça ve Olgunsoy, 2010: 5). Alday-Buuçu Destanı'ndaki kahraman Han-Buuday da doğmadan önce sözlendiği kıza kavuşmak için kızın babası Uzun-Sarıg Haan tarafından bu tarz bir sınamaya tabi tutulur. Kızını Han-Buuday'a vermek istemeyen Uzun-Sarıg Haan, onu zorlu ve tehlikeli sınamalara⁷⁸ tabi tutarak ondan kurtulmak ister⁷⁹. Ancak falcının ve büyücünün oğulları Tölee-Şınar ile Belee-Şınar'ın olağanüstü güçleri ile Han-Buuday'ın yiğitliği sayesinde türlü hileleri aşip zorlu görevleri başararak yiğitliğini ispat eder. Aynı zamanda sözlüsüne kavuşmak için sefere çıktığı sırada Han-Buuday'ın yanında onu korumak için giden Tölee-Şınar ve Belee-Şınar'ın da kendilerine verilen görevi layıkıyla yerine getirerek kahramanı korumayı başardıkları görülmektedir. Bu da bize kahramanın yanındaki yardımcı

⁷⁷ Sefere çıkarken kahramanın yanında yer alan olağanüstü yardımcı kahramanlar hakkında detaylı bilgi için bakınız: Mustafa Aça, “*Yirtöştük Destanının Sibiry (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme*”, Millî Folklor, 2001, s.65-74.

⁷⁸ Han-Buuday'ın sözlüsüne kavuşmak için Uzun-Sarıg Haan tarafından Demir Möge ile birlikte tabi tutulduğu sınamalar şu şekildedir: **a)** Yüz çamın başını kesip kozalaklarını yere düşürmeden toplayarak devenin delik kemiğinden oku geçirip devenin kemiğini parçaladıktan sonra demir gök yazılı taşı parça parça edip yüz öküz yükünce ağacı keserek sarı bozkırı yakıp sarı bozkırın başında dağ belinden geçerken okun ucunu tutmak, **b)** Oba önündeki Arzaytı dağını obanın arkasındaki üç dağın tepesinden teperek aşmak, **c)** Dünyayı atla üç kez dolanıp yarışmak (Yarışa Han-Buuday'ı temsilen falcının oğlu Tölee-Şınar, Gök oğlu Demir Möge adına da hizmetçi kadınlar katılır), **ç)** Öğle vakti güreş tutmak. (Aça ve Ergun, 2004: 244-256). Şatlardan da anlaşılacağı üzere Uzun-Sarıg Haan, bunları kızını Han-Buuday'a vermemek ve onu öldürmek adına ister. Tüm bu hileli ve zor şartlara rağmen Han-Buuday sınamalardan başarıyla geçer ve sözlüsüne kavuşur.

⁷⁹ Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Bamsı Beyrek ile ilgili anlatmada Banı Çiçek'in ağabeyi Delü Karçar'ın kardeşini vermesi için arabulucu Dede Korkut'tan istediği (bin dişisini görmemiş buğra, bin koyun görmemiş koç, bin kısrağı aşmamış aygır, bin tane kuyruksuz kulaksız köpek, bin tane pire) (Ergin, 2011: 126-127) imkânsıza yakın olan şeylerin temelinde de kardeşini Bamsı Beyrek'e vermek istememesi yatmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda yer alan başlık parası-kalın örnekleri ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Ali Berat Alptekin, “*Dede Korkut Hikâyelerindeki Başlık Parasının Kökeni ve Diğer Destanlara Yansıması*”, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: “Dede Korkut ve Türk Dünyası” Bildirileri-Cilt 1, 2015, s.151-162.

kahramanların kendisi kadar güçlü, zeki ve yetenekli olduklarını, yalnızca böyle karakterlerin kahramanın yanında yer alabileceğini göstermektedir.

Geçmişten günümüze, kadim devirlerden modern devirlere kadar birbirinden farklı yörelerde farklı şekillerde karşımıza çıkan başlık parası/kalın sözlü ve yazılı yaratmalara da yansımıştır. İlkel dönemlerden bu günlere kadar çeşitli farklılıklarla (coğrafi, siyasal şartlar vb.) yaşatılmaya çalışılan destanlar içerisinde de başlık parası/kalın motifine sıklıkla rastlanmaktadır. Destanlara bakıldığında kızlarını gelin edecek babaların erkek tarafından istediği başlığın çoğunlukla hayvanî unsurlardan oluştuğu; kızını vermek istemeyen baba, abi ya da herhangi bir aile büyüğününse damat adayını sınamaya tabi tuttuğu görülmektedir. Bu sınamalar genellikle bir yarış olarak düzenlenmekte ve bu yarışlarda damat adayından yine hayvan avlayıp getirmesi ya da hayvanlarla mücadele etmesi istenmektedir. Evlenme geleneğinde istenen başlık parası âdetinde genellikle hayvanların görülmesi ya da damat adaylarının sınamalara tabi tutularak hayvanlarla mücadele ettirilmesi hayvan ve hayvancılığının Türk sosyo-kültürel yaşantısındaki önemi hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

3. Oyunlarda Kurt

Türk tarihinin, kültürünün, kahramanlıklarının ve daha pek çok şeyin anlatıldığı destanlarda; toy, şölen, av merasimleri vb. gerçekleştirilen eğlencelerde oynanan çeşitli oyunlara dair bilgi bulmak mümkündür. Her Türk boyunun kendi destanında çeşitlilik arz eden oyunlar olmasının yanı sıra farklı boyların kendine has özellikleri olan oyunları da mevcuttur. Eğlenceli zamanlarda oynanan bu oyunların genellikle boylar tarafından gerçekleştirilen geleneksel sporlar (at yarışı vb.) içerisinde oynandığı görülmektedir. Boyların coğrafya, iklim koşulları ve yaşam şekilleri göz önüne alındığında Türk destanları içerisinde yer alan geleneksel sporları ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki boyların hayat tarzına göre şekillenen at, kılıç, ok, yay, avcılık, balıkçılık vb. faaliyetler; ikincisi ise boş zamanlarda eğlenme amacıyla mevsimsel döngü zamanlarında, dinî amaç taşıyan çeşitli ayin ve törenlerde ya da geçiş ritüellerinde gerçekleştirilen sporlardır. Bu sporların içerisinde ise güreş, mızrak, ok, av, yaya yarışı, at yarışırma veya kökbörü çekiştirme gibi oyunlar yer almaktadır (Çobanoğlu ve Çobanoğlu, 2018: 26-30).

Genel itibarıyla kök börü adıyla bilinen oyuna Kırgız ve Türkmenler’de “*Gökbörü*”, “*Kök-Börü*”, “*Köp Kûri*”, “*Oglak/Ulak*”; Afganistan’da “*Buzkaşı*”; Kazaklarda “*Kökbar, Kökpar*” gibi adlar verilmektedir (Ünver, 2006: 52). Anadolu’da oynanan *Öndül Kapmaca* adlı oyun ise kökbörü oyununun aynısı değildir ancak izlerini taşımaktadır (Kaya, 2005: 304). İncelenen destanlar içerisinde oynanan oyunların, Kırgız Türklerinin Cañıl Mırza, Boston, Er Soltonoy, Kurmanbek, Manas ve Bağış destanlarında *kökbörü*; Kazak Türklerinin Er Kosay, Şora Batır, Akböpe-Savıtbek ve Alpamıs destanlarında *kökpar*; Karakalpak Türklerinin Kırk Kız Destanı’nda *köpkar*; Özbek Türklerinin Dalli Destanı’nda *köpka/köpkariritazcılık* adları ile yer aldığı tespit edilmiştir.

Destanların genelinde kurtla oynanan oyunların adının kökbörü şeklinde geçtiği görülmektedir. *Kökbörü* yani *gök kurt* bir oyun adı olarak karşımıza çıksa da kadim devirlerde büyük hükümdarların, hanların, hakanların kudretini ve gücünü göstermek için kullanılan sıfatlardan bir tanesi olduğu bilinmektedir (Ögel, 2010: 49). Sıfat olarak da kullanılan bu ifade kökbörü kelimesinin eskiliği hakkında bilgi verir. Kökbörü oyunu geleneksel atlı spor oyunlarının başında gelen, binicilikte büyük güç isteyen ve geçmiş dönemlerden beri gençlerin oynamaktan zevk aldığı oyunlardan biridir. Batı Türkistan coğrafyasında sıklıkla oynanan bu oyun, Kırgızların millî oyunu olarak kabul edilmekte ve günümüzde hâlâ yaşatılmaya devam edilmektedir. Oyunun aynı zamanda diğer adı *ulak tartı* yani *oğlak tartış* oyunudur (Belek, 2017: 201). Kırgızistan’da kökbörü oyunu kadar sembolik bir ağırlık taşıyan başka oyun olmadığı ve millî gücü anlatan mitlerin oluşturulmasında hatta ahlak eğitiminde dahi oyunun öncü bir şekilde yarışmalarda sistematik olarak kullanıldığı söylenebilir (Türkmen ve Useev, 2019: 1490).

Köklü bir geçmişi olan kökbörü oyununun ortaya çıkışına dair bir rivayet anlatılmaktadır. Bu rivayete göre eskiden bir savaş olur ve köydeki tüm erkeklerin savaşa gitmesiyle köy ve köylüler korumasız kalır. Aradan biraz zaman geçtikten sonra köye kurtlar iner ve hayvanlara zarar vererek köy halkını zarara uğratar. Savaş sonrası köylerine dönen erler de kurtları öldürür. Aralarında canlı kalan kurtları at üzerinde birbirlerine atarak eğlenmeye başlarlar. Bu oyun çok hoşlarına gidince canlı ele geçirdikleri kurtlarla bu şekilde oynamayı devam ettirirler ve adına da kökbörü

derler. Zamanla kurtların azalmasıyla eğlence aracı yerini kurttan tekeye bırakır, henüz olgunlaşmamış yiğitler de teke yerine ulak yani oğlak çekiştirirler (Kaya, 2005: 303).

Her Türk boyunda farklı şekillerde oynanan kökbörü oyunu genellikle iki takım hâlinde oynanır. Oyun başlamadan önce ortada çekiştirilecek olan koyun, oğlak veya teke önceden oyuna hazır hâle getirilir. Oyunda amaç oldukça ağır hâle getirilen hayvanın postunu belirlenen hedefe götürmektir. İki gruba ayrılan atlı yarışmacılar, ortaya atılan hayvanı aralarında çekiştirmeye başlar. Atlı grupların *tay kazan* adı verilen kazanları vardır ve ortada çekiştirilen hayvan hangi grubun kazanına koyulursa o grup oyunu kazanmış olur. Gücün, hızlı ve çevik olmanın yanında iyi bir binici olmanın da gerekli olduğu bu oyunda atlılar âdeta atlarıyla bütünleşip birlik olurlar (Belek, 2017: 201-202). Oyun aynı zamanda takım hâlinde oynandığı için insanlara herhangi bir zorluk karşısında birlik olma, bu birlik anlayışıyla millet olma ruhunu da aşılar.

Kırgız Türklerinin destanlarından *Cañıl Mırza*'da çeşitli kutlama ve törenlerde kökbörünün oynandığı görülmektedir. Destan kahramanı Cañıl, Noygutlar boyundan güçlü, yiğit, herkesten haraç alan ve hiç kimseye boyun eğmeyen bir kadın kahramandır. Bu yüzden adının yanına bir de Mırza unvanı eklenir. Cañıl'ın namını işiten düşmanları ondan öç almak ister. Destanda ilk olarak Burhuy ve Ürbülçök, ondan intikam almak için Cañıl'ın yuduna doğru yola çıkar. Yurda geldiklerinde Cañıl'ın kadın olduğunu öğrenirler ancak intikam almaktan vazgeçmezler. Cañıl da o sırada Burhuy ve Ürbülçök beylerin kendisine karşı geldiğini öğrenmiş ve bu karşılaşmayı kendisinin kazanacağından emin olduğu için toy vermektedir. Bu toyda oynanan kökbörü oyunu destanda şu şekilde aktarılır:

“Cañıl Mırza toy verip,

Halkına fikirlerini söyleyip,

Kökbörüsünü çaldırıp,

At-kunan yarıştırap,

Cambi'dan hedefe atıp,

Oyun eğlence kahkaha.

Düşmanlık edeni yere sermiş,

*Çarpışmaktan kaçmamış,
Yayını boşa çekmemiş,
Attığını diri bırakmamış,
Ordu kurup toplamış.” (Çelik, 2010: 155).*

Destanın bir başka yerinde ise Kalmuk beyi Erdene, mücadele sonunda Kırgızları esir eder. Ezeli düşman Kırgız ve Kalmukların bir arada yaşadığı dönemde Kalmuk beyi Erdene, yetmiş günlük bir toy yapılmasını emreder. Bu toyda Kalmuk ve Kırgızların birlikte kökbörü oynayıp, at yarıştıırıp güreştikleri görülür (Aça, 2004: 57).

Örneklerin birincisinde Cañıl, onunla savaşmaya gelen Burhuy ve Ürbülçök beylere karşı savaşmaya hazır ve kazanacağından emin bir şekilde toy hazırlığı içerisine girer. Bu toy âdeta savaş öncesi hazırlığı temsil ederken oynanan oyunlar da savaş öncesi bir ısınmayı canlandırır. Düzenlenen toyda oynanan oyunların her biri bir meziyet, güç, kuvvet ve bahadırlık gerektirir. Cañıl ise bu meziyetlerin hepsini hatta daha fazlasını kendinde barındıran güçlü bir kadındır ve hem toyda hem de savaşlarda bu gücünü rakiplerine karşı göstererek onları alt etmeyi başarır. Aynı zamanda toy, Kırgız halkının güçlü ve özgür olduğu bir dönemde dostluk ve millî birliktelik içerisinde gerçekleştirilir. Örneklerin ikincisinde düzenlenen toy ise bu özgür milletin Kalmukların esiri olduğu bir dönemde düşman kavmin beyinin isteği üzerine gerçekleştirilir. İki ezeli düşman olan Kırgız ve Kalmukların düzenlenen toyda tüm maharetleri ile oyunlara katıldığı ve birbirlerini alt etmeye çalıştıkları görülmektedir. Çünkü bu oyunlarda kazanmak bir güç, kuvvet belirtisi hatta üstünlük göstergesidir. Kazak ve Kalmuk bahadırları arasında oynanan kökbörü oyunu da âdeta iki kavim arasındaki mücadeleyi yansıtır⁸⁰. Oyunda kazanan bahadırlar ise bu vesile ile güçlü, hızlı, çevik en önemlisi de iyi bir binici olduklarını gösterme imkânı bulurlar. Bu da yenen kavmin yenilen kavme göre daha güçlü olduğu algısının yaratılmasını sağlayabilir.

⁸⁰ Moğolların batı kolunu oluşturan Kalmuklar, Kırgız ve Kazak Türkleriyle uzun müddet mücadele etmiş, bu mücadeleler Kazak ve Kırgız Türklerinin destanlarında sık sık yer almıştır. Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan Kalmuklarla mücadeleye ilişkin detaylı açıklama için bakınız: Çiğdem Akyüz, “*Kırgız-Kalmuk İlişkileri Bağlamında Tarihin Sözlü Bellekleri Olarak Destanlar*”, I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu-Zonguldak,, 2014, s. 139-150.

Manas Destanı'nda çeşitli sebeplerle düzenlenen toylarda kökbörü oyununa rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi destan kahramanı Dev Koşay'ın, Çon Cindi'nin hürmeti için düzenlediği eğlencede oynanan kökbörüdür. Bu eğlencede kurbanlar kesilmiş, at yarışları yapılmış ve genç delikanlılar her gün at üstünde oğlak çekiştirip kökbörü oynamışlardır (İnayet, 2017: 141). *Bagış Destanı*'nda ise Bagış'ın, Cediger ülkesinin yöneticisi olmasının şerefine bir bey toyu düzenlenir ve toyda bey olacak delikanlılar kendilerini göstermek için kökbörü oynarlar (Öztokmak, 2019: 292). Yine aynı destanın bir başka yerinde, düzenlenen toyda oynanan kökbörü oyunu, oyunun bir diğer adı olan *ulak tart* şekliyle yer almaktadır (Öztokmak, 2019: 455). Bu toylarda kökbörü oynayan delikanlılar, oyun esnasında kendilerini genç kızlara gösterebilmek için bütün hünerlerini sergilerken kızlar da bu oyunlara süslenerek gelip kendilerini genç delikanlılara göstermek niyetindedirler.

*“Kızlar, gelinler toplanıp,
Ellerini koyunlarına koyup,
Kalabalığın ortasından,
Birkaç defa ileri çıkıp,
Gönlünün sevdiği gençlere,
Göz kırpıp, kaşlarını kaldırıp,
Önlerine göz atıp,
‘Hiç olmazsa delikanlılar,
Sesimi duyuyorsun’ deyip,
Şıngırdayarak gülerek,
Altından iri küpelerini,
Omuzlarında sallandırıp,
Düzgün işlenmiş gümüşü,
‘Eleçek’i takıp,
‘Beldemçi’sini belinde takıp,
Süzüle süzüle yürüyüp,
Görünüşü etkiliyor nicesini,”* (Öztokmak, 2019: 292).

Yukarda verilen mısralarda görüldüğü üzere çeşitli sebeplerden ötürü düzenlenen toylarda oynanan oyunlar, yalnızca erkeklerin birbirlerine karşı üstün olduğunu ispatlama çabasının yanı sıra kavuşmayı dileyen sevgililerin birbirlerini

görmelerini, evlenmek isteyen genç kız ve oğlanların birbirlerini görüp beğenmelerini de sağlamaktadır. Bu toylarda birbirini beğenen gençler, hayatın bir geçiş dönemi olan evlilik arefesine girerler ve yuva kurup yeni bir ocağın tütmesini sağlayarak soylarının devamını getirirler.

Türk kültüründe evlenme önemli bir eşiktir ve bu eşikten geçişte çeşitli âdetler yerine getirilir ve büyük toylar düzenlenir. Türk destanlarında da evlenme gibi önemli bir eşikte düzenlenen toylara sıklıkla rastlandığı görülmektedir. Özbek Türklerine ait olan *Dalli Destanı*'nda büyük bir düğün toyu kurulur. Goroğlibek, bin bir zorluklarla Dalli'yi Çambil'e getiren ve bu zorlu yolculukta birbirlerine âşık olan oğlu Hasanhan için kırk gün düğün yapar. Oldukça görkemli olan düğüne her ülkeden yarışçı atlar, aygır ve tekeler, her memleketten oyuncular, türkücüler katılır. Düğünde birbirinden çeşitli müsabakalar gerçekleştirilir ve her müsabakada yiğitlerin hünerlerini göstermesi seyredilir. Bu müsabakalardan biri de köpkaridir (Eşankul, 2017: 205; 525). Köpkari, tıpkı kökbörü gibi at üstünde oğlak ya da buzağı yakalamaya çalışılan, farklı amaçlarla düzenlenen toylarda oynanan oyunlardan bir tanesidir. Bu oyunda da amaç gençlerin eğlenerek meziyetlerini göstermeye çalışması ve birbirlerine üstünlük kurma mücadelesinde üstün gelen taraf olmaktır.

Kazak Türklerinin *Akböpe – Savıtbek* (Karaca, 2007: 129) ve *Boston* (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 476) destanlarında da kökpar oyunu düzenlenen düğün toyunda oynanmaktadır. Yine gençler bir araya gelip hünerlerini gösterip yarışmakta, genç kızlar en güzel hâllerleriyle onları seyretmektedir.

Düzenlenen toylarda eğlenmek ve maharetleri göstermek amaçlı oynanan kökbörü/kökpar vb. oyunlara Karakalpak Türklerinin Kırk Kız Destanı'nda rstlanmaktadır. Destanda, düzenlenen toyun amacı dünyaya gelen evlat sevinci üzerine gerçekleştirilmektedir. Sözü geçen Allayar Bey, kızı Gülayım'ı Kel Jurın ile evlendirmek ister. Gülayım babasının bu isteğine çok üzülür ve altı oğlundan sonra dünyaya gelen kızı için verdiği toyu, yaptığı hayırları ve güzellikleri hatırlatır. Bu hatırlatmada Gülayım, toy için şu cümleleri kullanır:

*“Ben dünyaya gelince,
Ulu bir toy toyladın,
Halkını yığıp can baba,*

Ortada kökpar oynattın⁸¹” (Uygur, 2007: 187).

Destanda kökpar, kökbörü oyunun Karakalpak Türklerindeki kullanım şeklidir ve keçi derisiyle oynanan oyun olarak açıklanmaktadır. Düşmana galip gelindiğinde, sevilen kişilerin hürmetine, bey-kağan olmanın şerefine ya da iki gencin evlenmesi üzerine düzenlenen toylarda oynanan bu oyunun doğan çocuğun sevinci üzerine verilen toylarda da oynandığı görülmektedir.

Toy eğlencesi, yarış, müsabaka vb. eğlence araçlarının içerisinde oynanan kökbörü, destanlarda farklı şekillerde de karşımıza çıkmaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarından biri olan *Kurmanbek Destanı*’nda kökbörü oyunu, toyda gerçekleştirilen bir oyun olarak değil, baba-oğul arasındaki mücadelede babanın oğluna ettiği bir kargışta görülmektedir. Kurmanbek, bir gün Kalmukların üzerine saldırmak için kırk yiğidini babası Teyitbek’e gönderip atı Teltoru’yu istemelerini emreder. Ancak Teyitbek, oğlunun daha önce kendisine sormadan Kalmuklara saldırmasına ve yine kendisine sormadan gidip bir kızla evlenmesine çok kızdığından atını vermez. Hatta o kadar kızar ki atını isteyen oğluna karşı lanet okumaya başlar. Kökbörü oyununun da yer aldığı bu lanet okuma destanda şu şekilde geçer:

*“Bütün Kalmuk bir gelip,
Hanının kalbine tam saplasın,
Çekirge sürüsü gibi Kalmuklar
Muradına hiç erdirtmesin.
Bedenine mızrak saplansın.
Göğsünü yaralayarak,
Devirsinler Kalmuklar.
Efendimizi kuşatarak.
Göğsünden kara kan,
Çok aksın süzülerek,
Çok Kalmuklar hanınızı
Gökbörüye çekip oynasınlar.
Kalbine mızrak saplanarak,
İliğine kadar yaralanıp,*

⁸¹ *Kırk Kız Destanı*’nda düzenlenen bir toyda oynanan kökpar oyununun farklı bir örneği için bakınız (Uygur, 2007: 369).

Kalbinden kara kan

Köpürerek aksın!” (Mukasov, 2013: 92).

Kurmanbek Destanı’nın bir başka varyantında ise Kurmanbek ile Dölön Han arasında geçen çetin bir mücadelede Dölön Han, Teyitbek’in atı Teltoru’yu Kurmanbek’e vermediğini anlayınca onunla dalga geçmeye başlar. Dölön Han’ın keyifli bir şekilde Kurmanbek’le dalga geçerek onu tehdit ettiği mısralarda kökbörü oyununa da yer verilir ve oyun şu şekilde aktarılır:

“Seni öldürüp dileğime

Erişeyim mi, Kurmanbek?

Diri tutup şehrim,

Gideyim mi, Kurmanbek?

Kökbörü oynayıp sokağından,

Geçeyim mi, Kurmanbek?” (Arvas, 2019: 179).

Destanın her iki varyantında görüldüğü üzere kökbörü, eğlenmek amacıyla düzenlenen toylarda oynanan oyun şeklinde değil, bir babanın oğluna kargışında ve bir düşmanın kahramanla dalga geçmesinde karşımıza çıkmaktadır. Örneklerden birincisinde oğluna kızgın olan baba, onun gözünün yaşına bakmadan düşman elinde kökbörüde çekiştirilen bir oğlak gibi can vermesini ister. İkincisinde ise düşman, kahramanın önemli güç kaynağı olan ve düşmanlarını yenmesini sağlayan Teltoru atın kahramanda olmadığını anlaması üzerine onu yeneceğine kesin gözüyle bakarak *topraklarında kökbörü oynatayım* diye alay etmektedir. Atlar, destan kahramanlarının kurtarıcıları, yol gösterenleri, yeri geldiğinde kahraman için düşmanla mücadele eden en iyi dostlarından biridir. Bir kahramanın atı yoksa onda alplık aranmaz ve düşmanını yenmesi söz konusu bile olamaz. Bu yüzden destanlarda kahramanlar daima atlarıyla beraber yol alırlar ve başlarına gelen her şeyi atlarıyla beraber yaşarlar. Bu yüzden atı olmayan Kurmanbek’i yenmek ve onun yurdunda kökbörü oynatmak düşman için kolay hâle gelir.

Kazak Türklerinin destanlarından biri olan *Alpamıs Batır*’da ise kökpar, kahramanı kökparda çekiştirilen oğlağa benzetmek amacıyla kullanılmıştır. Destan kahramanı zalim Ultan, Alpamıs’ın geride bıraktığı karısına göz koyar, çünkü herkes Alpamıs’ın öldüğünü zannetmektedir. Ultan hemen bir düğün düzenler. Bu düğünde toplanan kalabalık Ultan’dan kökpar ister. Zalim Ultan, kökpar oynamak isteyen

halkın önüne Alpamıs'ın yedi yaşındaki oğlunu atar ve onun kökpar gibi çekiştirilmesini ister. Alpamıs'ın kıymetini bilen erler her ne kadar buna karşı koysalar da Jadiger'i kökpar yerine çekiştirmekten kurtaramazlar (Türkmen ve Arıkan, 2011: 148-150). Ultan'ın küçük Jadiger'i kökparda çekiştirtmesindeki amaç, Alpamıs'ın geride bıraktığı şanını ayaklar altına almak ve soyunu devam ettirecek olan oğlunu rezil etmektir. Bütün halkın toplandığı düğün, bu amacı gerçekleştirmek için en uygun yerlerden biridir. Kökpar niyetine çekiştirilen Jadiger'in onuru ayaklar altına alınmış, alplık gururu zedelenmiştir.

Kökparın benzetme amacı olarak kullanıldığı Kazak Türklerine ait bir başka destan *Er Kosay*'dir. Destan kahramanı Er Kosay'ın, düşmanı Taktabolat'ı yakalayıp öldürmesi şu mısralarla dile getirilir:

*“Padişahı yakalar,
Boynuna çilbir gibi salar
Kökpardaki oğlak gibi
Atına sürükletip
Tören gidip varır.”* (Aça, 2002: 266-267).

Mısralarda görüldüğü üzere kahraman Er Kosay tarafından yenilgiye uğratılıp yerlerde sürüklenen Taktabolat, kökparda çekiştirilen oğlağa benzetilmektedir. Bu durum, her ne kadar başkahramanın düşmanı olsa da bir başka destan kahramanının bahadırlığını, yiğitliğini ayaklar altına almak ve onun bahadırlık namını yerle bir etmek anlamına gelmektedir.

Şu ana kadar incelenen örneklerde görüldüğü üzere destanlarda oynanan kökbörünün: **a)** genç oğlanların eğlenerek hünerlerini gösterip kendilerini kızlara beğendirmek için oynadıkları bir oyun **b)** mağlup edilen kahramanı kendi topraklarında kökbörü oynatmak suretiyle tehdit etmekte ya da onunla alay etmekte kullanılan unsur **c)** kahramanın kökböründe parçalanan oğlak gibi ölmesini dilemek için kullanılan kargış şeklinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bunların yanı sıra Kırgız Türklerinin destanlarından biri olan *Er Soltonoy*'da ise kökbörü, bir savaş meydanını tasvir etmek için kullanılmaktadır. Destan kahramanı Bolotkan Batur, Kalmuk askerlerinin üzerine yürür. Kalmukların Tüyönçök Han'ı da askerlerine Bolotkan'ın üzerine saldırmasını emreder. Gün boyunca Bolotkan, üzerine gelen

bütün Kalmuk askerlerinin başını kesip atar. Ertesi gün tam yedi bin Kalmuk askeri aynı anda Bolotkan'ın üzerine saldırır. Bunu gören Kırgızlar savaş meydanına inmeye yeltense de Bolotkan'ın “..güçten düşmeye yakın yardıma gelin..” dediğini hatırlayıp geri çekilirler. Yedi bin Kalmuk askerinin Bolotkan'ın üzerine saldırması destanda şu şekilde tasvir edilir:

“Tam yedi bin kişi saldırıp,

Az da değil çok saldırıp

Etrafına bir baksa,

Ak ipten ağ ile sarılıp,

Nasıl durur Bolotkan,

Meydanda sabırsızlanmadan.

Savaş görünüyor batura,

Heyecanlı Gökbörü oyunu gibi.” (Akmataliyev vd. 2010: 99)

Savaşmak, düşmanı alt etmek, binlerce düşman askerinin arasında tek başına mücadele etmek destan kahramanlarının olağanüstü özelliklerinden bir tanesidir. Kahramanlar için savaşmak bir düğün, örnekte de görüldüğü üzere bir eğlencedir. Yatağında ölen bir er ile savaş meydanında ölen er arasında halkın gözünde büyük bir fark vardır. Erlerin yeri savaş meydanıdır. Destan kahramanlarının görevi, daima tetikte olup halkını ve topraklarını düşmanlardan korumak ve boyunu/kavmini/ devletini hiç kimseye esir hâle getirmemektir. Destan boyunca kahramanlar kendilerine yüklenen bu millî şuurun bilincinde hareket eder ve olaylar daima kahramanın bu kutsal görevi çevresinde gelişir. Yukarıda verilen mısralara bakıldığında yedi bin düşman askerine karşı savaşan Kırgız kahramanı Bolotkan'ın içinde bulunduğu durum ona bir oyun gibi gelmektedir. Kahramana bir oyun gibi gelen bu durum destanda Kırgız Türklerinin millî oyunları olarak kabul edilen kökbörüye benzetilmiştir. İşte destan kahramanının gözünde düşmanı yenmek, eğlenmek için oynanan bir oyun kadar kolay bir meziyettir.

Örneklerde görüldüğü üzere herhangi bir nedene bağlı olarak kurulan toylarda eğlenmek amacıyla oynanan oyunların çoğu hayvanlarla gerçekleştirilmektedir. Bu oyunlarda hayvanlar hem eğlenme aracı hem de oyun sonunda kazanan kişiye verilen bir ödül olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel oyunlar, sporlar, at yarışları, deve güreşleri vs. Türklerin sosyal yaşamındaki önemli kültürel değerlerdir. Bu faaliyetlerde bir araya gelen halk, omuz omuza mücadele edebilmeyi ve birlik olma duygusunu, bunun dâhilinde millet olma bilincini geliştirir. Türklerin göçrevli yaşam şekilleri, savaşçı bir yapıya sahip olmaları ve iyi at binebilmeleri bu konuda etkili olmuştur. Hayvanlarla sürekli bir mücadele hâlinde olmaları, hem kendilerini hem de sürülerini korumak için savaş aletleri ve aletlerin kullanımını geliştirmeleri oyunlarına da yansımış, gerçek hayatta daima sergilemek zorunda kaldıkları tavır ve tutumlarını oyunlarına, eğlencelerine de aktarmışlardır. Burada Malinowski'nin kültüre yaklaşımı akla gelmektedir. Malinowski'ye (2016: 83-88) göre temel ihtiyaçlar sonucunda sergilenen davranışlar kültürel tepkileri oluşturur. Türk halkı da coğrafi koşulların ve yaşam şekillerinin gerektirdiği bu ihtiyaçlara karşı tutumlarını sergilerken çeşitli etkinlikler de gerçekleştirmekte ve farklı kültürel değerler sergilemektedir.

Günümüzde yediden yetmişe, kadından erkeğine pek çok insanın dikkatini çeken ve takibine aldığı futbol, basketbol, voleybol, güreş, halter vb. hareket esasına dayanan birçok spor dalları; bu spor dallarının her birini hiç kaçırmadan takip eden, hayatlarındaki vazgeçilmez bir unsur olarak gören taraftarları mevcuttur. Takım hâlinde oynanan sporlarda her takımın bir amblemi/sembolü/ logosu bulunmaktadır. Dünya geneline bakıldığında özellikle futbol takımlarının sembol ve logolarında hayvanların yer aldığı görülür. Türkiye'deki takımlara baktığımızda Beşiktaş'ın kara kartal, Bursaspor'un timsah, Gaziantepspor'un şahin, Galatasaray'ın aslan, Konyaspor'un çift başlı kartal, Trabzonspor'un kaplan ve daha pek çok takımın simgesi farklı bir hayvanla ilişkilendirilmiş, taraftarlar da bu isimlerle anılmıştır. Hayvan sembolleri içerisinde kurt da Kayserispor'un sembolü olarak seçilmiş (URL-2), takımın ambleminde ise Erciyes Dağı ve kurt kullanılmıştır. Burada takımın dağ ve kurt sembolü bir logo seçmesi kadim dönemlerdeki dağ ve kurt ilişkili Türk inançlarını hatırlatmaktadır. Ayrıca İran'daki büyük Türk takımı Traktör'ün taraftarlarının kendilerini *kızıl kurtlar* olarak görmesi de yine kurdun Türk dünyasındaki mitolojik ve kültürel önemini göstermektedir. Takımların sembollerinde kurdun seçilmesi yalnızca Türklerde görülmez. Roma'da kurulmuş olan bir futbol kulübünün sembolü de iki oğlanı emziren dişi kurttur (URL-3). Roma'nın ortaya çıkışına dair anlatılan mitlerde Romus ve Romulus kardeşleri

emziren dişi kurdun bir futbol kulübünün sembolü olması tarihin derinliklerindeki mitolojik izlere işaret edebileceği gibi Türklerle Romalılar arasında bir akrabalığın işareti de olabilir.

4. Kahramanların Mücadele Ettiği Hayvanlarda Kurt

Halkların millî benliklerini ve kültürel özelliklerini yansıtan halk yaratmalarından biri olan destanlarda olay akışının çoğunlukla bir mücadele hâlinde geçtiği görölmektedir. Konusu ister kahramanlık ister aşk olsun destanların genelinde iyi ve kötü kahramanların mücadelesine ya da bir başkahramanın önderliğinde halklar arasındaki mücadelelere şahit olunmaktadır. Kimi zaman tarihten izler kimi zaman mitolojik vasıflar taşıyan bu mücadelelerde genellikle destanların ana karakterlerinin kazandığı; kötü, zalim tiplerin ise ana karakter karşısında yenilgiye uğradığı görölmektedir. Destanlarda aktarılan her olay her mücadele bir ders niteliğindedir ve destanlar, millî görev ya da millet olma bilinci, birlik beraberlik duygusu, daima iyiyi ve doğruyu savunma gibi ahlaki değerler taşımaktadır. Destanların içerisinde bilhassa başrolü oynayan kahramanlar da destanlardan çıkarılması gereken dersleri aktaran araçlardır.

Türk destanlarının cesur, korkusuz ve güçlü kahramanları alp tipi adı altında incelenmektedir. Şahsi duygularından arınarak milleti ve halkını koruma, yurduna sahip çıkma gibi amaçları olan kahramanlar alp sıfatını taşımaktadır. Destan devrinden günümüze coğrafi konum ve dini unsurların da etkisiyle alp tipi zamanla yerini alp-eren tipine bırakmıştır. Dinî açıdan alp adında bir ad değişikliğine gidilse de hem alp hem alp-eren tipinin amacı aynıdır, her ikisinin de ideali vatanı ve milleti korumaktır. Alp-eren tipi bu ideale ek olarak dini yayma vazifeni de üstlenmiş, bu uğurda cihada giden kahramanlar olmuştur. Destan kahramanlarının esas özelliklerini oluşturan alp tipinin temelde *hüner ve erdem* olmak üzere iki önemli özelliği öne çıkar (Duymaz, 1999: 189). Alp tipinin hünerli olmasından kasıt kan döküp baş kesmesi ve düşmanına boyun eğdirmesi ya da halkını büyük bir felaketten kurtarmasıdır. Kahramanlar, hünerlerini sergilemek ve alplıklarını kanıtlamak adına çeşitli serüvenlere atılır. Kimi zaman eşlerini/sevgililerini bulmak kimi zaman düşmana boyun eğdirmek kimi zaman intikam almak kimi zaman da esaretteki halkını, babasını, ağabeyini kurtarmak için aksiyon dolu maceralara çıkarlar.

Kahramanlar, çıktıkları bu maceralarda bazen düşman kavimlerle savaşırken bazen doğaüstü varlıklarla ya da yeraltı dünyasına ait karanlık varlıklarla bazen de vahşi hayvanlarla mücadele ederler. Kahramanlar, alp olma bilincinin verdiği inançla engel olarak karşısına çıkan bu varlıkları yenerek yerine getirilmesi gereken görevlerini başarıyla tamamlamış olurlar. Ayrıca girdikleri her mücadeleyi başarıyla kazanan kahramanlar, halkın gözünde bulundukları statüden bir üst seviyeye yerleşirler.

Türk dünyası destanlarında kahramanların mücadele ettikleri varlıklar içerisinde vahşi kurtlar da yer almaktadır. Olayların akışı içerisinde cereyan eden bu mücadelelerde kurtlar bazen kahramana bazen kahramanın atına saldırmakta ve kahramanın ulaşmak istediği noktaya varması konusunda ona engel olmaktadır. Bu mücadeleler sadece kahramanlarla değil bazen kahramanların halkı ile kurt arasında gerçekleşmektedir. Ancak bazı durumlarda kurdun, kahramanın yanında yer alarak mücadeleyi beraber yürüttüğü örnekler de rastlanmaktadır. Kuzey Doğu (Sibirya) sahası destanları içerisinde ele alınan Altay Türklerinin destanlarında kahramanların kurtlarla mücadelesine dair ilginç örnekler⁸² yer almaktadır. Altay Türklerine⁸³ ait *Ak Tayçı Destanı*’nda daha önceki bölümlerde kurdun kahramanı kaçırpı onu bir alp gibi yetiştirilmesi hakkında detaylı bilgi verilmişti. Bu bölümde ise kurdun kahramanı kaçırmada halkla yaptığı mücadele ve sonrasında kahramanla kurdun birlikte Erlik’e karşı verdiği mücadele üzerinde durulacaktır. Destanda dünyaya gelen oğulları sürekli Erlik tarafından kaçırılan Ak Bökö, yıllar sonra yeniden oğul sahibi olur ve bunun sevinciyle bir ava çıkar. Avdan döneceği sırada kara ormandan **altmış kulaç kuyruklu Ak Börü** çıka gelir ve Ak Bökö’yü atından devirir. Dile gelen Ak Börü “*Kurtulmak için ne istersin?*” diye Ak Bökö’ye sorduğunda Ak Bökö malını, atını hatta karısını bile vermek ister, ancak Ak Börü onun bu tekliflerini kabul

⁸² Altay bölgesi ve Altay destanları, diğer Türk boylarının destanlarına göre daha fazla olağanüstü-mitolojik özellikler barındırmakta, yeraltı dünyası ile bu dünyadaki olumsuz varlıklar ve kahramanların bu olumsuz varlıklarla mücadelelerine bu destanlarda daha sık rastlanmaktadır. Kürşat Öncül’e (2020: 76) göre Altay bölgesi destanlarında görülen “kutsalların ve yeraltı dünyasına bağlı olarak mücadele edilen olumsuz varlıkların yoğunluğu bölgenin tarihsel yaşanmışlıklarının etkisiyledir.”

⁸³ Altay Türklerinin destanlarında yer alan kahramanların kurtla/kurtlarla mücadelesine dair diğer örnekler için bakınız: *Erke-Koo Destanı* (Dilek, 2007: 58); *Közüyke Destanı* (Dilek, 2002: 328); *Maaday-Kara Destanı* (Naskali, 2015: 77, 78, 79, 87, 88 (3), 90 (4), 92; *Ölöstöy Destanı* (Dilek, 2007: 148 (2)).

etmeyip yeni doğan tek oğlunu almak ister. Ak Bökö, canı için tek oğlundan vazgeçer. Ak Bökö avdan dönüp yuvasına gelir, başından geçenleri eşine ve halkına anlatır, Ak Börü'ye gücünün yetmeyeceklerini söyler. Ancak buna kimse ikna olmaz ve kurda karşı hazırlıklar başlar. Bir gün *altı büyük azı dişli Ak Börü* çıkagelir ve ona karşı koymaya çalışan herkesi sağa sola saçar. Uzun Kıdat ne kadar ok atsa da kurdun altın tüyüne bile zarar veremez. Ak Börü herkesi yıkıp geçtikten sonra kutsanmış bebeği alıp gider. Ak Bökö yine evlatsız kalır (Dilek, 2002: 114-116). Destanın başlangıç kısmını oluşturan bu olaylar silsilesinde Ak Bökö'nün tek oğlunu kurda vermemek için halkla kurt arasındaki mücadeleye yer verilmektedir. Ak Börü, ilk olarak avda yalnız yakaladığı Ak Bökö'yü alt edip ondan ne istediğini söyler, sonrasında ise kendisine karşı çokça hazırlık yapan halka karşı mücadele verir⁸⁴. Halk bu devasa ak kurda karşı koymaya yeltenecek cesarete sahiptir, ancak kurt en güçlü alpları dahi alt ederek *kılı bile kanamadan* yeni doğan erkek bebeği almayı başarır. Destanın bu kısmında kurt olumsuz nitelikler taşıyan, Erlik'in yardımcısı gibi gözüксе de destanın devamında durumun böyle olmadığı anlaşılır. Kurt, erkek bebeği kaçıır, çünkü kimse onu Erlik'le mücadele edebilecek seviyede bir alp olarak yetiştiremeyecektir. Bu görev, kurda Tanrı tarafından bahşedilmiş kutsal bir görev olarak düşünülebilir. Kurt, çocuğu en iyi şekilde besleyip büyütür ve onu güçlü bir alp olarak yetiştirir. Erlik'le mücadele edebilecek raddeye geldiğini anladığında da atlandırıp, kuşandırıp ailesinin yanına gönderir. Destanın sonunda ise bu devasa ak kurdun aslında Ak Bökö'nün Erlik tarafından kaçırılan oğullarından biri olduğu anlaşılır. Erlik'in elinden kaçıp kurtulan bu oğlanın görevi, ak kurt donunda Ak Tayçı'yı er olarak yetiştirmektir. O da kendisine verilen bu görevi başarıyla yerine getirince ödüllendirilir ve kurt donundan sıyrılıp kişioğlu olarak hayatına devam eder.

Ak Tayçı Destanı'nda başkahramanın sürekli bir mücadele hâlinde olduğu görülmektedir. Destanın ilk safhasında doğduktan sonra kurt tarafından kaçırılmasıyla başlayan yaşamı, Erlik ve Temir Kağan'la olan mücadelesiyle devam eder. Ancak bu süreçte onun yanındaki en önemli yardımcı, onu kaçıran kurttur.

⁸⁴ Altay Türklerinin destanlarında yer alan herhangi bir sebepten ötürü halkla kurt/kurtlar arasında geçen mücadeleyi anlatan diğer örnekler için bakınız: *Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı* (Dilek, 2007: 261); *Ak-Biy Destanı* (Dilek, 2007: 370, 371, 374).

Daha önce Ak Tayçı'nın iki ağabeyini kaçıran Erlik Bey ile Temir Kağan, Ak Tayçı'nın ölmesini istedikleri için bir olup anlaşma yapar ve Ak Tayçı, Temir Kağan'ın kızının toyuna davet edilir. Ak Tayçı ikisi de oldukça güçlü olan düşmanlarına karşı nasıl mücadele edeceğini, bu durumdan nasıl kurtulacağını danışmak için kendisini yetiştiren Ak Börü'nün yanına gelerek ondan akıl ister. Ak Börü, Ak Tayçı'ya Erlik yeryüzüne çıkmadan sen yeraltına in, ne zaman zorda kalırsan *"Altmış kulaç kuyruklu, Ak Börü babam"* diye bağır. Sesin ulaşamayacağı yerden duyarım diye akıl verir. Ak Tayçı, Erlik'le mücadele için hazırlanır, atası, anası ve hatunu ile vedalaşıp değerli atı Ak Boro ile yola düşer, çeşitli yolları geçtikten sonra yeraltına ulaşır. Önce Temir Kağan'ın sarayına gelir ve onunla yüzleşir. Sonrasında ise Temir Kağan'ın kızının toy yerini öğrendikten sonra taş saraydan çıkıp kara taş saraya varır. Ancak Ak Tayçı, kara taş saraydan içeri girer girmez *iki gözü ateş gibi olan bir bozkurt* ona karşı gelir. Ak Tayçı, kurdu ikiye ayırıp fırlatır ve ondan kurtulur. En sonunda Erlik'le mücadeleye girer ve o anda Ak Börü babasına seslenir. Ansızın çıkagelen Ak Börü ile Ak Tayçı, birlikte mücadele ederek Erlik'i yenilgiye uğratır (Dilek, 2002: 143-152). Verilen ikinci olay silsilesiyle birlikte destanda iki farklı kurdun yer aldığı görülmektedir. Bunlardan ilki destanın başından sonuna kadar olaylar içerisinde yer alıp ana karakterlerden biri olan ak kurt, diğeri ise kahramanı öldürmek için onun yoluna çıkarılan bir engel olan yeraltının güçlü kağanı Temir'in tehlikeli yarattığı bozkurttur. Kahraman, önce yeryüzünde kendisini yetiştirmekle görevli olan kurtla daha sonra Erlik'le mücadelesinde yeraltı dünyasına ait bir varlık olan bozkurtla ilişki kurmuştur. Kısacası kahraman, üç katmanlı evren algısı içerisinde hem yeryüzünün hem de yeraltının kurtlarıyla olumlu ve olumsuz bağlantılar kurmuştur. Kurtların biri onu yetiştirip er yapmak diğeri ise öldürmek için karşısına çıkarılmıştır. Aynı zamanda Ak Tayçı'nın düşmanları olan Temir Kağan'ı, yüz kötü kızı ve yüz yiğidi yenmesi, bozkurdu ikiye bölmesi ve sonunda Erlik'i yenip yeryüzüne geri dönmesi güçlü bir alp olduğunu kanıtlayan yardımcı unsurlar olarak destanda yer almıştır.

Sibirya Türklerinin destanlarında örneklerine bolca rastlanan kahramanların kurtla/kurtlarla mücadelesi olgusunu içeren Altay Türklerine ait başka bir destan

Közüye'dir. Destanda başkahraman Közüye'nin kurtla girdiği mücadele şu şekilde aktarılmaktadır:

“Ormandan kurt çıkıp geldi.

İğrenç dişini göstererek,

Yemek için geldi.

Kurban olduğum Közüye oğul

Yayım hızla çekip,

Ucu sivri okunu çabucak attı.

Açgözlü kurda doğru

İnce belinden avladı.

Konakladığı yerde, yastık yapmak için

Yaslanmak için zayıf kurdun

Taze derisini soyup aldı.” (Dilek, 2002: 333).

Ak Tayçı Destanı'nın aksine daha realist bir olay örgüsüyle anlatılan Közüye ile kurdun mücadelesi, örnekte görüldüğü üzere kahramanın kurdu alt etmesiyle neticelenmektedir. Kurtlar, insanlara karşı girdikleri mücadelelerde ya insanları yenip aç karınlarını doyuracak ya da onlara yenilip av malzemesi olarak kullanılacaktır. Burada da ormandan çıkıp kahramana saldıran kurdun karnını doyuramayıp kişiye malzeme unsuru olduğu görülmektedir. Doğada güçlü olanın güçsüzü yenip yaşamaya devam ettiği bu döngüde kurdun artık bir malzeme aracı olduğu görülmektedir. Destanlarda avlanan hayvanların çeşitli uzuvlarından faydalanılarak üretilen araç gereç yapımına bu destanda da rastlanmaktadır. Közüye, kurtla girdiği mücadeleyi kazanarak kurdun derisinden kendisine yastık yapar. Aynı zamanda destanda Közüye'nin korkusuzca vahşi bir hayvanla mücadeleye girip onu kazanması, Türk kültüründeki alplık bilincinin bu destanda Közüye ile yansıtıldığını göstermektedir.

Olağanüstü ve mistik unsurların çokça yer aldığı Altay Türklerinin destanlarında yalnızca kahramanların değil, kahramanların yanlarından ayırmadığı ve onların esas yardımcıları olarak bilinen atlarının da kurtla/kurtlarla mücadelesini anlatan örnekler mevcuttur. *Ölöstöy Destanı*'nda örneğine rastlanan bu durumun özeti kısaca şu şekildedir: Destan kahramanı Erkin-Koo'nun ölümü üzerine kaçan atı

Erke-Küreñ'in peşine bacağının ve kaburgasının etini yemek için *yedi aç kurt* takılır. Erkin-Koo'nun azılı düşmanı Moñıs-Kaan da kemiklerini eklemlerinden ayırıp etini yakıp kül etsinler diye Erke-Küreñ atın peşine yedi bahadırını gönderir. Geceleri yedi kurt, gündüzleri ise dokuz kuzgun Erke-Küreñ'e rahat vermez, çaresiz at Ak Bökö'nün yurduna yönelir. Erkin-Koo'nun küçük oğlu Ermen-Çeçen, Erke-Küreñ atın zorda olduğunu görünce önce Moñıs-Kaan'ın yurdundan gelen yedi pehlivana saldırıp kara kanlarını döker, sonra dokuz kuzgunu, ardından da yedi kurdu vurup hepsini öldürerek Erke-Küreñ atı kurtarır (Dilek, 2007: 174-177). Destanda önce sahibi ölen Erke-Küreñ'in peşine düşen yedi kurt, yedi bahadır ve dokuz kuzgunla mücadelesi uzunca anlatılmakta daha sonra yiğit Ermen-Çeçen'in atı kurtarmak için bunlarla girdiği mücadeleye yer verilmektedir. Diğer örnekte olduğu gibi burada da kahraman, aç kurtları yenerek bu mücadelenin galibi olmuştur.

Kahramanların yardımcıları arasında birinci sırada yer alan atların kurtla/kurtlarla mücadelesine Sibiry sahası Türklerinden Şor Türklerinin *Karattı Pergen Destanı*'nda da rastlanmaktadır. Kahraman Karattı Pergen, azılı düşmanı Puspas Pulan'ın peşine düşer ve ikisi amansız bir mücadeleye girerek denizin dibine dalar. Karattı Pergen'in atı, deniz kıyısında dolaşp sahibinin sudan çıkmasını beklerken yedi yıl geçer çıkmaz, dokuz yıl geçer çıkmaz, otuz yıl geçer ancak Karattı sudan yine çıkmaz. Bunun üzerine kara bora at Karattı'nın ölmüş olacağını düşünüp geri döner ancak peşine bir gök kurt takılır. Destanda kurtla atın mücadelesi şu şekilde aktarılır:

“Bir gök börü onu takip etti.

Kara bora atı yemek için, izledi.

Karnından gök börü ısıtır,

Kara bora at tepti,

Gök börüyü tepip ortadan ayırdı.” (Ergun, 2006: 449-450).

Kurtla girdiği mücadelede ölmeyen kara bora at, sahibinin de ölmemiş olduğunu anlar. Bu durum Türk destanlarında geniş bir yelpazede incelenen kahramanlarla atları arasındaki kuvvetli bağın bir kez daha anlaşılmasını sağlamaktadır. Kendisi ölmeyince sahibinin de ölmeyeceğini düşünen atın aynı zamanda seneler geçmesine rağmen sahibini deniz kıyısında beklemesi de yine

sahiple atı arasındaki bağı göstermektedir. Gerçek yaşamdan izler taşıyan kurtla atın mücadelesinde ise sahibi gibi olağanüstü özellikler taşıyan kara doru atın üstün geldiği anlaşılmaktadır. Atların kurtla/kurtlarla mücadelesine verilebilecek bir başka destan örneği ise Hakas Türklerine ait *Han Orba Destanı*'nda yer almaktadır. Destanda kara doru atın önüne **altı kulaç boyunda altı sarı kurt** çıkar ve ona saldırır. Güçlü kara doru at üç gün boyunca altı sarı kurtla mücadele eder ve sonunda destan kahramanı Altın Harlıh altı sarı kurdu bir okla delip geçerek kara doru atı kurtarır (Aktaş, 2011: 167). Destanın devamında Ah Ölen'in ak kır atı da yine kurtlarla mücadele etmektedir. Ancak ak kır at, diğer atlar kadar şanslı değildir ve o, **dokuz kara kurt** tarafından yenilip kanı emilerek sahibinin yanında ölür. Han Orba, atın öldüğünü görünce gideceği yoldan geri döner ve dokuz kara kurdun başını keser, ancak kurtlar ölmez, don değiştirip dokuz kara yiğit olur (Aktaş, 2011: 234-235). Destanda ilk olarak kara doru atın peşine takılan altı sarı kurttan, ardından da ak kır atın peşine takılan dokuz kara kurttan bahsedilmektedir. Öncelikle kurtların sayılarına bakıldığında altı ve dokuz sayısı ile karşılaşılmaktadır. Evrenin ve insanların yaratılışında önemli unsur olan her iki sayı da Türk destanlarında sıklıkla karşılaşılan sayılardandır. Destanda bu sayılar, atların karşısında yeraltı unsuru olarak olumsuz anlamlar yüklenmiş kurtların sayısı şeklinde karşımıza çıkmaktadır⁸⁵. Bu kurtların sayılarının yanı sıra renkleri de önem arz etmektedir. Kara kurdun, kötülüğün simgesi olduğu ve yeraltı unsurlarından biri olduğu daha önceki bölümlerde belirtilmişti, ancak sarı kurt/kurtlar *ak*, *gök*, *al* ya da *kara* kurtlara göre incelenen destanlar içerisinde pek sık rastlanmayan bir durumdur. Türk mitolojik bilgileri içerisinde sarı renk, merkezle bağlantılıdır ve toprağın rengi olarak kabul edilir, ancak Türkler için genellikle olumsuz anlamlarıyla ön plana çıkmaktadır (Çoruhlu, 2013: 230). Altay Türklerinin mitolojisine bakıldığında ise sarı rengin göksel, yersel ya da yeraltı ile bağlantısı olan varlıkların tasvirinde kullanıldığı,

⁸⁵ Dinî açıdan değer taşıyan altı sayısının önemli kabul edilişindeki etken Tanrı'nın yaratılışı altı günde gerçekleştirmiş olması, İslamiyet öncesi kurbanlarda genellikle kurban edilen nesnenin sayısının altı olması ve bereketi temsil etmesidir (URL-4). Kozmolojiyle bağlantılı olan, bitişi veyahut tamamlamayı ifade eden dokuz sayısı ise “*yeniden doğuşu veya yeni bir başlangıcı da simgelemektedir*” (Küçük, 2013: 102, 104). Altı ve dokuz sayılarıyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 237, 238-239; Turan Saçıl, *İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Sayılar*, 2019, s.36-38, 47-53 (URL-4); Mehmet Alparslan Küçük, *Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları*, 2013, s. 102, 104-105.

bunun yanı sıra sunulan adaklarda (açık sarı aygır, açık sarı at vs.), ritüel ve törenlerde kullanılan malzemelerde kullanıldığı görülmektedir⁸⁶. Sarı rengin olumsuz anlamı göz önüne alındığında kara doru ata saldıran ve onu parçalamak isteyen altı kurdun destandaki varlığı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Destanda sarı kurtlar da kara kurtlar da kahramanı ve kahramanın atını öldürmekle görevlendirilen menfi yardımcı karakterlerdendir. Kurtların menfi karakterler olup ölüm aracı gibi kullanılması ise Hakas Türklerine ait destanlarda sıklıkla karşılaşılan ve dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir olgudur. Ayrıca bu durum, kurtların Hakas Türklerine ait destanlarda genellikle olumsuz durum ve karakterlerde kullanılıyor gibi genel bir görüşün oluşmasına neden olmamalıdır.

Kahramanların atlarının kurtlarla girdiği mücadele örneklerine yalnızca Sibiryah sahası destanlarında değil, Kıpçak sahası içerisinde incelenen Karakalpak Türklerinin Kırk Kız Destanı'nda da atla çevresini saran kurtların mücadelesine rastlanmaktadır. Destan kahramanı mert, güzel Altınay, ağabeyi Kulumsay ile bir yola çıkar ancak ağabeyi kötü bir kocakarının sözüne kanıp onu yolda bırakır. Altınay baygın bir hâlde yatarken atı onun başında bekler ve ona bir şey olmasını engellemeye çalışır. Ancak tam o sırada arkadan **altı kurt**, kible tarafından **yedi kurt** atın etrafını sarar. Güçlü at, kurtlara karşı tek başına direnir ve kurtları Altınay'a yaklaştırmaz. Ancak at, bir süre daha mücadele ettikten sonra daha fazla dayanamaz ve düşer. Bunun üzerine aç kurtlar, atın etlerini lime lime eder. Destanın devamında uyanan Altınay, atını o hâlde görünce çok üzülür ve dualar eder. Altınay'ın duaları üzerine atının yaraları iyileşmeye, gücü gelmeye başlar (Uygur, 360-367). Diğer destan örneklerinde kurtlarla mücadele eden atların yardımına genellikle kahramanların koştuğu görülmektedir. Lakin bu destanda ata kimse yardım etmez ve at çaresizce tek başına kurtlara karşı sahibini korumaya çalışır. Kendisi de sahibinin temiz kalbi ve alkışları sayesinde ölmekten kurtulur.

Hakas Türklerine ait *Ay Huucın Destanı*'nda kahramanın kurtla girdiği kıyasıya bir mücadele örneğine rastlanmaktadır. Destan kahramanı Hıs Han, kardeşi

⁸⁶ Verilen bu bilgiler İbrahim Dilek'in *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü Altay/Yakut* (2014) ile A.V. Anohin'in *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* (2006), adlı eserlerinde sarı renkle ilgili yapılan taramalardan hareketle yazılmıştır.

Han Mirgen'i 'malımıza kurt girdi'⁸⁷ gidip bak' diye sürülerinin yanına gönderir. Bunun üzerine atlanıp yola çıkan Han Mirgen gideceği yere vardığında **kulağı kuyruğu olmayan bir bozkurdun** ala kula kırsığı yerde sürüklediğini görür ve bozkurtla amansız bir mücadeleye girer. Bu mücadelenin sonunda kazanan Han Mirgen olur, ancak böyle bir kurdu yendiğine kimsenin inanmayacağını düşünerek kurdu sürükleyip obasına getirir. Abla Hıs Han, öldürdüğü bu kurdu obaya getirdiği için kardeşine çok sinirlenir ve onun obaya uğursuzluk getireceğine inandığından dolayı obadan oldukça uzak bir yere getirilmesini emreder. Bunun üzerine iblis olarak görülen bozkurt obadan uzak, çürük ağaçların olduğu bir yerde yakılır ve külleri rüzgârla beraber savrulur (Ergun, 2010: 199-209). Destanın sorumsuz ve evlenme meraklısı bir kahramanı olan Han Mirgen, ablasının 'sürüye dalan vahşi hayvanı öldürürsen seni evlendiririm' demesi üzerine bir yolculuğa çıkar. Sürülerin yanına vardığında kulağı kuyruğu olmayan bir bozkurt görür ve onunla girdiği mücadele neticesinde alplık mertebesine geçmeyi başarır. Bu mücadeleden önce sadece sürekli evlenmek isteyen, sorumluluk almayan bir karakterken devasa kurdu öldürdükten sonra bir alp olur ve insanların gözündeki değeri artar. Hatta başka obalardan insanlar, Han Mirgen'in öldürdüğü bu kurdu görmek için gelir ve ona övgüler düzer. Böylelikle destanda herhangi bir vasfı olmayan Han Mirgen, kurdu öldürdükten sonra alplık vasıflarına sahip olur. Burada kurt, kahramanın bu geçişi gerçekleştirmesinde bir aracı rolündedir. Destanda dikkat çeken kısım Hıs Han'ın bu kurdu Erlik benzeri bir iblis olarak görmesi ve onun obaya uğursuzluk getireceğine inanmasıdır. Kurdun tasvirine bakıldığında eksik uzuvların varlığı onun yeraltı dünyasıyla bağlantılı olduğunu düşündürmektedir. Hıs Han'ın emriyle kurt toprağa gömülme yerine tamamen yakılır, bir kemiği dahi ortada bırakılmaz. Bu önlem, kemikten diriltme inancının varlığını hatırlatmaktadır. Destanda kurdun yakılması, onun yeniden dirilişinin önüne geçmek için olabilir. Ancak destanda olumsuz ve

⁸⁷ Sibirya Türklerinin destanlarında insanların sürülerine saldıran kurt örneklerine Hakas Türklerinin yanı sıra Altay ve Tuva Türklerinin destanlarında da rastlanmaktadır. Altay Türklerinin destanlarında sürüye saldıran kurt örnekleri için bakınız: *Ak Tayçı Destanı* (Dilek, 2002: 171); *Malçı Mergen Destanı* (Dilek, 2002: 241); *Kozın Erkeş Destanı* (Dilek, 2002: 305); *Erke-Koo Destanı* (Dilek, 2007: 32); *Ölöstöy Destanı* (Dilek, 2007: 70, 130, 138, 234, 259). Tuva Türklerinin destanlarında sürüye saldıran kurt örnekleri için bakınız: *Bayan Toolay Destanı* (Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 487, 489).

çirkin bir şekilde aktarılan bozkurt, sadece uğursuz ve yeraltı dünyasına ait olan bir iblismi gibi görülmemeli, onun Han Mirgen'in bir başka statüye geçişindeki aracı rolü de dikkate alınmalıdır.

Sibirya sahası Türklerinden Tuvaların destanlarında da kahramanların kurtla/kurtlarla mücadelesi olgusuna örnek bulmak mümkündür. Örneklerden ilki *Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı*'da yer almaktadır. Destanda Karatı Kağan'ın üç şehzadesi üç kız kardeşle karşılaşır ve kızları obalarına götürerek onlarla evlenirler. Kardeşlerden en küçüğü hamile kalır ve sonrasında altın göğüslü oğlanla gümüş göğüslü kız doğurur. Ancak ablalar, küçük kardeşlerini çok kıskanır bu yüzden çocukları alıp bir yere fırlatırlar ve onların yerine obada yeni doğurmuş itin iki eniğini alıp kıza verirler. Küçük kız, çaresiz bu iki eniği sarıp sarmalar, onlara bakar. O sırada üç erkek kardeş avdan döner ve Karatı Kağan, küçük oğluna karısının iki enik doğurduğunu söyler. Oğlan bu duruma çok sinirlenir ve karısının *gözünü oyup kuzguna, kolunu çekip kızıl tilkiye, bir budunu koparıp Altay'ın canavarı azı dişli gök börüsüne* yesin diye atar. Kızı öylece çadırda yaralı, sakat bırakarak oradan göçüp giderler. Aradan seneler geçtikten sonra anne ile çocuklar birbirlerine kavuşur. Annesinin neden sakat kaldığını öğrenmeye çalışan oğul, bir süre sonra annesini öz babasının sakat bıraktığını öğrenir. Annesi eksik organlarını yiyen hayvanların hangi organı yediyse o organlarını alıp getirerek yerine koyduğunda iyileşeceğini oğluna söyler. Oğul, annesinin eksik organlarını tamamlamanın peşine düşer. Önce gözünü oyan kuzgunu bulur, gözünü oyar, getirip annesinin gözüne takar. Sonra kolunun birini alan kızıl tilkiyi bulur, kolunu koparıp alır, annesinin koluna takar. En sona da annesinin ayağını alan gök börüyü bulur, ayağını koparır ve annesinin ayağına takar. Oğlan, annesinin tüm eksik organlarını tamamladığında anne iyileşir ve eskisi gibi olur (Aça ve Ergun, 2004: 289-320). Destanda yer verilen bu olaylara bakıldığında kahramanın vahşi hayvanların peşine düşerek onları bulup istediği organları almasının sebebi annesidir. Halk hekimliği uygulama ve pratiklerinde hayvanlardan faydalanma oldukça sık kullanılan bir yöntemdir. Ancak burada hayvan uzuvlarından faydalanılarak yapılan tedavinin büyüsel-sihirsel bir yolla gerçekleştirildiği görülmektedir. Karatı Kağan'ın ilinde gelininin iki enik doğurduğuna inanılması aşağılayıcı bir durum olarak algılanmakta ve kadın, kocası tarafından işkenceye

maruz bırakılmaktadır. Kocanın karısına karşı tutumu, onu sakat ve yaralı bırakıp terk etmesi genel itibarıyla Türk aile anlayışına ters düşmektedir. Ancak tahminimizce çocuk doğurmuş olmanın önemine binaen ailenin, kadının enik doğurduğuna inanması aileyi oluşturan anlayış, saygı ve sevgi konusunda değişiklik göstermiş, el üstünde tutulan kadınlar aşağılanabilir varlıklara dönüştürülebilmıştır. Ancak bu durum, destandaki olayların devamında oğlanın annesine duyduğu saygı ve sevgi ile yeniden inşa edilmekte, oğlanın annesini eski hâline döndürebilmek için vahşi hayvanlarla korkusuzca mücadele etmesiyle anne-oğul ve aile olma bilinci yeniden güçlendirilmektedir. Aynı zamanda kahramanın bu vahşi hayvanların peşine düşerek onların annesine lazım olan organlarını alması da kahramanın gücünü gösteren unsurlardır. Özellikle *Altay'ın canavarı azı dişli gök börüsü* olarak tanımlanan ve canavar olarak görülen bozkurtla mücadelesi onun alplığının güçlü sembollerinden bir tanesidir. Kızıl tilkiyi, göz oyan kuzgunu ve özellikle de canavar kurdu alt edip organlarını alan oğul, hem gücünü gösterip alplığını kanıtlamakta hem de annesini düştüğü zor durumdan kurtarıp onu eski sağlığına kavuşturarak evlatlık görevini yerine getirmektedir.

Kurtla mücadelenin yer aldığı Tuva Türklerine ait bir başka destan *Arzılan Kara Attığ Çeçen Kara Möge*'dir. Destan kahramanı yiğit Çeçen Kara bahadır, yolda giderken önünde iki kurdun koştuğunu görür. Bahadır, *dünyanın düşmanları bunlar* diyerek kurtların peşine düşer. İki kurt, bahadırın yokuş yukarı⁸⁸ çıkamayacağını düşünüp yokuşa koşar ancak ikisi de yakalanıp Çeçen Kara'nın elinde can verir. Çeçen Kara, yol olcası diye düşünerek kurtların derisini alır (Aça ve Ergun, 2005: 290-291). Destan kahramanı Çeçen Kara'nın kendisine herhangi bir saldırıda bulunmamalarına rağmen önünde giden kurtların peşine düşmesinin sebebi dikkat çekicidir. Bahadıra göre kurtlar dünyanın düşmanlarıdır. Kurtların, dünyanın düşmanları olarak görülmesinde bozkır yaşantısına hâkim, göçerevli bir yapıya sahip halkların temel geçim kaynaklarının hayvancılık olması etkili bir unsurdur. Sürüsü

⁸⁸ Destanda kurtların yokuş yukarı koşması, Nasreddin hoca fıkraları arasında yer alan ***Kurt Yokuş Yukarı Çıkması*** fıkрасını akla getirmektedir. Temiz hava almak için ormana giden hoca, eşeğini bir kenara bırakıp dolaşmaya gider. Ancak döndüğünde eşeğini bir kurdun yediğini ve yokuşa doğru kaçtığını görür. Tam o sırada komşulardan biri “Hocam koş kurt kaçıyor!” diye bağırdığında hoca, “Komşum, boş yere bağırp çağırma, ne de olsa bizim eşek gitti, hiç olmazsa tok karına *kurt yokuş yukarı çıkması*.” der. (Sakaoğlu ve Alptekin, 2014: 189).

olan halklar için kurtlar daima tehlike arz eder. Hayvancılıkla geçinen insanlar hem kendilerini hem de hayvanlarını daima kurtlara karşı korumak zorundadır. Bu durum bize, dünya kelimesiyle mal ve can güvenliği kastedildiğini, gerçek anlamda kurtların düşman olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Destan örneğinde dikkat çeken bir kısım da kahramanın karşısına çıkan iki kurdu alt edip onları ‘yol olcası’ olarak görmesidir. Derleme Sözlüğüne (1993: 3277) bakıldığında *olca* kelimesinin “*düşmandan ele geçirilen mal*” şeklinde açıklandığı görülmektedir. Bahadır çıktığı yolda, düşmanları olarak gördüğü iki kurtla mücadeleye girip onları alt ettikten sonra derilerini alır, bunu da düşmandan elde ettiği bir ganimet olarak görür. Bu durum destanda yol olcası ifadesiyle dinleyiciye/okuyucuya aktarılmaktadır. Aynı zamanda yine vahşi hayvanları alt eden bir kahramanın o hayvanın herhangi bir uzvundan faydalanması durumu da söz konusudur. Niyeti ister düşmandan ister avdan elde ettiği bir ganimet olsun amaç hayvanların herhangi bir uzvundan faydalanarak günlük yaşantıda kullanılabilecek bir araç-gereç üretmek ve kullanmaktır. Bu kullanım bize bozkır yaşantısındaki gündelik hayata dair bilgiler vermektedir.

Kıpçak sahası içerisinde incelenen Başkurt, Kazak, Kırgız, Nogay ve Tatar Türklerinin destanlarında da kahramanların kurtla/kurtlarla mücadelesi olgusuna örnekler bulmak mümkündür. Kazak Türklerine ait destanlardan *Alankay Batır*’da Sibirya Türklerinin destanlarında rastlanılan atlarla kurtların mücadelesine örnek verilirken (Bayram, 2010: 41), Tatar Türklerinin destanlarından *Kuzı Kürpeç Bilen Bayansılı*’da da aç kurtların beddua amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Destanda yer verilen “*aç kurtlara aş olsun Bayan’ım*” (Urmanç, 2007: 41) ifadesinde kahramanın kurtlarla gireceği bir mücadelede kurtlara yenilerek yem olması temennisinde bulunduğu görülmektedir. Yani destanda kahramanın ölmesi için gereken yardımcı unsurlar, diğer örneklerde de olduğu gibi kurtlardan seçilmektedir. Kırgız Türklerinin *Manas Destanı*’nda ise kurt avlayan kişilerin güç ve kudretinin övülüp soylarının güçlü olacağını belirten dizelere rastlanmaktadır. Örneğin, destan kahramanlarından Han Mamay için destan anlatıcısı şu cümleleri kurar:

“*Hepiniz bilirsiniz*

Kurt avlayanın oğlunun,

Gözünü kırpmadan tilki avladığını.” (İnayet, 2017: 30).

Dizelerde görüldüğü üzere korkusuz ve cesurca kurt avlayan Han Mamay, güçlü ve saygıdeğer alplardan biri olarak kabul edilmekte ve kurt avlayan bir alpin soyunu devam ettirecek olan oğullarının da kendileri gibi saygıdeğer ve korkusuz alplar olacağı düşünülmektedir. Buradaki alp olma bilincinde temel kıstas, alpların korkusuzca kurt avlayabiliyor olmalarıdır. Başkurt Türklerine⁸⁹ ait *Konur Boğa Destanı*'nda da bu olguya benzer bir durum söz konusudur. Destan kahramanı güçlü bir avcı olan Küserbey'in sağda solda rastgele kulunlayan bir kısırağı vardır. Bu kulunları ya kurt yer ya da başlarına kötü bir şey gelir, bu yüzden pek çoğu yaşamaz. Bir zaman sonra Küserbey'in oğlu Ebley bu kısırağı takibe koyulur ve kısırağın kulunlayışını bekleyen bir kurt olduğunu fark eder. Ebley varıp yetişmezse kurt, kulunu yiyip bitirecektir. Ebley yetişir ve onun sayesinde kulun kurdun elinden sadece yara alarak kurtulur. Ebley, geri dönüp olanı bitine babasına anlattığında babası “*savaştan sağ çıkan yiğidi veba öldürmez, kurttan kalan, kurtulan yılkiyi yel geçemez, gelişsin çok iyi bir at olur bu*” der (Ergun vd. 2014a: 300). Destanda kurttan kurtulan yılkinin olağanüstü hızda bir hayvan olacağının düşünülmesi Türk atasözleri içerisinde rastlanan “*Keçi kurttan kurtulursa gergedan olur*” (TAD, 2001b: 55; Aksoy, 2015: 353) şeklindeki atasözlerini hatırlatmaktadır. Kahramanların kurt avlamaları, kurtlarla girdikleri mücadelede onları alt etmeleri iyi bir alp olma meziyeti anlamına gelirken kurttan kurtulan hayvanların da ilerde daha güçlü ve meziyetli (bu meziyetler özellikle hız konusunda aksettirilmektedir) hayvanlar olacağına inanıldığını göstermektedir.

⁸⁹ Kurt avlamanın meziyet olarak kabul edildiği örneklere Başkurt Türklerinin *Ural Batır Destanı* 'nda da rastlanmaktadır. Ural Batır'ın farklı bir versiyonunda, Şülgen ve Ural'ın babaları ava gittiğinde *ayı, kurt, aslan* gibi vahşi ve çok güçlü hayvanları canlı yakalayarak getirmeyi başaran çok güçlü bir er olarak tasvir edilir ve baba için bu hayvanları canlı yakalamak oyun olarak anlatılmaktadır (Ergun vd., 2014a: 147).

Başkurt Türklerinin destanlarında yer alan kahramanların kurtla/kurtlarla mücadelesi olgusunun diğer destanlardaki örnekleri için bakınız: *Miney Batır ile Şülgen Padişah* (Ergun vd. 2014a: 238); *Zayätülele ile Hıvhlıv Destanı* (Ergun vd. 2014a: 317, 319); *Zühre ile Aldar Destanı* (Ergun vd. 2014b: 236); *İdige ile Muradım Destanı* (Ergun vd. 2014c: 175, 289); *İdigey ile Moradım* (Arslan, 2017: 76, 219-220); *Kıssa-yı Yusuf Destanı* (Ergun vd. 2014b: 298, 312, 363, 382, 383, 388, 390, 419).

Yusuf Peygamber kıssasında kurda atılan iftira neticesinde Yakup Peygamber oğlu Yusuf'u bir kurdun yediğine inanır. Bu kıssanın Başkurt ve Tatar⁹⁰ Türklerine ait destanlarında kendisine yer bulduğu görülmektedir. *Kıssa-yı Yusuf* adıyla Başkurt Türklerinin destanlarında yer alan kurdun insanlarla imtihanının özeti kısaca şu şekildedir: Yakup, oğlu Yusuf'u diğer kardeşleriyle birlikte göndermeye razı olmadığından çok huzursuzdur. Bu huzursuzluk içinde uykuya dalan Yakup, rüyasında on bir kuzu güttüğünü ancak kuzulardan birini kurda kaptırdığını görür. Rüyasından dolayı iyice endişelenen Yakup'u diğer oğulları ikna etmeye çalışır **“bütün kurtları öldürürüz, Yusuf’umuzu kurtlara yedirmeyiz”** derler. Yusuf'un gitmek istemesi üzerine Yakup ikna olur ve onu gönderir. Bu sırada kötü niyetli kardeşler, gizlice toplanıp Yusuf'u öldürmeye, babalarına da “Yusuf'u kurt yedi.” demeye karar verirler. Zaman gelir ve kardeşler yola çıkar, yolda kötü niyetlerini gerçekleştirip akşam olunca evlerine geri dönerler. Yakup oğullarına Yusuf'u sorduğunda oğullar, civarda dolaşan yağız bir kurdun Yusuf'u yediğini anlatırlar. Oğullarından biri de “Yusuf'undur.” diye kanlı bir gömlek çıkarıp babasına verir. Ardından Yakup, oğlunu yiyen kurdu bulup getirmelerini ister. Oğlanlar kıra çıkar ve buldukları bir kurdu yakalayıp babalarına getirirler. Yakup, “Oğlumu niye yedin?” diye kurttan hesap sorarken Allah'ın izniyle **kurt dile gelir** ve günahsız olduğunu Yakup'a anlatır, hatta civarda dolaşan kurtları toplayıp getirir ancak onlar da Yusuf'u hiç görmediklerini ve ona bir şey yapmadıklarını, peygamber etinin kendilerine haram olduğunu söyler. Yakup, kurdun sözünün doğru olduğunu anlar ve onu bırakır (Ergun vd. 2014b: 296-308). Destanda kahramanların kurtlarla mücadelesinden ziyade kurdun Yusuf'un kardeşleriyle manevi anlamda bir mücadelesine şahit olunmaktadır. Öz kardeşlerini öldürmeye niyetlenen dokuz kişi, babalarının gördükleri rüyayı gerçek kılmak amacıyla Yusuf'u öldürdü diye bir kurda iftira atarlar. Yakup Peygamberin kurda hesap sormak istemesi üzerine Allah'ın takdiriyle kurt dile gelir ve kendisine atılan iftiranın gerçek olmadığını kanıtlar. Aynı zamanda bunu desteklemek için diğer kurtları toplayıp getirmesi de manevi anlamda dikkat çekmektedir. Kendine atılan iftiradan sıyrılan kurt Yakup Peygambere oğlu için

⁹⁰ Yusuf Peygamber kıssasının destani anlatım şekillerinden biri de Tatar Türklerine ait olan **Yosif Kitabı** adlı destanda yer almaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: (Urmançı, 2007: 83-85).

yardım etmektedir. Ayrıca destanda Yakup Peygamberin karşısında dile gelen kurtların peygamber etinin kendilerine haram olduğunu söylemeleri de dikkat çeken başka bir husustur. Kur'an-ı Kerim'de yer verilen Yûsuf Suresinde (37 / 12-18), Yakup Peygamber, kardeşleri oyun oynarken Yusuf'u kurdun yiyeceğinden şüphe duyarak göndermek istemez, ancak kardeşleri Yakup'a çok ısrarlarına dayanamaz ve gönderir. Yusuf'un kardeşleri ona duydukları kıskançlıktan ötürü onu kuyuya atarlar, babalarına da sahte bir kanlı gömlek getirip "Yusuf'u kurt yedi" derler, ancak Yakup buna inanmaz. Destanın, Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu kısım ile paralel gittiği görülmektedir⁹¹. Ancak bundan sonraki kısımda Yakup'un kurtla konuşması, kurdun kendisine atılan iftirayı aklaması ve diğer kurtları toplayıp Yakup'a getirmesi vs. dinlerin aracılığı olarak görülen kutsal kitaplarda yer almamaktadır. Destanda, doğası gereği yaşama devam edebilmek için avlanan kurtlar, bu özelliklerinden dolayı iftiraya uğramakta ve peygamber etinin yenmesinin kendilerine haram olduğunu dile getirmektedir. Bu durum bize Türk kültüründe İslamiyet öncesi inanışlarda kutsal kabul edilen kurdun kutsiyetini dinî bir metinle bütünleştirme çabası olduğunu düşündürmektedir. İslamiyet'ten önce türeyişin sembolü olarak kabul görmüş ve kutsallık atfedilmiş rehber-kılavuz kurdun, bu destanda farklı bir formda varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Destanda kurtların hayatta kalmaları için avlanmaları gerekse de İslam diniyle beraber kutsal ve ulu zatlar olarak kabul edilen peygamberlerin etinin yenmesinin haram olduğuna inanarak buna itaat ettiği görülmektedir. Peygamber eti yemenin kurtlara (ya da benzeri vahşi hayvanlara) haram olması inancı, peygamberlere atfedilen kutsallığın yalnızca insanlar âlemi, ruhlar âlemi ya da peygamberler âleminde sınırlı kalmadığını, bu kutsallığın hayvanlar âlemine dahi taşındığını düşündürmektedir. İlâhi metinlerde yer alan kurdun varlığı, destanda eski Türk inanış sistemi içerisinde kutsallık atfedilen kurtla bütünleştirilmeye çalışılarak kurdun aklanması sağlanmakta, bir sembol olarak

⁹¹ **Kutsal Kitap**'ta yer alan kıssada kurda yer verilmediği için kıssa metinler içerisinde incelenmemiştir, ancak Yaratılış'ta yer verilen Yusuf kıssasının özeti kısaca şu şekildedir: Yusuf'u kardeşleri çok kıskanır ve onun gördüğü düşler nedeniyle kendilerine kral olacaklarını sanmalarından dolayı Yusuf'tan daha çok nefret ederler. Bir gün koyunları güden kardeşlerini bulmak için Yusuf onların yanına gider ancak kardeşleri ona ihanet ederek önce bir kuyuya atarlar sonra da onu Midyanlı tüccarlara satarlar. Babasının Yusuf'a aldığı uzun kaftanı kana bulayıp babasına getiren kardeşler Yusuf'u yabanıl bir hayvan yedi derler. (37 / 12-36).

kurdun yeni dinî anlayışa karşı herhangi bir tehdit unsuru oluşturmadığı kanıtlanmaya çalışılmaktadır denilebilir.

Nogay Türklerine ait olan *Koplanlı Batır Destanı*'nda kahramanın kurtlarla mücadelesinde kurtların elinden kurtulması bir köpek aracılığıyla gerçekleşmektedir. Koplanlı Batır atıyla yola revan olduğu sırada birçok kurt etrafını sarar. Ne yapsa ne etse Koplanlı Batır bir türlü kurtlardan kurtulamaz ve sonunda yere düşer. Onun düşmesiyle atı korkar ve kaçar, böylelikle kurtlardan kurtulur, ancak Koplanlı kurtlarla mücadele etmeye devam eder. Bir süre sonra karşısına bir ağaç çıkar ve ona tırmanıp kurtların saldırısından kurtulur. Kurtlar ağacın dibini eşmeye başladığı sırada bir köpek havlar, bunun üzerine kurtlar dağılır ancak sonra geri dönerler, köpek yine havlar, bunun üzerine kurtlar ormana gidip yatar. Koplanlı, ağaçtan iner ve köpeğin havladığı yöne doğru ilerleyerek kurtlardan kurtulur (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 173). Burada kurdun yol gösterici ve kurtarıcı işlevinin köpeğe devredildiği görülmektedir. Türk kültüründe kurt ata mitini oluşturan en önemli öğelerden biri kurdun yol göstermesi, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir halkı kurtarması, zor zamanlarda Türk halkına ya da Türk kağanlarına yardım ederek onlara kılavuzluk etmesidir. Ancak burada kurdun kılavuz fonksiyonuyla tamamen ters düşen bir olay sergilenmektedir. Yoluna revan olmuş bir alpin etrafını saran kurtlar ona yardımcı olup yol göstermek yerine onun ölmesini sağlayacak araçlar konumundadır ve kahramanı bu zor durumdan azılı bir köpeğin kurtardığı anlatılmaktadır. Gök Tanrı inancının yaygın olduğu dönemlerde kurdun hayvan ana-ata fonksiyonunun zamanla unutulmaya başlandığı hatta geç dönem tasarımlarında olumlu niteliklerinin yerini yavaş yavaş olumsuz niteliklere bıraktığı bilinmektedir. Bu destanda kurdun, kahramanın ölmesini sağlayacak olumsuz bir unsur olarak karşımıza çıkması onun İslamiyet etkisi ile değişen kutsal vasıflarının unutulmaya başlandığını göstermektedir. Burada özellikle kurdun yerini köpeğin⁹² alması bu düşüncüyü güçlü kılmaktadır.

⁹² Köpek, Türk kültür ve mitolojisinde hem olumsuz hem de olumlu yanı olan hayvanlardan bir tanesidir. Jean Paul Roux, Türk mitolojisinde köpeğin kurda benzer bir yeri olduğunu dile getirmektedir (2015: 87). Kırgızlar gibi bazı Türk boylarının simgesi olan köpek farklı Türk boylarında da ölümün simgesi olarak kabul edilip cenaze törenlerinde kurban olarak sunulmuştur (Korkmaz, 2008: 102). Oğuz Kağan Destanı'nda karşılaşılan it baraklar gibi İslamiyet'ten sonra

Mücadele bahsinde verilen örneklerden hareketle kurt-bozkurt motifinin kahramanlara yol gösteren, rehberlik eden vasfının yerini zamanla kahramanların yoluna çıkan engelleyici unsurlar olarak aldığı görülmektedir. Ancak bu örneklerde kurtların varlığı her ne kadar olumsuz olarak algılansa da kahramanlar açısından önemli bir işlev taşımaktadır. Kahramanların mücadele etmek zorunda kaldıkları engelleyici kurtlar, onların toplumsal statülerinde bir değişime ve gelişime vesile olmaktadır. Eğer kahramanlar, kurtla/kurtlarla girdikleri bu mücadelede başarılı olurlarsa alplik mertebesine geçiş yapar ve toplum nazarında daha değerli hâle gelir. Güçlü, korkusuz ve cesur alpların kurtlarla girdikleri mücadelelerde ise bu kahramanların gücüne ve alplik özelliklerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Kurtla/kurtlarla mücadele bahsinde kahramanların atlarının da bundan nasibini aldığı görülmektedir. Atların başına musallat kurtlar genellikle başka bir kahraman tarafından öldürülmektedir ancak nadir de olsa bu mücadeleyi kurtların kazandığı da görülmektedir.

5. Hayvanlardan Yararlanmada Kurt

Yaşam şekillerini asırlar boyunca avcılık, hayvancılık ve çiftçilik üzerine kurmuş Türk milleti, geçmişten bu güne değin çeşitli hayvanlarla karşılaşmış, kimilerini evcilleştirmiş kimilerini ekonomilerinde değerlendirmiş kimilerini de hayatları ve mallarına karşı tehdit unsuru olarak görmüştür. Türklerin sosyo-ekonomik durum ve coğrafi koşullar gereği üzere at, koyun, keçi, sığır vb. hayvanlarla geçimlerini temin ettikleri bilinmektedir. Hayvanları hayatlarına herhangi bir nedenle dâhil eden Türkler sevdikleri, avladıkları ya da korktukları birçok hayvanı yazılı ve sözlü kaynaklarına, halk inanışlarına, halk hekimliğinde yer alan pek çok uygulamalarına da dâhil etmeyi ihmal etmemişlerdir. Aynı zamanda pek çok sanatsal eserde⁹³ de (buna her türlü eşya vb. ürünler de dâhildir) hayvan tasvirine yer verildiği araştırmacılar tarafından ortaya koyulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de geçen Kehf Suresindeki Kıtmîr de önemli görülen köpeklerden biridir ve özellikle İslamiyet sonrası köpeğin avcılıkta kullanılan bir hayvan olması da öneminin artmasına yardımcı etkenlerden bir tanesi olmuştur (Çoruhlu, 2013: 188-189).

⁹³ Türk sanatında hayvan üslubuna dair detaylı bilgi için bk. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, 2019, 2 Cilt, İstanbul: Ötüken Neşriyat. Ayrıca bk. Lale Avşar İskenderzade, *"Dede*

Hayvanlar âlemi ile bu denli içli dışlı olan Türkler, halk hekimliği uygulamalarında da hayvanlara başvurmuş ve tedavilerde hayvansal malzemelerden ilaçlar üreterek sağaltmalarda kullanmışlardır. İnsanların, etrafında görüp ulaşabildiği at, yılan, güvercin, arı, kaplumbağa, inek, tavşan, yılan, tavuk vb. birtakım hayvanların deri, dışkı, diş, çene, kafa, kıl, kan vs. gibi birçok uzvundan yararlanarak şifalı ilaçlar üretilip hastalıklara şifa aradığı bilinmektedir. Tedavi etmek amacıyla yararlanılan hayvanlardan bir tanesi Türk boylarının korktuğu ancak saygı duyup birçok kez uğurlu saydığı kurttur.

Tanrısal bir varlık olarak kabul edilip saygı duyulan kurt/bozkurt, hayvan ata-hayvan ana, rehber, kılavuz, yol gösteren ve Türkleri her türlü zorluktan kurtaran kült bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk halkları içerisinde bu denli önemli kabul edilip kendisine olağanüstü vasıflar yüklenen kurt, aynı zamanda uğur getiren bir hayvan olarak da inanışlarda yerini almıştır. Türk halk inanışlarında kurtla karşılaşılması, kurdun ahırlara girmesi ya da sürülere dalması, rüyada kurt görülmesi gibi durumlarda kurdun uğur getireceğine inanılmaktadır.⁹⁴

Kurdun gücünün çeşitli yollarla çocuklara göçürülmesiyle ilgili inanışların yanı sıra kurdun herhangi bir uzvundan veya ona ait olan herhangi bir şeyden de şifa aranmaya çalışıldığı görülmektedir.⁹⁵ Özellikle nazarla ilgili inanışlarda ve

Korkut Hikayelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması, Selçuk Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007, s.319-340.

⁹⁴ Uğurla ilgili bu ve benzeri inanışların günümüzdeki yansımalarını çocuğu olmayan kadınların kurda baktırılmasında bulmak mümkündür. Örneğin, Alevi Türkmenlerinin (Türkdoğan, 2019: 45) ve Erzurum'daki (Taş, 1996:193) bazı yörelerin halk inanışlarında hamile bir kadın eğer kurda bakarsa doğacak olan çocuğun kurt gözlü ve kurt gibi cesur olacağına inanılmaktadır. Ayrıca Yörüklerde kurda rastlayan kişilerin işinin iyi gideceğine inanılırken Silifke Alevilerinde de kurdun kutlu bir hayvan olduğuna inanılmaktadır (Eröz, 1968: 7). Yine kurda ait üstün bir özellik olarak kabul edilen güçlü, cesur olma özelliğinin çocuklara göçürülmesine dair inanışlara Doğu Karadeniz'in bazı bölgelerinde rastlamak mümkündür. Her yıl Mart ayının dokuzuncu gününde yeni doğmuş bebekler değirmene getirilip oluk altında yıkanır, böylelikle yıl boyunca suya girip çıkan kurtların gücünün burada yıkanan bebeklere geçeceğine ve bu bebeklerin büyüdüklerinde hasta olmayacaklarına inanılır (Demir, 2012: 13). Hatta güçlü ve cesur olmak isteyen kişilerin kurdun yüreğini alıp, kebab yapıp yerse cesaretli olacağına ve kurda ait herhangi uzvu. üzerinde gezdiren adamın da daima heybetli gözükeceğine dair inanışlar mevcuttur⁹⁴ (Kalafat – Güven, 2011: 67).

⁹⁵ Hayvan uzuvlarından faydalanılarak gerçekleştirilen uygulama-pratik ve inanışlar hakkında detaylı bilgi için bk. Acıpayamlı, Orhan (1989), ***“Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönünden İncelenmesi”***, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, 23–25 Kasım

nazarlıklarda kurt dişi, tırnağı, pençesi, derisi, ayağı, boncuğu, büzüğü, tüyü vb. uzuvlarından faydalandığı bilinmektedir⁹⁶.

İnsan muhayyilesinde nazardan sonra yine insanlara zarar verdiği inanan, insanları hasta eden hatta öldüren albasması, kırk basması gibi inanışlar da mevcuttur. Yine bu inanışlarda böyle menfi durumlardan kurtulmak için bitkisel ve hayvansal çarelere başvurulduğu görülmektedir. Bunlardan bazılarında karşımıza yine kurda ait bir uzuvdan medet umma çıkmaktadır. Örneğin, yeni doğum yapmış lohusa kadınlara zarar verdiği inanan alkarısı, albasması vs. gibi inanışlarda kurdun gözünden, derisinden/postundan, kafasından yararlanılmaktadır⁹⁷.

1989, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s. 1-8; Kalafat, Yaşar (2009). *Türk Halk Tefekküründe Kurt-2*, Ankara: Berikan Yayınevi; Başar, Zeki (1972), *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Uygulamaları*, Ankara: Sevinç Matbaası; Altun, Işıl (2004), *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, İzmit: Yayıncı Yayınları; Dağı, Fahri (2013), *Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Balıkesir; Mollaibrahimoğlu, Çiğdem (2008), *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

⁹⁶ Zeki Başar (1972: 131); kurt boncuğu, yılan kemiği, kurt aşığı, kurt büzüğü, kertenkele kuyruğu, salyangoz, balık kulağı, kaplumbağa kabuğu, kurban gözü yılan havı (kılıfı) köpek tüyü, köpek tüyüyle yedi çift bir tek darı bir beze çıkı yapıp çocuğun omzuna dikilmek suretiyle kullanılır. yarasa iskeleti, kartal pençesi, at, eşek nalı, öküz, geyik boynuzu ve başını manevi ve sihirli gücüne inanan nazarlıklar olarak sıralamaktadır. Örneğin, Anadolu'da var olan halk inanışlarından bazılarına göre kurdun ayağı deşilip bebeğin beşiğine asılırsa bunun bebeği her türlü nazardan koruyacağına inanılır (Kalafat ve Güven, 2011: 67). Kurt ayağından başka kurt derisinin de nazarı engellemek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Nevşehir ilinin bazı yörelerinde çocuklarını korumak isteyen insanlar, onların omuzlarına ya da sırtlarına tıpkı muska takmakta olduğu gibi kurt derisini keserek takarlar. Hatta bu yörelerde evlerinde kurt derisi saklayan kadınlara da rastlamak mümkündür (akt. Gündüzöz, 2015: 137). Özbek Türkleri kurdun dişini, tırnağını nazar boncuğu olarak derisini ise hamile kadınların kolay doğum yapmasında ve yeni doğan çocukların kötülüklerden arındırılmasında kullanmaktadır (Juraev ve Nurmuradova, 2010: 146-149). Safranbolu'da kurdun tırnak, pençe ve dişleri nazarlıklarda sık görülür ve bunların insanları nazardan koruyacaklarına inanılır (Kalafat, 2007: 70). Irak Türkmenlerinde karşılaşılan bir inanca göre kurt tüyü muskalık kumaşa koyulup seyit tarafından üzerine okunup üflendikten sonra çocukların üzerinde bulundurulursa onu taşıyan çocukların kötülüklerden korunacağına inanılır (Bayatlı, 2020: 307).

⁹⁷ Bunları birer örnekle açıklamak gerekirse Güney Doğu Anadolu'da her ebede bir kurt kafatası kemiği bulunur ve ebeler, kurdun kafatasını hamam taşı şeklinde kullanıp kırklanan çocukları yıkarsa o çocukların hastalıklarından arınıp şifa bulacaklarına inanılır (Kalafat, 2002: 465). Erzurum ve çevresinde lohusayı albasmasının diye yastığının altına kurt derisi yerleştirilir⁹⁷ (Kalafat, 1999: 91). Yastığının altına kurt derisi koyulan kadının hem doğumu kolaylaşır hem de doğum sonrası ve sonrasında her türlü al inanışı karşısında korunmuş olduğu düşünülür. Ayrıca, Kozan'a yerleşen Horasan göçmenlerinin bazı halk inanışları arasında da kurt postunun loğusayı al basmasından

Büyü, nazar, alkarısı, albasması, kırk basması, kırk çıkarma gibi büyüsel nitelikler taşıyan durumlarda kullanılan kurt uzuvları çeşitli hastalıkların tedavisinde de kullanılmaktadır. Sağaltma pratiklerinde kurdun aşık kemiği, kurt kafatası, derisi, dişi, tırnağı, ciğeri, yüreği vb. gibi uzuvlarından faydalandığı bilinmektedir⁹⁸. Aynı zamanda kurt sütünün de çeşitli hastalıklara çare olduğuna inanılmaktadır⁹⁹.

İnsanlara zarar veren olağanüstü durumlarda ya da insanları ölüme sürükleyen çeşitli hastalıkların sağaltılmasında kullanılan kurt uzuvlarının çiftler arasındaki bağlanma¹⁰⁰ (cinsel ilişkiye girememe) gibi sorunlarda kullanılmasının yanında

koruyacağına inanıldığını göstermektedir (Ersöz, 1968: 7). Sadece kişilerin değil bağ, bahçe vb. ekonomik açıdan önem arz eden yerlerin de nazardan, kötü gözlerden korunması için ağaçlara kurt kellesi asılması (Beydili, 2015: 351) da halk inanışları arasında yer almaktadır. Kırk basmasına karşı alınan önlemler arasında yine kurdun varlığı göze çarpmaktadır. Mesela, kırkı çıkarılacak çocuğa kurt gözü ile banyo yaptırılması (Kalafat, 2002: 471) ya da kırk suyuna kurt dişi (Kalafat ve Güven, 2011: 67) koyulması, Irak Türkmenlerinde de lohusanın yastığının altına kurt dişi konulursa her türlü kötülükten korunacağına, al nenesi veya alkarısının ona yaklaşp zarar veremeyeceğine inanılması (Bayatlı, 2020: 307) günümüzde yaşatılmaya devam eden halk inanış ve uygulamalarından bazılarıdır.

⁹⁸ Örneğin, Anadolu’da bazı ruhi rahatsızlıkları olan kişilere kurdun aşık kemiğinden alınmış parçalarla hazırlanmış su içirilirse hastanın iyileşeceğine inanılmaktadır (Ersöz, 1968: 7). Bunun yanı sıra büyü/kocakarı ilacı/ırvasa yöntemi kullanılarak yapılan tedavi işlemlerinden bazılarında da hasta, kurt kafasının içine dökülen su ile yıkanırsa onun bu hastalıktan kurtulacağına inanılır (Acıpayamlı 1989: 2). Türkistan (Orta Asya) coğrafyasında da kurdun uzuvlarının çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülmektedir. Kırgız halk hekimliği içerisinde farklı hayvanlardan yararlanılmasının yanı sıra kurdun derisi, dişi, ödü, karaciğeri, tırnağı, rahmi, aşık kemiği, sinir dokuları gibi organlarının da tedavi malzemesi olarak yaygın bir biçimde kullanıldığı bilinmektedir (akt. Orozobayev, 2020: 25). Örneğin, Kırgız Türklerinde bacak ağrısı çeken kişilere kurt derisinden hazırlanmış bir pantolon giydirilerek ağrının tedavi edileceğine inanılmaktadır ve buna börü-catış adını vermişlerdir (Karadavut, 2010: 9). Tuva Türklerinin inançlarına göre de frengi hastalığı olan kişilere kurt ciğeri yedirilirse kişi o hastalığından kurtulur ve sağlığına kavuşur (Roux 2005: 165).

⁹⁹ Kurt sütünün şifa olmasına dair ilk örnek Göktürklerin Bozkurt Destanı’nda yer alır. Düşman askerlerinin çaresiz hâlde bırakıp gittikleri çocuğu bulan dişi kurt onu önce sütüyle besler ve yaralarını iyileştirir. Burada şifa olan kurt sütü zamanla -özellikle İslamiyet’in kabul edilmesinden sonra- yerini aslan, kısırak, geyik, keçi, eşek vb. hayvanların sütlerine bırakmıştır. Yani hayvan sütüyle iyileştirme motifi kurt kökenlidir (Dağı, 2013: 195).

¹⁰⁰ Bağlanma (ilişkiye girememe) sorunları yaşayan yeni evli çiftlerin aralarındaki bağ sorununu çözebilmek için yine kurdun herhangi bir uzvuna başvurulduğu görülmektedir. Çiftler arasında bağın bozulması için kullanılan bir başka kurda ait şey ise kurt postudur. Güney Doğu Anadolu Türkmenleri ile Hakkâri’nin bazı bölgelerinde çiftler arasındaki bağın bozulması için çiftleri kurt postunun üzerinde birleştirirler. Toros Türkmenlerinde, Alanya ve Antalya’da ise henüz vurulmuş kurdun soğumamış kanı ile bağlı çiftlerin cinsel organları yıkanır, böylelikle bağlarının çözülüp ilişkiye girebileceklerine inanılır (Kalafat, 2002: 467). Kurdun totem hayvanı olduğu düşünülürse totem-klan bağlantısı bakımından kan önemlidir ve çiftlerin kurt kanıyla tedavi edilmeleri büyüdeki etkin gücün

çiftler arasındaki mutluluğu bozmak¹⁰¹ için kötü amaçlar taşıyan büyüsel uygulamalarda da kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca kurdun çeşitli uzuvlarının kullanılarak başka insanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecek durumlara sebep olacağına da inanılmaktadır.¹⁰²

Görüldüğü üzere kurt; tanrısallık, göksel, kutsal, ata-ana, rehber, yol gösteren, uğurlu, koruyucu iye gibi fonksiyonların yanında şifa veren ya da şifa kaynağı olarak görülen bir işleve de sahiptir. Ayrıca şifa vermesinin yanı sıra kurdun herhangi bir

karşısına, totemden alınan güçle yani kurdun kanıyla karşı koyulmaya çalışıldığı görülmektedir (Kalafat ve Abdurrezzak, 2017: 8-9).

¹⁰¹ Maraş, Adıyaman ve Kayseri illerinde kurt kanı kullanılarak bir tılsım yapılır. Sigara kağıdı ve kurt kanı ile hazırlanan bu tılsım oğlanın kapı eşliğine gömülür ve gömen kişi ardına bakmadan çıkarsa karı-koca arasında bir ilişki yaşanmayacağına, birlikte olamayacaklarına inanılır. Hakkâri'nin bazı bölgelerinde de çiftlerin arasını bozmak için yine kurt kanı kullanıldığı görülmektedir. Eğer çiftler, parmaklarını kurt kanına bulayıp küsme işareti olan çaprazlaştırma işaretini yaparlarsa çiftlerin aralarının bozulacağına inanılır. Çaprazlama işaretini kollarıyla yapan kişilerin de kismetlerinin kapanacağına inanılmaktadır (Kalafat, 2002: 467).

¹⁰² Sürülerden herhangi bir hayvanın kaybolması sonucu gece kurdun onu bulup yememesi için geliştirilen kurtağzı bağlama adlı bir inanış ve uygulama mevcuttur. Bu uygulamayı bilen kişilerin makas, çakı, bıçak vs. ile gerçekleştirdiği ritüel sonrası kurdun ağzının bağlanıp hiçbir hayvana zarar veremeyeceğine inanılır. Hayvan bulunduğu anda ise ritüel bozulur, kurdun ağzını kapatmak için kullanılan makas vb. nesnelerin ağızları açılarak kurdun açlıktan ölmesi engellenir. Tıpkı kurdun ağzı bağlandığı gibi insanların da ağzını ve gönlünü bağlamak için çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Örneğin güzel konuşan, etrafındaki insanların sevgi ve saygısını kazanmış insanların bu itibarını sarsmak için kurt yağı kullanılmaktadır (Kalafat, 2002: 473). Böylelikle kişinin ağzı bağlanmış olur ve onun başkaları tarafından sevilip saygı gösterilen tavır engellenmiş olur.

9. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen ve Türk edebiyatının ilk fâl kitabı unvanını taşıyan İrk Bitig adlı eserin içerisinde geçen 27 numaralı falda yer alan kurt motifinin kurtağzı bağlamayla ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Eserde geçen fâl şu şekildedir:

“Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sağ salim kalmış, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Tekin, 2013: 30).

Burada *kurdun ağzı zehirlenmiş* ifadesi kurtağzı bağlama yöntemini hatırlatmaktadır. Falda kurda av olmak üzere ortada kalan koyun; kurdun ağzının zehirlenmesi üzerine kurttan kurtulur. Avcı rolünde karşımıza çıkan kurt ise avını yakalayamaz ve koyuna herhangi bir zarar gelmediği için falın sonucu iyi olarak neticelendirir. Kurdun ağzının zehirlenmiş olması, sürüsünden bir hayvanın kaybolduğunu fark eden kişinin, köyün büyüğüne ya da imama giderek hayvanını kurt yemesin diye kurdun ağzını bağlatmasını ve bu yüzden kurdun hiçbir hayvana zarar verememesi inancıyla bir benzerlik olduğunu düşündürmektedir. Kurtağzı bağlamayla ilgili detaylı bilgi, inanış ve pratikler için bakınız: Mustafa Aça, **“Doğu Karadeniz Bölgesinde “Kurt Ağzı Bağlama” Uygulaması Üzerine Tespitler”**, Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi, , 2016, s. 26-34; Tuğrul Balaban, **“Kurtağzı Bağlama Geleneği ve Dinî Dayanağı Üzerine: Amasya İli Örneği”**, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2013, s. 12-17.

uzvundan sanatsal, gündelik ev eşyası, kılık-kıyafet, takı-toka, kap-kacak vb. birçok ürünün yapılmasında da faydalanılmaktadır. Türk dünyası destanlarına bakıldığında incelenen destanlarda aşerme gibi kadınsal durumlarda; kahramanı iyileştirme gibi yaşamsal durumlarda; ev eşyası, süs vb. eşyalarda, kılık-kıyafette hatta savaş âletlerinin yapımında kurttan faydalanılma yoluna gidildiği görülmektedir.

5.1. Aşerme

Hamilelik süresince kadınların bazı şeyleri yapmaktan, özellikle belirli nesneleri ve yiyecekleri yemekten kaçındığı ya da tam tersi belirli şeyleri yemeye özen gösterdiği farklı aşamalar mevcuttur. Bu aşamalar genel olarak “aşerme” adıyla ifade edilmektedir. Farklı bölgelerde yaşayan insanlar arasında aşeren kadınlar için çeşitli adlandırmalar mevcuttur. Bunlar, *aşeriyor, aşyeriyor, aşeren, aşveren, aşyeren, aş çalıyor, yerikliyor, yerüklü, yerik yeriyor, yerikli, yergin, yerikleme, başı kel, başı döngün, başı bozuk, bazı bulanık, göğnü kötü* gibi adlardır (Örnek, 2014: 188). Aşeren kadının canının neyi, ne zaman çekeceği hiçbir zaman kestirilemez ve bu durum ortaya ilginç sonuçlar çıkmasına neden olur. Geçmişten bu güne bakıldığında acı, tatlı, ekşi, baharatlı, kokulu vs. birçok şeyi aşeren kadınların canlarının hayvanların bazı organlarına da aşerdiği görülmektedir. Hayvan organlarını aşermenin yanı sıra aşermesi bir türlü geçmek bilmeyen kadınların kötü aşermesine çare bulmak için de vahşi hayvanların organlarının kullanıldığı sözlü ve yazılı kaynaklar aracılığıyla aktarılmaktadır.

İncelenen Türk dünyası destanları içerisinde olağanüstü güçte bir destan kahramanını doğurmaya hazırlanan kadınların aslan, kaplan, ayı, kurt vb. vahşi hayvanların yürek, kalp, ciğer gibi organlarına aşermesi ortak motiflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰³.

5.1.1. Kurt Yüreği

Türk destanlarının ortak motiflerinden biri olan vahşi hayvan yüreğine aşerme Kırgız Türklerinin *Boston Destanı*’nda karşımıza çıkmaktadır. Buuba Han, yaşlanmış

¹⁰³ Destanlarda aş erme motifi üzerine detaylı bir çalışma için bakınız: Mehmet Aça, “*Türk Destanlarında Aş Erme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Bağlantısı*”, Millî Folklor, 1997, s. 78-81.

olmasına rağmen henüz çocuğu yoktur ve buna çare bulmak için sürekli Tanrı'ya adaklar adayıp çocuk dilemektedir. Han, bir gün halkını toplar ve hep birlikte dua ederek gökyüzüne bakarlar. Kısa bir zaman sonra yaşı elliyi geçmiş Kanışa hamile kalır. Aradan iki ay geçtikten sonra Kanışa aşermeye başlar. Kanışa'nın bitmek bilmeyen aşermesini engellemek için kısırak, teke, geyik, dağ keçisi, ayı gibi vahşi hayvanların yüreklerini sıcağı sıcağına yedirirler, ancak aşermesine bir türlü çare bulamazlar. Daha sonra kurt bulmaya karar verirler. Avcılar buldukları kurdun yüreğini alıp getirirler, ancak o da Kanışa'nın aşermesini engelleyemez. En son avcılar Kanışa'ya erkek kaplan yüreği getirir. Onu yiyen Kanışa'nın aşermesi nihayet son bulur¹⁰⁴ (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 401-404). Destanda görüldüğü üzere Kanışa doğrudan kurt yüreği ya da vahşi herhangi bir hayvanın yüreğini aşermemektedir, ancak onun aşermesini engellemenin tek yolunun vahşi hayvanların yüreği olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu durum âdeta doğacak olan çocuğun ne kadar güçlü ve cesur bir savaşçı olacağının müjdesini verir. Hayvanların yüreklerine aşerme ya da aşermeye bu yolla çare aramak, kadim dönemlerde herhangi bir nedenle kutsallık atfedilmiş hayvanların o dönemde ya da daha sonradan yaratılmış sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine nasıl yansıdığını bir kez daha göstermektedir.

5.2. Kahramanı İyileştirme

Türk dünyası destanları içerisinde hayvanlardan yararlanmayla oluşturulmuş ortak motiflerden biri de yaralanan kahramanların tedavi edilmesinde ya da çeşitli ilaçlarda hayvan uzuvlarına başvurmada karşımıza çıkmaktadır. Birçok hayvandan yararlanarak kahramanları iyileştirme, yaralarını sağıltma işlemlerinde kullanılan hayvanlardan bir tanesi kurttur. İncelenen destanlar içerisinde kurdun ayağından ve bağırsağından faydalanma yoluna gidildiği tespit edilmiştir.

¹⁰⁴ Boston Destanı'nın ilerleyen bölümlerinde Kanışa'dan doğan Boston, Cezbilek adlı güzel, yiğit bir kızla evlenir. Cezbilek bir zaman sonra hamile kalır ve tıpkı kaynanası Kanışa'nın aşermesi gibi sancılı bir aşerme geçirir. Buna çare bulmak için Falcı Capaş'a başvururlar, Capaş da yırtıcı bir hayvan vurup karnını yarıp sıcak yüreğini alarak dönün diye avcılara emir verir. Avcılar bu sefer de sırasıyla kurt, pars, aslan, kaplan yüreğini alıp Cezbilek'e getirirlerse de çare bulamazlar. En sonunda kara kulaklı bir kaplanın yüreğini getirirler ve onu yiyen Cezbilek'in aşermesini geçirmeyi başarırlar (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 401-404).

5.2.1. Kurt Ayağı

Kuzey Doğu (Sibirya) grubu Türklerinden olan Tuvaların *Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı*'nda yaralanan kahramanın iyileştirilmesinde kurt ayağından faydalandığı görülmektedir. Destanda Karatı-Haan'ın üç şehzadesi üç kız kardeşle evlenir. Aradan zaman geçer ve küçük gelin hamile kalır. Doğum vakti geldiğinde de altın göğüslü oğlanla gümüş göğüslü kız doğurur ancak ablaları bu çocukları fırlatıp atarlar, bu çocukların yerine obada yeni doğurmuş itin iki eniğini alıp kıza verirler. Küçük kız çaresiz bu iki eniği sarıp sarmalar, onlara bakar. O sırada üç erkek kardeş avdan eli boş dönerler. Kağan, küçük oğluna karısının iki enik doğurduğunu söylediğinde küçük oğlan çok sinirlenir, karısının gözünü oyup kuzguna, kolunu çekip kıvıltıya, bir budunu koparıp Altay'ın canavarı azı dişli gök börüsüne yesin diye atar. Onu öylece çadırda yaralı, sakat bırakarak göçüp gider. Çaresiz kalan küçük geline bir kocakarı yardımcı olur. Daha sonra kocakarı küçük gelinin bu iki çocuğunu bulur ve annelerinin yanına getirir. Bir gün kocakarı ile küçük gelin geçmişteki olayı konuşurken oğlan bunları duyar ve bu duruma çok sinirlenir. Küçük gelin, oğluna hangi hayvan neresini yediyse o hayvanların aynı organlarını alıp getirdiğinde iyileşeceğini söyler. Oğlan da annesinin dediklerini sırasıyla yapar ve organları getirip annesinin vücuduna ekleyerek yarım olan annesini tam bir insan hâline getirir (Aça ve Ergun, 2004: 289-320).

Görüldüğü üzere destanda gerçek anlamda bir kurt uzvundan faydalanıp şifalı ilaç yaparak kahramanı iyileştirmek yerine tamamen büyü-sihir yoluyla gerçekleştirilen bir sağaltma yöntemiyle karşılaşmaktadır. Bu durum, sağaltma yöntemlerinin şifalı otlar, hayvansal ürünler ya da kutsal sularla gerçekleştirilmesinin yanı sıra büyü-sihir yoluyla kullanan hayvansal ürünlerle de gerçekleştirilebildiğini göstermektedir. Aynı zamanda destanın oluşturulduğu coğrafi konum göz önüne alındığında çok fazla değişime uğramayan Tuvaların geleneksel dünya görüşünde mitolojik unsurların halk yaratmalarına ne kadar yansıdığını da göstermektedir. Olağanüstü ve mitolojik unsurların diğer destanlara nazaran daha fazla göze çarptığı Sibirya Türklerinin destanlarında görülen bu örnek, halk yaratmalarında coğrafi konumun ve diğer milletlerle etkileşimin önemini kanıtlamaktadır.

5.2.2. Kurt Bağırsağı

İncelenen destanlar içerisinde sağaltma yöntemlerinde kurdun bağırsağının da kullanıldığı görülmüştür. Güney Doğu Türklerinden olan Özbeklerin *Melike Ayyar Destanı*'nda kurt bağırsağının nerede kullanıldığını özeti kısaca şöyledir: Düşmanlarına karşı direnen Avaz Han yaralanır ve bitap düşer. O sırada avcılar Avaz'ı bulur ve yaralarını iyileştirmeye çalışır. Önce vücudundaki okları çıkarıp kanları emerler, daha sonra dağa tırmanıp ilaç aramaya başlarlar. Karşılarına çıkan ayının ödünü, kurdun bağırsağını, kaplumbağanın organını alırlar ve üçünü karıştırıp yumurta gibi bir macun hazırlayarak Avaz'ın yaralarına sürerler (Yücel, 2007: 73).

Tuva Türklerinin destanlarından birinde karşılaşılan yukarıdaki örneğe nazaran bu örnekte çok daha gerçekçi bir sağaltma işlemi karşımıza çıkmaktadır. Avcıların ormanlık alanda avlanma sırasında bölgenin coğrafi koşulları göz önüne alındığında en çok karşılaşılabilecek oldukları hayvanların ayılar ve kurtlar olduğu tahmin edilmektedir. Destanlarda yer alan halk hekimliği uygulamalarında bu hayvanların genellikle ödü, yüreği vb. alınarak kişiye yedirilir ya da daha farklı bir yöntemle kullanılır. Ancak burada dikkat çeken husus, sağaltma işleminde kurdun bağırsağının kullanılmış olmasıdır. Destanda yer alan bu tedavi yönteminde dikkat çeken diğer husus da kaplumbağanın varlığıdır. Türk halk hekimliği inanış ve pratiklerinde kaplumbağanın kabuğu, iskeleti, kanı, yuvası, yumurtası gibi unsurlarından yararlanılarak çeşitli hastalıklara tedavi arandığı bilinmektedir.¹⁰⁵ Yukarıda zikredilen destan örneğinde de görüleceği üzere ayı ödü, kurt bağırsağı ile beraber kaplumbağa da yaraları iyileştirmek için hayvansal ürünlerden elde edilerek hazırlanan macunun içerisinde yer almaktadır. Ancak yukarıda örneği verilen

¹⁰⁵ Kırgızlarda emçi-domçu adı verilen çeşitli hastalıkları tedavi eden kadınlar vardır ve bu kadınlar doğumda zorlanan veya düşük yapan kadınları, korkan çocukları, kadın-erkekleri, raşitizm gibi hastalıkları da tedavi ederken hayvanların çeşitli uzuvlarından yararlanır. Kaplumbağanın yuvası ve yumurtası da kullanılan hayvan uzuvlarından bir tanesidir (Çeribaş, 2014: 73-74). Hayvanlarına nazar değmesini istemeyen İç Anadolu halkı, ahırlarına kaplumbağa kabuğu asarlar, bu kabuğun hayvanları nazardan koruyacağına (Aslım ve Sinmez, 2017: 209), Kayseri'de ise evin kapısına kaplumbağa kabuğu koymanın uğur getireceğine inanılır (Özen ve Yüksel, 2014: 24). Hastalanan kişilerin tedavisinde (özellikle Müslüman cinlerin musallat olduğu düşünülen kişilerin tedavilerinde) yedi pınar ve yedi değirmenden alınan su, kaplumbağa iskeletinden geçirildikten sonra hasta bu suyla yıkanır, böylelikle hastanın iyileşeceğine inanılır (Keskin, 2020: 233). Edirne'de hemoroit veya kanser tedavisi gören kişilere kaplumbağa kanı içirilir (Sol, 2007:183, 185).

destanda kullanılan uzuv yalnızca “kaplumbağanın organı”¹⁰⁶ şeklinde geçmekte, bu organın hangi organ olduğu hakkında bir bilgi verilmemektedir.

5.3. Malzeme Sağlama

Hayvanlarla sürekli etkileşim hâlinde olma, onlardan faydalanabilmenin yolunu açmış ve yeme içme, ekonomik etken, avlanma gibi durumların yanı sıra gündelik yaşamdaki sıradan ihtiyaçların giderilmesinde de onlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Türk destanlarında karşılaşılan örnekler, yaşamlarını devam ettirmek zorunda olan insanların hayvanlarla her türlü etkileşimde olduğunu kanıtlamaktadır. Gündelik yaşamda kullanılan ev eşyası, kılık kıyafet, kap-kacak, takı-toka gibi sayılabilecek birçok eşyada bitkisel ve hayvansal ürünler karşımıza çıkmaktadır. İncelenen destanlardan hareketle kurdun derisi, kafatası vb. uzuvlarının yukarıda sıralanan ürünlerin oluşturulmasına katkı sağladığı görülmektedir.

5.3.1. Ev Eşyası

İncelenen Türk destanlarında ev eşyalarının yapımında kurt derisinden faydalandığı tespit edilmiştir.

5.3.1.1. Kurt Derisi

Olağanüstü ve mitolojik motifleri içinde barındıran Saha/Yakut Türklerinin destanlarından biri olan *Er Sogotoh*'da, kahramanın anne babası yorgun gelen çocuklarının en rahat şekilde uyuması için vahşi hayvanlardan elde ettikleri yastık, yorgan gibi eşyaları kullanmaktadır. Destanda bu kısım şu şekilde aktarılır:

“*Delikanlı oğlanı,*

Bozkurtun sırt derisini yorgan edip,

Azgın ayı derisini yastık yapıp,

Yiğit oğullarını uyutmuşlar.” (Ergun, 2013: 575)

Metinde görüldüğü üzere kahramanın yatacağı yorgan bozkurdun sırt derisinden, yastığı ise ayının derisinden elde edilerek yapılmıştır. Coğrafi konum göz önüne alındığında ev eşyalarında daha çok vahşi hayvanların kullanılması destanların

¹⁰⁶ Metinde yer alan kaplumbağanın organı ifadesi her ne kadar kaplumbağanın cinsel organını çağırırsa da net bir bilgi verilmediğinden yalnızca kaplumbağanın hastalık tedavilerinde kullanımı üzerinde durulmuştur.

oluşum ve şekillenişinde coğrafyanın etkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda destanın bu kısmında dikkat çeken diğer husus ise yorganın kurdun derisinden ziyade bozkurdun derisinden yapılmış olmasıdır. Ayrıca oldukça hacimli olan Er Sogotoh Destanı'nda kurt, yalnızca bu kısımda yer almaktadır. Bilindiği üzere Türk mitolojisinde olduğu gibi dünya mitolojilerinde de yer yer kurtla ilgili farklı inanmalara rastlamak mümkündür, ancak bozkurt, Türk mitolojisine has bir özellik taşımaktadır. Destanda tek bir yerde yer alan bozkurdun, göksel-tanrısal fonksiyonundan arındırılmış, yalnızca bir ev eşyasının yapımında kullanılması dikkat çekicidir. Mitolojik araştırmalara göre Yakut Türklerinde kurdun özel ve ayırıcı bir yeri bulunmamaktadır (Dilek, 2014: 41). Bu bilgi destanda geçen kurdun mahiyetini açıklayıcı nitelikte gözükmemektedir. Burada bozkurdun kullanılması, onun mistik-mitolojik fonksiyonundan ziyade Yakut coğrafyasında daha çok boz, gri tonlarında kurtlarla karşılaşılıyor olmasından kaynaklanabilir.

5.3.2. Süs Eşyası

Hayvan uzuvlarından faydalanılarak malzeme sağlama bahsinde süs eşyalarının yapımında da kurttan faydalandığı görülmektedir. İncelenen destanlarda bazı süs eşyalarının kurdun başından ve derisinden faydalanılarak yapıldığı tespit edilmiştir.

5.3.2.1. Kurt Başı

Halk inanışları, uygulama ve pratikleri içerisinde sıklıkla karşılaşılan hayvan ürünlerinden biri de kurt başı/kafatasıdır. Uygur Türklerinin destanlarından *Abdurahman Goca Destanı*'nda kurt başı muska şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Destan kahramanı Abdurahman Han Hoca, bir başka ulu zat olarak kabul edilen Habibullah Hacı'nın yanından ayrılıp kendi makamına gelir. Abdurahman Hoca'nın bu dönüşünde boynunda taşıdığı kurt başlı muska oradaki insanların dikkatini çeker ve destanda muska şu şekilde tasvir edilir:

“Kurt başlı o muska,

Mukaddestir mübarek.” (İnayet, 2004: 102)

Kendisine yücelik atfedilen kurt, mitolojik bir kahraman olmaktan yavaş yavaş sıyrılırken devletlerin bayrak ve flamalarında bir sembol olarak yaşamaya

devam etmiştir. Dinî, mitolojik, ideolojik vb. hangi amaçla olursa olsun kurda yüklenen bu kutsallık inançlarda, uygulama ve pratiklerde, sözlü-yazılı yaratmalarda ya da nesneler üzerinde yaşatılmaya devam etmiştir. Kurdun bu kutsiyeti destanda da görüldüğü üzere dinî bir şahsiyet olan ve insanların saygısını kazanmış Abdurahman Han Hoca'nın boynunda taşıdığı kurt başlı bir muska ile yeniden gündeme gelmektedir. İslamiyet öncesi dönemde Oğuz Kağan'a yol gösteren ve ona savaş kılavuzluğu yapan, Göktürklerin hayvan-anası olup onlara soy veren, Ergenekon'dan çıkışta yolunu kaybeden Türklere ata yurtlarını bulduran kurt, burada insanları dine yöneltten ve onlara rehberlik eden ulu bir zatın boynunda taşınmaktadır. Kurt başlı muskanın, Abdurahman Han Hoca'ya destek olduğuna, ona güç verdiğine ve müritlerine yardımcı olurken Hoca'ya rehberlik ettiğini düşündürmektedir. Burada dikkati çeken bir başka husus ise kurt başlı muskanın mukaddes ve mübarek olarak tasvir edilmesidir. Bu tasvir, Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın evinin yağmalanmasının anlatıldığı boyun Kazan'ın kurttan haber sorduğu kısmında geçen “*kurt yüzü mübarektir*” (Ergin, 2011: 101) ifadesini akıllara getirmektedir. Hem Dede Korkut Kitabı'nda yer alan destani anlatımlarda hem de Abdurahman Goca Destanı'nda kurda, kurt yüzüne atfedilen kutsallık kurdun kadim dönemlerde yerine getirdiği fonksiyonlarının unutulmadığını, çeşitli inanışlarla destan, masal, efsane, halk hikâyesi gibi birçok yaratmayla halk muhayyilesinde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Kurdun uzvundan faydalanılarak yapılan ya da kurdun başının sembolik olarak kullanıldığı muska, kurdun hamilik-yol gösteren fonksiyonunu da hatırlatmaktadır. Çünkü kurt başlı muska kutsaldır, mübarektir ve bu yüzden büyük ihtimalle onu taşıyacak olan kişinin başına herhangi bir kötülük, bela gelmeyecektir. Sembolik olarak da olsa kurt, bir insanın zarar görmesini engelleyecek, onu kötülüklerden koruyacaktır. Bu tarz bir düşünceden hareketle tarihin en eski devirlerinden bu yana Türklere yol gösterip onları koruyan kurdun herhangi bir uzvunun, İslam dininde koruyucu işlev üstlenmiş bir nesne olan muska ile birleştirilmesi âdeta eski ve yeni kültür unsurlarının birleşimi gibidir. Zira Manas Destanı'nın varyantlarından birinde de dervişlerin kurt donunda Manas'ın karşısına çıkması ve kurt donundan sıyrılıp insan donuna bürünerek Manas'ı İslam'a davet etmeleri, kurt başlı muska örneğinde olduğu gibi kurdun yol gösteren-hamilik

özelliğinin İslamiyet sonrası yaratmalarda nadir de olsa karşılaştıldığını göstermektedir.

5.3.2.2. Kurt Derisi/Postu

Sibiryâ sahası Türklerinden Altaylıların *Ölöstöy Destanı*’nda çeşitli vahşi hayvanların derisinden yararlanılmasının yanı sıra kurdun derisinden de yararlanıldığı tespit edilmiştir. Destan kahramanı Erkin-Koo’nun annesi Altın-Topçı, oğlunun avdan erken geleceğini düşünüp hazırlıklara başlar. Düşündüğü gibi de olur ve oğlu erkenden gelir. Anasını, babasını, halkını selamladıktan sonra avladığı hayvanları halkına üleştirir¹⁰⁷. Destanda bu kısım şöyle aktarılır:

“İtibarlı insanlara

Ayı derisini verdi:

Sıcak yatak size diye

Çobanlara

Kurt derisini verip şöyle dedi:

Sıcak yaka yapın diye.

Gelinlere kızlara

Samur, tilki kürkü hediye verdi,

Görklü yaka yapın diye.” (Dilek, 2007: 138).

Destanda görüldüğü üzere kahraman Erkin-Koo, ayı derisini yatak yapsınlar diye itibarlı insanlara, kurt derisini sıcak yaka yapsınlar diye çobanlara, tilki kürkünü de kendilerine yakalık yapsınlar diye gelinlere ve kızlara verir. Birçok destanda ava çıkan kahramanların ayı, kaplan, tilki, kurt vb. vahşi hayvanların derilerini getirip insanlara verdiği ve bunlardan kendilerine sıcak tutabilecek giysiler yaptıkları görülmektedir. Ölöstöy Destanı’nda bu durumu yukarıda tasvir edildiği üzere aynı şekilde görmekteyiz. İklim koşulları oldukça sert ve çetin bir coğrafyada avlanan hayvanların sadece etinden değil sıcak tutup kendilerini soğuktan koruyacağını düşünerek derisinden, kürkünden, yelesinden faydalandığı görülmektedir. Burada

¹⁰⁷ Destanda Erkin-Koo, başka bir zamanda avladığı kurt derisini annesine vererek babası için yaka dikmesini, babasının da bu sıcak yakayı giyip ısınmasını ister. Detaylı bilgi için bakınız: (Dilek, 2007: 133).

Altay Türklerine ait *Maaday-Kara Destanı*’nda da kurt derisinden faydalanarak kürk yapıldığı görülmektedir. Örnek için bakınız: (Naskali, 2015: 94).

dikkat çeken husus Erkin-Koo'nun derileri üleştirme şeklidir. Ayının derisinin itibarlı kişilere verilmesinin bir sebebi vardır. Altay mitolojisine bakıldığında ayının Erlik tarafından çok güçlü, akıllı olarak yaratıldığına hatta Kудay'ın, Erlik'in yarattığı bu ayıyı görünce onun yeryüzünde her şeye hükmedebileceğini düşünüp aklının bir kısmını ve başparmağını alarak insanoğluna verdiği inandırılmaktadır. Bu yüzden insanlar ayıyı kutsamıştır. Ayının özellikle derisi ve tırnağı daha kutsaldır. Öyle ki inanışlara göre kadınlar ayının derisine oturamazlar, hatta derinin önünden dahi geçemezler (Dilek, 2014: 34-35). Destanda görülen ayının derisinin itibarlı insanlara verilmesi, Altay mitolojik inançlarıyla uyusmaktadır. Kurt derisinin çobanlara verilmesi ise mitolojik olmaktan çok coğrafi konumla ilgili gibi görünmektedir. Yaz kış hayvanlarla içli dışlı olan ve hayvanları korumakla görevli olan çobanlar, her ne kadar itibarlı insanlar kadar yüce gösterilmeseler de önemli karakterlerdir. Destanda kahraman Erkin-Koo'nun avladığı kurdun derisini kendilerini sıcak tutsun diye çobanlara vermesi bu düşüncüyü doğru kılıyor görünmektedir. Tilki kürkünün gelinlere, gelinlik kızlara verilmesi ise yalnızca Altay destanlarında değil diğer coğrafyalarda yaşamlarını devam ettiren Türk boylarının destanlarında görülen ortak unsurlardan bir tanesidir. Bu da tilki kürkünün, eski dönemlerden beri genç kadınların çeyizlerini oluşturmakta faydalandığı bir nesne olduğunu düşündürmektedir. Tilki kürkünün erkek kahramanlardan ziyade kadın kahramanlara veriliyor olması, tilkinin ayı ve kurda nazaran daha ürkek bir hayvan olmasından dolayı kadınları çağrıştırmasıyla ilgili olabilir.

İçerisinde oldukça mitolojik ve olağanüstü unsurlar barındıran destanlara sahip bir başka Sibiry sahası Türklerinden olan Yakutların (Saha) *Culuruyar Nurgun Bootur* adlı destanında da kurt postu ile karşılaşılmalıdır. Destanda Nurgun Bootur'un Uot Uhutaaki adlı abaahı bahadırıyla ilk kavgası kısmında kahramanın bu kavgaya gidişi şu şekilde tasvir edilmektedir:

*“Kudretli Nurgun Bootur, atının üstüne atlamış, yüksek bulutun alt ucundan alçak bulutun yukarı ucundan uçurup en kuzeye doğru gitmiş. Ayı yerinden ayrılıp kün yerinden uzaklaşıp gitmiş. Aşağı dünyaya giden, **bozkurt postunu yukarı asmış gibi azametli** ve derin, Hara Culuo Aattık (kara ve pürüzsüz geçit)*

*boyunca atını uçurup girmiş. Balık çorbası gibi kasvetli yere ulaşmış. Güneşin aksi yönünde dönmüş şekilde duran, ayı gibi acı acı böğüren, **kurt gibi uluyan yere ulaşmış**¹⁰⁸.*” (Ersöz, 2019: 423).

Yukarıda verilen örneğe bakıldığında kahramana ait olan bozkurt postunun burada hangi işlevde ya da nitelikte kullanıldığı anlaşılamamaktadır. Orta Dünya insanlarına zarar vermekle meşgul kötü, çirkin, tehlikeli varlıklarla dolu olan Aşağı Dünya’ya giderken kahramanın postunu astığı belirtilmektedir; lakin nereye, ne sebeple astığı anlaşılamamaktadır. Ayrıca destanda kurt-bozkurda dair bilginin yer aldığı tek kısım burasıdır ve başka yerde kurt motifine rastlanmamaktadır. Yakutlara ait önemli bir destan olan Er Sogotoh’da tek bir yerde rastlanılan bozkurt derisi gibi Culuruyar Nurgun Bootur Destanı’nda da yine coğrafi koşullar sebebiyle avlanan boz renkli kurdun kahraman için hazırlanmış bir post şeklinde karşımıza çıkması, herhangi bir simgesel ya da mitolojik özellik taşımadığını düşündürmektedir.

Kurdun derisinin/yelesinin/postunun herhangi bir kıyafette kullanılması Kuzey Batı (Kıpçak) sahası Türklerinden Kazak ve Kırgızların destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türklerine ait *Kambar Batır Destanı*’nda destan kahramanlarından Azimbay’ın üzerine aldığı kıyafetler tasvir edilirken kurt derisinden hazırlanmış bir kürkünün olduğu görülmektedir:

“Beline kemer takmadan

Kurt derisi kürkünü örtünüp,

Giydiği yeleşinde kat kat

Düğmeler takılmış.” (Türkmen ve Arıkan, 2011: 198).

Kurt derisinden hazırlanmış kıyafetler, Kırgız destancılık geleneğinin önemli yapı taşlarından biri olan *Manas Destanı*’nda da kürk, gocuk, kaftan şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili destanda yer alan kısımlardan bir tanesi¹⁰⁹ şu şekildedir:

¹⁰⁸ Destanda yer alan bu kısım *Benzetme Unsuru Olarak Kurt* başlığı altında inceleneceğinden burada herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir.

¹⁰⁹ Destanda yer alan kurt derisinden hazırlanmış kürk, gocuk vb. kıyafetler için bakınız: (İnayet, 2017: 65; 217).

*“Porsuk, kaplan, kurt kürkünü,
İhtiyarları giyermiş.”* (İnayet, 2017: 34).

Yukarıda verilen örnekte vahşi hayvanların avlanması sonucu elde edilen derilerden hazırlanan kürkleri, Kırgız Türklerinde ihtiyarların yani bilgili, tecrübeli kişilerin giydiği görülmektedir. Toplumsal değerler göz önüne alındığında boy, kabile vb. herhangi bir toplulukta sözü en çok dinlenen, hürmet edilen kişilerin ihtiyarlar olduğu bilinmektedir. Burada da alp kişilerin tehlikelerle burun buruna geldiği avlanmalarda, avladıkları yırtıcıların her zerresinden faydalanılması için bu yırtıcılar halka üleştirilir. Üleştirme neticesinde hayvanların derisinden elde edilen kürkler, kaftanlar boyun önemli kişileri olan ihtiyarlar için hazırlanır. Kısacası her türlü dinî, mitolojik, şamanistik, olağanüstü vs. unsurları içerisinde barındıran destanlarda toplumsal değerler, toplumsal ahlak üzerine inşa edilmiş boy içi yaşam hakkında da bilgi edinmenin mümkün olduğu görülmektedir. Bu durumu, kurt derisinden ya da benzeri bir vahşinin derisinden hazırlanmış kürkte dahi görmek mümkündür.

5.3.3. Savaş Aletleri

Halk hekimliği uygulamalarında insanların şifa bulması için hazırlanan ilaçlarda, ev ve takı-toka benzeri süs eşyalarında ya da kılık-kıyafette hayvansal ürünlerden yararlanıldığı gibi avcı-toplayıcı, göçerevli ve bilhassa ekonomisi hayvancılık üzerine kurulu olan toplumlarda önemli işlevleri üstlenen savaş aletlerinin yapımında da hayvanlardan faydalanıldığı görülmektedir. İncelenen destanlar içerisinde avda ya da savaşta kullanılan aletlerin yapımında yararlanılan hayvansal ürünlerin içerisinde kurt dili ve kurt derisinin olduğu tespit edilmiştir.

5.3.3.1. Kurt Dili

Bozkırın zorlu koşullarında hayatta kalmayı başarmış Kuzey Batı (Kıpçak) sahası Türklerinden Kırgızların *Cañıl Mırza*, *Manas*, *Kurmanbek* ve *Seyitbek* destanlarında kurt dilli mızrak, kargı tasvirlerine rastlanmaktadır.

Kırgız Türklerinin destanlarında seyrek görülen kadın kahramanı anlatan destanlardan biri *Cañıl Mırza*'dır. Destanda, çektiği her türlü sıkıntıya rağmen oğlundan dahi vazgeçmek zorunda kalan cesur Cañıl'ın düşmanlarına karşı verdiği

mücadele anlatılmaktadır. Cañıl'ın kendilerine kafa tutmasına çok sinirlenen Akkoçkor, askerlerini de yanına alarak yiğit Noygut kızı Cañıl'ın üzerine yürür. Bunun için destanın güçlü kahramanlarından biri olan Şırdakbek'e gelip ondan yardım ister, ancak Şırdakbek bunu reddeder. Bunun üzerine Akkoçkor, Şırdakbek'ten at, mızrak, zırh vb. savaş aletleri ister. İstedığı mızrak¹¹⁰ destanda şu şekilde tasvir edilir:

“Saplamam için mızrak ver,

Börü dilli olsun uñgusu¹¹¹

Atmam için silah ver,

Ölsün bir Noygut kızı.” (Aça, 2004: 131-132).

Kırgız Türklerinin destanlarından biri olan *Kurmanbek*'te (Sarıkunan Varyantı) de Dölön Han ve Kurmanbek arasında geçen mücadelede Dölön, mızrağını Kurmanbek'in göğsüne saplar ve bu kısım destanda şu şekilde geçer:

“**Kara demir, kurt dilli**

Kalıverdi yürekte.” (Arvas, 2019: 180).

Seyitbek Destanı'nda ise düşman Dölön'ün bu sefer mızrağı Seyitbek'in göğsüne sapladığı görülmektedir. Ancak burada Dölön'ün **kurt dilli temreni** Seyitbek'in dokuz katlı zırhını delse de onu yaralamayı başaramaz (Mukasov, 2013: 89).

Kurt dilli ya da kurt diline benzetilmiş savaş aleti tasviri son olarak *Manas Destanı*'nda görülmektedir. Destanda, Manas'ın kendisine göre hazırlanmış kılıcı için uzunca bir tasvir yapılmaktadır. Bu tasvirde kurt dilinin¹¹² yer aldığı kısım şu şekildedir:

“*Temreni polat, ucu keskin,*

Ucuna koydu kara çelik.

Dediğim gibi yapacağım diye,

¹¹⁰ Cañıl'ın Akkoçkor ile mücadele ettiği savaş sahnesinin tasvirlerinde kurt dilli mızrak birkaç yerde daha geçmektedir. Diğer örnekler için bakınız: (Aça, 2004: 139; 140)

¹¹¹ **Ungu:** Balta tersi, mızrak temreninin gönder sokulan yeri (Aça, 2004: 131).

¹¹² Destanın ilerleyen kısmında Kalmuklardan Şooruk ile Alp Camgırcı'nın arasında geçen mücadelede, Şooruk'un Camgırcı'nın sağına saplamak için eline aldığı kargı için **kurt dili kargı** ifadesi kullanılmaktadır (İnayet, 2017: 265).

Sivrisineğin gagasından topladı.

Yabani, dişi domuzun,

İdrarına bandırdı.

Kargının ucunu,

Kurt dili şeklinde yaptı.

Bütün demiri,

Polatın en iyisindendi.

Kargıya sap olan ağaç,

Köknarın pürüzsüzündendi.¹¹³” (İnayet, 2017: 190).

İncelenen destanlarda kargı, kılıç, temren vb. savaş aletlerinin tasvirinde kurt dili ifadesine yalnızca Kuzey Batı (Kıpçak) sahası Türklerinden Kırgızların destanlarında karşılaşılmaktadır. Yukarıda verilen örneklerde görüleceği üzere destanlarda âletin kurt dilinden mi yapıldığı yoksa şekli kurt diline benzetildiği için mi destanlarda kurt dilli şeklinde tasvir edildiği net olarak bilinmemektedir. Yalnızca Manas Destanı’nın içerisinde yer alan örneklerden birinde *kılıcın ucunu kurt dili şeklinde yaptı* ifadesi, burada benzetme unsuru olarak kurdun kullanıldığını düşündürmektedir, lakin diğer örnekler için durum belirsizdir. Ancak örnekler göz önüne alındığında destanlarda karşılaşılan kurt dilli ifadesinin daha çok okları, kargıları vs. kurdun diline benzetmek amacıyla kullanıldığını düşünülebilir.

5.3.3.2. Kurt Derisi/Yelesı

İncelenen destanlar içerisinde savaş âletlerinin yapımında faydalanan hayvansal ürünlerden bir tanesinin kurdun yelesi/derisi olduğu görülmüştür. Birçok savaş aletinin tasvir edildiği Kırgız Türklerinin destanlarından *Cañıl Mırza*’da Cañıl’ın, düşmanlarından yalnızca biri olan Kalmatay’a karşı hünerini göstermek istediği bir savaş sahnesinde silahının tasviri destanda şu şekilde yapılmaktadır:

“...Oradaki duran halk

Göz göre göre

Adam atını öldürücü

¹¹³ Naciye Yıldız’ın aktardığı Manas Destanı’nda geçen kurt dili ifadesi şu şekildedir:

“Börü dilli kır okla

Sağ parmağın gücünü sınavalım” (Yıldız, 1995: 867).

Kurt yelesi silahı

Eline verip Cañıl'ın

Bütün halka baktırdı.” (Aça, 2004: 80).

Kurt derisinin kullanıldığı bir başka savaş aleti ise güçlü kadın kahramanlara çokça yer veren Sibiryâ sahası Türklerinden Hakasların *Altın Arığ Destanı*'nda karşımıza çıkmaktadır. Destanda bozkurt donundan sıyrılıp kendi donuna bürünen Huu İney (destandaki kadın alplardan biri), yurdunun başına gelenleri öğrenmek için yola koyulur. Bu kısım destanda şu şekilde tasvir edilir:

“Aziz, güzel yurdum

Nasıl yok oldu?

Nasıl bir şey onu viran etti?

Haydi bakalım.

Kurt derisini, zırhını giyinip

Huu İney, yetiştireilen malın ve

Halkın yoluna girip

Adım atarak koşar.” (Özkan, 1997: 83)

Türklerin birçok hayvanın farklı unsurlarından yararlanarak gerçekleştirdikleri uygulama ve pratiklerde aslında bu hayvanların gücünü kendilerine geçirme, onlar gibi olabilme ya da onlara benzemeye çalışma inançlarının yattığı düşünülebilir. Çalışmada üzerinde yoğunlaşılan hayvanlardan biri olan kurdun, ona ait herhangi bir şeyinden faydalanılması kahramanlar için onun gücünden, vahşi doğasından, kuvvetinden istifade edebilme imkânını doğurmaktadır. Aynı zamanda günümüzde inanılarak uygulanmaya devam eden bu pratikler, kurdun kutsal olarak kabul edildiği kadim Türk inanışlarının çeşitli uygulama ve ritüellerde farklı boyut ve işlevlerde devam ettirildiğini göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus hayvan ata/hayvan ana kurt kültürünün inanışlara yansiyarak günümüze kadar devam ettirilmiş olmasıdır. Kurttan türediğine ve kurdun kendilerini koruduğuna, rehberlik edip yol gösterdiğine inanan ve kurdu hayvan ata/hayvan ana olarak kabul eden Türkler, hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet sonrası inanışlarda kurda yükledikleri bu fonksiyonları sözlü ve yazılı ürünlerinde yaşatmaya devam etmiş, halk arasında yaygın olan inanış, uygulama ve pratiklerde kullanmaya devam ederek bu gücün varlığına inandıklarını göstermişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK BOYLARININ DESTANLARINDA KURDUN BENZETME VE TASVİR UNSURU OLARAK VARLIĞI

Türk dünyası destanlarında kurdun mitolojik ve realist işlevlerinin yanında benzetme ve tasvir unsuru olarak kullanılması örneklerine oldukça sık rastlanmaktadır. Kurt, Türk destanlarında bilhassa kahramanların savaşı, korkusuz, güçlü, çevik ve tehlikeli yönlerinin anlatılmasında benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra halkların, düşmanların hatta hayvanların dahi yer geldiğinde kurda benzetildiği; kahramanların dış görünüşünün anlatılmasında da kurdun tasvir unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda yine kahramanların çıktığı zorlu yolculukların tasviri ile geçtiği mekânların anlatılmasında da kurdun tasvir unsuru olarak kullanıldığı örneklerle rastlanmaktadır.

1. Benzetme Unsuru Olarak Kurt

Türk destanlarında bilhassa liderlik vasfı taşıyan kahramanlar, tabiatıta baskın güç konumunda olan vahşi hayvanlara benzetilmiştir. *Böri/kurt, arslan, kaplan, bars (yolbars/tonga), bürküt (kartal/laçın), şunkar (togan/doğan, sungur, kırgı/şahin)* gibi hayvan adlarının kişi adı olarak günümüzde de kullanılıyor olması bu benzetmenin nihai sonuçlarından biridir (Özkan, 2009: 5). J.P. Roux'nun (2005: 228-229) el Medini'den aktardığı rivayete göre Türklerin ordu önderlerinde; *horozun ve aslanın cesareti, tavuğun namusu, yabandomuzunun saldırganlığı, tilkinin kurnazlığı, köpeğin kararlılığı, turnanın uyanıklığı, karganın temkinli tutumu, kurdun çevikliği ve atikliği ile yagrunun besililiği* gibi özelliklerin bulunması gerekir. Ayrıca hayvan üslubunun yansıtıldığı Türk kültürünün önemli eserlerden biri olan Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş'in Türk töresine göre bir kumandanda olması gereken hasletleri şu beyitte sıraladığı görülmektedir:

Toğuz teg titimlig böri teg küçi

Ağğlayu azğır kutuz teg öçi (Arat, 2007: 245).

Beyitin Türkiye Türkçesine aktarımı “*O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır*” (Arat, 1988: 172) şeklindedir. Buradan anlaşılacağı üzere bir Türk kumandanı, lideri, kağanı hayvani vasıflar

taşıyan güçlü, kuvvetli, saldırgan, atak ve çevik olmalıdır. Burada büyük liderlerin ya da kahramanların bilhassa hayvan üslubundan faydalanarak aktarılmasında doğadaki yaşam şekillerinin ve yaşamsal alanlarının etkisi söz konusudur. Yaşamsal alanlar yalnızca beslenme, barınma ve hayatı idame ettirmede değil insanların özelliklerinin belirlenmesinde de etkili bir unsur olarak görülmektedir.

Kurt, Türk destan kahramanlarının benzetildiği hayvanlardan bir tanesidir. Kurt; güçlü, kuvvetli ve dayanıklı bir hayvan olması hasebiyle Türk milletinin sembollerinden biri olmuştur. Türkistan coğrafyasındaki büyük hükümdarlar için “Gök Börü Sultanım” gibi nitelendirilmelerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu ifade ile hükümdarlarını gök kurda benzeten halklar, hükümdarlarının gücüne, kuvvetine, cesaretine, korkusuzluğuna ve bilhassa kudretine vurgu yaparak hükümdarlarının üst düzey bir kahraman olduğunu göstermeye çalışmıştır. Genel itibarıyla bakıldığında bahadırların gözleri kurda, keskin okları da kurt diline benzetilmektedir. Aynı zamanda kurdun çevik ve atılgan bir hayvan olması Türk bahadırlarının karakteristik özelliklerinin anlatılmasında kullanılan unsurlardan bazılarıdır (Sarı, 2017: 5-6). Kurtlar, liderleri olarak gördükleri yaşlı kurdu takip etmeleri, sosyal hayvanlar olmaları, avlanma biçim, teknik ve usulleri dolayısıyla Türklere benzetilmektedir. Ancak bu durum Namık Aslan’a (2010: 76) göre Türklere yapılan masum bir iltifat değildir. Türkler için kurt benzetmesi yapan komşuların ‘barbar-vahşi’ manasında bu benzetmeyi yapmış olmaları ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Türk milletinin ve Türk askerlerinin kurda benzetilmesine dair en eski örneklerinden biri Türk tarihinin ilk yazılı vesikaları olarak bilinen Orhon Yazıtları’nda karşımıza çıkmaktadır. Kül Tigin Yazıtının Doğu yüzeyinde bulunan **“babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş”**¹¹⁴ (KT D12, Tekin, 2010: 27) ifadesinde Türk askerlerinin kurda, düşmanların ise koyuna benzetildiği görülmektedir. Sekizinci yüzyılda dikilen yazıtlarda karşımıza çıkan bu benzetme 12. yüzyılda yaratıldığı düşünülen Dede Korkut Kitabı içerisinde de yer alır. *Kazılık Koca Oğlu Yigenek* destani anlatısında bahadır Yigenek, babasını

¹¹⁴ Aynı ifade Bilge Kağan Yazıtının Doğu yüzeyinde de yer almaktadır, bakınız: (BK D11, Tekin, 2010: 55).

tutsaklıktan kurtarmak için hazırlandığı sırada dayısı Emen'i rüyasında görür ve bu düşünüyü anlatırken şöyle söyler:

“Yetdüginde yil yetmez-idi urğunum

Yeñi bayırñ kurdına benzer-idi yigitlerim” (Ergin, 2011: 202).

Dizelerde görüldüğü üzere kurt, benzetme amacıyla destanda yerini almıştır. Yigenek, babasını kurtarmak üzere kendisinin peşinden gelen yiğitlerini kurda benzetir. Destanın devamında ise baba ile oğlun kavuşması şu sözle ifade edilmektedir: *“İki hasret bir birine bulışdılar, issüz yirüñ kurdı kibi uluşdılar”* (Ergin, 2011: 206). Bu dizede kurt gibi uluştular ifadesinden baba ile oğlun kavuşması üzerine ikisinin de gözyaşları içerisinde ağladığı anlaşılmaktadır. Üst baş yırtıp kanlı gözyaşları akıtarak ağlamak Türk kültüründe yas matemlerinde görülen bir gelenektir. Bu geleneğin en eski örneği günümüze ulaşmayı başaran *Alp Er Tunga Destanı*'nda yer almaktadır. Destanda Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine yakılan ağıtta şöyle bir dörtlük yer alır:

“Beyler kurtlar gibi uluşuyorlar

Yakalarını yırtıp çığlık atıyorlar

Islık çalar gibi ses çıkarıp feryat ediyorlar

Ağlamaktan gözleri yaşla kapanıyor” (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: 27).

Dörtlükte Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine beylerin ağlamaları kurt ulumasına benzetilmektedir. Türklerin kurt gibi uluması, kurttan geldiklerine/kurt soylu olduklarına inandıkları için ağlamalarının ya da şarkılarının da kurt ulumasına benzediği düşünülmektedir (Turan, 2010: 100). Türklerin, Anadolu'ya geldikten sonra dahi kurda duydukları saygı azalmamıştır. 16. yüzyılda yaşadığına inanılan bir destan ve halk kahramanı olan Köroğlu, kendisini ve koçaklarını bir şiirinde bozkurda benzetir:

“Yiğitler silkinip ata binerse

Derelerde bozkurlara tün olur.

Yiğitler döne döne döğüşür,

Kötüler kavgada kaçır hun olur” (Kaplan vd. 1973: 122).

Benzer durum İslamiyet sonrası destanları içerisinde değerlendirilen *Battal Gazi Destanı*'nda da karşımıza çıkmaktadır. Destanda kahraman Cafer'in kafir

askerlerinin üzerine saldırması “*Aç kurt koyun sürüsüne nasıl girerse, (25a) Cafer de kafir askerleri içerisine öyle daldı, alemde ve elindeki bayrağı parça parça etti..*” (Köksal, 2007: 34) şeklinde açıklanmakta ve Cafer, aç kurda benzetilmektedir. Ancak burada kurdun kutsal-tanrısal misyonundan ziyade gerçek anlamda vahşi ve tehlikeli olması özelliğinin vurgulandığı görülmektedir.

Örneklere görüleceği üzere tarihin farklı dönemlerinde yaratılan edebi metinlerde kahramanlar ve yanlarındaki alplar, yiğitler, askerler kutsal-ilahi misyon yüklenmiş vahşi hayvanlardan biri olan kurda/bozkurda benzetilmektedir. Kahramanların ve halkların tarihî serüvenleri hakkında bilgiler veren Türk destanlarında da bu benzetmelere sıklıkla başvurulmaktadır. İncelenen destanlar içerisinde kahramanların, düşmanların, askerlerin, halkların hatta kahramanların atlarının dahi kurda benzetildiği, kurtla özdeşleştirildiği görülmektedir.

1.1. Kahramanın Kurda Benzetilmesi

Destanlarda halkı için savaşıp mücadele eden kahramanlar ya da bu kahramanların mücadele ettikleri düşmanlar, doğada hayatta kalma mücadelesi veren hayvanlarla özdeşleştirilmektedir. Bu benzetmelerde başvuru hayvanlardan bir tanesi de kurttur. Kahramanların cesareti, savaşçı ve vahşi yapıları, korkusuzluğu, gücü, kuvveti, azimle düşmanlarına saldırımları ve saldırı şekilleri kurda/bozkurda benzetilmektedir.

Kuzey Batı (Kıpçak) sahası içerisinde incelenen Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Nogay Türklerinin destanlarında kahramanların iyi ya da kötü anlamlarda kurda benzetilmesine dair pek çok örneğe rastlanmaktadır¹¹⁵. Başkurt Türklerinin tarihî kahramanlık destanlarından biri olan *İdigey ile Moradım*’da kahramanların aç, alıcı, hırçın, çevik ve yırtıcı kurda benzetildiği görülmektedir. Bu

¹¹⁵ *Başkurt Türklerinin* destanları içerisinde İdigey ile Moradım, Son Hartay, Tülle Membet, Akay Yavı (Savaşı); *Kazak Türklerine* ait Köroğlu’nun Kazak Anlatmaları, Kabıkul, Dotan Batır, Kulamerger-Joyamerger, Karabek Batır, Karabek Batır, Barak Batır, Kırım’ın Kırk Batırı, Şora Batır, Alankay Batır, Oljabay Jene Kırık Batır, Alpamıs Batır, Kambar Batır, Karaşas Kız, Dürliğüv, Avez Batır, Bazar Batır, Er Tokımbet, Savrık Batır, Suranşı Batır, Dotan Batır, Toksan Üyli Tobır (Kambar Batır), Er Kosay, Mırkı Batır; *Kırgız Türklerine* ait, Er Eşim, Er Soltonoy, Eşimkul Menen Zuura, Kurmanbek, Manas, Seyitbek, Askazan Batır, Bağış, Boston, Canış-Bayış, Coodarbeşim ve son olarak *Nogay Türklerine* ait olan Edige, Aysılın Oğlu Ahmet, Koplanlı Batır, Mamay adlı destanlarda kahramanların kurda benzetilmesine dair örnekler tespit edilmiştir.

örneklerin geneline bakıldığında benzetmelerin daha çok İdige adına yapılmış olması dikkat çekicidir. Başkurt Türklerine ait destanların şahıs kadrosunda yer alan güçlü kahramanlarda aranan belli başlı unsurlardan biri Ural Batır gibi yiğit olmalarıdır. Bunun bir örneğini *İdige ile Moradım Destanı*’nın başlarında görmek mümkündür:

“Aç kurt gibi saldırıp,

Düşman kırıp, yok etmiş,

Ural Batır gibi bir yiğit olarak

Doğmuş bir er yok mu ki?” (Arslan, 2017: 90-91).

Bilindiği üzere Ural Batır, Kırgız Türklerinin Manas’ı gibi halk üzerinde baskın vasfa sahip olan kahramanlardan bir tanesidir. Mısralarda da görüldüğü üzere Başkurt Türklerinin bir yiğitte aradığı temel unsurlar sıralanırken Ural Batır’da bulunan alplık özelliklerinin sıralandığı görülmektedir. Karşıdaki düşmanın sayısına aldanmadan üzerine atılan cesur, korkusuz ve aç kurt gibi düşmana saldırıp onu yok eden bir yiğidin, Ural Batır’ın özelliklerini taşıyor olduğunu gösterir. Kurdu günlerce aç kalması onu daha hırçın ve tehlikeli bir hâle getirir. Bu örnekte de düşmanına bir hışımla saldırmaya hazırlanan destan kahramanının, avına acımasızca yaklaşan aç kurtla benzeştirildiği görülmektedir. Kahramanların düşmanlarına saldırma anlarındaki teknikleri ve tutumları aç kurda benzetilirken gerçek anlamda acıkmış bir kahramanın o andaki tutumunun da aç kurda benzetildiği görülmektedir:

“Hırçın çevik kurt gibi

Hafta dolaşıp aş yemeyip

Bir doğrulup yediğinde

*Yalnız kendisi bir koyunu yiyip bitirir”*¹¹⁶ (Ergun vd. 2014: 159).

Destanlarda kahramanların ne kadar sıra dışı olduğunu göstermek için vurgulanan bir diğer özellikleri yediği yemekler ya da yemeklerin hacmidir. Yukarıdaki mısralarda görüleceği üzere aç olan bir alp, olağanüstü fizikî boyutlara sahip olmalıdır ki yemek bulduğunda bir koyunu yalnız yiyebilsin. Böyle bir

¹¹⁶ *İdige ile Moradım Destanı*’nın farklı yerlerinde kahramanların aç, hırslı, çevik ve yırtıcı kurda benzetilmesi örnekleri için bakınız: (Ergun vd. 2014c: 158, 167, 181, 206, 280, 285), (Arslan, 2017: 129).

Başkurt Türklerinin destanlarında yer alan kahramanların aç, hırslı, çevik ve yırtıcı kurda benzetilmesi örnekleri için bakınız: *Son Hartay Destanı* (Ergun vd. 2014: 374); *Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen Destanı* (Ergun vd. 2014: 337).

görünüŖe ve yapıya sahip olan alpların davranışları, kurdun avını bulduğunda izini sürüp elinden kaçırmadan yemesine benzetilmektedir. Destanda aynı zamanda kahramanın düşman askerleri arasına atılarak onları korkusuzca kırıp geçirmesi de kurdun avına ya da avlarına saldırış şekline benzetilmektedir. İdige'nin savaştığı bir sahnenin tasviri destanda Ŗu şekilde yer alır:

“İli kurt gibi talan edip

Batırlarını doğratıp

Kan ırmakları aktığında” (Ergun vd. 2014c: 285).

Mısralarda görüldüğü üzere İdige'nin düşmanlarına saldırması ve düşman ilini yerle bir etmesi, kahramanın kurda benzetilmesiyle dinleyicilere/okuyuculara aktarılmaktadır. Destanda kahramanın kurda, düşmanın ise başka hayvana benzetilmesine dair örnekler de mevcuttur. Örneğin, İdigey'in düşmanı Irşak Bey, İdigey karşısında yenilgiye uğrar ve ona baş eğer, bu baş eğmeyi de anlatıcı Ŗu cümlelerle açıklar:

“Kartal kurda karşı saldırıya geçse bile

Kaz üstüne uçurulacak kuş değildir;

Uruğu tükenmiş olsa bile,

İdigey boş yiğit değildir;” (Arslan, 2017: 94).

Doğayla içli dışlı yaşayan bir milletin tarihî serüvenlerini anlatan destani metinlerde halkın kendine kurtarıcı olarak seçtiği kahraman ile onun düşmanları karşısındaki savaşı, doğadaki yaşam döngüsü ve hayvanlar âlemindeki hayatta kalma mücadelesine benzetilerek aktarılmaktadır. Mısralarda görüleceği üzere Irşak Bey kendini kartala, cesur İdigey'i ise kurda benzetmektedir ve her ne kadar kartal kurda karşı koyabilen hatta kurt avında kullanılan bir canlı olsa da destanda kurt, kendisinden daha güçlü bir hayvandır ve kartal yenilgiyi kabul etmek zorundadır. Vahşi kurt karşısındaki kartal gibi güçlü Irşak Bey de İdigey'in zaferini ve gücünü kabul edip ona baş eğmektedir.

Aç, yırtıcı, hırçın, çevik kurt gibi benzetmelerin yanı sıra kurdun koyun sürüsüne ya da avlanmayı arzuladığı herhangi bir sürüye saldırışı da kahramanların düşmanları karşısındaki tutumlarında benzetme yapılmıştır. Başkurt Türklerinin destanlarından İdige ile Moradım'da babasının İdigey olduğundan habersiz olan

Moradım yiğit, cesur bir alp olarak büyür. Zalim Satmır Han, önüne gelen herkesi kırıp geçirirken Segeli, Moradım'ı keşfeder ve ona savaş âletlerini takdim edip beş bin askere komutan yapar. Segeli, Moradım'ın Satmır Han'ı yeneceğinden emin bir şekilde Toktamış Han'ın yanına gelir ve Moradım için övgüler içeren şu cümleleri söyler:

“...Zorlu düşmanı kırar o,

Koyunların arasına dalan kurt gibi,¹¹⁷

Satmır Han'ın askerlerini

Birine bile sağ bırakmadan boğar o...” (Arslan, 2017: 164).

Destanın devamında Segeli ve Toktamış Han, zalim Satmır Han'a karşı koyabilecek güçte bir savaşçı, alp buldukları için çok mutlu olur ve Toktamış Han tüm beylerini Moradım'la beraber savaşa gönderir. Mısralarda görüldüğü üzere Segeli'nin Moradım için sıraladığı övgü dolu bu sözlerde koyun sürüsüne dalan kurt benzetmesi yer almaktadır. Burada kurt, Moradım; koyun sürüsü ise zalim Satmır Han ve onun askerleridir. Moradım, Toktamış Han ve halkının gözünde onları zalim bir düşmanın elinden alacak güçte kurtarıcı kahramandır. Böyle güçlü ve sıra dışı bir kahraman destanda kurda benzetilmekte, kurt ile özdeşleştirilmektedir. Bu da kurdun kurtarıcı fonksiyonunu akıllara getirmekte ve bu benzetmenin temelinde kurtarıcı olma vasfının yattığını düşündürmektedir.

Başkurt Türklerinin destanlarından *Tülle Membet*'te kahramanın dış görünüşünün kurda benzetilmesi ile onun iyi bir avcı olacağını vurgulayan mısralara yer verilmektedir. Destan kahramanı Tutay, karşısında bekleyen at hırsızları Kıvandık ile İ sengol hakkında değerlendirmeler yapar ve İ sengol'a bakıp “*Bu oğlan dişi kurt gözlü, ne zaman olsa da avının tadını almadan bırakmaz*” der. Tutay bu düşüncelerinden sonra gençlerin ikisinin güzel bir şekilde ağırlanmalarını emreder (Ergun vd. 2014c: 427). Örnekte görüleceği üzere Tutay, İ sengol'un gözlerini dişi bir kurdun gözlerine benzeterek onun iyi bir avcı olup avının peşini bırakmayacağı kanaatine varmıştır. İ sengol'un kurnaz, keskin ve kendini gösteren bakışları,

¹¹⁷ Metin Ergun vd. hazırlamış olduğu *İdige ile Muradım Destanı*'nda bu kısım şu şekilde aktarılmaktadır: “*Koyuna saldıran kurt gibi / Satmır Han'ın ordusunu / Birini bırakmayıp boğar o.*” (Ergun vd. 2014c: 239-240). Yine Başkurt Türklerine ait destanlardan biri olan *Yulay ile Slavat Destanı* 'nda da koyun boğup dolaşan kurt benzetmesine yer verilmektedir (Ergun vd. 2014d: 213).

Tutay'ın onu avından vazgeçmeyen çevik bir kurtla benzeştirmesini sağlamış olabilir. Burada dikkat çeken husus, Tutay'ın bu benzetmede onun gözlerini dişi kurda benzetmesidir¹¹⁸.

Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları'nda kahramanların kurda benzetilmelerine dair örnekler oldukça sık rastlanmaktadır. Destanda Köroğlu'nun ölümü üzerine yakılan bir ağıtta kahramanın kurda benzetilmesi örneklerinden bir tanesi şöyledir:

“On beşinde heybetlenen nar idin,

Otuzunda tıpkı ulu (bir) dağ idin,

Yüz yirmiye geldi yaşın kart olup,

Kalabalık düşmana aç kurt gibi karşı koyardın,

*Bulut çiğneyip, buz serpen günlerin!”*¹¹⁹ (Arıkan, 2007a: 425).

Destanların bazılarında kahramanların yaşlarına göre olgun ve güçlü olmaları aslan, kaplan, kurt gibi vahşi hayvanlara benzetilerek aktarılmaktadır. Yani güçlü bir alpin her yaşı ve her yaşındaki gücü ayrı bir hayvanla ya da farklı bir tabiat unsuru ile özdeşleştirilerek anlatılmaktadır. Bu destanda Köroğlu'nun on beş yaşındaki çağının nara ve otuz yaşındaki çağının ise dağa benzetildiği görülmektedir. Yirmisinde nara benzetilmesi dallanıp budaklanan bir savaşma azmi ve savaştıkça yenme arzusu, otuzunda ise tam anlamıyla olgun, tecrübeli ve kuvvetli bir alp olmasından dolayı heybetli dağlara benzetildiği düşünülebilir. Ağıtta Köroğlu'nun hangi yaşına gelirse gelsin savaşmaktan vazgeçmediği ve düşmanlarının arasına bir kurt gibi daldığı ifade edilmektedir. Düşmana saldırışının tasvir edildiği bir başka kısım ise şu şekilde aktarılmaktadır:

“Koyuna saldırmış kurt gibi,

Teker teker kılıçtan geçirir,

Kalmuk'u tepeyi aşırarak kovalar.

¹¹⁸ Kurtların türlerine göre avlanma tekniklerinin değişiklik gösterdiği bilinmektedir ancak dişi ya da erkek kurt arasında bir avlanma farkı olup olmadığı bilinmemektedir. Kurtlar hakkında hazırlanan belgesellerden bazılarında avın büyüklüğünü gören erkek kurtların vazgeçip dişi kurtların ise korkusuzca avın peşine takılmasına dair bilgi ve görüntüler mevcuttur. Ancak Tutay'ın, İ sengol'un gözlerini dişi kurt gözüne benzetmesinin altında nasıl bir sembolik nedenin yattığı net şekilde anlaşılamamaktadır.

¹¹⁹ *Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları* adlı destanda kahramanların aç, hırçın, çevik kurda benzetilmesine dair diğer örnekler için bakınız: (Arıkan, 2007a: 225, 689, 748, 763).

*Kırk bin asker Kalmuk'la
Altı gün kadar vuruşup,
Kara kana batarak,
Düşmanın hepsini yok eder.” (Arıkan, 2007a: 801).*

Mısralarda görüldüğü üzere kahramanın düşmanlarının arasına dalışı kurdun koyun sürüsüne dalışı ile özdeşleştirilerek Kalmuk askerleri koyun sürüsüne, kahraman ise kurda benzetilmektedir. Kahraman, tıpkı kurt gibi avına tek tek saldırmakta, önüne gelen düşman askerini bertaraf etmektedir. Burada belirtilen kırk bin düşman sayısı, kahramanın gücünü, kudretini, cesaretini göstermek içindir. Gözünü kırpmadan düşman ordusunun içine atılan bir kahraman, Türk kültüründe tanrısal-kutsal vasıflar yüklenmiş vahşi bir kurt kadar güçlü, korkusuz bir kahraman olarak nitelendirilmektedir. Kurdun avlanma stratejisine yapılan bir başka benzetme yine Kazak Türklerine ait olan *Mırkı Batır Destanı*’nda karşımıza çıkmaktadır. Birlikte savaşmaya hazır olan iki kahraman alp Mırkı ile Surtay, tereddüt etmeden kalabalık Kalmuk ordusunun üzerine yürür. Destanda Kalmuk ordusu ile bu iki kahraman arasındaki savaş sahnesi şu mısralarla dile getirilir:

“Etrafı Kalmuklar kuşattılar.

Bin koyuna iki kurdun saldırması gibi,

Çekinmeden direk üzerine atıldılar.” (Karaca, 2009: 235).

Mısralarda görüleceği üzere iki kahraman alp Mırkı ile Surtay kurda, düşmanları Kalmuk ordusu ise pek çok örnekte karşılaşıldığı gibi koyuna benzetilmektedir. Destan haricindeki diğer halk edebiyatı yaratmalarında da kurt genellikle koyunla anılmakta, kurt ve koyun arasındaki mücadele sık sık benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Türk dünyası destanlarında da iki hayvan arasındaki mücadele, kahramanlar ile düşmanlarının savaş sahnelerinin anlatılmasında kullanılmaktadır.

Türk destanları içerisinde benzetme unsuru olarak kurt yavrusunun da kullanıldığı görülmektedir. Mırkı Batır Destanı’nda Kalmuk Hanının kızı Külayım, babasının esir ettiği bahadırların şanını işitince görmeden onlara âşık olur ve zor durumdaki Mırkı ile Surtay’a nasıl yardım edebilirim diye düşünmeye başlar. Ancak kafasını kurcalayan bir soru vardır: *‘Acaba onları kurtardığımda halkıma zarar verirler mi?’*. Bu soru Külayım’ın kafasını kurcalar ve onu korkutur. Bu endişesine

rağmen Külayım onları kurtarmak ister ve nasıl yapacağını düşünmeye başlar. Destanda bu sahne şu satırlarla ifade edilir:

*“Kurt yavrusu gibi ters dönerek,
‘Bunlar dediği kabul etmezler’,
Düşünür: ‘Gece gidip bakayım’, diye,
Bir kere konuşayım, diye...”* (Karaca, 2009: 201).

Destanda tutsak edilen alpların düşman kızı tarafından kurtarılması, Dede Korkut Kitabı’ndaki *Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek* adlı destanı hatırlatmaktadır. Bayburt Hisarı’nın beyine tutsak olan Bamsı Beyrek’i beyin kızı kurtarır. Bamsı Beyrek’e âşık olan kız, Beyrek’in üzgün olduğunu görünce kendi memleketine sağlıklı vardıktan sonra geri dönüp kendisini eş olarak alması sözüyle kurtulmasına yardım eder (Ergin, 2011: 135). Mırkı Batır’da da Külayım, tutsak olan bu alplara âşık olduğu için onları kurtarabilmenin derdine düşer ve bu düşüncesi onun geceleri kıvranmasına neden olur. Destanda Külayım’ın halkı ile âşık olduğu alplar arasında kalmasından doğan sıkıntısı bir kurt yavrusunun ters dönmesine, oyun oynarken kıvranmasına benzetilmektedir.

Kazak Türklerine ait destanlardan biri olan *Kabıkul Destanı*’nda da başkahramanın kurda benzetilmesine dair bir örnek mevcuttur. Destanda Kabıkul, Kalmuk hükümdarı Adilhan’ın kızı Akbilek’i almak için dilenci kılığında Adilhan’ın yanına gelir ve ona kendini yetim, öksüz gibi tanıtır yanına kuzu gütmek için kucak açmasını ister. Adilhan da bu körpe oğlanın yanında kuzu gütmesine izin verir. Ancak Adilhan’ın karısı sınışı yani kâhindir ve Kabıkul’u evine alıp hizmetçi yapan eşini uyararak şöyle söyler:

*“Bu belayı hizmetçi alırsan,
Kurt gibi parçalayıp yer,”* (Arıkan, 2007b: 119).

Dizelerde görüleceği üzere kâhin kadın, Kabıkul’u olumsuz bir anlamda kurda benzetilmektedir. Çünkü kadın destanda kötü bir karakterdir ve yaptığı kötülükleri Kabıkul’un ortaya çıkaracağını önceden anladığı için Adilhan’a onu almaması için yalvarır. Burada kâhin kadına göre Kabıkul, kendisini tehlikeye atıp ona zarar verecek bir beladır, bu da onu avını parçalayan bir kurt olarak nitelendirmesine neden olmuştur. Destanlarda kahramanlar genellikle hırslı, çevik,

atık ve çok güçlü bir hayvan olmalarından dolayı kurda benzetilmekte, kurtla özdeşleştirilmektedir. Ancak bu örnekte görüleceği üzere kahramanın kurda benzetilmesi onun kötü bir karakter olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Lakin bu benzetmenin temelinde yine kahramandan korkulması ve onun kurt kadar zeki, çevik, güçlü bir alp olarak görülmesi yatmaktadır.

Destan kahramanlarının olumsuz anlamda kurda benzetilmesi örneğine rastlanan Kazak Türklerine ait bir başka destan *Karabek Batır*'dır. Destanda Kazak Türklerinin ezeli düşmanı olan Kalmuk halkının hanı Karaman, Karabek'in ay gibi güzel ablası Hanbiybi için dünürçüler gönderir. Ancak Hanbiybi dünürçülere kadehler sunup onları sarhoş ederek 26 dünürçüyü öldürür. Karabek de dünürçülerden sağ kalanları haberci olsunlar diye burunlarını ve kulaklarını kesip hanlarına geri gönderir. Kalmuk iline dönen burunsuz kulaksız dünürçülerden biri Karaman'a lanet okur ve bu lanet okumada Karaman'ın atasını kurda benzetir:

*“Atanı sen sorarsan,
Seçkin değil, kurttu,
Albastı bassın, lanetti,
Kurt değil domuzdu.*

Bütün insanlardan kötüydü.” (Arıkan, 2007b: 425).

Türk kültür gelenek ve görenekleri göz önüne alındığında birinin atasına hakaret etmek, lanet okumak ya da soyuna laf etmek saygısızlık olarak algılanmakta ve hoş karşılanmamaktadır. Destanda dünürçünün Karaman'a ve atasına lanet okuyarak olumsuz anlamda onu kurda hatta kurttan daha kötü diyerek domuza benzetmesi, Karaman yüzünden başına gelen kötü durumdan dolayı ne kadar öfkeli olduğunu göstermektedir. Karaman'ın atasını kurda benzeten adam, onun seçkin bir soydan gelmediğini dile getirerek daha ileri gidip domuza benzetmektedir. Domuz, Türk kültüründe kötü bir ruh olarak vasıflandırılan, iyi bir konumda bulunmayan hayvanlardan biridir (Ögel, 2010b: 541) ve destanda Karaman'ın atası Türk kültüründe olumsuz bir yer edinen domuza benzetilmektedir. Aynı zamanda burada bazı Türk boylarında görülen kurt soylu olmanın tersi bir durum söz konusudur. Kurttan türediğine inanarak kurda ilahi vasıflar yükleyen Türk boylarının aksine destanda Karaman'ın atası seçkin görülmediğinden dolayı kurda benzetilmekte, kurt burada niteliksiz, değersiz ve soysuz bir varlık olarak yer almaktadır.

Kazak Türklerine ait destanların genelinde iyi ya da kötü karakterlerin *kurt*, *aslan*, *kaplan*, *ayı* vb. vahşi hayvanlara benzetilmesine dair örneklerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra destan içerisinde aynı anda hem iyi hem kötü karakterlerin ve mücadele edilen düşmanın kurda benzetilmesine de rastlanmaktadır. *Suranşı Batır Destanı*'nda bu duruma dair bir örnek mevcuttur. Destanın başkahramanı Suranşı, düşmanla mücadele ettiği bir olayın içerisinde anlatılırken onun düşmanlara saldırıp hepsini yok edişi şu şekilde ifade edilir:

“Aç kurt gibi bahadırdan,

Hangi düşman kaçtı kurtuldu.” (Jumadilova vd. 2015: 284).

Ancak destanın devamında yine Suranşı ve düşmanlarının konu edildiği bir olayda Suranşı için *“kurda saldırdı aslan”* (Jumadilova vd. 2015: 285) ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Yani destanın başkahramanı Suranşı, düşmanlarına saldırıp onları yerle bir eden güçlü, kuvvetli bir alp olduğu için vahşi kurda benzetilirken olayların akışı içerisinde devam eden süreçte daha sonra Suranşı aslana, mücadele ettiği düşmanlar ise kurda benzetilmiştir. Hem kahramanın hem de düşmanın kurda benzetilmesindeki maksadın, kurdun bazen güçlü veya güçsüz bazen de olumlu veya olumsuz bir varlık olarak kabul edilmesinden ziyade düşmanın dahi kurt kadar güçlü olması gerektiği, kurda benzetilen başkahramanın kendisi kadar güçlü bir düşmanla mücadele ederek kazandığı zaferlere daha büyük anlamlar yüklenmesini sağlamak olduğu düşünülebilir. Düşmana saldıran kurt gibi güçlü kahraman, kendisi kadar güçlü bir düşmanla mücadele ettiği sürece halkının gözünde daima yüceltilir ve daha yüksek bir konuma getirilir.

Kazak Türklerine ait destanlarda yalnızca erkek kahramanların değil kadın kahramanların da kurda benzetildiği görülmektedir. *Avez Batır Destanı*'nda güçlü, korkusuz ve güzel bir kadın alp olan Kamber'in anlatıldığı bir kısımda onun için şu sözler dile getirilmektedir:

“Kambar çıktı dışarıya

Bir göz attı etrafa

Aç kurt¹²⁰ gibi bükülüp

¹²⁰ Destanın Türkiye Türkçesi kısmında aç kurt diye çevrilen kelime Kazak Türkçesi kısmında *aş küzendey* olarak verilmiştir. Kazak Türkçesi Sözlüğüne bakıldığında küzen kelimesinin *“derisi*

Aç ceylan gibi gerinip

Bir basmaya ayağını

Güzel Kamber erinip.” (Jumadilova vd. 2015: 59).

Kadın kahramanın kurda benzetildiği bir başka Kazak Türkü destanı ise *Alpamıs Batır*’dır. Destanda, Baybörü’nin karısı Beybişe hasret kaldıkları çocuğa kavuşmak için gün sayarken aşerir. Destanda bu durum şu şekilde aktarılır:

“Bey hanımı huzursuzlaşıp,

Körpe kurt gibi yiyecek arayıp,

Aşermesi geçmeyip şaşkına döndü.” (Türkmen ve Arıkan, 2011: 49).

Dizelerde görüleceği üzere Beybişe Hatun, aşermesinin kendisine verdiği huzursuzlukla ve gereksinimini giderememekle genç, körpe, canhıraş bir şekilde yiyecek arayan kurda benzetilmektedir. Beybişe Hatun’un içinde bulunduğu bu zor durum ve onun aşermesini giderme ihtiyacı, genç bir kurdun yiyecek arayışına benzetilmekte, her ikisinin de tehlikeli olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Kazak Türklerine ait destanlarda kahramanların kurda benzetilmesinde ***“kurt yürekli”*** tabirinin kullanıldığı görülmektedir. *Barak Batır Destanı*’nda kahraman Er Tayga’ya verilen bir öğüt şu şekildedir:

“Şefkatli ol halkına,

Kurt kalpli biri değilsin.

Savaşmadı iki kol.

İline döneceksen işte yol,

Ordunu alıp geri dön.

Milletine senin gibi oğul gerekli.” (Karaca, 2007: 53).

Dizelerde görüldüğü üzere kahraman Er Tayga’ya merhametli, şefkatli olması öğütlenmekte, bunlar dile getirilirken kurt kalpli olmadığı söylenmektedir. Bir kahramanın kurt kalpli olması, onun zalim olduğunu düşündürmektedir. Destanın devamında ise ***“Kurt kalpli olan cahildir”*** (Karaca, 2007: 69) ifadesine yer verilmektedir. Destanda kurt kalpli kişilerin zalim ve merhametten yoksun olduğu gibi cahil olacağı da ifade edilmekte ve kurt kalpli olunmasından uzak durulması

kıymetli fare”, küzendey kelimesinin ise *“küzen gibi”* (KTS, 1984: 143) şeklinde açıklandığı görülmektedir. Kelime, Türkiye Türkçesine kurt şeklinde aktarıldığı için çalışmada bu örneğe yer verilmiştir.

gerektiği öğütlenmektedir. Ancak yine aynı destanın ilerleyen bölümlerinde kurt yürekli olmayı cesur olmakla eş değer gören ifadelerle de rastlanmaktadır:

“*Kan döken cesur yiğidi,*

“Kurt yürekli” derlerdi.” (Karaca, 2007: 49).

Yukarıda verilen dizelerde kahramanların kurt kalpli olması onların kötü niyetli, acımasız ve cahil olduğunu gösterirken son dizelerde kurt yürekli birinin cesur, korkusuz ve kan döken bir yiğit olduğu belirtilmektedir. Bu durum hem müspet hem menfi karakterlerin kurda benzetiliyor olması gibidir. Aynı zamanda cesur bir alpin kurt yürekli olması onun düşmanlarına karşı vahşi bir kurt gibi olacağını da göstermektedir¹²¹.

Kahramanların kurda benzetilmesine dair örneklerle Kırgız Türklerinin destanlarında da rastlanmaktadır. *Er Eşim Destanı*’nda, başkahraman Er Eşim’in yitirdiği halkını endişeyle araması kurdun doğası gereği yaptığı avlanma şekline benzetilmektedir:

“*Bütün gün sakın yatıp,*

Akşamleyin gizlenip sessizce,

Karaltısını görür köyün,

Kurt gibi geceleyin gider” (Akmataliyev vd. 2007a: 109).

Kurtlar, gündüz yaşanabilecek olağan tehlikelere karşı fazla göz önünde bulunmadan genellikle geceleri avlanmaya çıkan hayvanlardır. Destanın başkahramanı Er Eşim de düşmanlarının peşinde olmasından dolayı tehlikeli bir

¹²¹ Kazak Türklerine ait destanlarda kahramanların kurda benzetilmesine dair diğer örnekler için bakınız: *Dotan Batır Destanı* (Arıkan, 2007b: 281-283); *Kulamergen-Joyamergen Destanı* (Arıkan, 2007b: 355); *Karabek Batır Destanı* (Arıkan, 2007b: 399 (2), 415); *Kırım’ın Kırk Batırı* (Türkmen ve Arıkan, 2007: 65, 69, 71, 183, 491); *Şora Batır-Molla Musa Varyantı* (Korgonbekov, 2010: 67, 82, 137, 165, 180); *Alankay Batır Destanı* (Bayram, 2010: 59, 112, 119 (2), 122, 123); *Oljabay Jene Kırık Batır Destanı* (Bayram, 2010: 186); *Alpamıs Batır Destanı* (Türkmen ve Arıkan, 2011: 49, 65, 74, 76, 114); *Kambar Batır Destanı* (Türkmen ve Arıkan, 2011: 191, 226); *Karasaş Kız Destanı* (Avespayeva ve Elbekov, 2013: 65, 71, 83, 85-87); *Dürligüv Destanı* (Avespayeva ve Elbekov, 2013: 25, 57); *Avez Batır Destanı* (Jumadilova vd. 2015: 53, 56, 68, 101, 110, 130); *Bazar Batır Destanı* (Jumadilova vd. 2015: 142); *Er Tokımbet Destanı* (Jumadilova vd. 2015: 181, 189, 205); *Eşimkul Menen Zuura Destanı* (Çelebi, 2007: 215, 245); *Savırık Batır Destanı* (Jumadilova vd. 2015: 258); *Suranşı Batır Destanı* (Jumadilova vd. 2015: 290); *Dotan Batır Destanı* (Aça, 2002: 191, 201); *Toksan Üyli Tobır (Kambar Batır)* (Aça, 2002: 215); *Er Kosay Destanı* (Aça, 2002: 266); *Mırkı Batır Destanı* (Karaca, 2009: 107, 108-109, 131, 177, 201, 235, 239, 253).

durumun içindedir. Bu yüzden Er Eşim, tıpkı kurtlar gibi halkını aramak için geceyi beklemektedir. Halkını yitiren Er Eşim, onları bulmak, yeniden bir araya getirmek ve düşman elinden kurtarmak amacındadır ancak onun halkının peşinde olması gibi düşmanları da Er Eşim'in peşindedir. Destanda kahramanın halkını arama şekli, kurtların doğası gereği gerçekleştirdiği avlanma stratejisine benzetilmektedir. Kahramanların bilhassa düşmanlarını alt ederken kurda benzetilmesi onların kurtla özdeşleştirilmesini sağlamaktadır. *Coodarbeşim Destanı*'nda düşmanlarını daima hezimete uğratan Er Töştük için **“Düşman kurdu Er Töştük”** (Alimova, 2017: 74) ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade, Kırgız Türklerinin, halkın gözünde kahraman ilan edilen güçlü, kuvvetli, korkusuz alplarını kurda benzettiğini ve onları kurtlarla özdeşleştirdiğini gösteren örneklerden bir tanesidir. Destan kahramanları, avının peşini bırakmayan ve bulduğunda cesurca ona saldıran bir kurt gibi hiçbir zaman düşmanlarından korkmaz, onlarla savaşmaktan çekinmezler. Bu özellikleri onların, halklarının gözünde daima bir kurtarıcı kahraman olmalarını sağlar.

Kıpçak sahası içerisinde ele alınan Karakalpak Türklerinin *Kırk Kız Destanı*'nda destan kahramanı Allayar Bey'in altı oğlunun kurda benzetildiği görülmektedir. Ancak burada kurda benzetme farklı bir şekilde yapılmaktadır. Destanda, düşman Surtayşa'nın askerleri Sarkop Kalesi'ne saldırır ve halk uyanana dek ovayı kan gölüne çevirirler. Düşmanın kaleyi ele geçirmesi sırasında Allayar'ın altı oğlu hiçbir şey yapmadan durur. Destanda bu durum şu şekilde aktarılır:

*“Allayar’ın altı oğlu,
At beline binmedi.
Kılıç alıp eline,
Üstüne zırh giymedi.
Sarkop’a gelen düşmanın,
Bir yanından girmedi.
Kurt girmiş koyun gibi,
Kırıp çukura yığmadı.”* (Uygur, 2007: 415).

Destanda görüldüğü üzere anlatıcı Allayar'ın altı oğlunu kurda, Surtayşa'nın askerlerini ise koyuna benzetmektedir. Ancak buradaki benzetme bir beklenti içerisinde aktarılmaktadır. Yani anlatıcı, Allayar'ın altı oğlunun koyun sürüsüne

dalan kurt gibi düşman askerlerinin arasına dalmasını, onları öldürerek her birini koyun leşi gibi çukura gömmesini istemektedir. Ancak Allayar'ın altı oğlu, kurt gibi davranıp kaleyi korumak yerine hiçbir şey yapmadan durmakta, gelen düşmandan korkarak boynunu yere eğmektedir. Bu durum Türk halk anlatılarındaki alp tipi anlayışına tamamen ters bir durumdur. Alp, kendi canı pahasına vatanını, yurdunu ve halkını korumak, onları kimseye boğun eğdirmemek zorundadır. Ancak destanda Allayar'ın altı oğlu, alp tipinin aksine koyun gibi düşmana karşı boyun eğmektedir.

Kırgız Türklerine ait *Boston Destanı*'nda mücadele eden iki kahramanın birbirini kurda benzetmesine dair örnekler mevcuttur. Destan boyunca yoluna devam eden Boston, elleri ayakları bağlı, zor durumda kalmış Ak Kadın'a rastlar ve kocası Ak Dev'in onu bu hâle getirdiğini öğrenip kadını kurtarır. Kadının kocasından korktuğunu gören Boston, ona 'bir daha kocanı görmeyeceksin' diye söz verip rahat yaşamasını söyleyerek tekrar yoluna koyulur. Bu sefer yol üstünde Ak Dev'le karşılaşır ve onun Ak Kadın'ın kocası olduğunu öğrenince ikisi amansız bir mücadeleye girer. Bu mücadelede bir Boston bir Ak Dev hamle yapar. Mücadele esnasında Ak Dev, Boston'a: "*Kovalayıp gelen **ak kurt** sensin hamle yap,*" der, bunun üzerine Boston da Ak Dev'e: "*Koşup gelen **al kurt** sensin, hamle yap / Sırayı sana verdim*" diye cevap verir (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 286). Ak Dev oldukça güçlü ve kolay yenilmeyecek biridir. İki kahraman arasındaki mücadelenin tasvir edildiği bu kısımda kahramanların birbirlerine kurt diye hitap etmeleri dikkat çekicidir. Bir başka dikkat çeken nokta da al ve ak renklerinin kullanılıyor olmasıdır. Destanda Boston'un düşman olarak gördüğü Ak Dev'e *al kurt*, Ak Dev'in de düşman olarak gördüğü Boston'a *ak kurt* diye hitap ettiği görülmektedir. Ak ve al renk arasında anlamsal açıdan bir zıtlık mevcuttur. Kadim Türk inanışlarından günümüze, al ile ak renklerin manevi ve millî sembollerinin olduğu görülmektedir (Genç, 1997: 20). Türk kültür ve mitolojisinde yaygın olarak kullanılan renklerden bir tanesi olan ak/beyaz renk, genel anlamıyla saflık, temizlik, aydınlık, ı ışık, güneş, masumiyet vb. unsurları ifade etmektedir (Çoruhlu, 2013: 226). Kırmızı ya da kızıl olarak da algılanan al renk, gök ve yer unsurlarıyla bağlantılı olarak hem olumlu hem de olumsuz anlamlar içermektedir. Ancak anlamı ister olumlu ister olumsuz olsun rengin temelinde güç, kuvvet, iktidar, şiddet gibi anlamlar yatar. Bu renk, hayvanlar

için kullanıldığında ise aşırılık, güç veyahut hileyi ifade etmektedir¹²² (Çoruhlu, 2013: 222-223). Destanda iki kahramanın birbirine hitaplarında geçen al kurt ve ak kurdun da Türk mitolojisinde yüklendiği çeşitli anlamlar mevcuttur. Al kurdun yer unsurlarıyla ilişkilendirilip şiddeti temsil ettiğine inanılırken ak kurdun gök unsurlarına bağlı olup saflığı, temizliği ve erdemi temsil ettiğine inanılmaktadır (Korkmaz, 2008: 19, 22). Türk kültür ve mitolojisindeki al-ak renkleri ile al kurt-ak kurt ile ilgili inanışlar göz önüne alındığında destan anlatıcısının yardıma muhtaç olan herkese korkmadan yardım edip insanları zor durumdan kurtaran Boston'u ak kurt, karısına eziyet eden ve kötü nitelikler taşıyan Ak Dev'i de al kurda benzetmesi doğal bir durum gibi gözükmemektedir. İyiyle kötünün, gökle yerin mücadelesinde sembolik anlamlar taşıyan al kurt-ak kurt ifadeleri, destanda iyi niyetli ve kötü niyetli olan iki kahramanın mücadelesinde benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır¹²³. Adil Çelik'e (2012: 74) göre birbirine üstün gelmekte zorlanan bu iki karakterin birbirlerini kurda benzetmeleri, Türk mitolojisindeki kurt algısının geniş bir boyutta olduğunun göstergesidir ve bu aynı zamanda yırtıcılıktan kaynaklanmaktadır.

Kuzey Batı (Kıpçak) sahası içerisinde incelenen Nogay Türklerinin destanlarında¹²⁴ da kahramanın hem kendisini hem de mücadele ettiği kişiyi kurda

¹²² Al ve ak renkleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Reşat Genç, *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, 1997, s.7-23; Metin Ekici, *Türk Kültüründe "Al" Renk*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2016, s.103-107; Hayrettin Rayman, *Nevrûz ve Türk Kültüründe Renkler*, Millî Folklor, 2002, s.10-15; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 6 Türklerde Tuğ ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılara)*, 1991, s.377-431; Esat Korkmaz, *Eski Türk İnanışları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, 2008, s.17; 20.

¹²³ Kırgız Türklerine ait destanlarda kahramanların kurda benzetilmesine dair diğer örnekler için bakınız: *Er Eşim Destanı* (Akmataliyev vd. 2007: 73, 87); *Eşimkul Menen Zuura Destanı* (Çelebi, 2007: 199, 205); *Manas Destanı* (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 301); *Manas Destanı-Cusup Mamay Varyantı* (İnayet, 2017: 168, 209, 211-212, 220, 252); *Askazan Batır Destanı* (Egimbaeva, 2012: 75, 93, 118); *Er Soltonoy Destanı* (Akmataliyev vd. 2010: 31-32, 35, 158, 161); *Kurmanbek Destanı* (Mukasov, 2013: 44, 99, 107); *Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı)* (Arvas, 2019: 191, 241); *Seyitbek Destanı* (Mukasov, 2013: 95, 125); *Canış-Bayış Destanı* (Akmataliev ve Mukasov, 2013: 81, 133); *Bagış Destanı* (Öztokmak, 2019: 439).

¹²⁴ Kahramanların kurda benzetilmesine dair örneklerin yer aldığı diğer Nogay destanları için bakınız: *Aysılın Oğlu Ahmet Destanı* (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 41); *Edige Destanı* (Yıldız, 2016: 71, 89, 100); *Koplanlı Batır Destanı* (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 180, 181); *Mamay Destanı* (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 227).

benzetmesine rastlanmaktadır. *Çora Batır Destanı*’nda yaşlı Narık ile Çora Batır arasında geçen bir konuşmada Çora, Aktacı’nın Ali Bey için şunları söyler:

“Aktacı’nın mağrurlu getmiş beylerini,

Kovalayıp varıp yeteyim,

Parça-parça edeyim,

Doğranmış et gibi edeyim,

Bölük-bölük edeyim,

Kurtken kuzu edeyim,

Kurt gibi alıp yırtayım,

Şapka gibi alıp giyeyim” (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 80).

Dizelerde görüleceği üzere kahraman Çora, hem kendini hem de mücadele etmek istediği düşmanlarını kurda benzetmektedir. Çora’nın dilinden aktarılan *“Kurtken kuzu edeyim”* ifadesi Aktacı’nın beylerinin güçlü düşmanlar olduğunu ve Çora’nın da onları kuzu gibi savunmasız bırakmayı amaçladığını göstermektedir. Kurt olarak gördüğü düşmanlarını kuzu gibi yapmak niyetinde olan Çora Batır, bunu *“Kurt gibi alıp yırtayım”* ifadesiyle anlatmaktadır. Kurdun avına yaklaşma, avını yakalama ve onu alt etmesine dair doğasında bulundurduğu bu stratejisini kahraman Çora Batır kendisine mâl etmekte, kendisini bir kurt gibi düşünmektedir. Bu durum da destan kahramanının cesaretinin, savaşçı yapısının kurtla yansıtıldığını, kurdun bu vasıflarının kahramanda bedenleştirildiğini göstermektedir. *Kurtken kuzu edeyim* ifadesinin başka bir şekli Nogay Türklerinin *Edige Destanı*’nda karşımıza çıkmaktadır. Destan kahramanı Edige’nin oğlu Nuradin, Toktamış Han’ı öldürür. Bunun üzerine Yanbay, Toktamış’ın kızlarına giderek onlara hamile taklidi yapmalarını ve Nuradin “Kim yaptı?” diye sorduğunda “Baban yaptı.” demelerini ister. Önce Toktamış’ın başını babasına getiren Nuradin, daha sonra kızların yanına giderek onların babasından hamile kaldıklarını öğrenir. Bu duruma çok hiddetlenen Nuradin, babasına memleketten gitmesini emreder. Bunun üzerine Edige oğluna çok kızar ve sitemli şekilde onu nasıl düze çıkardığını, nasıl adam ettiğini ifade eden cümleler sarf eder. Bu cümlelerden bazıları şu şekildedir:

“Mirzacılara ben seni

Baş koşturup, reis ettim.

Kunadil idin-kuş ettim.

Böldirek idin-kurt ettim.

Karınca gibi gözettim

Kayın oku gibi düzelttim.” (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 114).

Destanda böldirek kelimesi bildirgin anlamında kullanılmakta ve Edige oğlunu savunmasız bir bildirginken yetiştirip güçlü, vahşi bir kurt, bir bey, han yaptığını dile getirmektedir. Ancak oğlunun onu ilinden, yurdundan kovması çok ağırına gider ve memleketini terk etmek zorunda kalır. Aynı zamanda burada bir babanın oğlunu nasıl alp gibi yetiştirdiğini görmek mümkündür. Destanlarda *kuzu idin kurt ettim* ifadesinin yerine kullanılan *böldirek idin-kurt ettim* ifadesi de Edige Destanı’nın çeşitli bölümlerinde yer almaktadır. Nogay Türklerinin destanlarında kahramanların kurda benzetildiğine dair bir başka örneğe *Mamay Destanı*’nda rastlanmaktadır. Destanın başkahramanı Mamay, kendisi gibi güçlü, kuvvetli bir alp olan kardeşini övmek için şöyle söyler:

“Çağıldayan bulak gibi

Uluyan abdal kurt gibi

Sağ elinde ay balta,

Deli Orak derler buna

Abdal olup durduğu gün” (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 221).

Abdal kurt ifadesinde yer alan abdal kelimesinin, tasavvufta evliya zümresi içinde yer alan erenler (Uludağ, 1988: 59) için kullanılırken edebiyatta meczup, divane, serseri derviş, ışık, torlak zamanla kalenderî veya haydarî (Köprülü, 1988: 61) yerine kullanıldığı bilinmektedir. İslam dininin Türk boyları arasında yaşamaya başlamasıyla artan evliya, derviş, şeyh gibi dinî liderlerin bazılarının adının önünde ya da arkasında *pir*, *abdal* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Ulu zatlar olarak kabul edilen evliyaların bilge kişiler olarak toplum nazarında kabul gördüğü düşünüldüğünde burada Mamay’ın kardeşi Orak’a akıllı ve bilgeliğinden ötürü abdal sıfatını yakıştırmış olduğu düşünülebilir. Alpların kurda benzetilmeleri Türk destanlarının genelinde karşılaşılan bir olgudur ancak abdal kurt yalnızca Nogay Türklerine ait olan bu destanda rastlanmıştır. Sürü hâlinde gezen kurtların doğal yaşamlarında önlerindeki en yaşlı kurdu takip etmesi ve o yaşlı kurda güvenmeleri, onun diğer kurtlara göre daha tecrübeli olmasından ötürüdür. Destanda Orak; akıllı, çevik, bilge bir alp olarak görülmekte bu da kardeşi Mamay’ın gözünde onu yaşlı bir

kurt ya da evliya gibi bir bilge olarak görüp abdal kurt sıfatını yakıştırmasına neden olmaktadır. Ayrıca mısraların devamında Orak için bir de Deli Orak ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Deli kavramı, kadim tarihten bugüne Türk kültüründe çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Delinin bu anlamlarından biri de kahramanlar, alplar için kullanılan manasıdır. Akli dengesini kaybetmiş kişilerin yanı sıra haksızlık karşısında susmadan dik durabilen, korkusuzca düşmanların karşısına çıkan ya da tek bir fert olarak koca bir orduya saldırmaktan çekinmeyen, deli dolu delikanlı tipler deli olarak adlandırılmaktadır (Bayat, 2018: 84). Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Deli Karçar, Deli Dumrul, Deli Dünder gibi alplar bu nitelikleri taşıyan kahramanlar olduğundan deli sıfatını almışlardır. Destanda Mamay'ın da kardeşi Orak'ı övgü dolu sözlerle anlatırken deli sıfatını kullanması, Orak'ın korkusuz, delidolu, yiğit bir alp olduğunu anlatmak içindir denilebilir.

Kuzey Doğu (Sibirya) grubu Türklerinin destanlarına bakıldığında kahramanın kurda benzetilmesine dair örneklerin incelenen destanlar içerisinde yalnızca Hakas Türklerinin destanlarında yer aldığı görülmüştür. *Han Orba* ve *Altın Taycı* destanlarında karşılaşılan bu benzetmelerde genellikle kahramanın konuşmasının kurdun ulumasına benzetildiği görülmektedir. Han Orba'da güçlü, kuvvetli, tehlikeli menfi kahraman olarak nitelenen Hara Molat'ın anlatıldığı bir sahnede tabiat unsurlarından faydalanarak yapılan benzetmeler şu şekildedir:

“Üç kulaklı kara doru atlı Hara Molat

Ak otağa girip,

Ayı gibi böğürüyor,

Kurt gibi uluyor¹²⁵:

Gök gibi gürlüyor” (Aktaş, 2011: 32).

Destan kahramanlarının olağanüstü güçlerinin yanı sıra dış görünüşlerinin de normal bir insandan farklı olduğu düşünüldüğünde kahraman tasvirlerinde tabiat unsurlarının neden bu kadar sıklıkla kullanıldığı daha anlaşılır hâle gelmektedir.

¹²⁵ Han Orba Destanı'nın ilerleyen sayfalarında yer alan *“Ayı gibi böğürüyor / Kurt gibi uluyor”* (Aktaş, 2011: 142) benzetmesi bir kalıp gibi aynı şekilde dinleyicilere/okuyuculara sunulmaktadır. Bu benzetme kalıbının kullanılarak aktarıldığı kişi de tıpkı Hara Molat gibi kötü niyetli olan menfi kahramanlardan Han Hartığa için kullanılmaktadır. Bu durum, Hakas Türklerinin destanlarından biri olan Han Orba'da kötü niyetli olumsuz tiplerin anlatılmasında kullanılan benzetmelerde, insanlar için tehlike saçan ayı ve kurdun pek çok kez birlikte kullanıldığını göstermektedir.

Destan kahramanı Hara Molat, destandaki olumsuz ve kötü karakterli kahramanlardan biridir. Onun amacı, kahraman Hara Han'ın yurdusunu talan ettikten sonra onun çocuklarını öldürmektir. Ancak çocukların annesi Hara Tarğah, kendisinde barındırdığı sihri güçlerini kullanarak çocukları Han Orba ile Han Mirgen'i çiçeğe dönüştürüp Hara Molat'tan gizler. Çocukları öldürmek için Hara Han'ın evini (ak otağı) basan Hara Molat'ın eve girişi destanda yukarıdaki şekilde ifade edilmektedir. Kötü karakterli Hara Molat'ın sinirle eve girerek bağırması ayının böğürmesine, kurdun ulumasına ve göğün gürlemesine benzetilmektedir. Türk kültür ve mitolojisinde kurt ulumasının bir anlamı bulunmaktadır. Kurtlar her zaman her yerde uluyan varlıklar değildir ve inanışlarda ulumalarına bazı anlamlar yüklenmiştir. Kurt uluması, doğada yaşam mücadelesi veren ve hayatta kalmak için yiyeceğe muhtaç olan aç bir kurdun Tanrı'ya yalvarma, yakarma şeklidir (Kalafat, 2012b: 40). Son mısırda ise gök gibi gürlüyor ifadesi, Türk kültürü içerisinde gök gürlemesi ile ilgili olumsuz anlamları çağrıştırmaktadır. Göğün gürlemesi, Tanrı'nın insanlara kızmasına ya da kötü havayla cezalandırılmasına dair inanışları içerisinde barındırmaktadır. Bir Hakas destanı olan Han Orba'da ise kötü karakterli kahramanın bağırışları, insanlar için çeşitli sebeplerden dolayı korktukları bir durum olan gök gürlemesini andırmakta bu da menfi bir inanışın ya da inanışların destandaki şahıs kadrosuna eklenen menfi karakterlerle maddileştirildiğini düşündürmektedir.

Örnekte yer alan kurt gibi uluma ifadesinin farklı ve eski bir formu Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan “*damgamız bize şans getirsin; bozkurt naramız olsun*” (Ağca, 2016: 110) cümlesinde görülmektedir. Burada kurt, Oğuz Kağan tarafından savaş parolası olarak ilan edilmekte, savaş esnasında askerlerin düşmanlarına korku salan sesleri bozkurt ulumasına benzetilmektedir. Fuzuli Bayat'a (2015a: 176) göre Oğuz'un bozkurdu dövüş parolası ilan etmesi onun kurt gibi dövüşen seçme genç dövüşçülere sahip olduğunu gösterir. Buna göre eski Türkler, doğan her çocuğu savaşçı gördüklerinden “*kurt oldu*” derler. Benzer bir duruma Başkurt Türklerinin *Cengizname* adlı destanında da rastlanır. Destan kahramanı Cengiz Han, beylerine nişan, hayvan ve ağaç sembollerini teslim eder. O sırada sıra Kireyet Bey'e sıra gelir ve ona ağaç olarak ıhlamur, hayvan olarak kaz, *çağrı olarak börü*, nişan olarak göz

tamgasını verir (Ergun vd. 2014b: 94). Tıpkı Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi burada da kurdun bir savaş parolası/savaş narası olarak kullanıldığı görülmektedir.

Kahramanın kurda benzetilmesi örneklerine rastlanan bir başka Hakas Türkü destanı *Altın Taycı*'dır. Destanın müspet kahramanlarından biri olan Tolay Arığ'ın, Altın Taycı ile konuşması sırasında yapılan benzetmeler destanda şu şekilde aktarılmaktadır:

“Ayı gibi gözlerini ayırarak,

Kurt gibi belerterek bakıp konuşuyor” (Killi Yılmaz, 2013: 147).

Altın Taycı Destanı'nda karşılaşılan Tolay Arığ, Tozay Han'ın kızıdır. Müspet kahraman kadrosunda değerlendirilse de o sıradan bir insan değildir, bu yüzden onunla mücadele etmek zorunda kalan insanlar genellikle kaçmaktadır. Destanda Tolay Arığ'dan kaçan kahramanlardan biri Altın Arığ'dır. Ağabeyini kurtarmak için Tolay Arığ ile mücadele etmek zorunda kalan Altın Arığ, onun sıradan biri olmadığını anlayınca kaçar. Destan kahramanı Altın Arığ, destanın başkahramanı olan cesur Altın Taycı'nın halası olarak verilmekte ve yukarıda örnek olarak sunulan mısralar Tolay Arığ'ın, Altın Taycı'ya halası olan Altın Arığ'ı sorduğu kısımda yer almaktadır. Altın Taycı ve Tolay Arığ'ın karşılıklı atışmaları sırasında Tolay Arığ'ın konuşma anındaki duruşu tabiat unsurlarından faydalanılarak anlatılmakta ve yine ayı ile kurda aynı anda yer verilmektedir. Han Orba Destanı'nda kötü karakterli Hara Molat'ın konuşma esnasındaki duruşu ayı ve kurt benzetmesi yapılarak aktarılırken burada müspet karakterli bir kahramanın konuşması yine ayı ve kurda benzetilerek aktarılmaktadır. İki Hakas destanı içerisinde hem olumlu hem de olumsuz karakterler için ayı ve kurt kullanılarak yapılan benzetmeler, kahramanların kötü ya da iyi niyetli olmasına değil tehlikeli olmasının derecesine göre değiştiğini göstermektedir. Anlaşılan o ki kötü karakterli Hara Molat için yapılan benzetmelerde kullanılan ayı ve kurt, iyi karakterli hatta sıra dışı bir canlı olan Tolay Arığ için de kullanılmaktadır. Bu da kahramanların benzetmelerinde kullanılan ayı ve kurdun iyi kahraman kötü kahraman ayrımında değil tehlikeli/ölümcül olma durumuna göre değiştiğini düşündürmektedir.

Kahramanların kurda benzetilmesine dair örnekler Güney Doğu (Karluk-Uygur) Türkleri içerisinde incelenen Özbek Türklerinin, *Ayçınar*, *Huşkeldi* ve *Dalli*

destanlarında da rastlanmaktadır. Ayçınar Destanı'nda karşılaşılan kahramanı kurda benzetme ile ilgili kısmın özeti kısaca şu şekildedir: Yaşlı Nazarbay, kendinden yaşça küçük olan Ayçınar'a göz koyar ve onu almak için her türlü yola başvurur. Öncesinde Ayçınar'ın evine dünürçüler gönderir, Nazarbay ile evlenmek istemeyen Ayçınar da kendisine getirilemeyeceğini düşündüğü çok zor bir başlık ister. Bu durum karşısında zorlanan zalim Nazarbay, Babür Şah'ın yerine gelir ve olanları anlatmak zorunda kalır. Babür Şah, kızın başlık olarak ne istediğini sorduğunda Nazarbay hepsini tek tek sayar, hem şah hem de askerler bu duruma şaşırır. Daha sonra Nazarbay'ın altmış yaşında olduğunu öğrenen Babür Şah, erkeklerin yaş aldıkça değişen durumuna dair bir şeyler söylemeye başlar ve destanda yer alan bu mısralarda kurt motifi şu şekilde geçer:

*“Yirmisinde yiğit olur kurt gibi,
Otuzunda kükreysi aslan gibi,
Kırkına varsa kır tane dağı parçalayacak gibi,
Hamlesi olmaz mı ki kaplan gibi?
Ellisinde aygır at gibi oynar,
Fırsat bulsa ne düşmanları zorlar,
Atmış beşinde başlar sızlanmaya,
Ata binmeden, kendini bırakır.
Sekseninde hiç keçiden farkın yok,
Öyle böyle yemek yesen, gönlün tok.”* (Solmaz, 2007: 57-59).

Nazarbay, Babür Şah'ın bu sözlerinden sonra kaskatı kesilir ve özür dilemek zorunda kalır. Destanda olayların yaşandığı bu kesitte Babür Şah, Nazarbay'ın yaşına bakmadan genç bir kıza göz koymasını kınayıp, önce ona kızdıktan sonra ardından bu sözleri sıralayarak onu etraftakilere rezil eder. Nazarbay, o ortamda bir an için utanmış olsa da Ayçınar'dan vazgeçmez ve bundan sonra türlü hilelere başvurur, ancak isteğine kavuşamaz. Babür Şah'ın yukarıda verilen sözlerine bakıldığında alp kişilerin her yaşta farklı bir hayvana benzetildiği görülmektedir. Erlerin yirmi yaşında kurda, otuz yaşında aslana, kırkında kaplana, ellisinde aygıra, sekseninde ise keçiye benzetilmesi yine kahramanların tabiat unsurlarıyla özdeşleştirilmesi durumunu karşımıza çıkarmaktadır. Sözlerinin son kısımlarında Babürşah seksene gelen adamın keçi gibi olduğunu Nazarbay'ı kıstas alarak söylemekte ve ölüme bu

kadar yakın olan ihtiyarın genç bir kıza göz koymasını eleştirmektedir. Babür Şah'ın ağzından verilen bu benzetmeler Özbek Türklerinin, destanlarında yer alan alplar haklarında ne düşündüklerine dair bilgiler vermektedir. Destanlardaki alpların yaş değerleri göz önüne alındığında en güçlü, korkusuz ve yiğit çağlarının 15 ilâ 20 arasında değiştiği görülür ve Babürşah'a göre bu çağda alplar yiğit bir kurt gibidir.

Ayçınar Destanı'nın devamında Babür Şah'tan yardım alamayan Nazarbay'a Babür Şah'ın veziri kötü niyetli Kayserbek yardım eder. Ancak Babür Şah, Kayserbek'in hem kızı kaçırdığını hem de arkasından türlü oyunlar çevirdiğini öğrenince çok sinirlenir ve Kayserbek'e **“Kurtsun, her zaman da kurtluğunla kalacaksın”** diyerek kafasının kesilmesini emreder (Solmaz, 2007: 129). Yukarıdaki örneğe bakıldığında yirmili yaşlardaki alplar güçlü oluşları nedeniyle kurda benzetilirken bu örnekte hile ile bir kızın istemediği birine kaçırılmasına yardım eden yaşlı vezirin yine kurda benzetildiği görülmektedir. Bu mısraya ilk bakıldığında kötü bir karakter olan Kayserbek'in kurda benzetildiği görülmektedir. Ancak Kayserbek'in çıkarı uğruna kötü niyetle hareket etmiş olmasına rağmen istediğini elde etmek için başvurduğu her yolda gözünü karartması onun kurda benzetilmesine neden olmuştur.

Destan kahramanlarının kurda benzetildiği bir başka Özbek Türkü destanı *Huşkeldi*'dir. Destan kahramanı Göroğlu'nun oğlu Avaz Han'ın geçtiği yol üzerinde onu gören iki kız kardeş, Avaz Han için *benim olacak* yarışına girerek kavgaya tutuşur. O sırada kızların yengesi geçen kişinin Avaz olduğunu anlayınca kızlara şöyle söyler:

“Gideni bilseniz erin eridir,

Savaş meydanının kurdudur¹²⁶

Bunların sevdiği hep peridir,

Ölün kızlar, bakmaz sizlere” (Öztürk, 2011: 77).

Yengenin, Avaz Han için kavga eden kızlara söylediği bu sözlerden alplarla ilgili iki önemli unsur ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki güçlü, kuvvetli kahramanların kurda benzetilmesidir. Bu benzetmede kurtların avlarını yakalamak

¹²⁶ Başka bir Özbek Türkü destanı olan *Dalli Destanı*'nda da Avaz için **“Avaz oğlan korkak değil, kurttur / Savaşa girdiğinde erlerin eridir”** (Sezer, 2017: 375) benzetmesi kullanılmaktadır.

için girdiği mücadelede gösterdikleri kalıtsal bir tutum esas alınarak alpların da düşmanlarını alt edebilmek için gösterdikleri mücadele ile özdeşleştirilmektedir. Çok zorlu şartlarda dahi uzunca bir müddet hayatta kalmayı başarabilen ve avını zekice kısıvrak yakalayabilen kurtlar, insanların onları gözlemlemesi neticesinde kurtarıcı ve olağanüstü özellikler yükledikleri kahramanlarına benzetilmiştir. Huşkeldi Destanı'nda Avaz Han, kurda benzetilmekte ve onun her yaptığı kurdun avına yaklaşım şekli ya da avını paylaşırması ile örneklendirilmektedir. Bu durumu şöyle örneklendirebilir:

“Avaz baş olup at saldı,

Denk gelenini kesti,

Aç kurt gibi kaçırtdı,¹²⁷

Heyheyler meydan içinde” (Öztürk, 2011: 115).

Mısralardan anlaşılacağı üzere Avaz Han düşmanlarına saldırırken korkusuzca hareket etmekte ve düşmanın sayısına bakmadan önüne geleni kırıp geçirmektedir. Âdeta bir savaş meydanının tasvir edildiği bu mısralarda Avaz Han'ın aç kurda benzetilmesi, onun kana susamış bir yiğit olduğunu vurgulamaktadır. Gerçek anlamda bakıldığında kurtlar, açlığa karşı dayanabilen güçlü hayvanlardır ve avları olmadığında karpuz, böğürtlen ve benzeri besinlerle beslenerek hayatta kalmaya çalışan canlılardır (Deliorman, 2009: 9). Bu bilgiden hareketle hayatta kalmak için mücadele eden aç bir kurdun oldukça tehlikeli bir yaratık olabileceği akla gelmektedir. Destan kahramanlarına yapılan aç kurt benzetmesi de düşman kanına susamış, korkusuz, karşısında mücadeleyi kazanma olasılığının düşük olduğu bir alp anlamına gelmektedir. Aynı destanın farklı bir yerinde Avaz Han için kullanılan *“aç kurt gibi dağıtıp / iyisini seçip, kötüsünü yaralar”* (Öztürk, 2011: 113) ifadesi de yine kahramanın aç kurt kadar tehlikeli bir alp olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır¹²⁸. Benzer bir ifade yine Özbek Türklerine ait olan *Dalli Destanı*'nda Goroğlibek'in düşmanlara saldırışını tasvir eden mısralarda yer almaktadır:

¹²⁷ Avaz Han için yapılan bu benzetmenin farklı bir şekli Dalli Destanı'nda *“Aç kurt gibi araladı askeri, / Toplayıp önüne katıp kovar.”* (Sezer, 2017: 411) ifadeleriyle aktarılmaktadır.

¹²⁸ Huşkeldi Destanı'nın başka bir kahramanı olan Haldarhan için de *“On dev, Haldarhan, / Aç kurt gibi saldırdı”* (Öztürk, 2011: 169) benzetmesi yapılmaktadır.

“Kırk tane cellat gel-ha, gel deyip yürüdü,

Her tarafa aç kurt gibi koşturup.

Çok düşmana kırgın yapıp duruyordu,

Doğan gibi olup, şahin gibi saldırıp.” (Sezer, 2017: 497).

Kurtlar avlarını bulduklarında önce ona dört bir taraftan saldırarak kafasını karıştırır ve avın güç kullanma yetisini kaybettirir, böylelikle kafasını karıştırdıkları avı daha kolay yakalayarak aralarında paylaşır. Bu mısralardan anlaşılacağı üzere Avaz Han, kana susamış aç kurt gibi önce önüne geleni dağıtmakta, düşmanın iyisini seçip onunla mücadele ederken kötüsünü sadece yaralayarak bertaraf etmektedir. Düşmanın iyisini “düşman ne kadar güçlü ise kahraman alp da o kadar güçlüdür” düşüncesinden hareketle seçmiş olabilir. Bu durum, destan kahramanlarında halkı için millî bir vazife yüklenen alpların geneli hakkında kabul görmüş bir algıdır denilebilir. Burada da Avaz Han güçlüdür ve bu gücünü ancak kendisi kadar kuvvetli bir düşmanla mücadele edip onu yendiğinde göstermektedir.

Güney Doğu Türklerinden olan Uygur Türklerinin *Emir Göroğlı Destanı*’nda da kahramanın kurda benzetilmesine yer verilmektedir¹²⁹. Destan kahramanı kötü niyetli Daniyer, Göroğlı’nun yengesine göz koyar. Kadını kaçırabilmek için önce Göroğlı’nun dikkatini dağıtması gerektiğini bilen Daniyer, Göroğlı’nun atlara olan hayranlığını kullanır. Atı ile birlikte Göroğlı’na gelen Daniyer, atının güzelliğini kullanarak hileyle onu kandırıp yengesini kaçıır. Bunun üzerine Göroğlı, Daniyer’in peşine düşer ve Daniyer ile askerlerini *“kurdun koyun sürüsünü korkutması gibi”* perişan ederek yengesini düşmanların elinden kurtarır (Mehmet, 2011: 37). Mezarda

¹²⁹ Destanın (Uygur Halk Destanları-3, Emir Göroğlı Destanı) başlangıcında Türk kültüründe önemli motiflerden biri olan babasız gebelik motifine yer verilmiştir. Destanın kurtla bağlantısı olmayan bu kısmında Göroğlı’nun nasıl yiğit ve olağanüstü güçte bir delikanlı olduğunun anlaşılması adına olayın kısa özeti şu şekildedir: Destan, kahraman Göroğlı’nun ilginç doğumuyla başlamaktadır. Ehmed Han’ın kız kardeşi Zulper Ayım, bahçedeki tahtı üzerinde oturmuş saçını tararken oradan geçen Hz. Ali’nin gözü kızı ilişir ve *“Şu ay yüzlü güzel benden bir çocuk doğursa”* diye içinden geçirir. Bu iç geçirme sonrası Zulper Ayım hamile kalır. Günler sonra hamile kaldığını anlayan Zulper Ayım, bunun nasıl olduğunu anlayamamanın verdiği şaşkınlık ve korku ile seccadesine kapanarak Allah’tan canını almasını ister. Allah, onun bu duasını kabul eder ve Zulper Ayım ölür, ancak karnındaki bebek altı aylık olmuştur. Zulper Ayım gömüldükten sonra bebek mezarda doğar ve bir süre sonra dışarı çıkar. Hz. Ali’nin seyisi Kember Veli, sürüdeki dişi atlardan birinin bir mezarlığa gittiğini fark eder. Sürekli aynı şeyi tekrarlayan dişi atın peşine takılan Kember Dede, mezara vardığında dişi atın, erkek bir çocuğu emzirdiğini görür ve çocuğa Göroğlı adı verilir (Mehmet, 2011: 19-21).

olağanüstü bir şekilde babasız doğan Göroğlu, yaşı küçük olmasına rağmen kötü niyetli Danıyer ve onun düzenbaz askerleriyle baş edebilecek güçte yiğit bir alptır. Atlara olan hayranlığı bir anlık dikkatsizliğe yol açar ve yengesi kaçırlır. Bunun üzerine Göroğlu, korkusuz bir şekilde düşmanın peşine düşer, sayısına bakmadan genç yaşına rağmen kurt gibi düşmanların arasına dalarak hepsini korkutup kaçıır ve yengesini geri alır. Mısrada kurt, Göroğlu; koyun sürüsü ise Danıyer ve onun askerleri olarak ifade edilmektedir. Tabiatla kurdun koyun sürüsünün arasına dalması, destanda Göroğlu'nun düşmanlar arasına dalmasına benzetilerek doğa ile insan yaşamı arasında bir benzeşim yapılmaktadır.

Bir başka Türk boyu olan Çuvaş Türklerinin kahramanlık destanı *Ulup*'ta da kahramanın kurda benzetilmesi örneklerine rastlanmaktadır. Genellikle düşmanın ya da düşmanların kurda benzetilmesi örneklerine sıklıkla rastlanan bu destanda kahramanın kurda benzetilmesi örneğine tek bir mısrada rastlanmıştır:

“Tarkan ulur kurt gibi,

Soğuk gözünü çevirip” (Bayram, 2013: 152).

Kurtlar uluduğunda onların aç olduğu ve bunun için Tanrı'dan yardım dilediği şeklindeki halk inanışlarının varlığı hakkında daha önce bilgi verilmişti. Aynı zamanda Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un kurt ulumasını savaş parolası olarak ilan etmesi de askerlerin savaş nidalarında kurt gibi uludukları anlamına gelmektedir. Burada “kurt gibi ulur” benzetmesi yapılan güçlü bir alp olan Tarkan'ın düşmanları karşısında bağırışları diğer örneklerde olduğu kurt ulumasına benzetilmektedir.

Güney Batı (Oğuz) grubu içerisinde incelenen Türkmen destanlarından *Ali Bey-Balı Bey*'de kahramanların geçeceği yolda varlığı bilinen kurtların tehdit unsuru olması örneğine rastlanmaktadır. Destanda, Şapolat Şah'ın Mirza Polat adında bir oğlu vardır ve oğlunu ordunun başına komutan tayin edip Ürgenç'e gönderir. Yolda bir çeşmede duraksayan Mirza Polat, durduğu yer olan Asal Dağı'nda büyük toz bulutu görür. O anda Ali Bey de evliyaların kabirlerini ziyaretten dönmektedir. Mirza Polat'ın ordusunun komutanlarından Eslim, “Türkmenler gelmiş” diyerek şiir söylemeye başlar. Şiirde geçen bir dörtlük şu şekildedir:

“Şah seni göndermiş yurdun kenarına,

Bekçi koymadın önüne ardına,

Yem olursun bu dağların kurduna,

Askerim ortada kalmışa benziyor” (Şahin, 2011: 552).

Eslim’in dilinden aktarılan şiirdeki *dağların kurdu* ifadesi sembolik bir anlam taşımakta ve bu ifade ile Türkmenler kastedilmektedir. Toz bulutunun olduğu yerde Türkmen Beyi Ali Bey vardır ve askerleriyle ziyaret ettiği evliya kabirlerinden dönmektedir. Burada Eslim’in dağların kurdu benzetmesi yaptığı kendisinden ve askerlerinden korktuğu Ali Bey’dir. Eslim, bu sözleriyle aslında Ali Bey’in kendisini öldüreceğini ifade etmektedir. Destanın devamında da komutan Eslim, toz bulutu içerisinden çıkan kişinin Ali Bey ve askerleri olduğunu gördüğü anda askerlerini toplayıp kaçarak Şapolat Şah’ın huzuruna gelip olanı biteni anlatır. Ali Bey, bir avuç askeriyle karşısındaki binlerce düşmanı yıkacak güçte bir kahraman olduğundan düşman tarafından vahşi kurda benzetilen bir alp olarak görülmektedir.

1.2. Kahramanın Kendisini Kurda Benzetmesi

Kuzey Doğu (Sibirya) Türklerinin destanlarında kahramanın kendini kurda benzetmesi örneklerine Altay¹³⁰, Şor ve Tuva Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır. Bulunan örneklerde hem erkek hem de kadın kahramanların kendilerini çeşitli nedenlerden ötürü kurda benzettikleri görülmektedir. Tuva Türklerine ait destanlarda karşılaşılan kahramanın kendini kurda benzetmesi durumu, genellikle kişinin gençliğindeki hâlini kurda benzetmesi ile yapılmaktadır. *Kaŋıvay-Mergen ve Aldın-Çaagay* adlı destanlarda karşılaşılan bu benzetmelerde aynı kalıp ifadelerin kullanıldığı görülmektedir:

“Kurttan boz,

Tilkiden kızıl genç

Çağımızda”

(Aça ve Ergun, 2004: 479).

“Ben börü gibi gök,

Tilki gibi kızıl

İken bile cesaret edemediğim”

(Aça ve Ergun, 2004: 538).

“Ben kurt gibi gök,

Tilki gibi kızıl

¹³⁰Altay Türklerine ait incelenen destanlar içerisinde tek bir destanda karşılaşılan kahramanın kendini kurda benzetmesi örneği için bakınız: *Altayca Almış Kaan Destanı* (Gül, 2008: 74).

İken bile cesaret edemediğim”

(Arıkoğlu ve Borbaanay, 2007: 561).

Örneklerde görüldüğü üzere Tuva Türklerine ait olan destanlarda kahramanın kendisini kurda benzetmesi daha çok ‘*kurt gibi gök, tilki gibi kıızıl*’ şeklindeki kalıp ifadelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu ifade, hem kadın hem de erkek kahramanların gençlik çağlarındaki delidolu hâllerini ifade etmek için kullanılır. Gençken bir kurt gibi atik, korkusuz, tilki gibi kurnaz olan kahramanlar, gençlik çağlarına duyduğu özlemi bu cümle ile ifade etmektedir. Aynı zamanda burada dikkat çeken husus kendilerini gök renkteki kurt ile kıızıl renkteki tilkiye benzetiyor olmalarıdır. Gök sıfatını taşıyan her unsur gökle yani Gök Tanrı ile bağlantılı olduğu için kutsal kabul edilir. Bunlardan bir tanesi de gök kurttur. Türk mitolojisine bakıldığında gök kurt, “*Tanrı ya da tanrısallığın belirtisi olarak algılanan ve ışıkla birlikte ortaya çıktığına inanılan göksel mitolojik hayvan*” (Korkmaz, 2008: 72) olarak açıklanmaktadır. Buradan hareketle destanda kahramanların gençlik çağlarındaki hâl ve tutumlarının gök kurdun kutsallığına, olağanüstülüğüne ve kıızıl bir tilkinin güzelliğine benzetildiği görülmektedir¹³¹.

Sibirya sahası Türklerinden olan Şorların destanlarında kahramanların kendilerini kurda benzetme olgusuna rastlanmaktadır. *Ak Kan* adlı destanda, destan kahramanı kocakarı Pokay Sarığ bir gün sinirli şekilde yollar aşarak Poktu Kiriş’in yanına gelir. Destanda Pokay Sarığ’ın, Poktu Kiriş’in yanına varış kısmı şu sözlerle dile getirilir: “**Bozkurt gibi uluyup girdi. Atını boşatıp, altın otağa girdi. Kurt gibi uluyup, eşik aşp esen verdi, kol uzatıp selam verdi**” (Ergun, 2006: 207). Poktu Kiriş, Pokay Sarığ’ın otağına kurt gibi uluyarak girmesine anlam veremez ve bu hareketinin nedenini sorar. Bu soruya Pokay Sarığ şu cevabı verir:

"Neden buraya bozkurt gibi uluyup geleyim! Hayattan ayrılmaktayım, hesaptan çıkmaktayım!" İki kağanın yurdu bomboş kaldı. Biricik Aba Kulak'ın oğlu, üç ak kağanın yerinde, ak denizin ortasında, ağ direği olup durmakta. Onun için kalkıp bir ok atacak

¹³¹ Tuva coğrafyasında genellikle *ak, kara, kıızıl* ve *boz* kurtların yaşadığı bilinmektedir. Eskiden boz kurtların dışında kalan diğer kurtların öldürülmesinin yasak olduğunu bildiren inanışlar mevcuttur. Bu coğrafyada “*kızıl kurt görenlerin çocuk toyuna tesadüf edeceği, ak kurt görenlerin uzun yola gideceği ve kara kurt görenlerin (içki içeceği)*” (akt. Tosun, 2020: 590) şeklinde çeşitli inanışlar vardır.

bu ak dünyada kimse yok, sana sığınmaya geldim. Aba Kulak oğlu için bir ok çıkarıp atmaz mısın?" (Ergun, 2006: 208).

Destanda Pokay Sarığ'ın ağlamaklı bir ifade ile Poktu Kiriş'in otağına gelmesi bozkurt uluması şeklinde aktarılmaktadır. Aç bir kurdun Tanrı'dan yardım dilenmesi olarak inanışlarda kendine yer bulan kurt uluması, destanda Poktu Kiriş'ten medet uman Pokay Sarığ üzerinde maddileştirilmiş görünmektedir. Zor durumda kalan kocakarı Pokay Sarığ, kendisini bu zor durumdan kurtarması için âdeta Tanrı'dan yardım dileyen bir kurt uluyuşu gibi Poktu Kiriş'in otağına uluyarak girer. Aynı zamanda anlaşılacağı üzere kocakarı olarak nitelendirilen Pokay Sarığ bir kadın kahramandır ve onun uluması, yalnızca erkek kahramanların değil kadın kahramanların da kurt ulumasını taklit ettiklerini göstermektedir. Bu durum diğer Türk boylarının destanlarına göre Sibiryâ sahası destanlarının daha az değişime uğradığı, köken olarak bakıldığında daha eskiyi yansıtmaları açısından ele alınabilir. *Kān Arğo Peçelig Kan Mergen* adlı bir başka Şor Türkü destanında da tehdit unsuru olarak kahramanın kendisini kurda benzetmesine yer verilmiştir. Destan kahramanı Kara Mükü, haracını getirmeyen Kağan Mergen için elçiler aracılığıyla şöyle bir tehdit gönderir: "... eğer haracını getirmez ise, senin yerine kuyruk sürüyüp, **bozkurt olup gelirim**, *çıda sürükleyip orduyla gelirim*" (Ergun, 2006: 335). Görüldüğü üzere Kara Mükü, kendisini bir bozkurda benzeterek istediği şeyi alamayacağı zamanki hâlini bozkurt olup gelirim cümlesiyle ifade eder. Bu cümle bir tehdit, âdeta göz korkutmadır ve bunun için anlatıcı, kahramanı kutsal kabul edilip gökle ilişkili olduğu düşünülen vahşi hayvanlardan bozkurtla özdeşleştirmiştir.

Kahramanın kendini kurda benzetmesine dair örnekler, Kıpçak grubu içinde ele alınan Başkurt, Kazak ve Nogay Türklerine ait destanlarda tespit edilmiştir. Başkurt Türklerinin *Akşam Batır* adlı destanında kahraman bir, iki, üç, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on yaşlarındaki çağlarının her birini farklı bir unsura benzeterek anlatmaktadır. Bunlardan bir yaşındaki çağ için şu tasvir yapılır:

"Bir yaşına geldiğimde

***Kurt gibi yeldim**"* (Ergun vd. 2014d: 125).

Daha önceki örneklerde de rastlanılan kahramanların geçmiş yaşlarındaki dönemlerini hatırlarken o çağlarını çeşitli hayvanlara ya da benzeri unsurlara

benzetmesi örneklerine burada da rastlanmaktadır. Mısrada yer alan “yel gibi” ifadesi Türkçe Sözlükte “*çok hızlı bir biçimde, çabucak, hızla*” (2011: 2566) şeklinde açıklanmaktadır. Burada da kahramanın en genç olduğu toy çağı kurda, o dönemdeki özelliği ise kurdun yel gibi hızlı, çabuk, çevik ve atik olmasına benzetilmektedir. Kazak¹³² Türklerinin destanlarında da yine kahramanın kendisini kurda benzetmesi olgusuna rastlandığı görülmektedir. *Alankay Batır Destanı*’nda kahraman Alankay dinlenmek için yol üzerinde uyur, ancak düşmanlarından biri olan Edil padişahının bahadırı Tumanzor onu uykusunda yakalar. Tumanzor, derin uykusundan uyanan Alankay’la çocuksun diyerek dalga geçer ve etrafındaki kırk yiğidine onu bağlaması için emir verir. Kırk yiğide karşı koymaktan korkmayan Alankay, Tumanzor’a teke tek mücadele etmeyi teklif eder. Tumanzor bunun üzerine Alankay’a şu cevabı verir:

*“Benimle güreşen canın
Haber sorulmadan gider.
Çıkar giderim,
Sen kuzu da ben kurt.*

Hevesliysen ben hazırım” (Bayram, 2010: 83).

Birbirine düşman olan iki kahramanın amansız mücadelesinde Alankay üstün geldiği sırada Tumanzor’un kırk yiğidi bundan korkar ve dikkatsiz beş kurt (kırk yiğitten beşi) Alankay’ı yakalayıp bağlar (Bayram, 2010: 85). Destanın devamında Alankay bir başka düşmanı olan zalim Elberik’le de mücadeleye girer ve bu esnada Elberik’e “*yaşlanmış ihtiyar aslan*” benzetmesi yapan Alankay, kendisi için de “*genç kurt*” benzetmesi yapar (Bayram, 2010: 119). Destana başkahraman Alankay açısından bakıldığında ilk olarak düşmanı Tumanzor’un kendisini kurda benzettiği görülmektedir. Tumanzor, karşısına çıkan herkesi alt edebilecek güçteki kötü karakterlerden biridir. Ancak Alankay’ı bir kuzuya benzetip küçük görmesi sonrasında girdiği mücadelede yanındaki bahadırlarının Alankay’ı hileyle yakalaması sayesinde ondan kurtulur. Bu da Alankay’ın kuzuluktan kurtluğa geçtiğini

¹³² Kazak Türklerinin destanlarında yer alan kahramanın kendisini kurda benzetmesi örnekleri için bakınız: *Avez Batır Destanı* (Jumadilova vd. 2015: 56, 68); *Askazan Batır Destanı* (Egimbaeva, 2012: 121); *Kırım’ın Kırk Batırı* (Türkmen ve Arıkan, 2007: 73 (2), 195, 497, 561); *Köroğlu’nun Kazak Anlatmaları* (Arıkan, 2007a: 699); *Kurmanbek Destanı* (Mukasov, 2013: 55-56, 88).

göstermektedir. Nitekim destanın devamında da bir başka düşmanı Elberik’le girdiği mücadelede bizzat kendisi için genç kurt benzetmesi yapar.

Kıpçak Türklerinden Nogayların¹³³ *Edil Sultan Destanı*’nda Nogay’ın tanınmış kişisi Orak, Edil’in babası Pehlivan Sultan’ı öldürür. Aradan uzun bir süre geçtiğinde Edil büyümüş, güçlü bir er olmuştur. Orak’ın da Karasay ve Kazıy adlı iki oğlu olmuştur. Edil, babasının intikamını gelip almadan biz Kırım’a gidelim diyerek iki kardeş Edil’in yerine gelir ve kardeşlerden biri Edil’e kendini tanıtır. Bu tanıtımda şu sözleri söyler:

“Saldırmaya duran kurt gibi,

Sokmaya duran yılan gibi,

Gürüldeyen yıldırım gibi,

Gülse mükemmel güneş gibi” (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 122).

Dizelerde görüldüğü üzere kahraman, kendisini kurt, yılan gibi hayvanların yanı sıra yıldırım, güneş gibi göksel imgelere de benzetmektedir. Her biri güçlü, kuvvetli olmanın sembolü olan bu benzetmeler, kahramanın düşmanı karşısında kendini güçlü gösterme çabasıdır denilebilir. Bu destanda yapılan kurt benzetmesi diğer pek çok örnekte olduğu gibi kurdun avlanma stratejisi ve avına yaklaşımıyla ilgilidir.

Güney Doğu (Karluk-Uygur) grubu Türklerinin incelenen destanları içerisinde yalnızca Özbek Türklerine ait olan *Dalli Destanı*’nda kahramanın kendisini kurda benzetmesi örneğine rastlanmıştır. Destanda Goroğlıbek’in Vayangan’dan getirerek evlat edindiği oğlu Hasanhan, Kubadşah’ın askerlerine karşı koyarken haykırırcasına bağırır:

“Adım Hasanhan’dır, anladıysan kurdum,

Meydana girdiğimde erlerin eriyim,

Yavmit’in şanlı kaplanı, aslanıyım,

Gel ha, korkak Kubadşah’ın askeri!” (Sezer, 2017: 273).

Korkusuzca düşman ordusuna karşı koyan Hasanhan destanın devamında *“Sizler bir sürü koyun, ben aç kurdum”* (Sezer, 2017: 273) diyerek onları hafife alır.

¹³³ Nogay Türklerinin destanlarında kahramanın kendisini kurda benzetmesine dair başka bir örnek için bakınız: *Koplanlı Batır Destanı* (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 172).

Türk boylarının destanlarında sık sık kahraman kurda, düşmanlar/düşman orduları koyun sürüsüne benzetilmektedir. Burada Hasanhan, kendisinin savaş meydanının bir kurdu olduğunu ifade etmekte hatta kurdun yanında kaplan, aslan gibi vahşi hayvanlarla da kendisini özdeşleştirmektedir. Bu durum vahşi ve tehlikeli hayvanların gücünün kahramanların kendilerine geçebileceği ve kendilerinin de onlar kadar güçlü bir doğa unsuru olabileceklerine inanmalarından kaynaklanıyor olabilir.

1.3. Düşmanın / Düşmanların Kurda Benzetilmesi

Türk destanlarında başkahramanların varlığı kadar düşmanların, düşman halkların varlığı da önem arz etmektedir. “Türkler, töre adı verilen belirli kurallar dahilinde varlık sürdürmüştür. Türklere Tanrı tarafından sonsuza kadar varlıklarını sürdürebilmeleri için gönderilen töre, onları bir arada tutan ve koruyan temel prensiptir. Töreye uymayan her türlü unsur ya da durum kaos habercisidir. Bu nedenle törenin ihlaline yönelik herhangi bir teşebbüs düşmanlık olarak nitelendirilir. İnsanlığın saadeti, milletlerarası barışın temini ve daha birçok idealin gerçekleşmesi töreye itaati gerekli kılar. Destanda törenin temsilciliğini merkezî kahraman tipi üstlenmiştir. Merkezî kahraman tipinin karşısında yer alan her şey töreye aykırıdır. Başka bir ifadeyle, törenin düşmanıdır. Bu anlamda törenin uygulayıcısı destanın merkezî kahramanı, töreyi ihlal edenler ise düşmandır.” (Düzgün, 2014: 607). Türk boylarının destanlarına bakıldığında yalnızca başkahramanların ya da iyi karakterlerin değil kahramanın mücadele ettiği düşmanların ve düşman halkının da kurda benzetildiği görülmektedir. İncelenen destanlarda Kıpçak sahasından Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Tatar¹³⁴ Türklerinin; Sibiry sahasından Saha/Yakut Türklerinin; Karluk-Uygur sahasından Özbek ile Uygur Türklerinin ve son olarak Çuvaş Türklerinin destanlarında acımasız, zalim ve açgözlü düşmanların kurda benzetildiği görülmektedir.

Kıpçak grubu içerisinde incelenen Başkurt¹³⁵ Türklerinin *Zühre ile Aldar Destanı*’nda, destanın başından sonuna kadar menfi bir karakter olarak var olan

¹³⁴ Tatar Türklerinin destanlarında kurdun düşmana ya da kötü niyetli kişilere benzetilmesine dair bir örneğe *Kuzı Kürpeç Bilen Bayansılı Destanı*’nda rastlanmıştır, bakınız: (Urmanç, 2007: 39).

¹³⁵ Başkurt Türklerinin destanlarında yer alan diğer düşmanları kurda benzetme örnekleri için bakınız: *Kuzıyürpes Destanı* (Ergun vd. 2014b: 639, 660); *İdige ile Muradım Destanı* (Ergun vd. 2014c:

Munyak için kurt benzetmesi yapılmaktadır. Destanda yer alan “*Munyak’ın ona kurt gibi bakıp oturduğunu gördüm*” (Ergun vd. 2014b: 172) ile “*kudurmuş kurt gibi dişlerini gıcırdatarak yatıyordu*” (Ergun vd. 2014b: 188) ifadelerinden anlaşılacağı üzere Munyak’ın tavırları kurdun avına yaklaşımı, avını gördüğünde gözlerini kısıp dikerek bakması ya da hırçın hâlindeki kudurmuş tutumuna benzetilmektedir. Kıpçak grubu içerisinde incelenen Nogay Türklerinin destanlarından *Koplanlı Batır*’da Koplanlı’nın eşi Karlıgaş, kahramanın düşmanları nasıl yendiğini, onları nasıl yerle bir ettiğini anlatırken düşman için “*Ağzı kanlı kurtlar*” (Doğan ve Güllüdağ, 2014: 188) benzetmesi yapmaktadır. Kazak Türklerinin destanlarına bakıldığında *Akkenje Destanı*’nda kötü bir karakterin azmış bir kurda benzetildiği görülmektedir. Köyün yaşlı ve zengin adamı olan zalim Derbes, gencecik Akkenje’ye göz koyar. Derbes, kendisine şapka dikmesini rica ettiği Akkenje’yi evine çağırarak ona istemediği hâlde zorla nikâh kıydırır. Bunu öğrenen köy halkı, daha önce fakir diye Akkenje’yi terk eden Mendikara’ya haber verir. Bu durum hâkime taşınır ancak en çok rüşvet veren davayı kazanır, hiç parası olmayan Akkenje’nin babası Batırbek’in dilekçesine dahi bakılmaz. Destanda bu durum şöyle ifade edilir:

“*İnsanı eşit saymayan*

Azılı kurt Derbes er” (Jumadilova vd. 2015: 39).

Dizelerde görüldüğü üzere Akkenje’nin ve babası Batırbek’in azılı düşmanı zalim Derbes’in, genç bir kıza göz koyup ona zorla nikâh kıyması ve dava edildiği mahkemeye çokça rüşvet vererek hile ile mahkemeyi kazanmaya çalışması azılı bir kurda benzetilmesine neden olmuştur.

Kırgız Türklerinin destanlarından biri olan *Mendirman Destanı*’nda Adil Han’ın dokuz oğlu vardır. Bu oğlanlardan biri olan Asıl, diğer kardeşlerinin birleşip tek üvey kardeşleri olan Mendirman’ı öldüreceklerini öğrenir. Bunun üzerine eline kopuzu alıp kardeşi Mendirman için bir gazel söyler ve gazelde öz kardeşlerini kurda, üvey kardeşini ise koyuna benzetir:

“*Dokuz kurt bir koyunu*

Yerse leşini bırakır mı?” (Akmataliyev ve Caynakova, 2009: 20).

149), (Arslan, 2017: 106, 173, 215); *Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen Destanı* (Ergun vd. 2014c: 331).

Yusuf Peygamber kıssasını hatırlatan Mendirman Destanı'nda, içinde kötülük taşıyıp kendi kardeşine bile zarar verebilecek insanlar aç kurtlara benzetilmektedir. Saflık ve masumluk sembolü olan koyun, Mendirman; açgözlü, doymak bilmeyen kurtlar da onun üvey kardeşleridir. Dokuz kardeş, tek üvey kardeşleri Mendirman'ı kıskanıp öldürmek ister. Asıl, kardeşlerinin bu namertliğini kurtla koyun arasındaki yaşamsal mücadeleye benzetir. Kırgız Türklerinin destanlarına bakıldığında Kırgız halkının mücadele ettiği ezeli düşmanlarının Kalmuklar olduğu görülmektedir. Kırgız Türklerinin millî antolojileri olarak kabul edilen *Manas Destanı*'nda (Cusup Mamay Varyantı) iki düşman kavim arasındaki savaşların, kurtla koyun, kurtla kuzu arasındaki yaşamsal mücadeleye benzetildiği görülmektedir:

“kuzu nasıl kurtulsun

(Aç) kurdun ağzından”

(İnayet, 2017: 105)

“Rahat vermez Kalmuk bize.

Ani hareket ediyorlar,

Kurtlar gibi saldırmaya” (İnayet, 2017: 123)

Örneklere bakıldığında Kalmuk halkının kurda, Kırgız Türklerinin ise kuzuya benzetildiği anlaşılmaktadır. İlk örnekte, Kalmukların esareti altına giren Kırgız Türklerinin çaresizliği aç kurda yem olmaya az kalan bir kuzuya benzetilmekte, Kalmuk halkı ise vahşi ve acımasız aç bir kurt olarak tasvir edilmektedir. İkinci örnekte ise yine Kırgız Türklerini rahatsız eden ve onlara saldırmaktan bıkmayan Kalmuk halkından duyulan bıkkınlık dile getirilirken aynı zamanda Kalmukların bir kurt gibi çevik, hızlı, ani hareket eden, sürekli teyakkuzda olup saldırmaya hazır insanlar olduklarından yakınılmaktadır.¹³⁶

Kıpçak sahası destanlarına bakıldığında bu saha içerisinde değerlendirilen Türk boylarının azılı düşmanlarının genellikle Kalmuklar olduğu görülmektedir. Kalmuklarla girilen bir mücadeleyi anlatan Karakalpak Türklerinin Kırk Kız Destanı'nda da Kalmuk halkının ve zalim beyleri Surtayşa'nın kurda benzetildiği görülmektedir. Kaleyi vermemek için direnen kahraman Surşa, düşman askerlerinin oklarına daha fazla dayanamaz ve yere düşer. Bunun üzerine askerler Surşa'yı sürüp Surtayşa'nın önüne getirir. Zalim Surtayşa, Surşa'nın gözlerini oydurup derisini

¹³⁶ Kırgız Türklerine ait *Bagış Destanı*'nda yer alan düşmanın kurda benzetilmesine dair örnek için bakınız: (Öztokmak, 2019: 333).

yüzdürür ve sonra onu astırır. Destanda Surtayşa'nın ve çevresindeki halkın tavrı şu cümle ile aktarılır:

“Birazı kan içmek’çin,

Kurt gibi göz alıştırdı.” (Uygur, 2007: 665).

Mısralarda görüldüğü üzere Karakalpak halkının yiğit alpı Surşa'ya eziyet eden Kalmuklar, onun ölüsüne dahi işkence etmekte, kana susamış kurt gibi gözlerini onun bedenine dikerek can çekişmesini seyretmektedir. Burada kurdun vahşi doğası, Kalmuk halkının hainliğine ve namertliğine benzetilmektedir.

Karluk-Uygur grubu içerisinde incelenen Özbek ve Uygur Türklerinin destanlarında kötü karakterlerin ya da kahramanların düşmanlarının kurda benzetildiği görülmektedir. Özbek Türklerine ait olan *Erali ve Şirali Destanı*'nda Bağdat padişahı, Şirali ve Akılay'ı yakalatıp bağlattırır. Destan kahramanı Şirali, karşısında konuşan padişahın ağabeyine çok benzediğini görünce ağlamaya başlar. Şirali konuşmak ister ancak yâri Akılay, Şirali'nin konuşamayacağını anlayınca padişaha karşı şu sözleri sarf eder:

“Ben Bağdat'ın bir asil çocuğu,

Siz padişah yönetirken yurdunu,

Kurt gözleyi durdu kuzuyu,

Devrinizde böyle günler olur mu?” (Fedakar, 2009: 359).

Akılay, kendisinin ve eşinin bu şekilde bağlanmasından şikâyetçidir ve padişaha karşı bu durumu dile getirir. Bunu yaparken de eşi Şirali'nin yiğitliğinden bahsederek günahsız olduklarını, günahsız kişilerin öldürülmesinin doğru olmayacağını ve kırk askerin evlerine gelip onlara böyle davranmalarının iyi bir padişahın devrinde olmayacağını savunur. Destanın olay akışına bakıldığında bir padişahın devrindeki adaletsiz tutumdan şikâyet edildiği, herkese eşit davranıldığı bir hükümdarlık döneminin görülmek istendiği anlaşılmaktadır. 11. yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig* adlı eserde adaletli bir hükümdarın nasıl olması gerektiği ve adaletin olduğu yerde kurtla kuzunun dahi bir arada yaşayabileceğini anlatan beyitler bulunmaktadır. Örneğin; *“Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tansim etti; halkı zenginleştirdi ; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti”* (Arat, 1988: 42) ile *“Bak, dünyaya tam bir saâdet kuşağı bağladı ;*

kurt ile kuzu bir arada yaşadı.” (Arat, 1988: 43) beyitlerinde adaletli, huzuru sağlayabilen bir hükümdarın herkesin eşit haklara sahip olduğu bir dönemde insanların nasıl mutlu ve zengin olduğu anlatılmaktadır¹³⁷. Beyitlerde yer alan kurtla kuzunun bir araya gelmesi, bir arada mutlu mesut yaşaması ve aynı yerden su içmesi gibi örnekler adaletli bir hükümdarın döneminde iki ezeli rakibin, düşmanın dahi bir arada yaşayabileceğini vurgulamaktadır¹³⁸. Destana geri dönüldüğünde ise Akılay’ın

¹³⁷ *Dîvânü Lugâtî’t-Türk*’te misafiri ağırlamak vaciptir anlamlarında kullanılan bir dörtlükte “*toklı böri katılsun*” yani kurtla kuzu beraber yürüsün (DLT, (2015): 52) anlamına gelen, iki ezeli rakibin bir araya gelebileceğini vurgulayan huzurlu bir ortamdan bahsedilmektedir.

Adaletli kağanların/hükümdarların döneminde kurtla kuzun yan yana gelmesi örneklerine kültür taşıyıcılarından biri olan âşıkların şiirlerinde de rastlamak mümkündür. Âşık Ataroğlu, *Mizan* adlı şiirinin bir dörtlüğünde şöyle söyler:

“*Arısı belli olur kovanda baldan, / İyi de kötü de çıkarmış kuldan, /Mevlâ’nın emriyle hükmetse sultan, / Kurtla koyun aynı otlar mı otlar.*” (Ayva, 2005: 915). Dörtlükte görüleceği üzere Tanrı’nın inayetiyle hareket eden âdil bir hükümdarın döneminde güçlü-güçsüz, zengin-fakir fark etmeden herkesin eşit haklara sahip olarak huzur içinde yaşayabileceği inancı kurt ve koyun gibi iki ezeli rakibin dahi aynı yerden otlayabileceği sembolik örneğiyle ifade edilmektedir.

Koyun ve kurt ikilisinin âşık şiirinde yer aldığı bir başka örneğe Âşık Veysel’de rastlanmaktadır. Âşık Veysel’in *Güzelliğin On Par’etmez* adlı şiirinin bir dörtlümü şöyledir: *Kim okurdu kim yazardı /Bu düğümü kim çözerdi /Koyun kurt ile gezerdi/ Fikir başka başk’olmasa* (Alptekin, 2011: 151).

Serkan Köse’ye göre (2012: 60-61), kurt ve koyunun aynı fikirde olmaması ikisinin aynı mekânlarda yaşamalarına engel olmaktadır, oysaki mitik bilinç başlangıçta her şeyi bir bütünlük içinde yaratmıştır. Ayrıca Köse (2020: 74) bu şiirlerde yer alan kurt ile koyunun “mitik bilincin ürettiği Tanrı ve Erlik ikiliğinin değişim-dönüşümü şeklinde görünmektedir” açıklamasını yapar.

Kurtla kuzunun yan yana gelmesinin olumsuz anlamlar yüklendiği halk inanışları da mevcuttur. Örneğin P. N. Boratav’ın (1994: 20) aktardığına göre kurtla kuzunun bir arada gezmesi halk inanışları içerisinde kıyametin yaklaştığını haber veren alâmetlerden biri olarak görülmektedir.

¹³⁸ Adaletli bir kağanın yönetiminde kurtla kuzunun ya da kurtla koyunun bir arada yaşadığını ifade eden örneklere Türk destanları içerisinde de rastlanmaktadır. Örneğin Tatar Türklerine ait destanlar arasında yer alan *Tülek Destanı*’nda kurtla koyunların bir arada yaşadığını ifade eden örnekler mevcuttur. Destanın başkahramanı Tülek, ortadan kaybolduktan yıllar sonra tekrar geri dönerek annesine, babasına, halkına kavuşur ancak kimse Tülek’i tanımaz. Halk, gelen kişinin Tülek olduğunu bilmeden onu çok sever ve tahta çıkarır. Üç sene boyunca halka hanlık eden Tülek’in zamanında harap olmuş yurtlar güzelleşir, adalet ve şefkat yayılır, öyle ki kurtlarla koyunlar bile neredeyse birlikte yaşar olur (Urmançı, 2007: 77). Tülek, o kadar adaletli bir han olur ki ilini güzelleştirip halkını doyurmuş, insanlara birlik beraberliği aşılamıştır. Onun gerçekleştirmeyi başardığı bu adalet anlayışı, hayvanlar âleminde iki ezeli rakip olan koyunla kurdun mücadelesiz bir arada yaşayabileceği hayali bir durumla mübalağalı bir şekilde anlatılmaktadır.

Koyunla kurdun yanı sıra yaşam mücadelesinde sürekli çatışma yaşayan farklı hayvanların da bir arada yaşayabilecek kadar adaletli padişahların olduğu destanlardan bir diğeri de Başkurt Türklerine ait olan *Ural Batır Destanı*’dır. Destan kahramanı yiğit Ural, zalim padişahı yendikten ve halkı hürriyetine kavuşturduktan sonra halk rahatlar. Ülkede bolluk bereket olur, hatta kırdaki kurtla koyun, ormanda tilkiyle tavuk birlikte yaşayıp dost olurlar (Ergun vd., 2014a: 67). Bu örnekte de görüldüğü üzere kurtla koyunun, tilkiyle tavuğun birlikte mücadele etmeden yaşayabileceği kadar adaletli bir

“Siz padişah yönetirken yurdunu / Kurt gözleyi durdu kuzuyu” ifadelerinde kendileri için kuzu, düşmanları için kurt benzetmesi yaptığı ve düşmanlarının daima pençelerinin üstünde olduğundan şikâyet ederek bir padişahın döneminde böyle şeyler yaşanmayacağını dile getirdiği görülmektedir. Uygur¹³⁹ Türklerinin *Nozugum Destanı*’nda da esir durumda kalan kadınları satın almak için yarışan insanların kurda benzetildiği görülmektedir. Kaşgarlılar, Mançurya istilacılarına karşı başarısız olurlar ve ayaklanmaya katılan binlerce insanın başını keser, asar ya da zorla sürgüne yollar. Bu sürgün edilenlerin içinde Uygur kızı Nozugum da vardır. Zorlu ve işkenceli bir yolculuk geçiren Nozugum, yolculuk boyunca sevdiklerine kavuşma hayalleri kurar. Bu sırada Nozugum, Mançurya Hanı Duvañ ile bazı adamların geldiğini görür. Hanın yanındaki bu adamlar, **aç kurt gibi dudaklarını yalayarak** Nozugum’u kendi aralarında paylaşmaya çalışır. En sonunda Duvañ, Nozugum’u zengin bir Mançu beyine satar (İnayet, 2004: 12-16). Destanda esir edilmiş, işkenceye tabi tutulmuş, sürgüne gönderilmiş, kadınlarının satışa çıkarıldığı bir halkın hayatta kalma mücadelesi anlatılırken cesur Uygur kızının kötü niyetli insanların elinden kurtuluşuna yer verilmektedir. Kadına aç, alçak insanların satışa çıkarılan kadınlar içerisinde güzel Nozugum’u görünce ağızlarının sulanması, tıpkı avını görünce yalanan aç bir kurda benzetilmektedir. Daha önceki örneklerde kurtların avlanma stratejileri ve avlarına yaklaşım teknikleri daha çok cesur kahramanların düşmanların arasına atıldığı anlardaki hâllerine benzetilmesi yönündeydi. Ancak aç kurda ve onun avına yaklaşım şekline yapılan benzetmelerin yalnızca cesur kahramanların düşmanlarına karşı savaşa hazır olmalarında ve savaşmalarında değil, düşmanlarının onlara zarar vermeyi istedikleri anlarda kötü karakterli kişiler için de kullanıldığı görülmektedir.

Sibirya grubu Türkleri içerisinde incelenen Saha/Yakut ve Hakas Türklerinin destanlarında da düşmanların aç ya da uluyan kurtlara benzetildiği görülmektedir.

kağan döneminin tasvir edilmesi, yiğit Ural Batır’ın adaletinin, düzeninin ve kağanlığının üst düzeyde bir güçte olduğunu vurgulamak için olsa gerektir. Adaletli hanlar döneminde tabiatı canhıraş bir mücadele içinde olan hayvanların dahi bir arada yaşadıklarını ifade eden diğer örnekler için bakınız: *Tülek Destanı* (Urmançı, 2007: 109); *İdigey ile Moradım* (İzeükey Minen Moradım) (Arslan, 2017: 72, 80-81, 183-184).

¹³⁹ Uygur Türklerine ait olan destanlardaki düşmanı kurda benzetme örnekleri için bakınız: *Kızıl Gülüm Destanı* (İnayet, 2004: 130-141, 165); *Şah Adilhan Destanı* (İnayet, 2013: 139).

Saha/Yakut kahramanlık destanı *Ehe Khara Atlı Eles Bootur*'da, cesur Eles Bahadır, üç abaahı kardeşle mücadeleye girer ve dokuz gün dokuz gece hiç durmadan, dinlenmeden mücadeleyi devam ettirir. Daha sonra üç abaahı kardeş bir olur ve **kanlı ete susamış aç kurtlar gibi** üç taraftan kahraman Eles'e karşı saldırıya geçer (Ergun vd. 2017: 168-170). Daha önceki örneklerde karşılaşılan düşmanlar, her ne kadar olağanüstü güçte, kuvvette olarak anlatılsa da insan ırkına mensuptur. Ancak Eles Bahadır'ın mücadele ettiği üç abaahı kardeş, insan değil insanüstü varlıklardır. Yakut mitolojisinde üst, orta ve aşağı dünya olmak üzere her üç dünyada kötülüğü temsil eden kötücül ruhlara *abaahı* denilmektedir ve bunlar hem insanlara hem de hayvanlara zarar verebilecek her türlü hilesi olan varlıklardır (Dilek, 2014: 13). İçerisinde çokça olağanüstü ve mitolojik motif barındıran bu destanda kahraman Eles, kendisinden çok daha güçlü olan ve en önemlisi kötücül ruhlar olan abaahlara karşı mücadele vermektedir. Destanda Eles'in zorlu bir mücadeleye girdiği bu kötücül ruhlar kanlı ete susamış vahşi ve hırçın bir kurda benzetilmekte, bu da Eles'in mücadelesinin zorluk derecesini dinleyicinin/okuyucunun gözünde canlandırmasına yardım etmektedir. Aynı zamanda bu kötücül varlıkların üç tane olması ve Eles'in onlara karşı direnebilmesi, bahadırın gücünü de ortaya koymaktadır. Burada insan olmayan varlıkların olumsuz anlamda da olsa kurda benzetilmesi dikkat çekmektedir. Bu zamana kadar verilen örneklerde ya kahramanlar kurda benzetiliyordu ya da kahraman bizzat kendisini kurda benzetiyordu. Hatta düşman/düşmanlar da kurda benzetiliyor bazı destanlarda düşmanı kurda benzetme direkt başkahramanın ağzından veriliyordu, ancak hepsi orta dünya adı verilen yeryüzünde yaşayan insanlardı.

Hakas Türklerinin destanlarından olan Kara Kuzgun'da da menfi bir kahramanın kurt gibi uluması söz konusudur. Destan kahramanı Altın Saraçı, kardeşi Han Çiçekey'i kaçıran Kara Küye ile mücadele eder. Çetin bir mücadelenin anlatıldığı destanda kötü karakter Kara Küye için şu sözler dile getirilir:

“Kara yeri tırmalayarak,

Ayağa kalkıp

Kurt gibi uluyor,

Pars gibi kükrüyor” (İlgın, 2008: 91).

Çetin mücadelede Kara Küye, Altın Saraçı'dan bütün halkların duyabileceği şiddette bir tokat yer. Bu tokadın acısıyla kıvranan Kara Küye'nin acısı ve bu acıyla kıvranışı uluyan kurtlara benzetilerek aktarılmaktadır.

İncelenen destanlar içerisinde düşmanın ya da düşmanların kurda benzetilmesine en sık rastlanılan örnekler Çuvaş Türklerine aittir. Çuvaş Türklerinin kahramanlık destanı Ulıp'ta hem düşman Patti Han ve onun gibi adamlar hem de düşman halkların kurda benzetildiği görülmektedir.¹⁴⁰ Destan, Ulıp'ın babasının yaşlanması nedeniyle savunmasız kalan bir halkın etrafının düşmanlar tarafından nasıl sarıldığının anlatılmasıyla başlamaktadır. Ulıp'ın babası Uslati, artık çok yaşlanmış, ölü gibi yatağa düşmüştür. Bunu öğrenen düşmanların en güçlüsü Patti Han hemen ordusunu kurar ve Çuvaşların üzerine yürür. Bu durum destanda şu satırlarla dile getirilir:

“Düşman Çuvaş ülkesinde,

Çuvaş düşman karşısında.

...Şimdi savaşıyor düşmanla,

Patti Han'la, kurtla...” (Bayram, 2013: 49).

Uslati'nin halkını koruyacak güçte olmaması, düşmanların Çuvaş ülkesine saldırmasına ve halkı esir almasına olanak sağlar. Destanda Çuvaşların sürekli mücadele ettiği zalim Patti Han, sıklıkla kurt olarak nitelendirilmektedir. Ancak Çuvaşların güçlü alpları Şirpü ve Tuşi, kurda benzetilen zalim Patti Han'a ve onun ordusuna karşı koymaya hazırlanır. Destanda, Uslati'nin yaşlılığını fırsat bilen zalim Patti Han, Uslati'nin güçlü olduğu bir dönemde değil, onun ölüme yakın olduğu hasta döneminde ülkesine saldırır. Bu da düşmanın namertliğini ve etrafı daima düşmanlarla çevrili olan güçlü bir halkın zor duruma düştüğünde zaman geçmeden saldırıya uğrayacağı gerçeğini vurgulamaktadır. Destanın ilerleyen kısımlarına bakıldığında Uslati'nin ölümüyle düşmanların ülkeyi ele geçirmek üzere olması durumu yine vahşi kurtla yapılan benzetmelerle dile getirilmektedir:

“Baban vefat edince

Düşman Çuvaş ülkesinde.

Uluyorlar kurt gibi.

¹⁴⁰ Çuvaş Türklerinin destanı Ulıp'ta yer alan düşmanı kurda benzetme örnekleri için bakınız: (Bayram, 2013: 49, 160, 281 (2), 284, 328, 347, 443, 454, 460, 474, 487).

Onlardan sonra ülkede

Kalacak sadece kül.” (Bayram, 2013: 284).

Daha önce de belirtildiği üzere, halk inanışlarında kurt uluması sıradan bir durum değil aksine olağandışı bir durumdur. Zor durumda kalmış ya da sinirli ve bağırarak bir kahramanın anlatımında kullanılan kurt uluması burada düşmanlar için kullanılmaktadır. Kağanları ölmüş Çuvaş halkının düştüğü zor durum ifade edilirken düşmanların ülkelerini istila etmeleri ve onların tabiatla uluşan aç kurtlar gibi oldukları, Çuvaş topraklarında kazandıkları zaferi haykırırcasına kurt gibi uluyarak gösterdikleri vurgulanmaktadır.

1.4. Askerlerin/Alpların Kurda Benzetilmesi

Türk dünyası destanlarında benzetme unsuru olarak kullanılan kurdun, kahramanların yanında savaşan alplar, ordu içerisinde yer alan askerler için de kullanıldığı görülmektedir. Sibiry sahasından Altay Türklerinin; Karluk-Uygur sahasından Özbek Türklerinin, Kuzey Batı (Kıpçak) sahasından Başkurt, Kazak, Kırgız Türklerinin destanlarında örneklerine rastlanılan askerleri/alpları kurda benzetme olgusunda alpların düşmanlara saldırma şekilleri, stratejileri, düşman gördüklerindeki tavırları kurdun avlanma hâlindeki durumlarına benzetilmektedir.

Sibiry sahası içerisinde incelenen destanlarda askerleri/alpları kurda benzetme örneğine Altay Türklerinin *Maaday-Kara Destanı*’nda rastlanmaktadır. Destanda zalim ve yeryüzünde olup biten her şeyi bilen Kara-Kula Kağan, yiğit Maaday-Kara’nın ak davasını almak ve yurdu Altay’ı ele geçirmek için yola çıkar. Atlanıp yola düşecek olan Kara-Kula Kağan’ın peşi sıra gelecek olan yiğitleri destanda şu şekilde aktarılır:

“Kurt gibi yiğitleriyle

Kara-Kula Kağan

Altay’ından yola çıktı” (Naskali, 2015: 49).

Mısralarda kurda benzetilen yiğitler, Maaday-Kara’nın düşmanı olan Kara-Kula Kağan’ın askerleridir ve kağanlarının emriyle savaş hazırlığı içerisine girmişlerdir. Destancının savaşa hazır bu alpları kurda benzettiği görülmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken husus, aşağıda verilecek olan alpları kurda benzetme örneklerinden farklı olmasıdır. Diğer örneklerde görüleceği üzere

başkahramanın alpları/yiğitleri kurda benzetilmektedir. Ancak burada başkahramana düşman olan bir kağanın alpları için anlatıcı kurt benzetmesi yapmaktadır. Diğer Sibiry Türklerinin destanlarında alpları/yiğitleri kurda benzetme örneğine rastlanmazken yalnızca Maaday-Kara’da düşman alplar için bu benzetmenin kullanıldığı görülmektedir. Bu kısımda bilhassa coğrafi konumun önemi göz önüne alınmalıdır. Bu sahada savaşçı kahramanların, destan anlatıcıları tarafından kurda benzetilmesine rastlanmaması, o coğrafyada kurda verilen önemin en azından alplar için yapılan benzetmelerde önemli bir unsur olmadığını düşündürmektedir.

Özbek Türklerinin *Dalli* ve *Huşkeldi*¹⁴¹ adlı destanlarında askerlerin sıklıkla kurda benzetildiği görülmektedir. *Dalli Destanı*’nda Goroğlibek, oğlu Hasanhan için kırk yiğidi ile beraber Erzurum yoluna koyulur. Kahraman ve alplarının yola revan oluşu destanda şu şekilde ifade edilir:

“Kırk büyük neşeli kurt gibi koşuşup

Birbirine iş gösterip gider.

Kırk yiğidin hepsi de erlerin eridir,

Savaşın büyüü tutup gider.” (Sezer, 2017: 403).

Dizelerde yer alan kırk büyük neşeli kurt, Goroğlibek’in alpları için yapılmış bir benzetmedir. Goroğlibek’in düşmana karşı koymak için yola revan oluşuna çok sevinen savaşmaya hazır kırk alp neşeli kurtlara benzetilmiş, her bir alpin yiğit ve er oldukları ilerleyen dizelerde anlatılmaya devam edilmiştir. Son mısradaki görülen ‘*Savaşın büyüü tutup gider*’ ifadesi ise yatağında ölmektense er meydanında savaşarak ölmeyi tercih eden alplığa mahsus bir düşüncenin bu kırk alp için de geçerli olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda alpların savaşmak için beylerinin yanında yola koyulmalarından mutluluk duydukları da açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Destanın devamında Goroğlibek, alpları savaşa hazır hâle getirmek, onları yüreklendirmek ve tecrübelerini aktarmak için şunları söyler:

“At sürün beyler gayret ile

Korksun düşmanların gözü,

Kurt gibi aralayın,

¹⁴¹ *Huşkeldi Destanı*’nda yer alan askerlerin kurda benzetilmesine dair örnek için bakınız: (Öztürk, 2011: 163).

Düşman olsun koyun ile kuzu.” (Sezer, 2017: 453).

Bu dizelerden anlaşılacağı üzere Goroğlibek, nasıl savaşmaları gerektiğine dair alplarına bilgi vermekte ve burada askerlerinin bir kurt gibi savaşmasını, avını alt eden bir kurt edasıyla düşmanların aralarına girip onları yerle bir etmelerini istemektedir. Son dizedeki sürüye dalan kurt korkusuyla kaçışan koyunları ve kuzuları anımsatan ‘*Düşman olsun koyun ile kuzu*’ ifadesi, bey ile alpların saldırması neticesinde kendi canını kurtarma pahasına askerlerin etrafındakileri göremeyeceği bir savaş sahnesini gözlerde canlandırmaktadır. Bu ifadelerle Goroğlibek’in, alplarının, kurda benzer düşmanların arasına girerek yine kurt gibi onları dağıtmasını, bu korkuyla aynı orduda birlikte mücadele eden askerlerin dahi birbirlerine düşman olmasını sağlamalarını istediği anlaşılmaktadır¹⁴².

Başkurt Türklerinin kahramanlık destanlarından biri olan *İdigey ile Moradım*’da askerlerin kurt sürüsüne benzetildiği görülmektedir. Kahraman İdigey, ülkesini, ilini bir araya getirebilmek için ihtiyar Habrav’a gider ve aklındakileri ona anlatır. Habrav, İdigey’in bu düşüncesine çok sevinir, Ural halkına haber verip onları bir araya toplayarak halka seslenir ve şöyle söyler:

“Ey, Ural Dağ, Ural Dağ,

Geçmiş günlerini düşünsem

Yiğitlerin fırlayıp,

Kurt sürüsü gibi toplanıp,

*Sürümü beklemek adına harekete geçmiştir.*¹⁴³” (Arslan, 2017: 90).

Başkurt Türklerinin destanlarında Ural Dağ kutlu bir mekân olarak kabul edilmekte, kutsanmakta, ona övgüler düzülmektedir. Ural Dağ’dan sıklıkla bahsedilen destanlardan biri de İdigey ile Moradım’dır. Yukarıda verilen dizelerde görüldüğü üzere ihtiyar Habrav, sözlerine ilk olarak Ural Dağ ile başlamakta ve eski günleri yâd ederken Ural Dağ’da toplanan erler için kurt sürüsü benzetmesi yapmaktadır. Habrav, eski günlerdeki gibi Ural Dağ’ın etrafında toplanan yiğitlerin hasretini çekmekte ve ülkesini *sahibi ölmüş bir yurda* benzetmektedir. Bu yüzden

¹⁴² *Dalli Destanı*’nda yer alan askerlerin kurda benzetilmesi olgusuna dair diğer örnekler için bakınız: (Sezer, 2017: 455, 465, 499).

¹⁴³ *İdigey ile Moradım*’da yer alan askerlerin kurda benzetilmesi olgusunun diğer örnekleri için bakınız: (Arslan, 2017: 211); (Ergun vd. 2014c: 282).

İdigeý'in asker toplayarak ülkesini eski hâline getirme düşüncesine çok sevinir ve ikisi beraber Ural için asker toplamaya, halkı kendine getirmeye çalışır.

Kazak Türklerinin destanlarına bakıldığında *Oljabay Jene Kırık Batır*¹⁴⁴, *Mırkı Batır*¹⁴⁵ ile *Kırım'ın Kırık Batırı*¹⁴⁶ destanlarında da askerlerin kurda benzetildiği görülmektedir. *Oljabay Jene Kırık Batır Destanı*'nda Kazak Türklerinin ezeli düşmanı olan Kalmuklarla girdiği bir mücadelede kırk alp için şu sözler dile getirilmektedir:

“Geliyor birleşip kırk bozkurt

Kalmuk'a olmak için ecel

Gürleyip yağın bulut gibi geliyor” (Bayram, 2010: 186).

Doğayla sürekli etkileşim hâlinde olan Türk boyları, coğrafi şartlar gereği birlikte yaşadıkları hayvanlarla özdeşim kurmakta, kendilerini onlara benzetmekte yeri geldiğinde hayvanları taklit ederek hayatlarını idame ettirmektedir. Örnekte görüldüğü üzere Kalmuklara karşı saldırıya geçen kırk alp, güçlü, atik ve tehlikeli vahşi hayvanlardan olan bozkurda, devamında ise yağmur bırakan bulutlara benzetilmekte, bu da olağanüstü güçte olan kahramanların tasvirinde tabiat unsurlarından sıklıkla faydalandığını bir kez daha göstermektedir. Kırgız Türklerinin destanlarından biri olan *Er Soltonoy Destanı*'nda da askerlere yapılan benzetmelerde tabiat unsurlarından faydalandığı görülmektedir. Destanda düşmana karşı savaşa giden askerler için kullanılan cümlelerden bir tanesi şu şekildedir:

“Yılmayan yiğitler boz kurtlar

Sel gibi akıyorlar.

Yüzleri soğuk yılan gibi,

Yüreğe mızrak sokuyorlar.

Aç kurt gibi kırk yiğit,

¹⁴⁴ *Oljabay Jene Kırık Batır Destanı*'ndaki askerleri kurda benzetmeye dair diğer örnek için bakınız: (Bayram, 2010: 187).

¹⁴⁵ *Mırkı Batır Destanı*'nda askerleri kurda benzetmeye dair tespit edilen bir örnek için bakınız: (Karaca, 2009: 163).

¹⁴⁶ *Kırım'ın Kırık Batırı Destanı*'nda askerleri kurda benzetmeye dair tespit edilen bir örnek için bakınız: (Türkmen; Arıkan, 2007: 253).

*Hep birlikte varıyorlar*¹⁴⁷”(Akmataliyev vd. 2010: 175).

Mısralarda görüldüğü üzere alplar, önce avının peşini bırakmayan yılmaz bozkurlara benzetilmiş sonrasında ise akına giden askerlerin sel gibi aktığından dem vurulmuştur. Devamına bakıldığında ise korkusuzca savaşa giden bu yiğit askerlerin soğukkanlılığından ötürü olmalı ki yüzleri soğuk yılana benzetilmiştir. Doğadan yararlanılarak bozkurda, akan sele ve yılana benzetilen alplar, daha sonra kana ve ete susamış aç kurlara benzetilmiştir. Bu da alpların savaşa ne kadar istekli olduklarının ve düşmanlarının üzerine korkusuzca nasıl gittiğinin anlaşılmasını sağlamaktadır.

Çuvaş Türklerinin kahramanlık destanı Ulıp'ta kurda benzetme olgusunun düşman ya da düşmanlar için yapılan benzetmelerde kullanıldığı daha önce belirtilmişti. Ancak destanda bir de Çuvaş halkı için kurt benzetmesi yapıldığı görülmektedir. Destanın başkahramanı Ulıp, oğlu Urtem'i iyi bir alp olması için eğitir. Yine oğlunu eğittiği bir sırada vuruşmaya başlamadan önce *ben olayım Tatar sen ol Çuvaş askeri* diyerek sözlerini şu şekilde devam ettirir:

“Tatar bilir saklanmayı.

Çuvaş seker kurt gibi” (Bayram, 2013: 469).

Ulıp sözünü bitirdikten sonra baba oğul yoruluncaya dek vuruşmaya başlar. Ulıp'ın vuruşma sırasında Çuvaş askerlerini seken kurda benzetmesi, Çuvaş askerlerinin savaştan korkmayan, savaşa kurt gibi giden korkusuz askerler olduğunu düşündürmektedir.

1.5. Halkın Kurda Benzetilmesi

Türk boylarının destanlarında kahramanların, askerlerin ve düşmanların yanı sıra halkların da kurda ya da kurt sürüsüne benzetildiği görülmektedir. Halkların kurda benzetilmesine dair örnekler Kuzey Batı (Kıpçak) grubu içerisinde incelenen Başkurt, Kazak ve Kırgız Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır. Başkurt Türklerinin destanlarından yalnızca *İdigey ile Moradım*'da tespit edilen halkın kurda benzetilmesi örneği şu şekildedir:

“Akkolombet'in küçük kardeşinin

¹⁴⁷ *Er Soltanoy Destanı*'nda askerlerin kurda benzetilmesine dair diğer örnekler için bakınız: (Akmataliyev vd. 2010: 35, 153, 170, 204, 211). Yine Kırgız Türklerine ait olan *Kurmanbek Destanı*'nda da askerlerin kurda benzetilmesine dair bir örnek tespit edilmiştir. Örnek için bakınız: (Mukasov, 2013: 44).

Karaloğombet adlı yiğidin

Yavrusunun derisini soyup, han olup,

Uruğunu kurt canlı yaptığı;

....İşte bunu da gören ihtiyarım” (Arslan, 2017: 127).

Destanda Toktamış ile İdige arasında geçen şiddetli bir mücadele vardır. İdige'nin iline gidip asker toplayıp geri gelmesinden korkan Toktamış Han, güçlü yiğitlere başvurarak onu öldürmelerini ister, ancak ne kadar güçlü olsalar da hiçbiri İdigey'in peşinden gitmeye cesaret edemez. Daha sonra ilin büyük ozanı-falcısı ihtiyar Habrav, Toktamış'ın olduğu yere gelir ve nasihat etmeye başlar. Yukarıda verilen örnek, ihtiyar Habrav'ın çok eskiden beri yaşayan bir adam olduğunu ifade etmek için kullandığı geçmiş dönemde yaşanan olaylardan bir alıntıdır. Eski zamanlarda Akkolombet ile Karaloğombet kardeşlerin arasındaki mücadeleye şahit olacak kadar yaşlı olan Habrav, Akkolombet'in kardeşi yiğit Karaloğombet'i yenip halkını ve beylerini öldürdükten sonra kendisi han olup uruğunu/ halkını kurt canlı yaptığını, kurt gibi dirilttiğini ifade etmektedir. Destan akışında eski anı olarak kısaca yâd edilen bu olayda, güçsüz olan halkını güçlü kılan, yersiz yurtsuz halkını yer sahibi yapan ve onlara han olan Akkolombet'in, halkını kuzu gibi bıldırcın gibi olmaktan kurtararak güçlü kılışı 'kurt canlı' ifadesiyle aktarılmaktadır. Akkolombet sayesinde halk, sürekli savunmaya muhtaç bıldırcın ya da kuzu değil aksine düşmanlarına korku salan bir kurt kadar güçlü hâle gelmiştir.

Kırgız Türklerine ait *Manas Destanı*'nda halkın kurda benzetilmesinin düşman ağzından aktarıldığı görülmektedir. Âlimler, Pekin padişahı Esenkan'a Manas'ın büyüdüğünde Pekin'e saldıracağı haberini verir ve Kırgızların sayıca çokluğunu, saldırganlığını anlatır:

*“Orta Asya **Kırgızlar**'ı diye,*

Çokluğu kara kurt gibi,

Orta Asya Türk'ü diye,

Ortalığı alt üst eder gelip!..” (Musayev ve Akmataliyev, 2007: 269).

Verilen örnekte âlimlerin, Kırgız Türklerini kara kurda benzettiği ve onların güçlü, saldırgan, düşmanını yok edecek güçte bir halk olduğunu ima ettikleri görülmektedir. Kırgız halkının düşmanı olan bir padişahın âlimleri, Kırgızları çok olmalarından ötürü kurt sürüsüne benzetmektedir ancak burada 'kara' sıfatı Kırgız

halkını kötölemek için olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Türk mitolojinde kara kurdun kötülüğü simgeleyen varlıklardan biri olarak algılandığı daha önce belirtilmişti. Bu açıdan bakıldığında Pekinli âlimlerin kurtla özdeşleştirdiği Türk halklarının sadece bir boyu olan ve kendileri için tehdit oluşturan Kırgız Türklerini kara kurt olarak görmeleri tabii görünmektedir. Halkının kurda benzetilmesi örneğine rastlanan bir diğer destan Kazak Türklerine ait olan *Suranşı Batır Destanı*'dır. Kahraman Suranşı, düşmanı bertaraf ederek beyleri ve halkını kurtarır. Bu durum destanda şu şekilde ifade edilir:

“Ateşi durdurdu,

Kurttan halkı kurtardı,

Gönlü çok rahat etti.” (Jumadilova vd. 2015: 285).

Kahraman Suranşı; halkını, askerlerini, beylerini düşükleri zorumdan kurtarmış ve sosyal devlet anlayışı kapsamında kağanlık, hanlık görevini yerine getirmiştir. *Kurttan halkı kurtardı* ifadesiyle Suranşı'nın halkı kurtlara, kurt sürüsüne benzetilmekte ve onların kurtlar gibi esir edilemez, güçlü bir halk olduğu vurgulanmaktadır.

1.6. Hayvanların Kurda Benzetilmesi

Türk dünyası destanlarında alpların, cesur yiğitlerin savaş taktikleri, düşmanlarına saldırı anındaki tutumları ve sergiledikleri tavırlar doğadaki vahşi hayvanlarla özdeşleştirilmiş ve olayların akışında kahramanlar tehlikeli, korkulan hayvanlara benzetilmiştir. Bu durum yalnızca destanın başkahramanları ya da cesur alpları için değil kahramanların mücadele ettiği düşmanları ya da destandaki menfi karakterler için de geçerlidir. Hatta insan ırkına mensup düşmanın yanı sıra mitolojide kötücül varlıklar olarak bilinen abaahı gibi ruhların da kurda benzetildiği görülmektedir. Bütün bunların yanı sıra çok sık rastlanmamış olmasına rağmen destan kahramanlarının atlarının da kurda benzetildiği görülmektedir. Atların kurda benzetilmesine dair örnekler Özbek Türklerinin *Erali ve Şirali Destanı* ile Başkurt Türklerinin *Ural Batır Destanı*'nda tesadüf edilmektedir.

Özbek Türklerinin destanı Erali ve Şirali'de başkahraman Erali Han ile cengâver Gevir Pehlivan hızla yollarına revan oldukları sırada atlarının yorgun olmalarından dolayı dinlenmeye karar verirler. Destanda atların bu yorgun hâlleri

“**hayvanlar kurt gibi yoruldu**” (Fedakar, 2009: 449) ifadesi ile dile getirilmektedir. Destanda daha önceki örneklerde görülen kurda benzetilmelerden farklı bir durum söz konusudur. Burada yalnızca atların gerçek anlamda yorulmuş olmaları kurtların yorulmuş hâllerine benzetilmiştir. Diğer bir örneğin yer aldığı Başkurt Türklerinin destanlarından Ural Batır’daki benzetme daha önce kahramanlara atfedilen benzetmelerle örtüşmektedir. Destanda, kahraman Huma’nın kendisi gibi güçlü bir boz atı vardır. Kahramanlardan farklı görülmeyip onlarla eş değer sayılan atlardan biri olan bu boz atın destandaki tasviri şu şekildedir:

“Kulaklarını kısıp

Sağa sola bakınır

Alıcı kurt gözü gibi,

Göz bebeğini kızartır

Gemini çiğneyip öfkeden

Ağzını köpürtür” (Ergun vd. 2014a: 113). (Ergun, 2014: 113; 150)

Olağanüstü güçlere sahip olan boz atın, sağa sola bakınması ve öfkeden ağzını köpürtmesi avını görmüş aç, hırçın, kısıp ve dik bakışlı bir kurda benzetilmektedir. Bu kullanım, düşmanlarını gören kahramanların takındığı tavırlarda sık kullanılan benzetmelerden bir tanesidir. Ancak burada kahramanın atı için yapılmış olması oldukça dikkat çekicidir. Bu, atlarla alpların ne denli bütünlediğini gösteren güzel bir örnektir.

Bütün bu örneklerin yanında bir de Türk destanları içerisinde kurdun cansız varlıklara benzetilmesine dair örnek tespit edilmiştir. Saha/Yakut Türklerinin kahramanlık destanlarından *Ayı Karası Atlı Eles Bahadır*’da başkahraman Eles Bahadır’ın atına binip yoluna revan oluşuna dair uzun bir tasvir yapılmaktadır. Bu tasvirlerde kahramanın yolunun üzerindeki ağaçların her biri farklı bir şeye benzetilirken kuru kütükler için de şu şekilde bir benzetme yapılmaktadır:

“Dikili kuru kütükleri

Yıkıp geçince,

Bozkurt gibi olup

Ulumaya başlamışlar” (Ergun vd. 2017: 208-209).

Destanda kahramanın yolunun üzerinden geçtiği çürük ağaçlar, kuru dallar, kayın ve melez ağaçlarının her biri eğilen kocakarılar, tekmedenip yıkılan yaşlı insanlara, genç kızlara benzetilirken kuru kütüklerin de uluyan bozkurlara benzetildiği görülmektedir.

1.7. Benzetmelerde Kurdun Dolaylı Kullanılması

Türk dünyası destanlarında kahramanlar, düşmanlar, askerler ve halklar için benzetmeler yapılmakta, bu benzetmelerde ise ağırlıklı olarak tabiat unsurlarından faydalanılmaktadır. Kahramanların gücü, cesareti ve korkusuzluğu vahşi hayvanlarla yapılan benzetmelerde aktarılırken; düşmanların, korkup kaçan askerlerin ya da yenilgiye uğrayan halkların korkması ise doğadaki yaşam mücadelesinde daha çok avlanan konumunda olan zayıf hayvanlara yapılan benzetmelerle aktarılmıştır. Buraya kadar incelenen destan örneklerinde ister iyi ister kötü niyetli olsun korkusuz, acımasız, yenilmez ve vazgeçmek bilmeyen kahramanların özelliklerinin vahşi hayvanlardan biri olan kurda benzetilerek yansıtıldığı görülmüştür. Bu kısımda ise kurda benzetilen kahramanların mücadelesinde yenilen, korkup kaçan karakterler için yapılan benzetme örnekleri incelenecektir.

Destanlarda benzetme unsuru olarak karşılaşılan kurdun dolaylı şekilde kullanıldığı örneklerle, Kıpçak sahasından Başkurt, Kazak Kırgız, Tatar Türkleri ile Karluk-Uygur sahasından Özbek Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır. Başkurt Türklerinin *Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen, Tülle Membet, Yulay ile Salavat ve Akay Yavı (Savaşı)*¹⁴⁸ destanlarında kurdun dolaylı şekilde benzetmelerde kullanıldığı görülmektedir. Yalık Bey Karmasan ile Sermesen Destanı'nda kahraman Yalık, kendisinden korkan il baskıncıları için şu ifadeyi kullanır:

“Kurt gelirse tay, kulunlar

Nasıl ürkerse,

Öyle korktu benden hep

İl baskıncıları” (Ergun vd. 2014c: 345).

¹⁴⁸ *Akay Yavı (Savaşı) Destanı*'nda da *“kurttan ürkmüş koyun gibi”* (Ergun vd. 2014d: 146) ve *Yulay ile Salavat Destanı*'nda *“kurttan korkmuş koyun gibi”* (Ergun vd. 2014d: 220) ifadelerinde kurdun dolaylı şekilde benzetmelerde kullanıldığı görülmektedir.

Destan kahramanı Yalık, kendisini kurda benzetirken mücadele ettiği il baskıncılarını taya ve kuluna benzetmekte, onların kurt gören tay/kulun gibi kendisinden korkarak kaçtığını ifade etmektedir. Benzetmelerde kurdun dolaylı şekilde kullanıldığı başka bir Başkurt Türkü destanı ise *Tülle Membet*'tir. Destanda eski günlerdeki birlik beraberlik yâd edilirken göç zamanında insanların ata nine ve ata dedeler önderliğinde hep beraber yaylaya göç ettikleri günler anılır. Ancak zamane insanların eskisi gibi olmayıp değiştikleri “*şimdiki insan **kurt dokunmuş koyun sürüsü gibi** birisi bu tarafa öbürü o tarafa çeker de urganı kopartıp her tarafa dağılıp giderler, beraberlik de bereket de yok*” (Ergun vd. 2014c: 438) cümlesi ile ifade edilir. Göç zamanı bilge kişilerin önde, diğer insanların geride onları takip etmesi durumu, önde giden yaşlı kurdun gerideki genç kurtlara yol göstermesi ve önlerini açması durumunu andırmaktadır. Ancak destanda, eski günlerdeki birlik beraberliğin olmayışı, koyun sürüsüne dalan bir kurdun her bir koyunu başka tarafa kaçırışına benzetilmekte, tıpkı kaçan koyunlar gibi zamane insanların da darmadağın hâlde yaşam sürmekte olduğundan yakınılmaktadır. Burada halk kurda benzetilmiş, onların dağınıklığının sebebi koyuna saldıran kurt benzetmesi ile aktarılmıştır.

Kazak Türklerinin destanlarında yer alan benzetme örneklerinde kurdun dolaylı şekilde kullanılması söz konusudur. Destanların genelinde bu şekilde yapılan benzetmelerde *koyun*, *kuzu* örneklerinin kullanıldığı görülürken Kazak Türklerinin destanlarında esas benzetme unsuru olan hayvanlarda *kartal*, *koyun*¹⁴⁹, *köpek*, *oğlak* gibi çeşitlilik olduğu görülmektedir. *Kambar Batır Destanı*'nda Karaman Han, Kambar'ı huzuruna getirmesi için Kelmembet'i görevlendirir. Kambar'ın yerine gelen Kelmembet, Karaman'ın sözlerini iletince Kambar çok sinirlenir ve Kelmembet, Kambar'ın hiddeti karşısında korkar. Bu durum destanda şu şekilde ifade edilir:

“Kurt görmüş oğlak gibi

Kelmembet korkuya kapılır” (Türkmen ve Arıkan, 2011: 219).

¹⁴⁹ Kazak Türklerinin destanlarında kurdun dolaylı, koyunun ise esas benzetme unsuru olarak kullanıldığı örnekler için bakınız: *Şora Batır (Molla Musa Varyantı) Destanı* (Korgonbekov, 2010: 62, 124); *Akböpe – Savıtbek Destanı* (Karaca, 2007: 109); *Mırkı Batır Destanı* (Karaca, 2009: 169); *Kambar Batır Destanı* (Türkmen ve Arıkan, 2011: 227).

Görüldüğü üzere destanın başkahramanı güçlü Kambar kurda benzetilirken Kelmembet de kurt karşısında korkuya kapılan oğlağa benzetilmektedir. Bu şekilde yapılan benzetmelerde hem kahramanın gücü hem de karşısındakinin çaresizliği hayvanlar âlemindeki yaşamsal döngüden, hayatta kalma mücadelesinden esinlenerek aktarılmaktadır. İki hayvan arasındaki mücadelenin benzetme unsuru olarak kullanıldığı bir başka Kazak Türkü destanı *Mırkı Batır*'dır. Destanda kahramanın atlanması ve yoluna devam etmesi şu şekilde aktarılmaktadır:

“Kurt yakalamış kartal gibi cilveyle,

Mırkı atına biniverdi.” (Karaca, 2009: 175).

Atlar, destan kahramanlarının en önemli yardımcılarından biri olduğu gibi avcılar da en önemli yardımcıları kartallardır ve kartal, kurdu avlayıp onu alt edebilecek güçteki hayvanlardan bir tanesidir. Destanda Mırkı Batır'ın atına binışı, yoluna revan oluşu kurt yakalamış bir kartala benzetilmekte ve kurt dolaylı kullanılan bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁰ Kurdun dolaylı benzetme unsuru olarak kullanıldığı bir başka destan ise *Suranşı Batır*'dır. Kötü niyetli bir karakter olarak destanda yer alan Orman Han, Suranşı'yı huzuruna çağırır. Hanın huzuruna gelen Suranşı, kardeş olan Kazakla Kırgız'ı birbirine düşman edip askerlerin ölmesine sebep olan ve halkı bozan Orman Han'a çok öfkeli. Orman Han, Suranşı'nın öfkesine şaşırır. Destanda bu durum şu cümleyle ifade edilir:

“Kurt görmüş köpek yavrusu gibi

Han şaşırarak baktı” (Jumadilova vd. 2015: 292).

Örnekte görüldüğü üzere destanın başkahramanı yiğit Suranşı kurda, onun düşman olarak gördüğü zalim Orman Han ise kurt görüp korkan köpek yavrusuna benzetilmektedir. Destanın devamında Suranşı'nın bu tavrına sinirlenen Er Bukay, hiddetle Suranşı'nın üzerine yürür ve onu öldürmek için hamle yapar. Destanda Bukay'ın, Suranşı'nın üzerine yürüyüşü su sözlerle dile getirilir:

“Bağırarak yaklaştı,

Ağzı köpükle dolarak.

Sanki kurtlu başın dağı gibi,

Bahadır doğmuş.” (Jumadilova vd. 2015: 293).

¹⁵⁰ Kazak Türklerinin diğer bir destanı *Suranşı Batır*'da da kurdun dolaylı, kartalın doğrudan benzetme unsuru olarak kullanıldığı örnek için bakınız: (Jumadilova vd. 2015: 266-267).

Suranşı'yı tehdit ederek üzerine yürüyen Er Bukay'ın, ona olan kızgınlığı ve hiddeti destanda 'kurtlu başın dağı gibi' ifadesiyle aksettirilmektedir. Destan anlatıcısının maharetli anlatışıyla bu ifade günlük hayatta kullanılan *öfkeden deliye dönen insanların başından duman çıkması* olgusunu dinleyicinin/okuyucunun gözünde canlandırmaktadır. Kazak Türklerine ait destanlar içerisinde kurdun dolaylı benzetme aracı olarak kullanıldığı farklı bir örnek daha mevcuttur. *Alankay Batır Destanı*'nda on beş yaşına gelen Alankay, bir gün babası Molaksay'ın yanına gidip uzaktaki dayısının yanına gidip özlem gidermek istediğini belirtir. Babası, oğlunun bu isteğine karşı çekingen bir tavır sergiler ancak aklından da şu cümleyi geçirir:

“Genç olsa da çocuğun

Kurda yeter gücü” (Bayram, 2010: 22).

Yaşı küçük olduğu için oğlunun böyle bir yolculuğa çıkmasına gönlü razı olmayan baba, aslında oğlunun bu yolculuğu kaldıracak güçte olduğunun farkındadır. Bir alpin kurt tutacak, kurt boğacak, kurtla mücadele edecek kadar güçlü olması, yolda karşılaşacağı düşmanları alt edebilecek bir erliğe geldiğinin göstergesidir. Bu durum aynı zamanda çıkacak olduğu yolda kurt vb. vahşi hayvanlarla da mücadele edebileceği anlamına gelmektedir. Destanda Alankay'ın güçlü bir er olacak yaşa gelmesi, kurda gücü yetecek oranda büyümüş olmasıyla anlatılmakta, bu da kurdun dolaylı bir benzetme aracı olarak destanda yer aldığını düşündürmektedir.

Kurdun dolaylı benzetme unsuru olarak kullanıldığı ilginç örneklerden biri de Kırgız Türklerinin *Canış-Bayış Destanı*'nda yer almaktadır. Destanda Canış'ın Kalmuklarla savaşının anlatıldığı bir sahnede Canış, çalılarının arasına gizlenip Kalmuklar geldiği anda ansızın üzerlerine hücum eder. Canış'ın bu saldırışı destanda şu şekilde ifade edilir:

“Kurt gören biri gibi

Bir başka saldırdı düşmana” (Akmataliev ve Mukasov, 2013: 59).

Canış'ın düşmanlarını gördüğünde korkusuzca onlara saldırması, kurt gören birinin hayatta kalmak için vereceği mücadelede canhıraş savunmaya geçmesine benzetilmektedir. Aynı destanda geçen *“Kurda atılan oğlağız”* (Akmataliev ve Mukasov, 2013: 29) ifadesinde kurdun dolaylı, oğlağın doğrudan benzetme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Benzer durum *“kurt görmüş oğlak gibi”* (İnayet, 2017: 75) ifadesinin yer aldığı *Manas Destanı*'nda da söz konusudur. Kırgız Türklerine ait

destanlarda koyun ve oğlağın yanı sıra yilkının da benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁵¹ *Eşimkul Menen Zuura Destanı*’nda destan kahramanları Er Kökül ile Aruuke birbirine âşık iki gençtir. Ancak Aruuke’nin halkı, damatları Er Kökül’e düşmanlık beslemekte ve ondan öç almak istemektedir. Er Kökül, sevdiği Aruuke’yi alıp kendi iline götürmek için yârinin evine gelir ve halktan düşman olan kişiler gece uykusunda evi basar endişesi ile uyumaz. Sabah olduğunda iki gencin ilk işi, Aruuke’nin hisselerini alıp oradan ayrılmak olur. Ancak halk, Aruuke’ye verilen hisselerle pek razı olmasa da Kökül’e karşı gelemezler. Destanda halkın Kökül karşısındaki tutumu şu şekilde dile getirilir:

“Kadın erkek uğuldaşıp

Kurt saldırmış yilkı gibi

Çoluk çocuk ağlayıp

Aruuke’nin alacağını

...On deveye yükledi” (Çelebi, 2007: 325).

Örnekte görüldüğü üzere Kökül karşısında sessiz kalan ve birbirlerine sessizce fısıldaşan halk yilkıya, Kökül ise kurda benzetilmektedir.

Tatar Türklerinin destanlarına gelindiğinde *Çora Batır Destanı*’nda koyunun doğrudan, kurdun ise dolaylı şekilde benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Kahraman Çora ile Ali Bey arasında geçen bir mücadelede Ali Bey’in Çora Batır’ın adamlarına saldırışı destanda şu şekilde aktarılmaktadır:

“Ali Bey atından indi

Kamçısına dayanıp,

Kan dökerek kaldı

Yanındaki kırk savaşçıyı

Kurt kapmış koyunlar gibi¹⁵²

Doğrayıp, yarıp attı” (Urmançı, 2007: 365).

¹⁵¹ Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan kurdun dolaylı koyunun doğrudan benzetme unsuru olarak kullanıldığı örnekler için bakınız: *Eşimkul Menen Zuura Destanı* (Çelebi, 2007: 227, 231, 235); *Canış-Bayış Destanı* (Akmataliev ve Mukasov, 2013: 91); *Manas Destanı (Cusup Mamay Varyantı)* (İnayet, 2017: 169, 223).

¹⁵² Tatar Türklerine ait olan *Çora Batır Destanı*’nda koyunun doğrudan, kurdun ise dolaylı şekilde benzetme unsuru olarak kullanıldığı diğer örnekler için bakınız: (Urmançı, 2007: 385, 389).

Dizelerde görüldüğü üzere Ali Bey, Çora Batır'ın adamlarına saldırarak onları sağa sola dağıtmaktadır. Destanda adamların sağa sola savrulması, kurdun sürüye saldırdıktan sonra korkan koyunların kaçışına benzetilmektedir. Burada kurt Ali Bey'i sembolize ederken koyunlar Çora Batır'ın adamlarını yansıtmaktadır.

Karluk-Uygur sahası içerisinde incelenen Özbek Türklerinin destanlarında da benzetme örneklerinde kurdun dolaylı şekilde kullanılmasına rastlanmaktadır. *Ayçınar Destanı*'nda kendinden yaşça küçük bir kıza göz koyan açgözlü ihtiyar Nazarbay'ın atını sürüp yola koyulması destanda şu şekilde aktarılmaktadır:

“Eğilip gider beli,

Dermansızlaştı eli,

Kurt kovan köpek gibi

Sarkıp kaldı dili” (Solmaz, 2007: 49).

İhtiyar Nazarbay 60 yaşındadır ve eskisi kadar hızlı, çevik değildir. Bu yüzden at üstünde çabuk yorulmaktadır. Bu durum destanda hayatta kalmak için kurttan kaçan bir köpeğin hâline benzetilerek dinleyiciye/okuyucuya yansıtılmaktadır. Destanda ayrıca korkan askerler için de **“kurt görmüş koyun gibi”** (Solmaz, 2007: 161) benzetmesinin yapıldığı görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında Türk dünyası destanlarında varlığı tespit edilen benzetmelerde kurdun dolaylı şekilde kullanılması örneklerinde hem kahramanların hem de kahramanların mücadele ettikleri düşmanların, askerlerin ya da halkların *koyun, kuzu, oğlak, kartal, yıldı* gibi hayvanlara benzetildiği görülmektedir. Benzetmelerde adı zikredilen bu hayvanlar, genellikle kurttan kaçıyor, kurttan korkmuş ya da kurt saldırmış şeklinde zikredilmektedir. Destan anlatıcılarının olayları aktarırken yaptığı bu benzetmeler, kahramanların cesaretini, öfkesini, savaşçı ruhunu, korkusunu, telaşını vb. hâl ve hareketlerini dinleyiciye/okuyucuya daha iyi geçirebilmek için kullanılmaktadır. Böylelikle destancının mahareti, destanı anlatış şeklinde canlanarak aktardığı olayları dinleyicinin gözleri önünde cereyan ediyormuşçasına, âdeta dinleyiciye/okuyucuya yaşatıyormuşçasına hissettirmektedir. Bu da destan anlatım geleneğinde başarılı bir destan anlatıcısının özelliklerinden bir tanesidir.

2. Tasvir Unsuru Olarak Kurt

Destanların şahıs kadrosunda yer alan iyi ya da kötü karakterlerin bazen dış görünüşlerini bazen hâl ve hareketlerini bazen de karakterlerini anlatmak için destan anlatıcısının çeşitli tasvirlerle başvurduğu görülmektedir. Anlatıcının, dinleyicilerin dikkatini cezbet ve onları olaya bağlamak için güzelleştirmeye çalıştığı bu tasvirlerde tabiat unsurlarından, bilhassa hayvanlardan sıklıkla yararlandığı görülmektedir. Türk destanlarında kullanılan her unsurun farklı bir amaca ve işleve sahip olması gibi destanlar içerisinde yer verilen her hayvanın da amacını yerini getirdiği çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Türk destanlarında bolca rastlanılan hayvan motiflerinin işlevlerinden bir tanesi de destanın şahıs kadrosunda yer alan karakterlerin görünüşlerini, geçtiği yolların zorluk derecelerini ya da savaştıkları mekânların görünümünün dinleyicinin/okuyucunun gözünde doğal bir hâlde canlandırmak için anlatıcı/destancı tarafından tasvir unsuru olarak kullanılmalarıdır.

Türk dünyası destanları içerisinde incelenen örneklerle bakıldığında kurt motifinin genellikle kahramanları, kahramanların çeşitli amaçlar uğruna çıktıkları zorlu yolculukları ve son olarak da destanlar içerisinde yer verilen mekânları tasvir etmede kullanıldığı görülmektedir.

2.1. Kahramanları Tasvir Etmede Kurt

Türk destanları içerisinde tasvir unsuru olarak kullanılan hayvanlardan bir tanesi kurttur. İncelenen destanlarda iyi ya da kötü karakterde olsun hem kadın hem de erkek kahramanların görünüşleri, başlarına gelen olaylarda bedenlerinde vücut bulan mevcut durumları hatta karakterleri dile getirilirken kurdun tasvir unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. Kahramanların dış görünüşlerinin tasvirinde kullanılan hayvan motiflerinin en eski örneklerinden biri *Oğuz Kağan Destanı*'nda yer alan Oğuz'un ilginç tasvirlerinden biridir denilebilir. Destanda Oğuz Kağan'ın "*Ayakları öküz ayağı gibi: **beli kurt beli gibi**: omuzları samur omuzu gibi: göğsü ayı göğsü gibi idi. vücudu baştan aşağı tüylü idi.*" (Arat ve Bang, 1936: 11) şeklinde tasvir edildiği görülmektedir. Destanların yaratıldığı çevre göz önüne alındığında insanlarla hayvanların bir arada yaşam sürdüğü doğal bir sistem karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar yaşamlarını devam ettirdikleri bu sistem içerisinde en çok

hayvanlarla kendileri arasında bir bağ kurmuş ve bu bağ zamanla insanlarla hayvanlar arasında bir özdeşleşme yapılmasına öncülük etmiştir. Destanda yer verilen tasvire bakıldığında Oğuz Kağan'ın uzuvlarının ayı, kurt, samur, öküz gibi hayvanların uzuvlarına benzetilmesi, hayvanlarla insanlar arasında kurulan bu benzeşimi gözler önüne sermektedir. Anlatıcının devasa büyüklükte bir kahramanı anlattığı bu satırlarda Oğuz'un gücü, kudreti, heybeti vurgulanırken bu hayvanların gücünün Oğuz'da olabileceğine dair bir inanın varlığı da akıllara gelmektedir. Yani Oğuz'un ayaklarının boyutu ve gücü *öküz ayağı*; belinin esnek yapısı ve boyu *kurt beli*; omuzlarının kalınlığı ve heybeti *samur*; göğsünün oranı *ayı* kadar devasa boyutlarda ve güçtedir. Aynı zamanda burada Oğuz'un bütün vücudunun kıllarla kaplı olduğunun ifade edilmesi de dikkat çekicidir. Mehmet Aça'ya göre Oğuz Kağan'ın vücudunun baştan aşağı tüylerle kaplı olması ve bedensel özelliklerinin hayvani unsurlarla ifade edilmesi “*metnin insanlığın en basit aşamadan daha gelişmiş bir aşamaya doğru yaşadığı süreci göstermeye çalışmasıyla izah edilebilir.*” (2008: 45-46). Bu durum aynı zamanda hayvansal uzuvlara sahip bir alp tipinin hayvanlar gibi kıllı olmasının yanı sıra kılın bir erkeklik alameti olması ve güç simgesi olması düşüncesini de akıllara getirmektedir.¹⁵³

Oğuz Kağan Destanı'nda yer verilen bu tasvirler üzerine birçok araştırmacının fikir beyan ettiği görülmektedir. Mehmet Kaplan'a göre destanda yer verilen bu tasvirde *vücuda*, *dışa* ve *kuvvete* önem verilmiştir (2014: 15). Ayrıca Kaplan (2016: 13), Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un varlığında bütünleşen alp tipinin, Türk milletinin muayyen bir medeniyet seviyesinin varlığına dair kanıt niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Bu tasvirden hareketle Denis Sinor, Oğuz'un *tanrılaştırılmış bir hayvan, öküz* olduğunu ileri sürerek onun aslında insan olmadığını dile getirir (akt. Duymaz, 2007: 55). Ali Duymaz'a göre ise Oğuz; ilk insan, bir neslin başlangıcını temsil eden kişi olarak düşünüldüğünde onun vücudunda tanrısal bir modelin yaratıldığı ve bunun da çeşitli sembollerle dile getirildiğinin

¹⁵³ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (2010: 54) adlı eserinde İranlıların Türklerin az kıllı olduklarını düşünüp bunu bir rivayete dayandırdıklarını aktarmaktadır. Rivayete göre Türklerin ilk atası Yâfes küçükken hasta olunca annesi kurt sütüne karınca yumurtası karıştırarak ona içirir. Bu tedaviden dolayı Yâfes'in ve soyunun az kıllı olduğuna inanmaktadırlar. Turan, bunun hem Göktürklerin kurt efsanesinin İran'daki yansıma şeklinin görülmesine olanak sağladığını hem de İranlılara nazaran şimal ırkın daha az kıllı olduğunu belirttiğini ifade eder.

düşünülebileceğini ifade eder. Çünkü Oğuz Kağan, kişiöğlunun yaratıldığı evren olan yeryüzünde tanrısal modeli yansıtacak bir lider ve bunun sorumluluğunu yerine getirebilecek güçte bir ecdat atadır. Destanda yapılan benzetmelerin amacı, gerçek bir yüz veyahut beden tasviri yapmaktan ziyade ışıktan yaratılmış hatta perilerden daha güzel bir insanın somut yüzden ziyade soyut bir profilini çıkarmak olabilir (2007: 52-53). Destan anlatıcısı ,Oğuz’u, annesine babasına ya da dünya üzerindeki herhangi başka bir insana benzeterek sıradan bir görünüme sokmamıştır. Bunun yerine, tabiat unsurlarından faydalanarak onu insanüstü bir varlıkmiş gibi aktarmış ve Oğuz’un kutsallığını bu şekilde dile getirme yolunu tercih etmiş görülmektedir.

Kırgız Türklerinin ulu kağanları Manas’ın tasvirinde de hayvanlardan yararlanıldığı görülmektedir. *Manas Destanı*’nda anlatıcı Manas’ı; *geniş alınlı, dar başlı, koç burunlu, çift kirpik, kaplan boyunlu ve kalın bilekli* şeklinde tasvir etmektedir. Tasvirin devamında ise şöyle bir cümle karşımıza çıkar:

“*Kurt kulaklı, kaplan göğüslü,*

Çok farklı bir görünüşü varmış” (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 119).

Örnekte görüldüğü üzere Manas’ın tasvirinde, doğada hâkim unsurlardan olan vahşi hayvanların kullanıldığı görülmektedir. Burada, Oğuz Kağan’da olduğu gibi Manas’ın boyun ve göğüs yapısının kaplan gibi güçlü, esnek, kulaklarının bir kurt kulağı kadar keskin duyuşlu olduğundan ötürü bu benzetmelerin yapıldığı düşünülebilir. Bu kahramanlar sıradan insanlara benzememelidir; onları sıradan insanlardan farklı kılan olağanüstü nitelikleri ve dış görünüşleri olmalıdır. Bu görünüş kahramanı hem somut hem de soyut açıdan herkesten farklı kılıp ona üstünlük kazandırmalıdır.

Hayvan uzuvlarının kahramanların dış görünüşüne yansıtıldığı diğer destan örneklerine Kazak Türklerinin *Dotan Batır Destanı* ile *Şora Batır Destanı*¹⁵⁴,’nda da rastlanmaktadır. Dotan Batır Destanı’nda kahraman Künikey için şu şekilde bir tasvir yapıldığı görülür:

“*Geliyor bir oğlan,*

¹⁵⁴ Kazak Türklerinin *Şora Batır Destanı (Molla Musa Varyantı)*’nda da yer alan örnekler için bakınız: (Korgonbekov, 2010: 90, 107, 147-148). Bu örneklerde kahramanların ya yüzü kurda benzetilmekte ya da kendileri bizzat ormandaki kurda benzetilmekte ve genel itibarıyla dış görünüşleri tasvir edilmektedir.

Kurt yüzlü boz oğlan,

Arslan gibi yürekli,

Yolbars gibi bilekli.

On sekiz yaşındaki yalnız oğlan” (Aça, 2002: 184-185).

Dizelere bakıldığında kahramanın cesur görünümünün kurda, korkusuz yüreğinin aslana, düşmanları alt üst eden güçlü bileğinin de kaplana benzetildiği görülmektedir. Oğuz Kağan ve Manas destanlarında rastlanılan bu tasvirlerin aynı amacı ve niteliği taşıdığı düşünülebilir. Bir kahramanın dış görünüşü ne kadar sıra dışı ve hayvani unsurlar taşıyorsa o kahraman, o kadar güçlü ve insanüstü özelliklere dolayısıyla bir kurtarıcı ve lider olma vasfına sahiptir.

Şu ana kadar verilen örneklerde erkek kahramanların tasvirinde hayvanların kullanıldığı görülmüştür. Ancak destanlarda kadın karakterlerin tasvir edilmesinde de hayvanlardan yararlanıldığı görülmektedir. Örneğin Kırgız Türklerinin kadın kahramanı olan Cañıl’ın kahramanlıklarının, cesaretinin ve savaşçı ruhunun anlatıldığı *Cañıl Mirza Destanı*’nda Cañıl için şöyle bir betimleme yapılmaktadır:

“Karakteri güzel, boylu poslu,

Aşırı derecede kara dorudan

Erkek sesli, kurt gibi gözlü,¹⁵⁵

Kısa boylu, nazik sözlü.

Sırtı eğik, yayık döşlü, sevimli yüzlü” (Aça, 2004: 38).

Dizelerde görüldüğü üzere Cañıl; güzel, alımlı, nazik, hoş sözlü ve sevimli özellikleriyle bir kadının bütün vasıflarını taşımaktadır. Bunlara ilaveten Cañıl, bir destan kahramanı olarak kendisinden korkan düşmanlarına göz açtırmayan, savaşçı, idealleri uğruna evladından vazgeçebilecek kadar cesur, korkusuz ve güçlü bir alptir. Destanlarda lider ruhlu erkek alpların yüklendiği bütün vasıfları Cañıl’ın da taşıdığı görülmektedir. Burada Cañıl için kullanılan *kurt gözlü* ifadesi hem güzellik hem de savaşçı ruhundaki keskin dikkat ve gözlem gücü açısından değerlendirilebilir.

Kadın ya da erkek olsun güçlü, cesur ve iyi karakterlerin tasvirlerinde kullanılan hayvan unsurlarının kötü karakterler için de kullanıldığı tespit edilmiştir.

¹⁵⁵ Destanın ilerleyen kısımlarında Cañıl’ın dış görünüş özellikleri ve huyu anlatılırken ***“Kurt gözlü, dik sözlü”*** (Aça, 2004: 51) ifadesinin de kullanıldığı görülmektedir.

Çuvaş Türklerinin kahramanlık destanı *Ulp*'ta yaşlı kız olarak nitelendirilen Amukay için uzun bir tasvir yapılmaktadır. Bu tasvirde Amukay'ın insan gibi doğmadığı dile getirilirken *yüzü kazan dibine, saçı kaktüs yaprağına, burnu kar köpeğine, boynu ise kurda* benzetilmektedir (Bayram, 2013: 84). Destanda babasının şeytan olduğu dile getirilen Amukay, görüldüğü üzere destan anlatıcısı tarafından oldukça kötü ve çirkin olarak tasvir edilmektedir. Anlatıcı, kötü bir karakter olan Amukay'ın çirkinliğini dinleyicilerin gözünde canlandırmak için kaktüs, köpek, kurt gibi tabiat unsurlarından yardım almaktadır. Bu tasvirler, olumsuz nitelikler taşıyan destan kahramanını dinleyicilerin gözünde hem küçük düşürmekte hem de zihinlerinde korkunç görüntüye sahip bir varlığın yaratılmasına sebep olmaktadır. Anlatıcının aktardığı bu tasvirle Amukay'ın kötü ruhu dış görünüşüne yansıtılmakta ve içi kadar dışının da kötü olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır.

Kahramanların dış görünüşlerinin tasviri yapılırken kullanılan hayvan unsurlarının, kahramanın o an içinde bulunduğu durumu görsel bir dille ifade ederken de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Başkurt Türklerine ait *Ural Batır Destanı*'nda, destanın başkahramanı Ural'ın yaralanmasıyla vücudunda oluşan izler destanda şu şekilde tasvir edilir:

*“Kurt dalayıp parçalayıp,
Kızıl kana boyanmış gibi
Delik deşik sırtı,
Ayrılmış ensesi;
Çöplük eşen tavuk gibi,
Eli ayağı yarılmış”* (Ergun vd. 2014a: 68).

Ural Batır'ın düşmanlarıyla girdiği mücadele esnasında yaralanmasından dolayı vücudundan çıkan kanlar, vahşi bir kurdun parça parça ettiği etlerden çıkan kana, elleri ve ayaklarındaki yaralar ise çöplük eşleyen tavuğun didiklemesine benzetilmektedir. Böylelikle anlatıcı, dinleyicilerin de hâkim olduğu konuyu zihinlerde daha hızlı canlandırmakta ve kahramanın içinde bulunduğu zor durumun daha kolay kavranmasını sağlamaktadır.

Kahramanın vücudunda gözle görülebilen değişikliklerin anlatılmasında hayvanlardan yararlanılmasının yanı sıra destandaki şahısların karakterlerinin

anlatılmasında da hayvanlardan faydalandığı görülmektedir. Örneğin, Altay Türklerine ait *Ölöştöy Destanı*'nda, Moñıs-Kaan'ın zalim ve gaddar kişiliğini tasvir etmek için kurt motifinin kullanıldığı görülmektedir:

“Kara aygırlı hayvanından

Bir malı kurt yese,

Bir mal kendisi ölse,

Çobanını öldüren

Öfkeli, zalim kağanmış” (Dilek, 2007: 69).

Destan anlatıcısı, Moñıs-Kaan'ın acımasız bir insan olduğunu anlatmak için suçsuz insanları nasıl öldürdüğünü örnek vermektedir. Moñıs-Kaan, kara aygırdan oluşan sürüsüne kurt girse ve hayvanın birini dahi yese ya da hayvanlardan biri kendiliğinden ölüverse bunu çobandan bilmekte ve acımasızca dünya malı için bir insanı öldürmektedir. Burada kurt, gerçek anlamda bir avcı, saldırgan vahşi hayvan niteliğiyle Moñıs-Kaan'ın acımasız karakterini ifade eden bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak örneğe genel hatlarıyla bakıldığında göçerevli yaşam sistemi içerisinde hayvancılıkla geçinen bir millet için sürünün, malın önemini kavramak mümkündür. Burada zalim bir insan olan Moñıs-Kaan'ın sürülerini emanet ettiği çobanını öldürmesi örneğiyle Moñıs-Kaan nezdinde ekonomisi hayvancılığa dayanan ve yaşamlarını sürüleriyle idame ettiren insanlar için sürüdeki her bir hayvanın ne kadar değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Kahramanların dış görünüşünün anlatılmasında kullanılan hayvan unsurları doğada hayvanlarla iç içe yaşayan insanların kendilerinden üstün güçlerle donatılmış kahramanlarını, tehdit unsuru olarak gördükleri hayvanlar kadar güçlü düşünmesiyle açıklanabilir.

Üstün güçlerle yaratıldığına inanılan kahramanlarının dış görünüşlerinin tasvirlerinde oldukça fazla hayvan motifine yer verilmesinin nedeni, bu kahramanların doğada iç içe yaşanan ve tehdit unsuru olarak kabul edilip korkulan vahşi hayvanlar kadar güçlü olduklarına inanıyor olmalarından kaynaklanabilir. Türk destanlarında kurt motifinin tasvir unsuru olarak kullanılması örneklerine bakıldığında kurdun, kahramanların dış görünüşlerini sıradanlaştırmaktan uzaklaşmak adına kullanıldığı görülür. Gözle görülebilen özellikleri arasında kurda

benzemek de olan kahraman, bu ilginç görüntüsü sayesinde akıllarda kalmayı başarmış ve destanın akışı içerisinde kendi izini takip ettirir. Bu tasvirlerin çoğu zaman olumlu anlamda ve sıradan olmayan güçlü, cesur, liderlik vasfı taşıyan kahramanlarda kullanıldığı görülmektedir. Ancak nadir de olsa Amukay örneğinde olduğu gibi kötü karakterli kahramanların dış görünüşlerinin anlatımında kurt motifinin kullanıldığı görülür. Örneklerde kurdun belinin, kulaklarının, boynunun, yüzünün ve bilhassa gözünün kullanıldığı görülmektedir. Kurdun belinin kıvraklığı ve çevikliği, kulaklarının keskinliği, gözlerinin dikkati ve yüzünün de vahşi olması hasebiyle kahramanların tasvirinde kullanıldığı düşünülebilir. Destanlar içerisinde yalnızca dış görünüşlerinin tasvirinde değil karakterlerinin anlatılmasında ya da olay anında bedeninde gerçekleşen değişikliğin anlatılmasında da kurt motifinin kullanıldığı görülmektedir. Kurt-bozkurt motifi, Türk kültür ve mitolojisinde kutsal kabul edilip gökle ilişkilendirildiği kadar zamanla bu kutsallığını kaybetmesi nedeniyle yeraltı dünyası ile de ilişkilendirilmiştir. Kurdun tarihsel serüveni içerisinde olumludan olumsuzla doğru gerçekleşen bu değişimi Türk destanları içerisinde kahramanlar için yapılan benzetme ve tasvir örneklerinde hem iyi hem de kötü karakterlerin anlatımında görebiliriz.

2.2. Kahramanların Çıktığı Zorlu Yolların Tasvirinde Kurt

Destanlarda kahramanların dış görünüşleri, bedenleri, gücü, kudreti ve kuvveti gibi özelliklerinin tasvir edilmesinin yanı sıra sevgililerini/eşlerini aramak, düşmanlarına saldırmak ya da intikam almak uğruna çıktıkları yolculuklar da tasvir edilmekte, kahramanların bu serüvenleri detaylandırılarak anlatılmaktadır. Anlatıcı, bu yolculukları daha büyümlü ve etkileyici bir hâle getirmek için çeşitli motifler kullanmakta, bu motiflerden bazılarını da hayvanlar oluşturmaktadır. Destanlarda kahramanın çıkacağı ya da çıktığı yolculuklar genellikle tehlikelidir. Bu yolculuklar, binbir çeşit vahşi hayvanın hatta doğaüstü varlıklarla yeraltı dünyasına ait varlıkların olduğu aşılması imkânsız yollar şeklinde tasvir edilmektedir. Yolculukların tasvirinde yer verilen vahşi hayvanlardan bir tanesi kurttur. Türk kültür ve mitolojisinde varlığı bilinen yol gösterici, kılavuz bozkurt-kurt motifinin, zorlu yolculukların tasvirinde kullanılan kurtla zıtlık oluşturduğu görülmektedir. Bu yollarda kurtlar, kahramanın yoluna çıkıp ona engel olmaya çalışan, saldırıp

parçalamak isteyen ya da atına saldırıp yolunu aksatan engelleyici unsurlar olarak aktarılmaktadır.

Türk boylarının destanlarında kahramanların çıktıkları yollarda mücadele etmek zorunda kaldığı kurtla/kurtlarla mücadele olgusunun anne ile oğul arasındaki diyaloglarla da aktarıldığı görülmektedir. Anne oğul arasında gerçekleşen bu konuşmalarda anne, oğlunun çıkacağı zorlu yolculukta karşısına çıkacak olan tehdit edici tabiat unsurlarından korkmakta ve oğlu için endişe duymaktadır. Anne oğul arasında geçen bu diyaloglara Kırgız, Başkurt, Tatar ve Altay Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır. Kırgız Türklerine¹⁵⁶ ait *Kozuke ve Bayan Destanı*'nda birbirlerine komşu olan iki kahraman Sarıbay ile Karabay, çocukları olmadan evvel onları birbirleriyle evlendireceklerine söz verirler. Bir zaman sonra Karabay'ın oğlu, Sarıbay'ın da kızı olur. Ancak Karabay ölür, oğlu Kozuke yetim kalır. Sarıbay ise kızı Bayan'ı bir yetime vermek istemez ve onu alıp başka diyarlara göç eder. Kozuke büyüdüğünde bir eşi olduğunu öğrenir ve onu bulmak için atı Ak Celke ile yollara düşer. Kozuke yola çıkmadan evvel, onun bu yolculuğun tehlikeli olmasından dolayı endişe duyan annesi şunları söyler:

“... Dağlar bittikçe dağlar çıkan bir yer gelir, çocuğum,

Beş çay yatağından seller gelir, çocuğum.

Beş kurdun hepsi gelir, çocuğum.

Oradan nasıl geçersin, çocuğum?

Yamacı dar olan bir yer gelir, çocuğum,

Gürültüyle akarak sel gelir, çocuğum.

Kırk kurt birden gelir, çocuğum,

Zorluk çekmeden nasıl geçersin, çocuğum?

Oyuma adlı bir yer gelir, çocuğum,

Fıskırarak akarak büyük bir sel gelir, çocuğum,

¹⁵⁶ Kırgız Türklerinin *Boston Destanı*'nda kahramanla annesi arasındaki diyalogun benzerine, kahramanla atı arasında rastlanmaktadır. Destanda kahramanın atı ansızın yolda durunca kahraman, atına “Yolunu kesen bir kurt yok, neden durdun?” diye sorduktan sonra kurt çıksa bile onu öldüreceğini ve korkmaması gerektiğini söyler (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 72). Kırgız Türklerine ait *Cañıl Mirza* (Aça, 2004: 184), *Manas* (Akmataliyev ve Musayev, 2007: 41) ve *Seyitbek* (Mukasov, 2013: 66) destanlarında kahramanın çıktığı zorlu yolların tasvirinde kurt motifinin kullanıldığı görülmektedir.

On kurt birden gelir, çocuğum,

Oradan nasıl geçersin, çocuğum?”(Akmataliyev vd. 2007a: 159).

Kozuke ise annesinin korktuğu bu dağlar ve seller için ***“Atımı sıçratır geçerim, anne”***, karşısına çıkacak kurtlar için de ***“Bezdirip başlarını keserim, anne.”*** (Akmataliyev vd. 2007: 160-163) cevabını verir. Destanın başlangıcında gerçekleşen olaylar halk hikâyeleri içerisinde geniş akisler uyandıran Leyla ile Mecnun’u hatırlatmaktadır. Destanda Sarıbay’ın kızını alıp farklı farklı diyarlara göç etmesi, Kozuke’nin de varlığını sonradan öğrendiği eşini aramaya koyulması, Mecnun’un Leyla’yı bulmak için çöllere düşüşünü ve manevi anlamda delirmesini anımsatmaktadır. Destan kahramanı Kozuke’nin çıkacağı bu yolculuğun millî duygulardan ziyade tamamen özel hissiyatlarından dolayı olduğu görülmektedir. Doğmadan evvel kendisine adanmış ancak sonra kendisinden kaçırılmış karısını aramak için yola çıkan Kozuke, bu yolculukla bir bakıma kendi varlığının arayışına çıkmaktadır. Ancak Türk destanlarında örneklerine bolca rastlanan kahramanların aşk veyahut kahramanlık için yapacakları yolculuk öncesi annelerinin, eşlerinin gördükleri rüyalar ya da duydukları endişeler genellikle onların hissettiği ya da rüyalarında gördükleri şekilde olumsuz sonuçlanmaktadır. Burada da kahramanın annesi, oğlunun çıkacağı yolculuktan endişe duymakta ve korkmaktadır. Onun korkmasına sebep olan ise kendi ağzından aktarılan heybetli dağlar, dar yamaçlar, azgın seller ve vahşi hayvanlardan kurtlardır. Kahramanın annesi, oğlunun yolculuk esnasında karşılaşacağı bu engelleri aşamayacağından endişe duymaktadır. Ancak büyüüp alp çağına gelmiş olan Kozuke, annesinin tehlikeli gördüğü heybetli dağlardan, dar yamaçlardan, azgın sellerden ve vahşi kurtlardan korkmamaktadır. Eğer alp Kozuke, bu yolculuğu başarılı bir şekilde tamamlarsa kendisine verilen erlik/alplık sıfatlarının gereğini yerine getirmiş ve alp tipi destan kahramanı varlığını üstlenmiş olacaktır. Çünkü beş, on hatta kırk kurtla dahi tek başına mücadele edebilen bir er, destanlardaki alp tipinin özelliklerini ustalıkla taşıyan, bu unvanı hak eden bir yiğit anlamına gelir. Aynı zamanda annenin endişeli hissiyatından dolayı aktarılan bu doğa unsurları destan coğrafyası hakkında bilgi edinilmesini de sağlamaktadır. Anne oğul arasında gerçekleşen benzer konuşmaların yer aldığı Tatar Türklerinin *Kuzı Kürpeç Bilen Bayansılı Destanı* (Urmançı, 2007: 35, 51), Başkurt Türklerinin *Mergen ile Mayanhılıv Destanı* (Ergun vd. 2014b: 82) ve Altay

Türklerinin *Közüyke Destanı*'nda (Dilek, 2002: 330-331) yine kahramanların eşlerini/sevdiklerini aramak amacıyla yola çıkmaları üzerine annelerinin duyduğu endişenden dolayı bu diyalogların destanlarda yer aldığı görülmektedir.

Anne oğul arasında geçen diyalogların içerisinde yer alan zorlu yol tasvirindeki kurt motifine Çuvaş Türklerinin kahramanlık destanı *Ulip*'ta da rastlanmaktadır. Ancak burada kahramanın annesi oğlunun sevgilisini ya da eşini araması üzerine çıkacağı bir yolculuktan değil, oyun oynarken bilmediği yerlere varmasından dolayı endişe duymaktadır. Destanın başkahramanı Ulip, çok hızlı büyüyerek yerinde duramayan güçlü bir alp olur. Ancak Ulip'm annesi, oğlunun oyunlar oynarken farkında olmadan tehlikeli yerlere gitmesinden korkar ve sürekli oğlunu uyarır. Destanda yer verilen bu uyarılardan bir tanesi şu şekildedir:

“Sık ormanda kurtlar,

Yerde yılan, kertenkeleler.

Onlar seni tutunca,

Ben yapayalnız kalırım.” (Bayram, 2013: 67).

Türk destanlarında kahramanın eşini ya da sevgilisini bulmak için yola çıkmasından ziyade gördüğü kıza âşık olması üzerine farkında olmadan geçtiği zorlu yolların tasviri de bulunmaktadır. Kazak Türklerine¹⁵⁷ ait *Avez Batır Destanı*'nda kahraman Avez, birçok bahadırın âşık olduğu Canşa'nın kızı Akbilek'i görünce âşık olur. Bütün gün Akbilek'i düşünerek yürüyen Avez, girdiği yolları ve tehlikeyi fark etmez. Avez'in farkında olmadan yürüdüğü bu zorlu yolların tasviri destanda şu şekilde aktarılır:

“Yiğitler aşamaz Aladağ

Onu dahi aşıp gitti,

Tilki geçmez bozkırlardan

Onu da aşıp gitti.

Kurt gezmez ormandan

Onu da aşıp gitti” (Jumadilova vd. 2015: 66).

¹⁵⁷ Kazak Türklerine ait olan *Alankay Batır Destanı*'nda da kahramanın geçtiği zorlu yolların tasvirinde kurt motifinin kullanıldığı görülmektedir. Örnekler için bakınız: (Bayram, 2010: 27, 36, 43).

Dizelerde görüleceği üzere Avez, Akbilek'in aşkıyla farkında olmadan yiğitlerin geçemeyeceği kadar tehlikeli yollardan, tilkilerin uğramadığı bozkırlardan hatta kurtların dahi geçmeye cesaret edemediği ormanlardan geçmektedir.

Kahramanın oldukça tehlikeli yollardan geçmesiyle ilgili benzer bir duruma, Sibirya Türklerinden Sahaların *Ehe Khara Atlı Eles Bootur Destanı*'nda da rastlanmaktadır. Destan kahramanı Eles Bahadır yoluna devam ederken alt dünyadaki Onolutta Ebe Khotun adlı ölüm geçidinden geçmek zorunda kalır. Destanda bu ölüm geçidi "*İnsanın bacağına sarılan yılanlı, böğürüp duran vahşi ayılı, uluyup duran aç kurtlu...*" (Ergun vd. 2017: 232) şeklinde tasvir edilmektedir. Eles Bahadır, bu zorlu ölüm geçidini geçmeye çalışırken dev gibi ayılarla, dağ gibi kurtlarla, lanetli ve karanlık yerlerde yaşayan ulu haydutlarla mücadele etmek zorunda kalır. Kahramanın geçmek zorunda olduğu bu yolun tasviri, onun gücü, kudreti ve alplık seviyesi hakkında bilgi vermektedir. Kahraman Eles, olağanüstü büyüklükte ve güçteki ayıları, kurtları, yılanları geçmek zorundadır. Kahramanın bu yolu atlatması, mevcut durumdaki eşiği atlatıp erginlenmesini tamamlamasını sağlayacaktır. Kahramanların çıktığı bu zorlu yolculuklarda mücadele ettikleri gerçek ya da gerçeküstü varlıklar abartılı bir şekilde dinleyicilerin gözünde canlandırılmakta ve kahramanın gücü, onun mücadele ettiği bu varlıklarla yansıtılmaya çalışılmaktadır.

Zorlu yolculukların tasvirinde kullanılan kurt motifine dair örneklerin geneline bakıldığında kurdun rehber, kılavuz ve yol gösteren işleviyle ters düştüğü görülmektedir. Bu örneklerde bir amaç uğruna yola çıkan kahramanın yolunda kurt/kurtlar engelleyici unsur olarak yer almaktadır. Kahraman yola çıkmadan evvel annesi, oğlunun karşısına çıkabilecek tehdit unsurlarından birinin kurt olduğunu düşünmekte ve oğlunun vahşi kurtlar karşısında mücadele edemeyeceğinden endişe duymaktadır. Ancak, bir amaç uğruna yola çıkan alp için durum tam tersidir ve kahramanlar karşılarına çıkması muhtemel olan kurtları engel olarak görmemektedir. Bu örneklerde endişe duyulan kurt, destanın yaratıldığı coğrafyada vahşi kurtların varlığını ve insanların onlardan endişe duyduğunu göstermektedir. Aynı zamanda kahramanların gücü, korkusuzluğu ve cesareti kurtların da içerisinde bulunduğu bu yolları aşması ile vurgulanmaktadır.

2.3. Mekân Tasvirinde Kurt

Türk dünyası destanlarında kahramanların hayatı, hareketleri, girdiği mücadeleler ya da aşkı uğruna yollara düşmesi gibi durumların yaşandığı, olay örgüsüyle birlikte sürekli değişen mekânlar mevcuttur. Bu mekânlarkimi zaman yeryüzü mekânları olabileceği gibi kimi zaman da yeraltının karanlık, tehlikeli ve korkunç mekânları da olabilir. Destanların olay örgüsüne etki eden unsurlardan biri olan mekânlar alelade bir şekilde aktarılmaz. Türk destanlarında varlığı anılan her mekânın detaylı tasviri yapıp dinleyicinin gözünde bir tablo gibi canlandırıldığı görülür. Bu tasvirlerde anlatıcı gerçek ya da gerçeküstü çeşitli tabiat unsurlarına, vahşi hayvanlara, korkunç varlıklara, devlere ve insanüstü varlıklara yer vermektedir. İncelenen Türk destanları içerisinde yapılan mekân tasvirlerinde içerisinde kurt motifinin yer aldığı destanlar Uygur, Başkurt, Kazak ve Kırgız Türklerinin destanlarında görülmektedir.

Uygur Türklerinin *Nozugum Destanı*'nda hayatı zorluklarla mücadele ederek geçen cesur ve güzel Nozugum'un yaşadıkları anlatılmaktadır. Zorla sürgün edilen Uygur Türklerinden biri de Nozugum'dur ve düşmanlar tarafından esir edilmiştir. Kadın düşkünü Mançu yöneticileri, Nozugum'u elde etmek için sürekli ona altınlar, gümüşler sunar, onu kandırmaya çalışarak pis ellerini ona uzatırlar. Hatta zengin bir Mançu beyi, Nozugum ile evlenmeye karar verir ancak Nozugum, düğün gecesini öldürüp kaçar ve altı ay boyunca peşindeki adamlara yakalanmaz. Yıllar akıp geçtikten sonra bu zor günlerini hatırlayan Nozugum bir şiir söyler. Şiirde şöyle bir dördlük yer alır:

“Kamışlık oldu mekânım,

Kurt, tilki arkadaşım.

Böyle ağır günlerden,

Kurtarır mı Allah'ım”¹⁵⁸ (İnayet, 2004: 19).

Çileli bir yaşam süren Uygur güzeli Nozugum, namusuna el sürdürmemek ve sevdiğine kavuşmak adına kendisiyle evlenmek isteyen Mançu beyini öldürüp kaçar,

¹⁵⁸ *Uygur Halk Destanları 2* kitabında yer alan bu destanın farklı varyantında Nozugum'un söylediği şiiri türkü olarak verilir ve yukarıdaki örneğin ilk iki dizesi bu varyantta şu şekilde aktarılır:

“Almatu oldu mekanım

Kurt, tilki arkadaşım” (İnayet, 2013: 23).

kimsenin bulamayacağı yerlerde hayatını idame ettirmeye çalışır. Onun yaşam mücadelesi verdiği yerler, örnekte de görüleceği üzere kurtlar, tilkiler vb. hayvanların bulunduğu mekânlardır ve Nozugum, kendisinden başka insanın olmadığı bu yerlerde hayvanlarla arkadaşlık etmektedir. Halk hikâyeleri içerisinde Leyla ile Mecnun'da örneğine rastlanan hayvanlarla arkadaşlık kurma, onlarla sohbet etme, Nozugum'un çileli yaşantısının anlatımında da karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat çeken husus, Nozugum'un deyim yerindeyse mahsur kaldığı bu mekânda yaşamlarını sürdüren hayvanların ona saldırmak yerine onunla dostluk kurmalarıdır. Örnekte yer alan ifadeler gerçek anlamda doğadaki bir yaşamı gözler önüne sererken manevi anlamda bir Türk kadınının (Nozugum'un) doğada tek başına güçlü bir şekilde yaşamını sürdürmeye çalışabileceğini, her türlü vahşi hayvana karşı kendini koruyarak onlardan zarar görmeyeceğini de sembolik olarak dinleyiciye/okuyucuya aktarmaktadır.

Türk destanları içerisinde yer verilen mekânların anlatımında hayal ve gerçek arası bir durum söz konusudur. Yaratılan destanların coğrafi konumları gereği heybetli dağlar, kutsal kabul edilen ormanlar, ovalar ve bozkırlar destanların olay akışı içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Bu durumu açıklayıcı örnekler Başkurt Türklerinin destanlarında mevcuttur. Hakkında çeşitli rivayetlerin bulunduğu uzunluğu iki bin beş yüz kilometreye yakın olan Ural Dağları, Başkurt Türklerinin destanlarında sıklıkla yer almaktadır. Örneğin, *Karasakal Destanı*'nda heybetli Ural için yapılan tasvir şu şekildedir:

“Göğeriip uzanan geniş Ural

Hayvanına yayla olmaz o

Yaypak yürüyen ayısı

Kedi gözlü kurdu

Dağda oynayan tilkisi

Gölündeki vizonu...”¹⁵⁹ (Ergun vd. 2014d: 165).

Başkurt Türklerinin destanlarında, binbir çeşit hayvan, bitki ve ağaç barındıran bir mekân olarak tasvir edilen Ural Dağı ile ilgili sık yapılan tasvirlerde

¹⁵⁹ *Karasakal Destanı*'nda Ural Dağı'nın tasvirinde yer alan kurt motifiyle ilgili diğer örnekler için bakınız: (Ergun vd. 2014d: 170, 183).

yer alan kurt motifinin farklı bir formu ise genellikle şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Eğri kuyruklu, parlak gözlü,

Kurdu çok Ural Dağ”¹⁶⁰ (Arslan, 2017: 72-73).

Benzer bir kullanım Tatar Türklerinin¹⁶¹ *Zayatülek ile Susılı* adlı destanında da karşımıza çıkar. Destan kahramanı Zayatülek, Balkan Dağı’na geldiğinde türkü söylemeye başlar. Bu türkünün ilk mısraı destanda şu şekilde yer alır:

“Çift kuyruk, parlak göz

Kurdu çok Balkan dağı” (Urmançı, 2007: 129).

Örneklerde görüldüğü üzere destanlar içerisinde yer verilen dağ, orman gibi mekânlarda bilhassa çeşitli benzetme ve güzellemelemlerle hayvanlara yer verildiği, bitkilerinse az yer kapladığı görülmektedir. Farklı sıfatlandırmalarla destanlar içerisinde sıklıkla karşılaşılan hayvanlardan biri kurttur ve bilhassa dağlar gibi heybetli mekânların anlatımında karşımıza çıkar. Bunda daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere kurtların dağların iyesi/sahibi olduğu inancı veyahut dağların iyesinin kurt donunda dolaştığı inancı etkili olabilir. Tanrı’ya yakın olan ve kutsal kabul edilen dağlar ile Tanrı’nın donuna girdiğine inanılan ve türeyişin sembolü olup kutsallık atfedilen kurt-bozkurt arasında bir bağlantı kurulmakta, kurulan bu bağlantı Türk destanlarında dağların tasvirinde kurdun sıklıkla kullanılmasına sebep olmaktadır.

Dağ ve kurt ilişkisinin bir arada anıldığı bir diğer destan Kazak Türklerine ait olan *Şora Batır Destanı*’dır ve destanda şu şekilde bir ifade geçer:

“İnsanın yaşadığı yerde hırsız var,

Dağlı yerde kurt var” (Korgonbekov, 2010: 134).

Destanda karşılaşılan bu ifade Kazak, Uygur¹⁶² ve Türkmen¹⁶³ atasözleri içerisinde rastlanılan “**Halklı yerde hırsız var, dağlı yerde kurt var**” (Gümüş ve

¹⁶⁰ Başkurt Türklerinin destanlarında mekân tasvirilerinin aktarılmasında kullanılan kurt motifi örnekleri için bakınız: *Ural Batır Destanı* (Ergun vd. 2014a: 158, 290, 323); *Mergen ile Mayanhulv Destanı* (Ergun vd. 2014b: 84); *İdigey ile Moradım Destanı* (Arslan, 2017: 193); *İdige ile Muradım Destanı* (Ergun vd. 2014c: 150, 266).

¹⁶¹ Tatar Türklerine ait *Tülek Kitabı* adlı destanda yer alan mekân tasvirilerinin aktarılmasında kullanılan kurt motifi örnekleri için bakınız: (Urmançı, 2007: 45, 67, 95).

İsmail, 1995: 204) şeklindeki atasözlerini akla getirmektedir. Atasözleri içerisine varlığına rastlanan bu ifadenin destanlarda yer alıyor olması dikkat çekicidir. Coğrafi konum göz önüne alındığında dağlık ve ormanlık yerlerde kurtların olması, çok insanın olduğu yerde hırsızın olması ile eş değerde görülmektedir. Nasıl ki hırsızlar yaşanılan bölgede insanlar için tehdit unsuru ise dağlık bölgelerde de göçerevli bir halk için kurdun varlığı tehdit unsuru oluşturmaktadır. Zorlu iklim koşullarında aç kalan kurtların çaresiz kaldığında insanların sürülerine dalması dışında kurtlar, doğadaki yaşam yerlerinden ayrılıp insanların arasına karışmadığı sürece halk, oba vs. için tehdit unsuru oluşturmaz. Ancak hırsızlar, malı mülkü olan bütün insanlar için her daim tehdit oluşturlar.

Mekân tasvirinde yer alan kurt motifinin varlığına bir başka Türk boyu olan Kırgızların destanlarında da rastlanmaktadır¹⁶⁴. Kırgız Türklerinin *Canış Bayış Destanı*’nda iki güçlü bahadır olan Celkayıp ile Er Bayış’ın atlanıp yola çıkmalarını anlatan bir bölüm mevcuttur. Burada, iki kahramanın geldiği adı belli olmayan ancak daha önce iki kahramandan başka kimsenin görmediği bir mekândan bahsedilir. Destan anlatıcısı bu mekânın tasvirini şu şekilde aktarır:

“Her türlü vahşi hayvanın

Mekân tuttuğu yer imiş.

Kurt dövüşüp durur,

Kaplan oynayıp güreşip

Erkek geyik, maral ve diğerleri

Gözleri parlayıp toplanıp

Azı dişlerini gösterip

¹⁶² Yukarıda bahsedilen atasözünün Uygur Türklerinin atasözleri içerisindeki şekli için bakınız:

“Börisi yok cañgal, oğrisi yok yurt bolmas.

Kurtsuz orman, hırsızsız yurt olmaz. (Kurtsuz dağ olmaz.)” (Öztopçu, 1992: 144).

¹⁶³ Yukarıda bahsedilen atasözünün Türkmen Türklerinin atasözleri içerisindeki şekli için bakınız:

“Dağ kurtsuz olmaz, il (yurt) hırsızsız.

“Yurt hırsızsız olmaz, dağ kurtsuz.

Dag bõrüsiz bolmaz, il- oğrusiz.”

İl oğrusiz bolmaz, dag-bõrüsiz.”

(Kürenov ve Gümüş, 1995: 46)

(Kürenov ve Gümüş, 1995: 146)

¹⁶⁴ Örnekler için bakınız: *Bagış Destanı* (Öztokmak, 2019: 353, 361); *Coodarbeşim Destanı* (Oruzbay Urmanbetov Varyantı) (Alimova, 2017: 90-91); *Manas Destanı* (Cusup Mamay Varyantı) (İnayet, 2017: 67); *Mırkı Batır Destanı* (Karaca, 2009: 19).

Arslanı kaplanı

Çıkıverir kükreyip.” (Akmataliev ve Mukasov, 2013: 118).

Bu dizelerden anlaşılması gereken, daha önce hiçbir insanın ayak basmadığı bu yerin tamamen kurt, kaplan, aslan, geyik, maral ve pek çok çeşit hayvana ait olduğudur. Her ne kadar hayvanlar, dağ gibi heybetli bu iki kahramandan korksalar da iki er hiç bilmedikleri ve vahşi hayvanlarla dolu olan bu yerden hızlıca geçer. Destanın akışı içerisinde tasviri yapılan bu mekân/mekânlar kahramanların çıktıkları yolculuğun ve bu yolculukta geçtikleri mekânların zahmetini, güçlüğünü dolayısıyla kahramanların gücünü en iyi şekilde aktarmak için kullanılıyor olmalıdır. Çünkü destan kahramanlarının başarıya ulaşmalarında karşılarına çıkan düşmanlar, insanüstü varlıklar, tekinsiz ve geçit vermeyen mekânlar, zorlu yollar, vahşi hayvanlar gibi pek çok engelleyici unsur, alp unvanı verilen kahramanların bu unvanı hak etmesini sağlamak içindir denilebilir. Yiğitliğini ve alplığını kanıtlamış her kahraman, halkın dolayısıyla dinleyicinin gözünde gerçek bir kahraman, lider ve kurtarıcıdır. Bu zorluklar ve engelleyici unsurlar, kahramanları destanların esas unsuru yapan ve olayları kahramanlara bağlayarak aktaran destan anlatıcılarının sıklıkla başvurduğu bir anlatım tekniğidir.

SONUÇ

“Türk Boylarının Destanlarında Kurt” adını taşıyan bu çalışmada Türk halklarının tarihsel olaylar, savaşlar, doğal afetler, göçler vb. durumlar sebebiyle yarattıkları destanlarda kurt motifinin varlığı incelenmiştir. Bu çalışma için Kuzey Doğu (Sibirya) sahasından Altay, Hakas, Tuva, Şor, Yakut/Saha Türklerinin; Kuzey Batı (Kıpçak) sahasından Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Karaçay-Malkar, Nogay ve Tatar Türklerinin; Güney Doğu (Karluk-Uygur) sahasından Özbek ve Uygur Türklerinin; Güney Batı (Oğuz) sahasından ise Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz Türklerinin destanları taranmıştır. Toplamda *iki yüz yetmiş dört* destan taranmış, bunlar içerisinde *yüz kırk yedi* destanda kurt motifinin bulunduğu, *yüz yirmi yedi* destanda kurt motifinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Türk dünyasında bozkurt, al kurt, ak kurt, sarı kurt, kara kurt gibi renklerde karşılaşılan kurt motifinin Türk destanlarındaki varlığı üzerine yapılan çıkarımlar ve işlevlerin coğrafi sahalara taksimi şu şekildedir:

- 1. Kurt, Türk destanlarında yok olmak üzere olan bir halkı kurtararak türeyişin sembolü hâline gelen hayvan ana-hayvan atadır.** Bazı Türk boylarının kurt soylu olma-kurttan türeme inancı, Türk kültür ve mitolojisinde kurdun kutsal hayvan ana-hayvan ata rolünde olmasını sağlamıştır. Kurdun türeyişin sembolü olması ise Türk destanlarında soy verme, kahramanı emzirme/büyütme ve yol gösterme gibi üç farklı şekilde karşımıza çıkmıştır. Bu destanlarda kurt, yok olmaya yüz tutmuş bir halkı kurtararak neslin devamını sağlayan bir aracı konumundadır. Bir boyun kalan tek ferdi kurtararak onu sütüyle ya da başka hayvanların etleriyle besleyerek alp gibi yetiştirmekte, zorda kalmış bir halka yol gösterip yurt tutmalarını sağlamakta, kahramanlara yol gösterip gitmek istedikleri yere varmasını sağlamakta ya da kağana ve ordusuna yol göstererek savaş kılavuzluğu yapıp orduyu başarıya ulaştırmaktadır. Kurdun destanlarda karşımıza çıkan bu üç işlevinin temelinde Tanrı'nın Türk milletini korumak, onların cihan hâkimiyeti idealini gerçekleştirmesini sağlayarak dünyaya hükmetmelerini istediği inanışlarını aramak mümkündür. Ancak zamanla din

değişimi vb. gibi sebeplerle kurdun bu misyonlarının azaldığı, yerini geyik, aslan gibi hayvanlara bıraktığı görülmüştür.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen türeyişin sembolü olan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Wu-sun, Kao-Ch'e ve Göktürk boylarının türeyişinde rastlanan kurttan türeme/kurt soylu olma örnekleri Sibiry sahasından Sibiry sahasından Altay ve Tuva; Kıpçak sahasından Başkurt, Kazak, Kırgız, Karaçay-Malkar; Karluk-Uygur sahasından Uygur; Oğuz sahasından Azerbaycan ve son olarak Çuvaş Türklerinin destanlarında yer almaktadır.

2. Kurt, don değiştirmelerde donuna girilen hayvanlardan bir tanesidir.

İslamiyet öncesinde şamanların, İslamiyet sonrasında ise evliya, derviş, veli gibi ulu kabul edilen zatların gösterdiği keramet olarak düşünülen don değiştirme olgusu Türk destan kahramanlarında da görülmektedir. Bu dönüşümlerde kahramanların girdiği hayvan donlarından bir tanesi kurttur. Kurt donuna bürünmeler hem iyi hem de kötü amaçlar taşımaktadır. Destanlarda kahramanlar genellikle birini sınamak/test etmek, başka insanlara zarar vermek/öldürmek, varmak istedikleri yere daha hızlı gidebilmek, inandıkları dini yaymak için kerametini ispat etmek amacıyla gerçekleşmektedir. Ancak kahramanların iradesi dışında aniden kurt donuna girildiği de görülmüştür. Oğuz Kağan Destanı dışındaki destanlarda tespit edilen dönüşümlerde herhangi bir kutsallık vasfının taşınmadığı, yalnızca Oğuz Kağan'da görülen ışık içinde gökten inen gök tüylü gök yeleli erkek kurdun, ihtiyaç duyulduğu bir anda Türk halkına yardım eden, Tanrı'nın ya da yardımcı iyelerin kurt donunda tezahür etmesiyle maddileştirilmiş bir unsur olduğu anlaşılmıştır.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen don değiştirme hadiselerinde yer alan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: En eski örneğine Oğuz Kağan Destanı'nda tesadüf edilen don değiştirmede kurt örneklerine ağırlıklı olarak Sibiry sahasından Altay, Hakas, Tuva Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır. Bunun yanında Kıpçak sahasından

Başkurt ve Kırgız Türklerinin destanlarında da kahramanların kurt donuna bürünmesi örneklerine rastlanmaktadır.

3. **Kurt, insanların haberleşme aracı olarak kullandığı soru kalıplarında yer alan ve cevabın olumlu olması müjdesini veren bir unsurdur.** Türk destanlarında doğan bebeğin cinsiyetini öğrenmek, evlenme beyanında bulunulan kız tarafının yanıtının ne olduğunu öğrenmek, yola çıkan kahramanın hayatta olup olmadığına dair tahminde bulunmak ve gelen kişinin kim olduğunu anlamaya yönelik sorulan soru kalıplarında kurt motifinin yer aldığı tespit edilmiştir. Yöneltilen bu soru kalıplarında da kurdun genellikle ayı ve tilki ile birlikte kullanıldığı, verilen cevap olumlu (ya da erkek) ise yanıtın daima kurtla verildiği görülmüştür.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen haberleşme aracı olarak kullanılan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Türk destanlarında örneğine çok rastlanmayan soru kalıplarında kurt motifinin kullanılması örneklerine Karluk-Uygur sahasından Özbek; Sibirya sahasından Altay; Kıpçak sahasından Kazak ve Tatar Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır.

4. **Kurt, Türk destan kahramanlarına ad verebildiği gibi onlara verilen adlarda da kullanılan bir hayvandır.** Türk kültüründe boy adında kullanılan kurt kelimesi, hem destan kahramanlarının hem de bazı mekânların adlandırılmasında *Börü*, *Böri*, *Kaskır* ve *Kurt* şeklinde kullanılmaktadır. Kahramanların adlarında kullanılan bu kelimelerin yanı sıra gök kurt/gök yeleli kurt anlamlarına gelen *Kökjal/Kökcal* gibi sıfatların ise büyük kahramanlar için kullanıldığı görülmekte ve bunların temelinde kurttan doğma, kurt soylu olma düşüncesinin yattığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda, Türk destanlarında karşımıza çıkan karakter olarak kurdun bir kahramanı yetiştirerek ona ad vermesi gibi olağanüstü örneklerle de rastlanmıştır.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen ad alna/ad verme hadiselerinde yer alan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Türklerinin destan kahramanlarının adlarında kurt, böri, börü kelimelerine ve sıfatlarına Göktürk; Karluk-Uygur sahasından Özbek; Sibirya

sahasından Altay, Tuva; Kıpçak sahasından Başkurt, Kazak, Kırgız Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır.

5. **Kurt, hayatın yeni bir döneme geçildiği evlenme âdetlerinden başlık parası/kalın geleneğinde istenen özel hayvanlardan bir tanesidir.** Türk destanlarında kurt, bazen doğrudan başlık/kalın olarak istenmekte bazen de dolaylı şekilde kurdun kafası başlıkta/kalında ölçü miktarı olarak belirlenmektedir. Kurdun doğrudan başlık olarak istenmesi genellikle kızın, karşı tarafın evlenme isteğine olumsuz bakması üzerinedir. Kurdun başlıkta/kalında dolaylı şekilde kullanılması ise istenen altın, gümüş vb. değerli unsurların kurt başı kadar belirlenen bir kriterde istenmesi üzerinedir. Evlenme geleneğinde istenen başlık parası/kalın âdetinde genellikle hayvanların karşımıza çıkması ya da istenilen değerli unsurların belirlenmesinde bir hayvan uzununun ölçüt olarak belirlenmesi hayvan ve hayvancılığının Türk sosyo-kültürel yaşantısındaki önemi hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen başlık parasında istenilen kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Türk destanlarında örneğine çok rastlanmayan başlık parası/kalında kurt kullanma örneklerine Karluk-Uygur sahasından Özbek; Sibiry sahasından Tuva; Kıpçak sahasından Kırgız Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır.

6. **Kurt; toy, şölen gibi eğlence ve törenlerde kahramanların hünelerini gösterdiği oyunlarda oyun adı ya da aracı olarak kullanılan bir hayvandır.** Destanlarda kurt adı taşıyan ya da kurdun araç olarak kullanıldığı oyunlar *gökbörü*, *kökpar*, *köpka*, *köpkaritazcılık* gibi adlarla verilmektedir. Bu oyunlar, oynayan oyuncuların kazanma ve mücadele hırslarını arttırmasının yanında omuz omuza mücadele edebilmeyi ve birlik olma duygusunu, bunun dâhilinde millet olma bilincini geliştirir. Kalabalık bir halk karşısında kendisi kadar güçlü ve çetin rakipleriyle beraber yarışan bahadırlar, stratejik zekâlarını kullanarak bu oyunlarla bir gruba ait olduğunu, beraberlik içerisinde mücadele edebileceğini gösterme imkânı bulurlar.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen oyunlarda, eğlencelerde yer alan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

Ağırlıklı olarak Kıpçak sahası Türklerinden Kazak, Kırgız, Karakalpak Türklerinin destanlarında kurt adını taşıyan ya da kurtla oynanan oyunlara tesadüf edilmektedir. Bunun yanında Karluk-Uygur sahasından Özbek Türklerinin bir destanında da örneğine tesadüf edilmiştir.

7. Kurt; halk hekimliği uygulamalarında, ev ve süs eşyası gibi günlük kullanımlarda ve savaş aletlerinin yapımında faydalanan hayvanlardan bir tanesidir. Türemenin sembolü hâline gelen kurt zamanla farklı fonksiyonlar da yüklenmiş, Türk halkının inanış, uygulama, pratik ve yaşam biçiminde etkin rol oynamıştır. Türk destanlarında faydalanan hayvanlardan biri olan kurttan aşermeye, tedavi etmeye, ev araç gereçlerinde, süs eşyalarında ve savaş aletlerinde faydalandığı görülmüştür. Bu unsurlarda kurdun dilinden, yüreğinden, ayağından, bağırsağından, başından, derisinden/postundan yararlanıldığı tespit edilmiştir.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen hayvanlardan yararlanma uygulamalarında kullanılan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Türk destanlarında örneğine çok rastlanmayan kurttan faydalanma olgusu Karluk-Uygur sahasından Özbek; Sibirya sahasından Tuva; Kıpçak sahasından Kırgız Türklerinin destanlarında tespit edilmiştir.

8. Kurt; kahramanların, düşmanların, halkların, askerlerin anlatılmasında benzetme unsuru olarak kullanılan hayvanlardan bir tanesidir. Türk destanlarında kahramanlar anlatılırken olayların akışı içerisinde onların hâl ve hareketleri pek çok hayvana benzetilerek aktarılır. Benzetilme yapılan hayvanlardan bir tanesi kurttur. Kurdun tabiatı Türk insanına çekici gelmiş, karakterlerini ve savaşma tekniklerini kurda benzeterek kurt gibi güçlü, tehlikeli, atik ve çevik olduklarını düşünmüşlerdir. Bu sebeple Türk destanlarında bilhassa kahramanlar anlatılırken kurdun vahşi tabiatı, avlanma teknikleri, zekâsı ve stratejisi kahramanların ona benzetilmesine vesile olmuştur. Destanlarda kahramanı kurda benzetmenin kökeninin yine kurttan türeme, kurt soylu olma inancıyla bağışadığı düşünülebilir. Düşmanların ya da düşman halkların kurda benzetilmesi ise kahramanların kendisi kadar güçlü, vahşi ve savaşçı yapıya sahip karakterlerle mücadele ettiklerini ve onları yenerek daha güçlü olduklarını kanıtlamaktadır.

Türk destanlarında benzetme unsuru olarak kullanılan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Hemen incelenen bütün Türk destanlarında örneğine rastlanan benzetme unsuru olarak kurt örneklerine; Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Tatar; Özbek, Uygur; Türkmen; Çuvaş; Altay, Hakas, Saha/Yakut, Şor, Tuva Türklerinin destanlarında rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra kurdun dolaylı benzetme unsuru olarak kullanılması ise Başkurt, Kazak, Kırgız, Tatar ve Özbek Türklerinin destanlarında görülmektedir.

9. Kurt; Türk destanlarında tasvir unsuru olarak kullanılan hayvanlardan bir tanesidir. Türk destanlarında kurt; kahramanların dış görünüşleri ile güçlü kuvvetli yapılarının aktarılmasında, kahramanların çıktıkları zorlu yolculukların zorluk derecesinin anlatılmasında ve destanlarda yer verilen mekânların canlandırılmasında tasvir unsuru olarak kullanılmaktadır. Kurdun belinin kıvraklığı ve çevikliği, kulaklarının keskinliği, gözlerinin dikkati ve yüzünün vahşiliği, onun kahramanların savaşçı ve korkusuz görünümünün anlatılmasında kullanılmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda kahramanların gücü, korkusuzluğu ve cesareti kurtlar vb. vahşi hayvanlarla dolu zorlu yolları aşması ile vurgulanmaktadır. Mekân tasvirinde kullanılan kurt da tıpkı zorlu yolların anlatılmasında olduğu gibi mekânın tekinsiz, tehlikeli olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır.

Türk destanlarında tasvir unsuru olarak kullanılan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: En eski örneğini Oğuz Kağan Destanı'nda gördüğümüz tasvir etmede kurt olgusu ağırlıklı olarak Başkurt, Kazak, Kırgız, Tatar Türklerinin yer aldığı Kıpçak sahasında karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak sahasını ise Altay ve Saha/Yakut Türklerinin yer aldığı Sibiry sahası takip etmektedir. Sık rastlanmasa da Çuvaş Türklerinin ve Karluk-Uygur sahasından Uygur Türklerinin destanlarında kurdun tasvir unsuru olarak kullanılması örneklerine rastlanmaktadır.

10. Kurt; kahramanların erginlenmelerini tamamlaması, yeni ve güçlü bir statüye geçebilmeleri için mücadele etmek zorunda kaldığı hayvanlardan bir tanesidir. Türk destanlarında kurt-bozkurt motifinin kahramanlara yol gösterip rehberlik eden vasfının yerini zamanla kahramanların yoluna çıkan engelleyici unsur olarak aldığı görülmüştür. Kahramanların mücadele etmek

zorunda kaldıkları yollarına çıkan bu engelleyici kurtlar (ya da benzeri vahşi hayvanlar), onların toplumsal statülerinde bir değişime ve gelişime vesile olmaktadır. Kahramanlar, kurtla/kurtlarla girdikleri bu mücadelede başarılı olurlarsa bir önceki statülerinden sıyrılıp alplık mertebesine geçiş yapar ve toplum nazarında daha değerli hâle gelir. Kahramanların alıcı kurtları alt etmesi, onların gücünün ve kuvvetinin, yenilmez olduklarının göstergelerinden bir tanesidir. Kurtla mücadelede kahramanların başyardımcıları olan atlarının da kurtlarla mücadele ettiği görülmektedir. Bu mücadelelerde atlar ya kendi başlarına savaşarak kazanmakta ya kahramanlar tarafından kurtarılmakta ya da kurtlara yem olmaktadır.

Türk destanlarında varlığı tespit edilen kahramanların mücadele ettiği hayvanlarda karşılaşılan kurt motifinin coğrafi sahalara taksimine bakıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Kurtla mücadele bahsinin ağırlıklı görüldüğü saha Başkurt, Kırgız, Karakalpak, Nogay ve Tatar Türklerinin yer aldığı Kıpçak destan sahasıdır. Kıpçak sahasından sonra sık rastlanan saha ise Altay, Hakas, Tuva, Şor Türklerinin yer aldığı Sibirya sahasıdır. Bunun yanında Karluk-Uygur sahasından Özbek Türklerinin destanlarında da örneğine rastlanmaktadır.

Bu bilgilerden hareketle Türk boylarının destanlarında kurt sahalar içinde en sık görülen en az görülene göre sırasıyla: Kıpçak sahasında Kırgız, Başkurt, Kazak, Tatar, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Malkar; Sibirya sahasında Altay, Tuva, Hakas, Saha/Yakut, Şor; Karluk-Uygur sahasında Özbek, Uygur; Çuvaş Türklerinde; Oğuz sahasında Azerbaycan ve Türkmen şeklinde bir seyir göstermektedir. Destanlar içerisinde kurdun en fazla benzetme unsuru olarak kullanıldığı görülürken en az haber sormak için yöneltile soru kalıplarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Yazılı Kaynaklar

ACIPAYAMLI, Orhan (1961), *Türkiye’de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Erzurum: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ACIPAYAMLI, Orhan (1974), “Türkiye’de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s. 357- 364.

ACIPAYAMLI, Orhan (1989), “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, 23–25 Kasım 1989*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s. 1-8.

AÇA, Mehmet (1997), “Türk Destanlarında Aş Erme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Bağlantısı”, *Millî Folklor*, Sayı 34, s. 78-81.

AÇA, Mehmet (2002), *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları.

AÇA, Mehmet - Metin Ergun (2004), *Tıva Kahramanlık Destanları 1*, Ankara: Akçağ Yayınları.

AÇA, Mehmet - Metin Ergun (2005), *Tıva Kahramanlık Destanları 2*, Ankara: Akçağ Yayınları.

AÇA, Mehmet (2008), “Mitten Destana Beden”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 39-58.

AÇA, Mehmet (2009), “Oğuz Kağan” ve “Arı-Haan” Destanları Uygarlaşma Süreci Açısından Nasıl Okunabilir?”, *Millî Folklor*, Yıl 21, Sayı 82, s.59-75.

AÇA, Mehmet – Berna Olgunsoy (2010), “Tıva Kahramanlık Destanlarında Yarış ve Sınamalar”, *Acta Turcica*, “Kültür Tarihimizde Yarış”, (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Yıl 2, Sayı 1, s.1-18.

AÇA, Mehmet vd. (2015), “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (ed. M. Öcal Oğuz vd.), Ankara: Grafiker Yayınları, s. 160-163.

AÇA, Mustafa (2001), “Yirtöştük Destanının Sibiryâ (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Motifi Üzerine Bir Deneme”, *Millî Folklor*, Yıl: 13, Sayı: 51, s.65-74.

AÇA, Mustafa (2013), *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalp Oğuznamesi*, Konya: Kömen Yayınları.

AÇA, Mustafa (2016), “Doğu Karadeniz Bölgesinde “Kurt Ağzı Bağlama” Uygulaması Üzerine Tespitler”, *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar 2016-2 (7), [Sempozyum Özel Sayısı], s. 26-34.

AĞCA, Ferruh (2016), *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

AKSAN, Doğan (1995), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKTAŞ, Erhan (2016), *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*, Konya: Kömen Yayınları.

AKTULUM, Kubilây (2000), *Metinlerarası İlişkiler*, İstanbul: Öteki Yayınevi.

AKYÜZ, Çiğdem (2011), “Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları”, *Turkish Studies*, 6/4, s. 15-26.

AKYÜZ, Çiğdem (2014), “Kırgız-Kalmuk İlişkileri Bağlamında Tarihin Sözlü Bellekleri Olarak Destanlar”, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu-Zonguldak*, s. 139-150.

ALBAYRAK, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul.

ALKAYA, Ercan (2001), “Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, s.1-25.

ALPTEKİN, Ali Berat (1994), “Yaşayan Dede Korkut Hikâyeleri Beyböreğ”, *İçel Kültürü*, 3 (36), Kasım 1994, 4-7.

ALPTEKİN, Ali Berat (2011), *Âşık Veysel Türkün Türkü Çağırırız*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ALPTEKİN, Ali Berat (2015), “Dede Korkut Hikâyelerindeki Başlık Parasının Kökeni ve Diğer Destanlara Yansıması”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: “Dede Korkut ve Türk Dünyası” Bildirileri-Cilt 1*, s.151-162.

Altay Destanı Maaday-Kara (2015), (haz. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Altay Destanları 1 (2002), (haz. İbrahim Dilek), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Altay Destanları 3 (2007), (haz. İbrahim Dilek), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALTIN, Kübra Yıldız (2020), *Türk Kültüründe Atalar Kültü*, Ankara: Gazi Kitabevi.

ALTUN, Işıl (2004), *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, İzmit: Yayıncı Yayınları.

ALTUN, Zafer (2019), “Türk Kültüründe “Kurt Kavramı” Üzerine Bir İnceleme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 8, Sayı 22, s.91-108.

AMANOĞLU, Ebulfez Kulu (1999), “Kişi Adlarında Eski İnançların İzleri (Dede Korkut)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 0, Sayı 11, s.53-59.

ARAT, Reşit G. - Bang, W. (1936), *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

ARSLAN, Mustafa (2017), *Başkurt Türklerinin Tarihî Destanı İdigey ile Moradım (İzeükey Minen Moradım)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ARTUN, Erman (2014), *Türk Halkbilimi*, Adana: Karahan Kitabevi.

ASLAN, Namık (2004), “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl 16, Sayı 64, s.37-43.

ASLAN, Namık (2010), “Kurt Motifinin Türk Menşe Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, *Millî Folklor*, Sayı 87, s. 72-77.

ASLIM, Gökhan - Çağrı Çağlar Sinmez (2017), “İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig*, Sayı 81, s.205-232.

ATSIZ, Hüseyin Nihal (2015), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

AYDA, Adile (1974), *Etrüskler Türk mü İdi?*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

AYVA, Aziz (2005), *Konya Âşıklık Geleneği ve Âşık Ataroğlu Hayatı-Sanatı-Şiirleri-Şiirlerinin Tahlili C1*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

BAĞCI, Atilla (2016), “Türk Kültüründe Kurdun Kutsiyetinin Şaman Mitlerindeki Yeri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 42, s. 7-15.

BAHADIR, Halil (2015), *Oğuznamelerde Hayvan Kültü ve İşlevleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

BALABAN, Tuğrul (2013), “Kurtagzı Bağlama Geleneği Ve Dinî Dayanağı Üzerine: Amasya İli Örneği”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, s. 12-17.

BANARLI, Nihad Sâmî (2016), *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi I*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BARS, Mehmet Emin (2013), “Metinlerarası İlişkiler Bağlamında Oğuz Kağan Destanı’na Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 2/4, s. 181-197.

BAŞAR, Zeki (1972), *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Uygulamaları*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Başkurt Destanları 1 Mitolojik Destanlar (2014a), (haz. Metin Ergun vd.-Türkiye Türkçesine aktaranlar; Gaynislam İbrahimov vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başkurt Destanları 2 Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar (2014b), (haz. Metin Ergun vd.-Türkiye Türkçesine aktaranlar; Gaynislam İbrahimov vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başkurt Destanları 3 Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar (2014c), (haz. Metin Ergun vd.-Türkiye Türkçesine aktaranlar; Gaynislam İbrahimov vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başkurt Destanları 4 Kahramanlar Hakkında Destanlar-Ozanlar (2014d), (haz. Metin Ergun vd. - Türkiye Türkçesine aktaranlar; Gaynislam İbrahimov vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BAYAT, Fuzuli (2003), ***Köroğlu Şamandan Âşık, Alptan Erene***, Ankara: Akçağ Yayınları.

BAYAT, Fuzuli (2012), ***Türk Mitolojik Sistemi 2 Kutsal Dışı Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji***, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2013a), ***Mitolojiye Giriş***, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2013b), ***Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü***, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2015a), ***Türk Mitolojik Sistemi 1 Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi***, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2015b), ***Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı***, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2018), ***Türk Kültüründe Deli ve Delilik***, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BAYAT, Fuzuli (2020), “Mitolojik Hikâyeden Arkaik ve Klassik Destana”, ***Millî Mecmûa***, (16), Eylül-Ekim 2020, s. 41-69.

BAYATLI, Necdet Yaşar (2020), “Diyale İli Hanekin İlçesi Türkmen Folklorunda Kurt”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 50, s.297-318.

BAYKARA, Tuncer (2001), *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

BAYRAM, Bülent (2006), “Oğuz Epik Anlatımları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1, s. 19-27.

BAYRAM, Bülent (2008), *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatımları (İnceleme-Metinler)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir.

BEKKİ, Selahaddin (2011), “Bazı Halk Anlatıları ve Dinî Metinlere Göre Kahramanın Mucizevi (Babasız) Doğumu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 58, s. 111-130.

BELEK, Kayrat (2017), “Eski Türklerde At Oyunları ve Sporları (Kırgız Kültürel Hayatı Örneğinde)”, *Uluslararası Türk Halkları Geleneksel Oyunlar - Sporlar Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, Kahramanmaraş, s.201-204.

BEYDİLİ, Celal (2015), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayın.

BORATAV, Pertev Naili (1994), *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Bölge ve Yöre Ağzlarında Derlenen Atasözleri ve Deyimler (2016), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BRUHL, Lucien Lévy (2006), *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, (çev. Oğuz Adanır), İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

BUFFALO, Gary - Sherry Firedancer (2007), *Şamanların Erk Hayvanları Hayvanların Enerjileri*, (Haz. ve çev. Bülent Uluçer), İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

CAFEROĞLU, Ahmet (1953), “Türk Onomastiğinde «At» Kültü”, *Türkiyat Mecmuası*, s.201-212.

Cañıl Mirza Abdibalık Çorabayev Varyantı (2004), (haz. Aynek Caynakova; Türkiye Türkçesine aktaran: Mehmet Aça), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇABUK, Çiftoğlu Arzu (2014), “Örtmece Kavramı ve Hayvan Adlarında Örtmece Oluşumu”, *Korku Kitabı* (editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 5-23.

ÇAĞATAY, Saadet (1956), “Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 4, s. 153-177.

ÇATALBAŞ, Resul (2011), “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, *TURAN-SAM Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, s. 49-60.

ÇELİK, Şakire (2010), *Cañıl Mirza Destanındaki Epik Unsurlar*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Halk Bilimi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

ÇELİK, Cengiz (2011), *Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Kelimeler*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

ÇELİK, Adil (2012), *Kırgız Türklerinin Arkaik Destanlarında Mitik Unsurlar*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

ÇELİK, Tuğrul (2015), *Türk Kültüründe Kurt İzleri*, İstanbul: İleri Yayınları.

ÇERİBAŞ, Mehmet (2014), “Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I”, *International Journal of Religious Sciences*, Sayı 2, s. 65-83.

ÇOBANOĞLU, Özkul (1997), “Kılavuz Bozkurt Motifinin Tarihsel Bağlamlarda ve Günümüz Alevî-Bektaşî Tarikatlerindeki Yapısal ve İşlevsel Sürekliliği Üzerine Tespitler”, *Kadri Erdoğan Hacı Bektaş Veli Armağanı*, s.165-173.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2003), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2011), *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Özkul - Sacide Çobanoğlu (2019), “Destan Geleneğimizde Geleneksel Oyunların Halkbilimsel Çözümlemesi”, *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 8-10 Kasım 2018/Çanakkale Bildiriler Kitabı*, s.26-30.

ÇORUHLU, Yaşar (2013), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

ÇORUHLU, Yaşar (2019), *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, 2 Cilt, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DAĞI, Fahri (2013), *Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Balıkesir.

DANIK, Ertuğrul (2006), *Öteki Tanrılar Alevi ve Bektâşi Mitolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.

DELİORMAN, Altan (2009), *Türk Kültüründe Bozkurt*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

DEMİR, Necati (2012), “Trabzon Yöresinde Zaman, Halk Takvimi ve Sayılı Günler”, *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Cilt 4, Sayı 1, s. 5-21.

DEMİREL, Hamide (2015), *Türk Destanlarının Ana Unsurları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Derleme Sözlüğü, Cilt 9 L-R (1993), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DİLEK, İbrahim (2007), “Sibirya Türk Masallarında Hayvanlarla Evlenme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22, s.207-218.

DİLEK, İbrahim (2014), *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü Altay/Yakut*, Ankara: Grafik Ofset Matbaacılık.

DOĞAN, Orhan (2006), *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

DUMAN, Mustafa (2012), “Bozkurttan Hızır’a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz”, *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 96, s.190-201.

DURMUŞ, İlhan (1997), “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, *Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s. 13-19.

Ebülğazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk Türk’ün Soyağacı*, (çev. Arif Acaloğlu-2020), İstanbul: Selenge Yayınları.

DUYMAZ, Ali (2007), “Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler”, *Millî Folklor*, Yıl 19, Sayı 76, s.50-58.

DÜZGÜN, Ülkü Kara (2014), *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, Konya: Kömen Yayınları.

EKİCİ, Metin (2004), *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) –İnceleme ve Metinler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

EKİCİ, Metin (2016), “Türk Kültüründe “Al” Renk”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 / 2, s.103-107.

EKİCİ, Metin (2020), “Türk Destanlarını İncelerken Nelere Dikkat Etmeli?”, *Millî Mecmûa*, (16), Eylül-Ekim 2020, s.22-40.

ELİADE, Mircea (2014), *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2002), “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, Yıl 14, Sayı 56, s.22-33.

EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

ERGİN, Muharrem (1988), *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme Metin, Sözlük)*, İstanbul: Hülbe Yayıncılık.

ERGİN, Muharrem (2011), *Dede Korkut Kitabı-1(Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGUN, Metin (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi C1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGUN, Metin (2006), *Şor Kahramanlık Destanları*, Konya: Kömen Yayınları.

ERGUN, Metin vd. (2017), *Sakha Kahramanlık Destanı Ehe Khara Atlı Eles Bootur*, Konya: Kömen Yayınları.

ERGUN, Pervin (2010), *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Konya: Kömen Yayınları.

ERGÜN, Hidayet (2019), *Kazak Türklerinin Destanlarındaki Yer Adları Üzerine Bir Araştırma*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ERSOY, Feyzi (2009), *Çuval Alp Hikâyeleri Ulıp Halapşem*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERÖZ, Mehmet (1968), “Milli Destan ve Bozkurt Hakkında”, *Bozkurt /Özel sayı*, Ankara, s.7.

ERSÖZ, Murat (2019), *Saha (Yakut) Türklerinin Culuruyar Nurgun Bootur Destanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ESİN, Emel (1978), *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

EUNKYUNG Oh - Joreyev Mamatqul (2011), “Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, Güz, s.149-159.

ASENA, G. Ahmetcan (2019), **Turkanlarda (Etrüsk) Tanrı, Ruh ve Ölüm**, Ankara: Altınordu Yayınları.

GENÇ, Reşat (1997), **Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız - Kemal Üçüncü (2015), **Başlangıcından Günümüze Türk Destanları**, Ankara Akçağ Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1958), **Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyet-Nâme**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

GÖMEÇ, Saadettin (2006), **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÖMEÇ, Saadettin (2012), **Dişi Kurtun Çocukları Türk Tarihinin Kahramanları**, Ankara: Berikan Yayınevi.

GÖNEN, Sinan (2004), **Anadolu’da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler Üzerine İncelemeler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

GÖRKEM, İsmail (2006), **Elazığ Efsaneleri (İnceleme-Metin)**, Elazığ: Manas Yayıncılık.

GÜL, Bülent (2006), “Hayvan Adları ile Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları”, **Türkbilgi**, 2006/12, s. 85-191.

GÜL, Veli (2008), **Altayca Almış Kaan Destanı (Giriş –Metin-Aktarma-Dizin)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.

GÜLENSOY, Tuncer (1989), **Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları Damgalar, İmler, Enler**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

GÜLENSOY, Tuncer (1998), “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikayeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt 1, Sayı 41, s. 81-92.

GÜLENSOY, Tuncer (2017), “Türklerde “Ad Verme Geleneği” ve “Hektor””, *Altayistik Mongolostik Halkbilim Makaleler 2*, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜLTEPE, Necati (2015), *Türk Mitolojisi Yeni Araştırmalar Işığında*, İstanbul: Resse Yayınları.

GÜMÜŞ, Muhittin - Zeyneş İsmail (1995), *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınları.

GÜNDÜZÖZ, Güldane (2015), “Günümüzde Nevşehir’de Yaşayan Bazı Gelenek ve Kabullere Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 6, s.123-150.

GÜNGÖR, Harun (2012), *Türk Din Etnolojisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

GÜNGÖR, Harun – Ünver Günay (2019), *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

GÜZEL, Abdurrahman (1999), *Abdal Mûsâ Velâyetnâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÜZEL, Abdurrahman - Ali Torun (2015), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Hakas Destanları 1 (2007), (haz. Ekrem Arıkoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hakas Destanları 2 Kara Kuzgun (2008), (haz. Ali Ilgın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hakas Destanları 3 Han Orba (2011), (haz. Erhan Aktaş), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hakas Destanları 4 Altın Taycı (2013), (haz. Gülsüm Killi Yılmaz), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HEKİMOV, Mürsel (2012), *Efsaneden Gerçeğe Mitolojiden Kültüre Bozkurt*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi.

İBRAYEV, Şakir (1998), *Destanın Yapısı, Kazak Destanlarında İnsan, Zaman, Mekân*, (Türkiye Türkçesine Aktaran Ali Abbas Çınar), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İNAN, Abdülkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İNAN, Abdülkadir (1998a), “Türk Rivayetlerinde “Bozkurt”, *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İNAN, Abdülkadir (1998b), “Börü = Kurt Ve Yok = Hayır Kelimeleri Üzerine”, *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İNAN, Abdülkadir (2015), *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İran Azerbaycanı Âşık Destanları 1 Şikâri Destanı (2013), (haz. Nabi Kobotarian), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İSKENDERZADE, Lale Avşar (2007), “Dede Korkut Hikayelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, s.319-340.

JURAEV, Mamatqul - Barno Nurmuradova (2010), “Özbek Halkbiliminde Kurt Kültüne Ait Halk İnançları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X-1 (Kış 2010), s. 145-150.

KABAK, Turgay (2020), "Dede Korkut Kitabı Türkmen Sahra Nüshasında Hayvanlar Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme", *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/ Sözünde Çalıştayı (Bayburt 22 Temmuz 2019) Bildiriler Kitabı*, (Editörler: Ü. Bulduk, S. Köseoğlu), s. 81-96.

KAFESOĞLU, İbrahim (2014), *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KAFESOĞLU, İbrahim (2019), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KALAFAT, Yaşar - Güven, İ. M. V. Noyan (2011), “Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu’ya Dair Bazı Tespitler”, *ARİŞ Halı Düz Dokuma, Kumaş, Giyim ve İşleme Sanatları Dergisi*, Sayı 6, s. 60–76.

KALAFAT, Yaşar – Abdurezzak, Ali Osman (2017), “Halk İnanç Kültüründe Yaşamakta Olan Kurt Bir Dönemin Totemi Mi İdi?”, *V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu Bildiri Kitabı – 1*, 12-14 Ekim 2017 – Ankara, s.1-15.

KALAFAT, Yaşar - İ. M. V. Noyan Güven (2011), “Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu’ya Dair Bazı Tespitler”, *ARİŞ, Halı Düz Dokuma, Kumaş, Giyim ve İşleme Sanatları Dergisi*, Sayı 6, s. 60–76.

KALAFAT, Yaşar (1999), *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

KALAFAT, Yaşar (2002), “Göktürklerden Günümüze Türk Halk İnançlarında Kurt”, *XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara*, s. 465.

KALAFAT, Yaşar (2007), *Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları*, Cilt 2, Ankara: Berikan Yayınları.

KALAFAT, Yaşar (2009), *Türk Halk Tefekküründe Kurt 2*, Ankara: Berikan Yayınevi.

KALAFAT, Yaşar (2012a), *Türk Mitolojisinde Kurt*, Ankara: Berikan Yayınevi.

KALAFAT, Yaşar (2012b), *Türk Halk İnançlarında Tabu*, Ankara: Berikan Yayınevi.

KALAFAT, Yaşar (2012c), “Dedem Korkut’un Kurdu”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, s.309-324.

KALAFAT, Yaşar; Güven, İ. M. V. Noyan (2011), “Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu’ya Dair Bazı Tespitler”, *ARIŞ, Halı Düz Dokuma, Kumaş, Giyim ve İşleme Sanatları Dergisi*, Sayı 6, s. 60–76.

KAPLAN, Mehmet vd. (1973), *Köroğlu Destanı*, Ankara: Sevinç Matbaası.

KAPLAN, Mehmet (1979), *Oğuz Kağan Destanı (Edebî Bir Tahlil)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KAPLAN, Mehmet (2014), “Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 11-28.

KAPLAN, Mehmet (2016), “Türk Destanında Alp Tipi”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-1*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 13-22.

KARADAVUT, Zekeriya (2010), “Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar”, *Millî Folklor*, Sayı 85, s.71-80.

KARADOĞAN, Ahmet (2003), “Türk Şahıs Adlarında Hayvan Kültü”, *Millî Folklor*, Yıl 15 Sayı 57, s.109-116.

KARASOY, Yakup - Arife Ece Tombul (2018), “Peygamberler Tarihinde Bir Kurt Hikâyesi”, *Millî Folklor*, Yıl 30, Sayı 117, s.131-135.

KARÇIĞA, Servet (2016), “Dede Korkut Kitabı’nda Hayvanla İlgili Kelimelerin Tasnifi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 5/1, s. 12-33.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it-Türk*, (çev. Besim Atalay) Cilt 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.

KÂŞGARLI MAHMUD, *Dîvânu Lugâti’t Türk* (haz. Ahmet Bican Ercilasun – Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

KARAER, Mustafa Necati (2013), *Karacaoğlan Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KARATAEV, Oljobay (2002) “Eski Türk Devrindeki Kırgız Etnik İsimleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 2, s.673-686.

Karakalpak Destanları Kırk Kız Destanı (2007), (haz. Ceyhun Vedat Uygur), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAYA, Doğan (2005), “Kırgızlar’ın Millî Oyunu Kökbörü”, *İzzet Gündag Kayaoğlu Hatıra Kitabı- Makaleler*, İstanbul, s. 303-313.

KAYA, Doğan (2014), *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KAYA, Muharrem (2015), *Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerde İzleri*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Kazak Destanları 1 Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları (2007), (haz. Metin Arıkan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 2 (2007), (haz. Metin Arıkan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 3 (2007), (haz. Oktay Selim Karaca), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 4 Kırım’ın Kırk Batırı (2007), (Türkiye Türkçesine aktaranlar: Fikret Türkmen, Metin Arıkan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 5 Şora Batır (2010), (haz. Bolat Korganbekov; Türkiye Türkçesine aktaran: İsmail Turan Kallımcı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 6 (2006), (haz. Seyilbek Sakenov, Pakizat Avespayeva; Türkiye Türkçesine aktaran: Oktay Selim Karaca), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 7 (2010), (haz. Karasaş Alpısbayeva vd. Türkiye Türkçesine aktaran: Bülent Bayram), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 8: Alpamıs ve Kambar Batır (2011), (haz. Metin Arıkan, Fikret Türkmen), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 9 Dürliğüv, Karaşaş Kız, Makpal, Segiz Destanı (2013), (haz. Pakizat Avespayeva, Toktar Elbekov; Türkiye Türkçesine aktaran: Hatice Emel Şirin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Destanları 10 (2015), (haz. Pakizat Avespayeva vd. Türkiye Türkçesine aktaran: Ekrem Ayan; Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazak Türkçesi Sözlüğü (1984), (Tercüme edenler: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.

KESKİN, Ahmet (2012), “Türk Atasözlerinde Kurt”, **İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2012 (27-28 Ağustos 2012) Bildiriler**, (haz. K. Şahan vd.), s.865- 882.

KESKİN, Yavuz Selim (2020), “Türk Kültüründe Ateş ve Ocağın Hastalık Tedavisindeki Yeri ve Önemi”, **Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Bilgi Şöleni Tebliğ Metinleri** (Editör: Muhammet Enes Kala), Ankara, s.225-238.

Kırgız Destanları 2 (2007), (haz. A. Akmatallyev vd.; Türkiye Türkçesine aktaran: Caştigin Turgunbayer), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 4 Mendirman (2009), (haz. Abdıldacan Akmatallyev, Aynek Caynakova; Türkiye Türkçesine aktaran: Ali Özgün Öztürk), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 5 Eşimkul Menen Zuura (2007), (haz. Fatma Çelebi), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 6 Manas Destanı (2007), (haz. S. Musayev, A.A. Akmatallyev; Türkiye Türkçesine aktaranlar; Fikret Türkmen, Şurubu Uraimova), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 7 Boston (2009), (haz. Abdıldacan Akmatallyev, Aynura Kadırmambetova; Türkiye Türkçesine aktaran: Naciye Yıldız), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 9 Er Soltonay (2010b), (haz. Abdıldacan Akmatallyev vd.; Türkiye Türkçesine aktaran: İsmail Turan Kallımcı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 10 Güldana-Askazan Baatır (2012), (haz. Saule Egimbaeva; Türkiye Türkçesine aktaran: Zekeriyeye Karadavut), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 11 Kurmanbek (2013), (haz. Murat Mukasov; Türkiye Türkçesine aktaran: Ulanbek Alimov), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 12 Seyitbek (2013), (haz. Murat Mukasov; Türkiye Türkçesine aktaran: Ulanbek Alimov), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 13 Canış Bayış (2013), (haz. Murat Mukasov, Abdıldacan Akmatalliev; Türkiye Türkçesine aktaran: Mehmet Aça), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 14 Coodarbeşim Destanı (2017), (haz. Cıldız Alimova), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 15 Manas Destanı Cusup Mamay Varyantı (2017), (Türkiye Türkçesine aktaran: Alimcan İnayet), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 16 Bağış Destanı (2019), (haz. Çiğdem Akyüz Öztokmak), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kırgız Destanları 17 Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı) (2019), (haz. Abdulselam Arvas), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KİLLİ, Gülsüm (2006), “Hakas Türkçesinde Tabu Sözcükler ve Örtmece”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, s. 50-65.

KORKMAZ, Esat (2003), **Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

KÖKSAL, Hasan (1985), **Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı**, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

KÖKSAL, Hasan (2007), **Battal Gazi Destanı**, Ankara: Akçağ Yayınları.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad (1976), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad (2016), **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Alfa Tarih.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1988), “Abdal”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1, s.61-62.

KÖSE, Serkan (2012), **Tanzimat’tan Günümüze Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mitolojik Unsurlar**, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

KÖSE, Serkan (2020), “Dede Korkut Kitabı’nı Kaos ve Kozmos Bağlamında Okuma”, *Millî Folklor*, 2020, Yıl 32, Cilt 16, Sayı 125, s. 71-81.

Kur’an-ı Kerim Meâli, [Haz.] Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (2011), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kutsal Kitap (2016), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları,

KÜRENOV, Sapar - Muhittin Gümüş (1995), *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.

MALINOWSKI, Bronislaw (2016), *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, (çev. Deniz Uludağ), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Moğolların Gizli Tarihi, (çev. Ahmet Demir-1986), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MOLLAİBRAHİMOĞLU, Çiğdem (2008), *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Nartlar Karaçay-Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları (2011), (haz. Ufuk Tavkul), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

NASKALİ, Emine Gürsoy (ed.) (2018), *At Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

NASKALİ, Emine Gürsoy (1995). “Destanın Tarifi”, *Türk Dili Araştırmaları YıllığıBelleten*,http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1992/1992_1_Gursoy_Naskali.pdf [e.t.: 05.05.2020].

Nogay Destanları (2014), (haz. İsmail Doğan, Nesrin Güllüdağ, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar (2013), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

OĞUZ, M. Öcal (2002), “Boz Atlı Hızır-Ren Geyikli Noel Baba İkileminde Türklerde Yılbaşı”, *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

OĞUZ, M. Öcal (2009), “Kul Himmet ve Sözlü Gelenek Tanıklığında Kozmogonik Mitin Eskatolojik Serüveni”, *Millî Folklor*, Yıl 21, Sayı 84, s. 51-56.

ORKUN, Hüseyin Namık (1940), *Eski Türk Yazıtları III*, İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.

OROZOBAYEV, Mayrambek –Nurgül Moldalieva (2020), “Kırgızcadaki Kurt (Börü) ile İlgili Örtmece Kelimeler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (32), s. 23-38.

ÖGEL, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş 6 Türklerde Tuğ ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılara)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

ÖGEL, Bahaeddin (2010a), *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖGEL, Bahaeddin (2010b), *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖNCÜL, Kürşat (2018), “Deli Dumrul Hikâyesine Yeni Yaklaşımlar”, *Türkbilig*, 2018/36, s. 159-166.

ÖNCÜL, Kürşat (2020), *Türklerin Avatari*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖRNEK, Sedat Veyis (2014), *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

ÖRNEK, Sedat Veyis (2014), *Türk Halkbilimi*, Ankara: BilgeSu Yayınları.

Özbek Destanları 1 Erali ve Şirali (2009), (haz. Selami Fedakar), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbek Destanları 2 Melike Ayyar Destanı (2007), (haz. Dilek Yücel), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbek Destanları 3 Ayçınar Destanı (2007), (haz. Ayşe SOLMAZ), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbek Destanları 4 Huşkeldi ve Belagerdan (2011), (haz. Cabbar İşankul, Töre Mirzayev; Türkiye Türkçesine aktaran: Rıdvan Öztürk), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbek Destanları 6 Dalli (2017), (haz. Cabbar Eşankul; Türkiye Türkçesine aktaran: Dilek Sezer), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZCAN, Tarık (2003), “Oğuz Kağan Destanı’nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi”, *Millî Folklor*, Cilt 8, Yıl 15, Sayı 57, s. 76-81.

ÖZEN, Kutlu (2001), *Sivas Efsaneleri*, Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.

ÖZEN, Rahşan – Erhan Yüksel (2014), “Kayseri Folklorunda Hayvanlar İle İlgili İnanışlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 11(1), s. 23-28.

ÖZKAN, Fatma (1997), *Altın Arığ Destanı*, Ankara: Bilig Yayınları.

ÖZKAN, İsa (2009), “Ergenekon Destanı Hakkında”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 29, Sayı 265, s. 43-47.

ÖZKAN, Volkan (2018), *Türk Kültüründe Bozkurtun Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÖZKARTAL, Mehmet (2012), “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı’ndan Örnekler)”, *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 94, s.58-71.

ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları

ÖZTÜRK, Ali Osman (2011), *Çağların İçinden Türk Destanları*, İstanbul: Pozitif Yayınları.

PEKER, Selçuk (2015), *Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği)*, Konya: Kömen Yayınları.

PİRVERDİOĞLU, Ahmet (2002), “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği”, *Türkler Cilt 3*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- POTAPOV, L. P. (2012), *Altay Şamanizmi*, (çev. Metin Ergun), Konya: Kömen yayınları.
- RAYMAN, Hayrettin (2002), “Nevrûz ve Türk Kültüründe Renkler”, *Millî Folklor*, Yıl 14, Sayı 53, s.10-15.
- RECHL, Karl (2017), *Türk Boylarının Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ROUX, Jean-Poul (2005), *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (çev: Aykut Kazancıgil- Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ROUX, Jean-Poul (2011), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- SAĞLIK, G. Selcan (2006), “Türkmen Düğün Geleneği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s.71-85.
- SAKAOĞLU, Saim - Ali Duymaz (2011), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SAKAOĞLU, Saim – Ali Berat Alptekin (2014), *Nasreddin Hoca*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (1973), *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- SAKAOĞLU, Saim (1994), “Göktürk Yazıtları ile Anadolu - Türk Folklorundaki Paralellikler Üzerine”, *TDAY-Belleten*, s.155-166.
- SAKAOĞLU, Saim (2001), *Türk Ad Bilimi 1 Giriş*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SARI, İbrahim (2017), *Türk Tarihinde Bozkurt*, Antalya: Net Medya Yayıncılık.
- SOL, Selma (2007), “Edirne’de Halk Hekimliği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Haziran, Cilt 9, Sayı 1, s.175-191.

ŞAHİN, Erdal (2007), *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

ŞAHİN, Halil İbrahim (2011), *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları.

TAŞ, Hülya (1996), “Erzurum’da Doğum ve Çocukla İlgili Eski Âdet ve İnançlar”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1994*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları.

TAŞAĞIL, Ahmet (2016a), *Eski Türk Boyları Çin Kaynaklarına Göre (MÖ III. – MS X. Asır)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

TAŞAĞIL, Ahmet (2016b), *Kök Tengri’nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Tatar Destanları 1 (2007), (haz. Fatih Urmanç; Türkiye Türkçesine aktaranlar: Caner Kerimoğlu, Vedat Kartalcık), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tatar Destanları 2 (2007), (haz. Fatih Urmanç; Türkiye Türkçesine aktaranlar: Caner Kerimoğlu, Vedat Kartalcık), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TAVKUL, Ufuk (2011), *Nartlar Karaçay-Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, Talât (2010), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, Talat (2013), *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEZCAN, Mahmut (1979), “İlkel Toplumlarda Başlık Parası Geleneği”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, s. 415-426.

TEZCAN, Semih – Saadet Çağatay (1976), “Kök Türk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Sogutça Bugut Yazıtı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Volume 23-24, s. 245-252.

THOMPSON, Stith (1955-1958), *Motif-Index of Folk-Literature*, Volume Two D-E, Bloomington-London: Indiana University.

TOGAN, Zeki Velidi (2002), “Bozkurt Efsanesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 981-985.

TOPSAKAL, Ünsal Umdü - İlyas Topsakal (2019), “Fenomenolojik Bir Çalışma: Türk Kültüründeki Kurt Kültü Üzerine Öğrenci Düşünceleri”, *Bilgi*, Sayı 89, s. 77-94.

TOSUN, İlker (2020), “Tuva Türkçesinde Ayı ve Kurt ile İlgili Söz Varlığı”, *IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu* (17 Aralık 2020), s.583-603.

TURAN, Ahmet (1991), “Törelerimizde Kalın (Başlık) Âdeti”, *Millî Folklor*, Cilt 2, Sayı 12, s. 39-43.

TURAN, Osman (2010), *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TURGUNBAYER, Caşteğin (2007), “Türk Dünyası Destanlarında Ortak Motifler Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 24, TDK, Ankara, s. 93-102.

Tuva Destanları (2007), (haz. Ekrem Arıkoğlu, Buyan Borbaanay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tuva Destanları 2 Haan Tögüldür (2014), (haz. Salih Mehmet Arçın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Atasözleri ve Deyimleri C2 (2001), Araştırma ve İnceleme Dizisi, Millî Kütüphane Başkanlığı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

TÜRKAN, Kadriye (2008), “Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler”, *Türkbilgi*, 2008/15, s. 136-154.

Türkçe Sözlük, (haz. Şükrü Halûk Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

TÜRKDOĞAN, Suna Tuğba (2019), *Alevi İnançlarında Hayvan Mitolojisi ve Tabusu*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir.

TÜRKMEN, Mehmet; Nurdin Useev (2019), “Kırgız Geleneksel Sporlarının Tarihsel Arka Planı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 66, Ekim, s.1486-1491.

TÜRKTAŞ, M. Metin. (2013), “Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları”, *Önder Göçgün’e Armağan*, (ed. Mithat Aydın), Cilt 2, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, s. 1093-1102.

Ulp Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Destanı (2013), (haz. ve akt. Bülent Bayram), Ankara: TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı.

ULUDAĞ, Süleyman (1988), “Abdal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, s.59-61.

ULUIŞIK, Yaprak Pelin (2015), *Türk Destanlarında Yer Altı Dünyası (Sibirya Sahası)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

URAZ, Murat (1994), *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

USER, Hatice Şirin (2007), “Eski Türk Çağında Hayvan Tözlerinden Devlet Sembollerine”, *BELLE TEN*, 71/262, s. 843 – 856.

Uygur Halk Destanları 1 (2004), (haz. Alimcan İnayet), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uygur Halk Destanları 2 (2013), (haz. Alimcan İnayet), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uygur Halk Destanları 3 (2011), (haz. Abdülhakim Mehmet), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜNVER, Ali Fuat (2006), *Antik Çağdan Modern Olimpiyatlara Binicilik Sportu ve Türk Biniciliğinin Olimpik Gelişimi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh (2013), (haz. Metin Ergun), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YEŞİL, Yılmaz (2015), *Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme*, Ankara: Kalemkitap Yayınları.

YILDIRIM, Dursun. (2002), “Ergenekon Destanı”, *Türkler*, Cilt 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 948-980.

YILDIZ, Mustafa (2016), *Nogay Türklerinin Kahramanlık Destanı Edige, Giriş-Metin-Aktarma-Gramatikal Dizin*, Konya: Kömen Yayınları.

YILDIZ, Naciye (1995), *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIZ, Naciye (1995), *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIZ, Naciye Ata (2015), *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

YOLCU, Mehmet Ali (2013), “Türk Destanlarında Kahramanın Sevgilisine Ulaşmak İçin Sınanması Motifinin Tip Yapısı”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 34, s.1-11.

YOLCU, Mehmet Ali (2014), “Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültürünün İzleri”, *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 7, Sayı 1, s.70-92.

YONAR, Gönül (2019), *Kıyamet Mitolojileri Kurtla Kıyamete Kalmak*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2014), *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri-Şamanizm*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, (1988), (çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, (2007), (haz. Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ziya GÖKALP (2016), *Kızilelma*, (Haz. Halil İbrahim Şahin), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ziya GÖKALP (2018), *Türk Medeniyeti Tarihi*, (haz. Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

2. Elektronik Kaynaklar

URL-1: (e.t. 05.05.2020)

https://www.academia.edu/38038717/K%C4%B1rg%C4%B1z_T%C3%BCrkleri_nde_Ad_Verme_Gelene%C4%9Fi

URL-2: (e.t. 03.05.2020)

<https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/kayserisporun-sembolu-kurt-oldu-40843769>

URL-3: (e.t. 03.05.2020)

<https://www.ensonhaber.com/galeri/takimlarin-simgeleri#21>

URL-4: (e.t. 23.02.2021)

<https://www.facebook.com/ataddisv/posts/502313643601714/>

URL-5: (e.t. 23.02.2021)

<https://yenidenergenekon.com/17-turkiyat-enstitusu/>

URL-6: (e.t. 23.02.2021)

<https://www.turkocaklari.org.tr/basin-aciklamalari/logo-gorsel-5633>

URL-7: (e.t. 23.04.2021)

<https://www.youtube.com/watch?v=3oF4D0OtHLo>

URL-8: (e.t. 09.06.2021)

<https://www.petrolofisi.com.tr/hakkimizda>

URL-9: (e.t. 14.06.2021)

<https://www.youtube.com/watch?v=OCUMVmy43qo>

EKLER

EK 1: TARANAN DESTANLAR LİSTESİ

Türk boylarına ait incelenen ve içerisinde kurt motifi tespit edilerek çalışmaya dâhil edilen destanların alfabetik sıraya göre dizilimi şu şekildedir:

A

Abdurahman Ğoca Destanı (*Uygur*)

Ak Kan Destanı (*Şor*)

Ak Tayçı Destanı (*Altay*)

Akay Yavı (Savaşı) Destanı (*Başkurt*)

Ak-Biy Destanı (*Altay*)

Akbozat Destanı (*Başkurt*)

Akböpe – Savıtbek Destanı (*Kazak*)

Akkenje Destanı (*Kazak*)

Aksak Timur Destanı (*Başkurt*)

Akşam Batır Destanı (*Başkurt*)

Alankay Batır Destanı (*Kazak*)

Alday-Buuçı Destanı (*Tuva*)

Aldın-Çaagay Destanı (*Tuva*)

Ali Bey-Balı Bey Destanı (*Türkmen*)

Alpamıs Batır Destanı (*Kazak*)

Alpamışa Destanı (*Başkurt*)

Alpamşa Destanı (*Tatar*)

Alp Er Tunga Destanı

Altay Buuçay Destanı (*Altay*)

Altayca Almıs Kaan Destanı (*Altay*)

Altın Arığ Destanı (*Altay*)

Altın Çüs Destanı (*Hakas*)

Altın Taycı Destanı (*Hakas*)

Arı-Haan Destanı (*Tuva*)

Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı (*Tuva*)

Askazan Batır Destanı (*Kırgız*)
Avez Batır Destanı (*Kazak*)
Ay Huucın Destanı (*Hakas*)
Ayçınar Destanı (*Özbek*)
Aysılın Oğlu Ahmet Destanı (*Nogay*)

B

Bagış Destanı Destanı (*Kırgız*)
Barak Batır Destanı (*Kazak*)
Battal Gazi Destanı
Bayan-Toolay Destanı (*Tuva*)
Bazar Batır Destanı (*Kazak*)
Belagerdan Destanı (*Özbek*)
Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı (*Tuva*)
Boston Destanı (*Kırgız*)
Bozyiğit Destanı (*Nogay*)

C

Cañıl Mırza Destanı (*Kırgız*)
Canış Bayış Destanı (*Kırgız*)
Cengizname Destanı (*Başkurt*)
Coodarbeşim Destanı (*Kırgız*)
Culuruyar Nurgun Bootur Destanı Destanı (*Yakut/Saha*)

Ç

Çın Tömür Batur Destanı (*Uygur*)
Çora Batır Destanı (*Nogay*)
Çura Batır Hikeyeti (Çura Batır Hikâyesi) (*Tatar*)
Çuvaş Alp Hikâyeleri (*Çuvaş*)
Çuvaş Kahramanlık Destanı Ulp (*Çuvaş*)
Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (*Çuvaş*)

D

Dalli Destanı (*Özbek*)
Dede Korkut Destanları

Dotan Batır Destanı (*Kazak*)

Dürligüv Destanı (*Kazak*)

E

Edige Destanı (*Nogay*)

Edil Sultan Destanı (*Nogay*)

Ehe Khara Atlı Eles Bootur Destanı (*Yakut/Saha*)

Emir Göroğli Destanı (*Uygur*)

Er Eşim Destanı (*Kırgız*)

Ergenekon Destanı

Er Kosay Destanı (*Kazak*)

Er Sogotoh Destanı Destanı (*Yakut/Saha*)

Er Soltonoy Destanı (*Kırgız*)

Er Tokimbet Destanı (*Kazak*)

Erali ve Şirali (*Özbek*)

Erelzey-Mergen, Haragalzay-Mergen Alışkılar Destanı (*Tuva*)

Erke-Koo Destanı (*Altay*)

Eşimkul Menen Zuura Destanı (*Kırgız*)

G

Gérip Senem Destanı (*Uygur*)

Güldana Destanı (*Kırgız*)

H

Haan Tögöldür Destanı (*Tuva*)

Han Orba Destanı (*Hakas*)

Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı (*Tuva*)

Huban Arıg Destanı (*Hakas*)

Huşkeldi Destanı (*Özbek*)

İ

İdege Destanı (*Başkurt*)

İdige ile Muradım Destanı (*Başkurt*)

İdigey ile Moradım (İzeükey Minen Moradım) Destanı (*Başkurt*)

K

Kabıkul Destanı (*Kazak*)
Kambar Batır Destanı
Kān Arġo Peçelig Kan Mergen Destanı (*Şor*)
Kañıvay-Mergen Destanı (*Tuva*)
Kara At Destanı (*Başkurt*)
Kara Kuzgun Destanı (*Hakas*)
Karabek Batır Destanı (*Kazak*)
Karagülumbet ile Akkülumbet Destanı (*Başkurt*)
Karasakal Destanı (*Başkurt*)
Karaşaş Kız Destanı (*Kazak*)
Karattı Pergen Destanı (*Şor*)
Katan-Kökşin ile Katan Mergen Destanı (*Altay*)
Kırım'ın Kırk Batırı (*Kazak*)
Kırk Kız Destanı (*Karakalpak*)
Kıssa-yı Yusuf Destanı (*Başkurt*)
Kızıl Gülüm Destanı (*Uygur*)
Kinyekey Destanı (*Başkurt*)
Konur Boğa Destanı (*Başkurt*)
Koplanlı Batır Destanı (*Nogay*)
Kozın Erkeş Destanı (*Altay*)
Kozuke ve Bayan Destanı (*Kırgız*)
Köroğlu Destanı
Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları (*Kazak*)
Köziyke Destanı (*Altay*)
Kulamergen-Joyamergen Destanı (*Kazak*)
Kurmanbek Destanı (*Kırgız*)
Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı) (*Kırgız*)
Kuzı Kürpeç Bilen Bayansılı Destanı (*Tatar*)
Kuzıykürpes Destanı (*Başkurt*)

M

Maaday Kara Destanı (*Altay*)

Makpal-Segiz Destanı (*Kazak*)

Malcı Mergen Destanı (*Altay*)

Mamay Destanı (*Nogay*)

Manas Destanı (*Kırgız*)

Manas Destanı Cusup Mamay Varyantı (*Kırgız*)

Melike Ayyar Destanı (*Özbek*)

Mendirman Destanı (*Kırgız*)

Mergen ile Mayanhılıv Destanı (*Başkurt*)

Mırkı Batır Destanı (*Kazak*)

Miney Batır ile Şülgen Padişah Destanı (*Başkurt*)

Mişek Alıp Destanı (*Tatar*)

Mögaa Şagaan Toolay Destanı (*Tuva*)

Muhambetnecip Aliakbaruli Varyantı Kısası-i Narik Oğlu Şora Batur (*Kırgız*)

N

Nozugum Destanı (*Uygur*)

Nurgayşa Destanı (*Kazak*)

O

Oljabay Jene Kırık Batır Destanı (*Kazak*)

Oğuz Kağan Destanı

Ö

Ölöstöy Destanı (*Altay*)

Örözmek Destanı (*Karaçay-Malkar*)

S

Savrik Batır Destanı (*Kazak*)

Seyit Noçi Destanı (*Uygur*)

Seyitbek Destanı (*Kırgız*)

Son Hartay Destanı (*Başkurt*)

Sura Batır Destanı (*Başkurt*)

Suranşı Batır Destanı (*Kazak*)

Ş

Şah Adilhan Destanı (*Uygur*)

Şikâri Destanı (*Azerbaycan*)

Şora Batır (*Tatar*)

Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün Destanı (*Tuva*)

T

Toksan Üyli Tobır Destanı (*Kazak*)

Tülek Kitabı (*Tatar*)

Tülle Membet Destanı (*Başkurt*)

U

Ural Batır Destanı (*Başkurt*)

Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı

Y

Yalık Bey, Karmanan İle Sermesen Destanı (*Başkurt*)

Yulay ile Salavat Destanı (*Başkurt*)

Yosıf Kitabı (*Tatar*)

Yusuf Kitabı Destanı (*Başkurt*)

Z

Zayatülek Birle Susılu (Zayatülek ile Susılu) (*Tatar*)

Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı (*Başkurt*)

Zühre ile Aldar Destanı (*Başkurt*)

EK 2: İNCELENEN TÜRK DESTANLARINDA YER ALAN KURT MOTİFLERİ¹⁶⁵

Altay Türklerinin Destanları

Altay Destanları 1

(haz. İbrahim Dilek, 2003)

“Ak Taycı Destanı”

Kurt (börü): 112-172.

“Altay Buuçay Destanı”

Kurt: 208, 209, 215.

“Malçı Mergen Destanı”

Kurt (börü): 241.

“Kozın Erkeş Destanı”

Kurt (böri): 305.

“Közüyke Destanı”

Kurt (börü): 328, 330, 331, 333.

Altay Destanları 3

(haz. İbrahim Dilek, 2007)

“Erke-Koo Destanı”

Kurt (börü): 32, 56, 58, 63, 64 (2), 65.

“Ölöstöy Destanı”

Kurt (börü): 69, 70, 130, 133 (2), 138 (2), 148 (4), 166, 174 (4), 175 (4), 177, 178, 179, 181, 234, 259.

“Katan-Kökşin ile Katan-Mergen Destanı”

Kurt (börü): 261, 303.

“Ak-Biy Destanı”

Kurt (börü): 370, 371, 374.

“Altayca Almış Kaan Destanı”

(haz. Veli Gül)

Kurt (börü): 74.

“Maaday Kara Destanı”

(haz. Emine Gürsoy Naskali)

Kurt (börü): 49, 56, 77, 78, 79, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 105, 156, 227, 239.

Hakas Türklerinin Destanları

Hakas Destanları 1

(haz. Ekrem Arıkoğlu, 2007)

“Altın Çüs Destanı”

Kurt (püür): 165 (2), 167 (3), 175, 177, 185, 189 (2), 193.

Hakas Destanları 2

“Kara Kuzgun Destanı”

(haz. Ali Ilgın, 2008)

Kurt (püür): 77, 91, 123, 149-151.

Hakas Destanları 3

“Han Orba Destanı”

(haz. Erhan Aktaş, 2011)

Kurt (püür): 32, 62-63, 142, 167, 234-235.

Hakas Destanları 4

(haz. Gülsüm Killi Yılmaz, 2013)

“Altın Taycı Destanı”

Kurt (püür): 147.

¹⁶⁵ Bu bölümde, incelenen Türk destanları içerisinde tespit edilen kurt motifinin hangi destanın kaçınıcı sayfasında yer aldığını belirten bir dizin denemesi yapılmaya çalışılmıştır.

Hakas Destanları

“Ay Huucın Destanı”

(haz. Pervin Ergun, 2010)

Kurt (püür): 200, 202, 205 (3), 206 (3), 207, 208 (3), 209 (2), 316.

Yakut/Saha Türklerinin Destanları

“Er Sogotoh Destanı”

(haz. Metin Ergun,)

Kurt (börö): 575.

“Ehe Khara Atlı Eles Bootur”

(haz. Metin Ergun, 2017)

Kurt (börö): 168, 209, 232, 233, 235.

“Culuruyar Nurgun Bootur Destanı”

(haz. Murat Ersöz, 2019)

Kurt (börö): 423.

Sor Türklerinin Destanları

(haz. Metin Ergun, 2006)

“Ak Kan Destanı”

Kurt (pörü): 207, 208.

“Kān Arġo Peçelig Kan Mergen Destanı”

Kurt (pörü): 335.

“Karattı Pergen Destanı”

Kurt (pörü, pörü): 442, 446, 447, 449, 450.

Tuva Türklerinin Destanları

“Erelzey-Mergen, Haragalzay-Mergen Alışkılar Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun, 2004)

Kurt (börü): 585.

“Alday-Buuçı Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun)

Kurt (börü): 212 (2), 226, 228, 231, 243, 244.

“Aldın-Çaagay Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun)

Kurt (börü): 538.

“Arı-Haan Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun)

Kurt (börü): 250.

“Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun, 2005)

Kurt (börü): 290-291, 338, 341.

“Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun)

Kurt (börü): 289-305, 318, 320, 431, 436, 456.

“Şöögün Bora Attıg Şöögün-Köögün Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun)

Kurt (börü): 359, 392, 399.

“Han-Şilgi Attıg Han-Hülük Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun)

Kurt (börü): 155.

“Kaŋıvay-Mergen Destanı”

(haz. Mehmet Aça, Metin Ergun)

Kurt (börü): 476, 479.

“Mögaa Şagaan Toolay Destanı”

(haz. Ekrem Arıkoğlu, Buyan Borbaanay)

Kurt (börü): 117

“Bayan-Toolay Destanı”

(haz. Ekrem Arıkoğlu, Buyan Borbaanay)

Kurt (börü): 487, 489, 561

“Kangıvay-Mergen Destanı”

(haz. Ekrem Arıkoğlu, Buyan Borbaanay)

Kurt (börü): 365, 467

“Haan Tögüldür Destanı”

(haz. Salih Mehmet Arçın, 2014)

Kurt (börü): 67, 79.

Başkurt Türklerinin Destanları

“İdigey ile Moradım (İzeükey Minen Moradım)”

(haz. Mustafa Arslan)

Kurt (büre, büri, qurt, qort, kort, kurttay): 70, 72, 73, 76, 80, 81, 90, 91, 94, 99, 106, 127, 129, 165, 173, 183, 184, 191, 193, 209, 211, 215, 219, 220.

“Başkurt Destanları 1”

(haz. Metin Ergun vd. 2014a)

“Akbozat Destanı”

Kurt (büre): 207, 216, 217.

“Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı”

Kurt (büre): 300 (4).

“Ural Batır Destanı”

Kurt: 59, 62, 64, 67, 68, 73, 75, 90, 113, 115, 119, 135, 147 (2), 148 (3), 150, 159.

“Miney Batır ile Şülgen Padişah Destanı”

Kurt (büre): 231, 234, 237, 238, 241, 242, 259, 283, 287, 288, 289.

“Konur Boğa Destanı”

Kurt (büre): 290, 299 (2).

“Alpamış Destanı”

Kurt (büre): 315, 316, 319, 323, 375, 376.

“Başkurt Destanları 2”

(haz. Metin Ergun vd. 2014b)

“Kuzıykürpes ile Mayanhılv Destanı”

Kurt (büre): 60 (2), 61 (3).

“Mergen ile Mayanhılv Destanı”

Kurt (büre): 82, 84.

“Zühre ile Aldar Destanı”

Kurt (büre): 104, 107 (2), 135, 169, 172, 188, 236 (2), 257 (3).

“Yusuf Kitabı”

Kurt (büre): 296 (3), 297, 298, 306 (3), 307 (9), 308 (5), 312, 363, 382, 383, 388, 390.

“Kıssa-yı Yusuf Destanı”

Kurt (büre): 429.

“Kuzıykürpes Destanı”

Kurt (bürë); 639, 642, 660.

“Başkurt Destanları 3”

(haz. Metin Ergun vd. 2014c)

“Cengizname Destanı”

Kurt (bürë); 76, 81 (4), 94.

“Aksak Timur Destanı”

Kurt (bürë); 131.

“İdige ile Muradım Destanı”

Kurt (bürë); 149, 150, 153 (2), 158, 159, 167, 170, 174, 175, 181, 206, 239, 249, 258, 266, 280, 282, 285, 289 (3).

“Yalık Bey, Karmasan ile Sermesen Destanı”

Kurt (bürë); 331, 337, 345.

“Son Hartay Destanı”

Kurt (bürë); 370, 374, 385.

“Tülle Membet Destanı”

Kurt (bürë); 427, 428 (5), 438, 487, 489 (2).

“Karagülumbet ile Akkülumbet Destanı”

Kurt (bürë); 530 (2), 531 (2), 532.

“Başkurt Destanları 4”

(haz. Metin Ergun vd. 2014c)

“Akay Yavı (Savaşı)”

Kurt (bürë); 145, 146.

“Sura Batır Destanı”

Kurt (bürë); 74.

“Akşam Batır Destanı”

Kurt (bürë); 125.

“Karasakal Destanı”

Kurt (bürë); 165, 170.

“Kara At Destanı”

Kurt (bürë); 182, 183, 185.

“Yulay ile Salavat Destanı”

Kurt (bürë); 207, 208, 213, 220.

“Kinyekey Destanı”

Kurt (bürë); 242.

Karakalpak Türklerinin Destanları

“Kırk Kız Destanı”

(haz. Ceyhun Vedat Uygur, 2007)

Kurt (qasqır, qısqır); 111, 113 (3), 115 (7), 117, 119, 121, 135 (2), 187, 363 (7), 365, 369, 415, 665, 703.

Kazak Türklerinin Destanları

“Kazak Destanları 1”

(haz. Metin Arıkan, 2007)

“Köroğlu’nun Kazak Anlatmaları”

Kurt (qurt, böri, qasqır); 207, 225, 425, 689, 699, 748, 763, 801.

“Kazak Destanları 2”

(haz. Metin Arıkan, 2007)

“Kabıkul Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır); 119.

“Dotan Batır Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır); 281.

“Kulamerger-Joyamerger Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 355.

“Karabek Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 399, 415, 425.

“Kazak Destanları 3”
(haz. Oktay Selim Karaca, 2007)

“Barak Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 49, 53, 69.

“Akböpe – Savıtbek Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 109.

“Kazak Destanları 4”
(haz. Fikret Türkmen, Metin Arıkan, 2007)

“Kırım’ın Kırk Batırı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 65, 71, 73 (2), 183, 195, 253, 491, 497, 561.

“Kazak Destanları 5”
(haz. Bolat Korganbekov, 2010)

“Şora Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 62, 67, 82, 90, 103, 107, 124, 134, 137, 147, 148, 165, 180, 195-196.

“Kazak Destanları 6”
(haz. Seyilbek Sakenov vd. 2006)

“Mırkı Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 18, 106, 108, 131, 161, 163, 169, 175, 177, 201, 235 (2), 239, 253.

“Nurgayşa Destanı”
Kurt (qasqır): 311.

“Kazak Destanları 7”
(haz. Karasaş Alpısbayeva vd. 2010)

“Alankay Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 22, 27, 36, 41, 43, 59, 83, 85, 88, 112, 119 (2), 120, 121, 122, 123

“Oljabay Jene Kırk Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 183, 186 (2), 187.

“Kazak Destanları 8”
(haz. Metin Arıkan, Fikret Türkmen, 2011)

“Alpamıs Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 39, 49, 60, 65, 74, 76, 114, 148, 149, 150, 152.

“Kambar Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 183, 191, 198, 199, 203, 219, 226, 227.

Kazak Destanları 9
(haz. Pakizat Avespeyeva vd. 2013)

“Dürligüv Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 25, 57.

“Karasaş Kız Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 65, 71, 83, 85-87.

“Kazak Destanları 10”
(haz. Pakizat Avespeyeva vd. 2015)

“Akkenje Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 39.

“Avez Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 53, 56, 58, 59, 64, 66, 68, 72, 74.

“Bazar Batır Destanı”
Kurt (qurt, böri, qasqır): 101, 110, 130, 137, 142.

“Er Tokımbet Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır): 181, 189, 205.

“Savrik Batır Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır): 258.

“Suranşı Batır Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır): 266, 268, 275, 284 (2), 285 (2), 290, 292, 293, 295.

“Kazak Destanları”

(haz. Mehmet Aça)

“Dotan Batı Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır): 184, 191, 201.

“Toksan Üyli Tobır Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır): 225.

“Er Kosay Destanı”

Kurt (qurt, böri, qasqır): 266.

Kırgız Türklerinin Destanları

“Manas Destanı”

(Haz. Naciye Yıldız)

Kurt, böri, serege: 607, 636, 646, 658, 691, 693, 694, 695, 705, 706, 707, 713 (2), 718, 719, 762 (3), 767 (2), 791, 792, 815, 856, 857, 859 (2), 866, 867, 868, 874, 875.

“Cañıl Mırza Destanı”

(haz. Mehmet Aça, 2004)

Kurt (böri, karışkır): 38, 51, 57, 58, 80, 86, 90, 99, 102, 131, 134, 139, 140, 147, 184.

Kırgız Destanları 2

(haz. A. Akmataliyev vd. 2007)

“Er Eşim Destanı”

Kurt (böri, karışkır): 39, 73, 87, 95, 109, 117.

“Kozuke ve Bayan Destanı”

Kurt (böri, karışkır): 159, 161, 163, 231.

Kırgız Destanları 4

(haz. Abdıldacan Akmataliyev vd. 2009)

“Mendirman Destanı”

Kurt (böri, karışkır): 20.

Kırgız Destanları 5

(haz. Fatma Çelebi, 2007),

“Eşimkul Menen Zuura Destanı”

Kurt (böri, karışkır): 103, 199, 205, 215, 227, 231, 235, 245, 325.

Kırgız Destanları 6

(haz. S. Musayev, 2007)

“Manas Destanı”

Kurt (karışkır, böri): 39, 119, 165-169, 181-183, 207, 279, 296, 301, 371, 373, 387, 415, 421-423, 443, 455.

Kırgız Destanları 7

(haz. Abdıldacan Akmataliyev, 2009)

“Boston Destanı”

Kurt (karışkır, böri): 28, 72 (2), 181, 286 (2), 402, 476, 491.

Kırgız Destanları 9

(haz. Abdıldacan Akmataliyev vd. 2010)

“Er Soltonay Destanı”

Kurt (karışkır, böri): 31, 35 (2), 76, 99, 153, 158, 161, 170, 175, 204, 211.

Kırgız Destanları 10

(haz. Saule Egimbaeva, 2012)

“Güldana Destanı”

Kurt (karışkır, böri): 18, 22.

Askazan Baatır Destanı

Kurt (karışkır, börü): 75, 93, 118, 121.

Kırgız Destanları 11

(haz. Murat Mukasov vd. 2013)

“Kurmanbek Destanı”

Kurt (karışkır, börü): 44 (2), 55, 88, 92, 99, 107, 117.

Kırgız Destanları 12

(haz. Murat Mukasov, 2013)

“Seyitbek Destanı”

Kurt (karışkır, börü): 57, 66, 77, 89, 95, 111, 125.

Kırgız Destanları 13

(haz. Murat Mukasov, 2013)

“Canış Bayış Destanı”

Kurt (karışkır, börü): 29, 59, 81 (2), 86, 87, 91, 118, 133.

Kırgız Destanları 14

(haz. Cıldız Alimova, 2017)

“Coodarbeşim Destanı”

Kurt (karışkır, börü): 74, 90, 93, 196, 211, 268.

Kırgız Destanları 15

(haz. Alimcan İnayet, 2017)

Manas Destanı (Cusup Mamay Varyantı)

Kurt (karışkır, börü): 23, 28, 30, 34, 65, 67, 75, 105, 123, 137, 168, 169, 190, 198, 209, 211, 217, 218, 220, 223, 238, 252, 258, 265, 267, 279, 285, 289, 413.

Kırgız Destanları 16

(haz. Çiğdem Akyüz Öztokmak, 2019)

“Bağış Destanı”

Kurt (karışkır, börü): 292, 333, 345, 353, 359, 361, 377, 423, 439, 468.

Kırgız Destanları 17

(haz. Abdulselam Arvas, 2019)

“Kurmanbek Destanı (Sarıkunan Varyantı)”

Kurt (karışkır, börü): 179, 180, 186, 191, 241.

Nogay Türklerinin Destanları

“Edige Destanı”

(haz. Mustafa Yıldız)

Kurt (börü): 71, 89.

“Nogay Destanları”

(haz. İsmail Doğan, Nesrin Güllüdağ, 2014)

“Aysılın Oğlu Ahmet Destanı”

Kurt (börü): 41.

“Bozyiğit Destanı”

Kurt (börü): 70.

“Çora Batır Destanı”

Kurt (börü): 80

“Edige Destanı”

Kurt (börü): 100, 114.

“Edil Sultan Destanı”

Kurt (börü): 122, 172, 173, 180, 181, 188.

“Mamay Destanı”

Kurt (börü): 221, 226, 227.

Tatar Türklerinin Destanları

Tatar Destanları 1

(haz. Fatih Urmançı, 2007)

“Tülek Kitabı”

Kurt (büri, kaçkır, canvar): 35, 45, 57, 67, 73, 77, 85, 95, 109.

“Zayatülek Birle Susulu Destanı”
Kurt (büri, kaçkır): 121, 129.

“Mişek Alıp”
Kurt (büri, kaçkır): 195.

“Alpamşa”
Kurt (büri, kaçkır, canvar): 229, 249, 253.

“Çura Batır Hikâyesi”
Kurt (büri, kaçkır, canvar): 331, 355, 365, 379, 385, 389.

Tatar Destanları 2
(haz. Fatih Urmanç, 2007)

“Kuzı Kürpeç Bilen Bayansulu Destanı”
Kurt (büri): 35 (4), 39, 41, 51.

“Yosıf Kitabı”
Kurt (büri): 83 (3), 85 (7).

“Tahir ile Zühre”
Kurt (büri): 125, 147.

Özbek Türklerinin Destanları

“Özbek Destanları 1”
(haz. Selami Fedakar, 2009)

“Erali ve Şirali Destanı”
Kurt (böri, böri, canıvar): 103, 359, 448, 449.

“Özbek Destanları 2”
(haz. Dilek Yücel, 2007)

“Melike Ayyar Destanı”
Kurt (böri, böri, canıvar): 73.

“Özbek Destanları 3”
(haz. Ayşe Solmaz, 2007)

“Ayçınar Destanı”
Kurt (böri, böri, canıvar): 25, 37, 41 (2), 49, 55, 57-59, 63, 67, 129, 161.

“Özbek Destanları 4”
(haz. Cabbar İşankul vd. 2011)

“Huşkeldi Destanı”
Kurt (böri, böri, canıvar): 77, 113, 115, 163, 169.

“Belagerdan Destanı”
Kurt (böri, böri, canıvar): 443.

“Özbek Destanları 6”
(haz. Cabbar Eşankul, 2017)

“Dalli Destanı”
Kurt (böri, böri, canıvar): 273 (2), 321, 375, 403, 411, 453, 455, 465, 497, 499, 513, 525.

Uygur Türklerinin Destanları

“Uygur Halk Destanları 1”
(haz. Alimcan İnayet, 2004)

“Nozugum Destanı”
Kurt (böri): 12-16, 19, 23.

“Abdurahman Goca Destanı”
Kurt (böri): 102.

“Kızıl Gülüm Destanı”
Kurt (böri): 130-141, 165.

“Garip ile Senem Destanı”
Kurt (böri): 206.

“Uygur Halk Destanları 2”
(haz. Alimcan İnayet, 2013)

“Seyit Noçi Destanı”
Kurt (böri): 34.

“Şah Adilhan Destanı”
Kurt (böri): 139.

“Uygur Halk Destanları 3”
(haz. Abdülhakim Mehmet, 2011)

“Emir Göroğlı Destanı”
Kurt (böri): 19, 37, 219.

Azerbaycan Türklerinin Destanları

İran Azerbaycanı Âşık Destanları 1
(haz. Nabi Kobotarian)

“Şikâri Destanı”
Kurt (qurt): 348. 385 (4).

“Türkmen Destanları”
(haz. Halil İbrahim Şahin)

“Ali Bey-Balı Bey Destanı”
Kurt (böri, börü, gurt, möjek): 545, 552, 561.

Çuvaş Türklerinin Destanları

“Ulup Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Destanı”
(haz. Bülent Bayram, 2013)

Kurt (kaşkır): 49, 67, 84, 152, 160, 281 (2), 284, 328, 347, 443, 454, 460, 469, 474, 487.

“Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları”
(haz. Bülent Bayram, 2008)

Kurt (kaşkır): 366, 370, 289, 390, 439, 440, 450.

Çuvaş Alp Hikâyeleri
Ulup Halapşem
(haz. Feyzi Ersoy, 2009)

Kurt (kaşkır): 29, 35, 59, 61.

EK 3: TABLOLAR¹⁶⁶

Türeyişin Sembolü Hayvan Ana – Hayvan Ata Kurt/Bozkurt			
Türk Boyları	Soy Veren Kurt	Kahramanı Emziren ve Yetiştiren Kurt	Yol Gösteren Kılavuz Kurt
Hun-Oğuz			X
Göktürk	X		X
Uygur			X
Özbek			
Altay		X	
Hakas			
Tuva	X		
Şor			
Saha/Yakut			
Başkurt	X		X
Kazak	X		
Kırgız	X		
Karakalpak			
Karaçay/Malkar		X	
Nogay			
Tatar			
Azerbaycan			X
Türkmen			
Çuvaş			X

¹⁶⁶ Bu bölümde Türk destanları içerisinde tespit edilen kurdun işlevlerinin Türk boylarına göre dağılımı tablolar hâlinde sunulmuştur.

Türk Boyları	Don Değiştirmede Kurt	Haber Sormada Kurt
Hun-Oğuz	X	
Göktürk	X	
Uygur		
Özbek		X
Altay	X	X
Hakas	X	
Tuva	X	
Şor		
Saha/Yakut		
Başkurt	X	
Kazak		X
Kırgız	X	
Karakalpak		
Karaçay/Malkar		
Nogay		
Tatar		X
Azerbaycan		
Türkmen		
Çuvaş		

Türk Boyları	Ad Almada ve Ad Olmada Kurt	Başlık Parasında Kurt	Oyunlarda Kurt
Hun-Oğuz			
Göktürk	X		
Uygur			
Özbek	X	X	X
Altay	X		
Hakas			
Tuva	X	X	
Şor			
Saha/Yakut			
Başkurt	X		
Kazak	X		X
Kırgız	X	X	X
Karakalpak			X
Karaçay/Malkar			
Nogay			
Tatar			
Azerbaycan			
Türkmen			
Çuvaş			

Türk Boyları	Hayvanlardan Yararlanmada Kurt	Kahramanların Mücadele Ettiği Hayvanlarda Kurt
Hun-Oğuz		
Göktürk		
Uygur	X	
Özbek	X	X
Altay	X	X
Hakas	X	X
Tuva	X	X
Şor		X
Saha/Yakut	X	
Başkurt		X
Kazak	X	
Kırgız	X	X
Karakalpak		X
Karaçay/Malkar		
Nogay		X
Tatar		X
Azerbaycan		
Türkmen		
Çuvaş		

Benzetme Unsuru Olarak Kurt			
Türk Boyları	Kahramanların Kurda Benzetilmesi	Kahramanların Kendini Kurda Benzetmesi	Düşmanın / Düşmanların Kurda Benzetilmesi
Hun-Oğuz			
Göktürk			
Uygur	X		X
Özbek	X	X	
Altay		X	
Hakas	X		
Tuva		X	
Şor		X	
Saha/Yakut			X
Başkurt	X	X	X
Kazak	X	X	X
Kırgız	X		X
Karakalpak	X		X
Karaçay/Malkar			
Nogay	X	X	X
Tatar			X
Azerbaycan			
Türkmen	X		
Çuvaş	X		X

Benzetme Unsuru Olarak Kurt			
Türk Boyları	Askerlerin Kurda Benzetilmesi	Halkın Kurda Benzetilmesi	Hayvanların Kurda Benzetilmesi
Hun-Oğuz			
Göktürk			
Uygur			
Özbek	X		X
Altay	X		
Hakas			
Tuva			
Şor			
Saha/Yakut			X
Başkurt	X	X	X
Kazak	X	X	
Kırgız	X	X	
Karakalpak			
Karaçay/Malkar			
Nogay			
Tatar			
Azerbaycan			
Türkmen			
Çuvaş			

Türk Boyları	Benzetmelerde Kurdun Dolaylı Kullanılması
Hun-Oğuz	
Göktürk	
Uygur	
Özbek	X
Altay	
Hakas	
Tuva	
Şor	
Saha/Yakut	
Başkurt	X
Kazak	X
Kırgız	X
Karakalpak	
Karaçay/Malkar	
Nogay	
Tatar	X
Azerbaycan	
Türkmen	
Çuvaş	

Tasvir Unsuru Olarak Kurt			
Türk Boyları	Kahramanları Tasvir Etme	Zorlu Yolları Tasvir Etme	Mekânları Tasvir Etme
Hun-Oğuz	X		
Göktürk			
Uygur			X
Özbek			
Altay	X	X	
Hakas			
Tuva			
Şor			
Saha/Yakut		X	
Başkurt	X	X	X
Kazak	X		X
Kırgız	X	X	X
Karakalpak			
Karaçay/Malkar			
Nogay			
Tatar		X	
Azerbaycan			
Türkmen			
Çuvaş	X		

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZGEÇMİŞ

Trabzon’da doğan Berna Kolot, ilköğrenimini, ortaöğrenimini ve lise eğitimini Trabzon’da tamamlamıştır. 2011 senesinde Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazanmış, 2015 senesinde mezun olmuştur. Aynı sene Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamış, 2017 senesinde Prof. Dr. Sinan Gönen danışmanlığında hazırladığı Geçiş Dönemi Âdetlerinde Mitolojik Unsurlar / Demirci Köyü /Trabzon/Akçaabat) Örneği adlı yüksek lisans tezini savunarak bilim uzmanı unvanını almıştır. 2017 senesinde Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında (merhum) Prof. Dr. Ali Berat Alptekin danışmanlığında doktora eğitimine başlamıştır.